

Решат Нури

ЧУЧУЛИГАТА

Народна култура

РЕШАТ НУРИ ГЮНТЕКИН ЧУЧУЛИГАТА

Превод: Сюлейман Хафъзов

chitanka.info

ПАРАШКЕВ ПАРУШЕВ

РЕШАТ НУРИ ГЮНТЕКИН И РОМАНЪТ МУ „ЧУЧУЛИГАТА“

Всяка литература има своите големи имена, чиито художествени образци бележат криволиците и величието на един народ, на един темперамент. Всяко от тези имена носи свой свят, свои мисли и проблеми. Но между тях винаги има писатели, за които се говори не само с уважение, а с особен пиетет, с чувството, че без някой от тях едно място в националната литературна съкровищница завинаги би останало празно. В продължение на векове техните произведения вълнуват читателя и го пленяват с обаянието си.

Такъв е писателят Решат Нури Гюнтекин, такова е мястото му в класическото наследство на турската литература. Бих казал, че по непринуденост и лекота на повествованието Гюнтекин е за турската литература своеобразен Александър Дюма-син. Неговото перо, което с чудна лекота вае образи и съдби, стига до високи художествени обобщения. В един период, когато турската нация преживява критични моменти и турската литература прави решителен опит да се освободи от отрицателното вече влияние на персийската и арабската литература, Гюнтекин пресъздава превъзходни реалистични платна на живота в Анадола, на неговите отрудени хора. Когато човек чете романите и разказите на Решат Нури, нищо не го подсеща, че авторът им е бил закърмен с персийско-арабските литературни образци.

Решат Нури Гюнтекин е един от изтъкнатите представители на съвременната турска белетристика и един от създателите на здравите реалистични традиции в нея. Ето защо на него му е отредено място сред класиците на турската литература и творчеството му е преведено на много езици.

Решат Нури е роден през 1889 г. в семейството на военен лекар. Началното си образование завършва в Чанаккале, а средното във френското училище в Измир. По-късно следва литература в

Истанбулския университет и години наред след това учителствува в различни градове на Западен Анадол и в Истанбул. Това дава възможност на писателя да се запознае отблизо с живота и бита на всички прослойки на населението в Анадола. През 1931 г., вече известен писател, Решат Нури бива назначен за училищен инспектор, а през 1947 г. за главен инспектор в Министерството на просветата. Макар да не участвува активно в партийно-политическия живот на страната, Гюнтекин бива избран за народен представител (1939–1943 г.). Към края на живота си писателят е културен аташе на Турция в Париж. През 1954 г. се пенсионира и две години по-късно умира по време на лечение в Лондон.

Решат Нури е много плодовит писател. Той пише разкази, пиеси, романи, превежда на турски произведения на изтъкнати европейски писатели, занимава се с театрална критика и езикови проблеми. Първата му печатна творба — новелата „Стар приятел“, излиза в края на Първата световна война (1917 г.). Голяма слава на писателя донася първият му роман „Чучулигата“, който излиза в подлистник във вестник „Вакит“.

По-известни сборници разкази на Гюнтекин са: „Изгаснали звезди“ (1923 г.), „Божи гост“ (1927 г.), „Лейля и Меджнун“ (1928 г.) и романите: „Белег“ (1924 г.), „Зелената нощ“ (1928 г.), „Листопад“ (1930 г.), „Небе“ (1935 г.), „Последно убежище“ (1961 г., посмъртно) и др.

Наред с оригиналните си произведения писателят адаптира редица романи и много пиеси от европейската литература. Превел е и много книги, от които по-известни са „Престъпление и наказание“ и „Братя Карамазови“ на Достоевски. Цялата творческа дейност на Гюнтекин е събрана в 100 тома.

Естетическите позиции и мирогледът на Решат Нури Гюнтекин се оформят в съдбоносните години на пълно крушение на Османската империя, която в Европа вече е „болният човек“. Той е свидетел на буржоазната революция на младотурците от 1908 год., на краткотрайния духовен подъем и ентузиазъм и скоро настъпилото разочарование от шовинистичната и съглашателска политика на компрадорската буржоазия с феодалната класа на султана.

Особено силно въздействие върху Гюнтекин оказва буржоазно-националната революция на Кемал Ататюрк след Първата световна война, под чието ръководство турското селячество и новозародилата се

национална буржоазия поведоха въоръжена борба срещу султанската институция и полуфеодалните отношения. Решат Нури не е пасивен съзерцател на тези бурни събития, които извършват поврат в историческото развитие на страната му. Този поклонник на изящния френски стил от XIX век не се задоволява със самоцелни увлечения в литературата. Решат Нури много добре съзнава историческата мисия на писателя в тези условия и се залавя с цялото си сърце да рисува образи и събития, отразяващи времето в навечерието на кемалистката революция и след това. Веднага обаче трябва да се отбележи една характерна черта в творчеството на големия писател. Гюнтекин не се поддава на разните буржоазно-националистически увлечения, на появилия се тук-там през онези години в Турция фалшив патос. Но в същото време „този нежен и благороден човек“ според Назъм Хикмет не се увлича по епичните платна, по грандиозните сцени на крушението на полуфеодалните отношения и на победния възторг на буржоазията. За разлика от редица други големи турски романисти от 30-те и 40-те години, като Халиде Едип Адъвар, Якуб Кадри Караосманоолу, а и по-сетнешни романисти, които написаха десетки книги за героичната борба на „Зелената гвардия“ на селячеството, за победния марш на национално-освободителните войски на Кемал Ататюрк, Гюнтекин се интересува от ролята и мястото на интелигенцията и най-вече на учителството, от неговата историческа просветителска мисия; занимава го психологията на някогашните аристократически семейства, които се задъхват от шеметния възход на новоизлюпената буржоазна класа, за която предишната превзетост и суета са смешни, изисканите обноски и чинопочитанието — излишно губене на време и която отмерва времето само с пари.

В романа на Гюнтекин „Манастирът на окаяните“ последният представител на богатия род на Коджабаш паша е принуден да преживява с просия. Новите социални отношения изменят в коренно противоположна насока живота на едно почтено семейство в романа „Листопад“. Синът злоупотребява с пари и отива в затвора, едната дъщеря се омъжва за възрастен вдовец с няколко деца, втората — за мошеник от Сирия, който има няколко жени, а третата става любовница на адвокат.

Историческите условия в Турция през периода 1908–1923 г. особено добре са отразени в един от най-хубавите романи на Гюнтекин

— „Зелената нощ“ (преведен на български). И тук Решат Нури не се впуска в описание на исторически събития, а се спира само на някои моменти в развитието на турското общество. Прогресивното учителство влиза в остър конфликт с мюсюлманското духовенство, което има много силни позиции в душите на хората и формира духовния облик на живота в страната. Писателят отдава голяма роля на учителството, лансирайки тогавашното схващане за преобразяване на общественно-политическия и социално-икономическия живот в Турция чрез светското образование.

В превъзходните си разкази, в повечето от които проличава хумористичният талант на писателя, Гюнтекин разкрива нравствената гнилост на обществото; голямо място отделя в тях на разрушаването на семейните устоя в буржоазни условия. Той дори отправя критики към буржоазното общество, сочи някои от опасностите, които то носи.

Решат Нури не отива по-нататък. Писателят не може да проникне в дълбочината на класовата същност на явленията в обществото, търси половинчати пътища за разрешаването на недъзите му. Решат Нури, който ненавижда феодалната аристокрация, който отразява пагубната роля на религията, въпреки своя хуманизъм и демократизъм не е последователен докрай в материалистическите схващания за общественото развитие.

Макар романите да заемат главно място в творчеството на писателя, не можем да не споменем и за драматургичната дейност на Гюнтекин, за неговите пиеси. Решат Нури е влюбен в театъра, намирал го като най-добро средство за просвещаването и култивирането на широките маси в тогавашните условия на Турция. Важно място в творчеството му заемат неговите пиеси. По онова време турската литература не е разполагала с големи имена в драматургията и пиесите на Решат Нури са изиграли важна роля за развитието на турския театър.

Решат Нури е роден разказвач. Той притежава чудната дарба да вае образи и събития непринудено, леко. Когато четем негово произведение, имаме чувството, че авторът е далеч от грижата да търси най-подходящата форма и изказ, от мисълта да открие нещо особено, оригинално; той не се увлича в силни сравнения, метафори, алегии. Независимо от това езикът му е великолепен и чист. Гюнтекин не обича да използва диалектни изрази. Успоредно с това неговият

турски език е запазил всичките си тънкости, образност и изящество. Отбелязвайки тези особености на езика на Гюнтекин, известният турски литератор Хъвзъ Тевфик Гьоненсой констатира удивен: „Може да се каже, че бъдещите критици ще открият истинските достойнства на турския език от началото на века най-вече в произведенията на Решат Нури.“

Френската литература оказва благотворно влияние върху Гюнтекин и играе важна роля в оформянето на естетическите му позиции. Но в никакъв случай новото в неговото повествование не бива да се приписва само на френско влияние. Повечето турски писатели от началото на века са или влюбени във френската литература, или направо я копират и все пак не успяват да достигнат равнището на Гюнтекин. Разказваческият дар на писателя издига усложнената дотогава с арабизми и персизми тежка фраза до съвършенство. Гюнтекин е великолепен познавач на бита, нравите, обичаите, душевността на хората от Анадола и Истанбул. Природата на Анадола е прекрасен колорит в неговите романи. Решат Нури обаче притежава великолепно чувство за мярка в това отношение. За разлика от повечето свои съвременници той избягва самоцелните и прекалено дълги битоописания — характерна слабост на турските романисти от онова време, от която дори днес страдат някои писатели. Нещо повече, той е пределно пестелив и лаконичен, използва ги дотолкова, доколкото биха допринесли за изясняването на действието и образите. Решат Нури отдава голямо значение на диалога. Тук може би влиянието на френската литература е особено силно. Действието в неговите романи е раздвижено и интересно, то увлича и заинтригува.

В турската литература пръв Решат Нури разкрива дълбоко и многостранно Анадола. В романите си той пресъздава в богата и многоцветна гама живота на този край, непознат дотогава в литературата. Писателят не се увлича в разкрояване на действителността — неговото анадолско село тъне в невероятна духовна и материална нищета, то е такова, каквото е било в действителност. В същото време обаче той е далеч от мисълта да го деформира до карикатурност. Изобщо в турската литература Решат Нури е най-реалният романист, ако може така да се каже.

Някои критици делят произведенията и най-вече романите на Решат Нури на две групи: творби със социален елемент и творби без

социален елемент. Подобно разделяне в известен смисъл е пресилено, защото в нито едно свое произведение писателят не развива действието откъснато от действителността, от социалната атмосфера. Друг е въпросът в каква степен той е акцентувал повече или по-малко социалния елемент. Гюнтекин с голямо майсторство вплита в действието социалните проблеми, но и в „най-социалните“ си произведения не стига до груба тенденциозност. В романите на Гюнтекин на всяка страница животът властвува такъв, какъвто е, без да се шаржират лошите или добрите му страни.

„Чучулигата“ е първият и най-популярен роман на Решат Нури. Той се появява през 1922 година в подлистник във вестник „Вакит“ и донася голяма известност на писателя. Романът е многократно преиздаван в Турция и преведен на няколко езика. В България „Чучулигата“ е преведен в 1931 год. в подлистник, а през 1944 год. излиза в отделна книга.

„Чучулигата“ е роман за преживяванията на една млада девойка — Фериде, Чучулигата. Детството на тази възпитаничка на френски пансион, останала рано без майка, преминава в пътешествия по разни страни на Близкия Изток, където баща ѝ като офицер бива изпращан да служи. Така Фериде расте неограничавана от тогавашните специални възпитателни методи. Ето защо тя е твърде далече от лицемерието и притворството на хората от своята среда, реагира на нещата не така, както биха изисквали нормите на поведение за едно момиче от добър произход. В това противопоставяне се крие основният замисъл на Решат Нури.

Един ден преди сватбата си Фериде научава, че докато е учила в пансиона, нейният годеник Кямран е имал сериозна връзка с друга жена. Фериде отхвърля в себе си мисълта за спокоен и щастлив живот в осигуреното семейство и забягва. Започват сполуките и разочарованията на изхвъркналата от гнездото Чучулига, която са искали да затворят в клетка. Тя учителствува в разни села и градове на Западен Анадол. След години Фериде се завръща, убедена, че се обичат с Кямран, и се оженва за него. В някои отношения „Чучулигата“ напомня известните френски романи с щастлив завършек. Действието се разказва в първо лице, под формата на дневник на главната героиня. Успоредно с основното действие авторът развива и няколко второстепенни теми, в които можем да видим и ужасната нищета на

анадолския селянин от ония години, и охолния безцелен живот на богатите, и стигащата до комичност корупция на администрацията в империята — с други думи, твърде пъстра картина от събития и образи.

В застоялата феодална атмосфера на Анадола поведението на Фериде, отношението ѝ към живота и хората представлява своеобразен бунт.

Ето защо почти навсякъде нейните постъпки звучат твърде солово и предизвикват омесено чувство на възхищение и омраза, на учудване и гняв. Това противопоставяне не е продиктувано от единствената мисъл финалът на романа и съдбата на главната героиня да прозвучат по-прочувствено. Бунтът на Фериде е бунт на писателя срещу крещящото безправие и изостаналост. Самото съприкосновение на Фериде с този трагичен в изостаналостта си свят, с празния и безсмислен живот на имотните звучи като неочакван лиричен акорд в монотонната музика на анадолското ежедневие, все още забулено с фереджето на полуфеодалните отношения в прогнилата Османска империя. Фериде носи в себе си нов свят, нови мисли, нови отношения, нова чувственост, които никак не могат да се поберат в рамките на фалша и лицемерието на богатите, на духовната изостаналост на бедните. Но Фериде се бунтува и в същото време страда, зад внезапно избухналата ѝ ирония се крие любов. В поведението на Чучулигата се чувствува нейното желание да измени нещата или ако това е силно казано — да им въздействува, да ги подобри. Искреността и безкористността на Фериде подкупват, стремежът ѝ да помогне на обикновените хора, прямотата ѝ в много случаи успяват да разчупят закостенялата атмосфера. В което село отиде Чучулигата, селяните постепенно се отърсват от вековното си недоверие към науката и плахо се приучват към мисълта, че децата им трябва да учат; достатъчно ѝ е съвсем малко време, за да смъкне фалшивите маски от лицата на богатото семейство в град Ч.

С образа на Фериде и неговото противопоставяне на действителността в Анадола Гюнтекин несъмнено е искал да покаже турската изостаналост. Разбира се, индивидуалният бунт на главната героиня в никакъв случай не бива да се окачествява като действие на осъзнат борец за социална правда, носител на идеята за човешко равенство.

Наред с Фериде затрогващ е образът на стария лекар Хайруллах бей, целият изтъкан от любов към хората, от хумор. Кямран, младежът, от когото избягва Фериде в навечерието на сватбата си, е характерен тип на интелегент от османската аристокрация. В по-късните романи на Гюнтекин този герой трябва да изпие до дъно чашата на крушението на класата си.

Романът „Чучулигата“ е едно от най-хубавите произведения на класика на турската литература Решат Нури Гюнтекин и ще заеме достойно място в поредицата преводи от турски език.

ПЪРВА ЧАСТ

Б., септември 19.. г.

Бях в четвърти клас. Трябва да съм била дванадесетгодишна. Сестра Алекси, учителката ни по френски език, ни даде писмено упражнение.

— Опитайте се да опишете първите си детски спомени. Ще бъде едно хубаво упражнение за вашето въображение — каза тя.

Сестрите, на които бе омръзнала моята палавост и бърбурост, ме бяха отделили от съкласничките ми на малък единичен чин в един ъгъл.

Както казваше директорката, аз бях обречена на изгнание тук, „докато отвикна да бърбур по време на уроците с другарките си по чин и се науча да слушам учителите тихо и мирно“.

От едната ми страна се издигаше голяма дървена колона. Тя беше безмълвен, сериозен и грамаден съсед, когото с нищо не можех да изкуша. Той понасяше стоически раните, които му нанасях от време на време на различни места с острието на ножчето си.

Високо от другата ми страна имаше прозорец, направен, изглежда, нарочно така, за да придава на класа обичайния хладен и печален мрак, който съпътства неразделно възпитанието в манастира. Капаците му никога не се отваряха. Бях направила важно откритие. Когато притиснех гърдите си към чина и вдигнех брадичката си малко нагоре, виждах късче небе, един прозорец на сградата зад листата на една огромна акация и парапета на един балкон.

Истината беше, че гледката не бе богата. Прозорецът беше вечно затворен, а на балкона почти неизменно висяха малък детски миндер и юрган.

Но бях благодарна и на това.

Когато по време на уроците стоях, подпряла брадичка върху двете си сключени ръце, заела поза, която у сестрите учителки трябваше да остави впечатление, че съм духовно вгълбена, с поглед, устремен към небето — към истинското небе, което се виждаше през

отворите на капациите, — те се радваха, защото тълкуваха това като начало на смирение. А аз изпитвах удоволствие, че ги мамя и им отмъщавам, като един вид наблюдавам живота, който те се мъчеха да крият от нас.

След като даде своите указания, сестра Алекси ни остави да работим самостоятелно.

Старателните първенци на класа, които красяха първите чинове, веднага се заловиха за работа. Бях далеч от тях, но знаех какво са написали, сякаш съм го прочела, надничайки през рамото им. Малка поетична лъжа от рода на тази: „Първото нещо, което си спомням, е нежната златиста глава на милата ми майка, наведена над мъничкото ми детско легло, нейните небесносини очи, които ми се усмихваха с любов...“ В действителност майките можеха да бъдат не само златисти и небесносини. Но тези бедни жени задължително трябваше да бъдат рисувани именно в тези цветове от перото на дъщерите си, които се учеха при сестрите, а за нас това бе стил.

Що се отнася до мен, аз бях съвсем различна от другите деца. Спомените ми за моята майка, която загубих още съвсем малка, бяха доста смътни. Във всеки случай бях сигурна, че тя нямаше златисти коси и небесносини очи. При това положение никоя сила не можеше да ме застави да си спомням и да обичам друг образ, различен от нейния.

Бях се замислила. Какво да напиша? Часовникът с кукувицата, който висеше над цветния образ на Дева Мария, вървеше безспирно, а аз продължавах да не пиша. Развързах панделката от главата си и с бавни движения започнах да спускам косата над очите си.

С другата ръка тиках в уста молива, като го гризях и въртях между зъбите си.

Известно е, че философите и поетите имат странния навик да си чешат носовете и да си щипят брадите, когато пишат. Така е и с мен. Когато хапя молива и спускам косите над очите си, това е признак, че съм се замислила дълбоко.

Благодарна съм, че рядко ми се случва да се замислям. В противен случай бих прекарала живота си оплетена в коси като на жената в сряда и януарската майка^[1], известни от приказките.

Минаха години. В този миг, когато започвам да пиша спомените си с едничкото желание да се боря срещу самотата на безкрайно дългата нощ в чуждия град, в чуждата хотелска стая, едната ми ръка

дърпа косите ми по навик, останал от детските години, и се мъчи да я спусне над очите ми.

Как се е създал този навик? Струва ми се, че бях едно лекомислено, небрежно момиче, което лесно се влияе от околния живот и се увлича от него. Изглежда, че в трудни моменти съм се мъчила да спусна завеса от своите коси между очите си и външния свят, за да оставам насаме със себе си, със собствените си мисли.

Що се отнася до навика да въртя молива между зъбите си като шишче за кебап, да си призная, самата аз не знам причината. Знам само, че по устните ми винаги имаше виолетови мастилени петна и че веднъж, когато бях вече почти девойка, потънах вдън земя от срам, като се явих сякаш с нарочно нарисувани мустачки пред един човек, който ме посети в пансиона.

Спомням си, че в онзи ден въпреки цялото си старание успях да напиша само следното:

„Изглежда, че съм се родила в езеро също като рибите. Не мога да кажа, че не помня майка си... Помня също така баща си, бавачката, ординареца Хюсеин... черното късокрако куче, което ме гони веднъж на улицата... пчелата, която ме ужили, когато се опитах да открадна грозде от една пълна кошница... червеното лекарство, което капваха в очите ми, когато ме боляха... пътуването ни до Истанбул с обичния Хюсеин... Да, през главата ми минават много други спомени, подобни на тези, но никой от тях не е първият, не е така стар, както споменът за онова време, когато плясках голичка сред грамадните листа на любимото ми езеро... Едно безкрайно като море езеро. В него плаваха грамадни листа, а наоколо имаше дървета... Как е възможно това езеро да е било безкрайно като морето, щом в него е имало листа, а на брега дървета, ще речете вие. Кълна се, че не лъжа и този факт ме учудва не по-малко от вас. Но... така е.“

Когато четоха моето съчинение в клас, всички ученички се обръщаха към мен и се заливаха от смях. Горката сестра Алекси се

измъчи много, докато ги успокои и възстанови спокойствието.

Странно е това, че ако сега пред мен се изправи облечената в черно стройна сестра Алекси с безкръвно пъпчиво лице и червени като нар устни, които се открояваха върху ослепително бялата якичка и капишона над челото, напomniaщ яшмака на придворните жени в сарая, и ми зададе повторно същия въпрос, вероятно не бих могла да дам друг отговор освен същия. Ще започна да разказвам, че съм се родила в езеро като рибите.

Както научих по-късно оттук-оттам, това езеро се намирало някъде към Мосул, край едно малко селце, името на което не мога да запомня. Моето безкрайно море не е нищо друго освен шепа вода между няколко дървета, останала от пресъхнала рекичка.

По онова време баща ми бил в Мосул. Аз съм била на около две и половина години. Лятото се случило толкова горещо, че не било възможно да се живее в града и татко се принудил да доведе майка ми и мен в това село. Всяка сутрин той отивал с кон до Мосул и се връщал вечерта, след залез слънце.

Майка ми била болна, толкова болна, че нямала сили да ме гледа.

По някое време съм била в много жалко положение. С месеци съм се влачила из стаите на прислугата. После в едно село намерили някаква самотна арабка, която се казвала Фатма. Детето ѝ току-що било починало и тя ми дарила гръдта, сърцето си...

В детските си години съм расла като всички деца в пустинята. Фатма ме завързвала на гърба си като някакъв вързоп, разхождала ме под палещите лъчи на слънцето и се катерела с мен по върховете на финиковите палми.

Именно по онова време сме пристигнали в селото, за което стана дума по-горе. Фатма ме довеждала всяка сутрин заедно с храната сред тези дървета и ме пускала гола във водата... До вечерта сме се боричкали с нея, пели сме песнички, хранили сме се. После, когато ни се dospивало, сме трупали купчинки пясък за възглавници и сме заспивали с глави на брега и тела, потопени във водата, прегърнати здраво, допрели бузи...

Дотолкова съм свикнала с този живот във водата, че когато сме се върнали отново в Мосул, съм се чувствала като риба, извадена от

морето. Непрестанно съм капризничела, лудувала и винаги когато ми се удадяло, съм смъквала дрехите си, за да изтичам гола на улицата.

Носът, страните и ръцете на Фатма бяха украсени с татуировки. Толкова бях свикнала с това, че всички хора без татуировки ми се струваха грозни. Първата ми голяма скръб бе причинена от раздялата с Фатма. Обикаляйки от град на град, бяхме стигнали Кербеля. Тогава бях на четири години. На такава възраст се помни почти всичко. Фатма си беше намерила добър кандидат. Помня деня, в който тя облече булчинската премяна и седна в ъгъла. В някаква къща, пълна с жени, които ми се струваха най-красивите в света, защото бяха татуирани като Фатма, ме разнасяха от ръце на ръце и накрая ме сложиха да седна до Фатма.

После си спомням, че ядохме с пълни шепи от храната, поставена на тепсии в средата на стаята. Най-после, уморена през този ден, зашеметена от думкането на дайретата и на дюмбелеците^[2], приличащи на стомни, съм заспала твърде рано на коленете на моята бавачка.

Не знам дали е била жива нашата света майка Фатма^[3], когато нейния син Хюсеин е загинал при Кербеля. Но ако бедната женица е доживяла този черен ден, вероятно нейният писък не е струвал нищо пред писъците, които вдигнах аз на следната сутрин след сватбата, когато се намерих в къщи в обятията на непозната жена.

С две думи, струва ми се, че Кербеля, откакто съществува, не е чувал такива писъци. След като останах без глас от викане, правих гладна стачка в продължение на дни също като възрастен човек.

Месеци след това един кавалерийски редник на име Хюсеин излекува скръбта ми по моята дойка. Той беше паднал от кон по време на учебни занятия и осакатен. Баща ми го бе взел при себе си като ординарец. Хюсеин беше чудак. Той ме обикна бързо. Аз обаче отвърнах на тази обич с невероятно и непростимо вероломство. С него не спяхме заедно както с Фатма. Но всяка сутрин, щом отворех очи още по петляно време, изтичвах в неговата стая, сядах на гърдите му като на кон и разтварях с пръсти клепките му.

Вместо в градините и полето, където ме водеше Фатма, Хюсеин ме приучи да ходя в казармата, сред войниците. Не съм виждала друг,

който умее така майсторски да измисля игри като този едър човек с дълги мустаци. Най-хубавото беше това, че повечето от тези игри бяха опасни и увличащи. Така например той ме подхвърляше и хващаше като гумена топка във въздуха или пък ме караше да седна върху калпака му, хващаше ме за краката и започваше да подскача и да се върти като пумпал. Удоволствието, което изпитвах в тези мигове, когато крещях задъхана, с разбъркани коси и широко отворени очи, не съм изпитвала никога след това в живота си.

Понякога, разбира се, се случваха и злополуки. Но между мен и Хюсеин имаше ненарушим договор: ако пострадам по време на игра — да не плача и да не се оплаквам на никого. Това се дължеше не толкова на моята честност, колкото на навика да пазя тайна като възрастен, породен от страха, че Хюсеин няма да играе повече с мен. Когато бях малка, казваха, че съм груба. Може би имаха право. Всеки, с когото играех, пострадваше, започваше да плаче. Този нрав по всяка вероятност е останал в мен от игрите с Хюсеин. Тази черта — да посрещам със засмяно лице нещастията, злополуките, да не падам духом — е останала също от тях.

Понякога Хюсеин караше войници от Анадола да свирят на саз и подхващаше чудни игри, като ме поставяше на главата си като някоя стомна.

По някое време с него се бяхме увлекли да крадем коне. Когато баща ми го нямаше в къщи, Хюсеин измъкваше коня от обора и обикаляше с часове из полето, като ме държеше на ръце. Но това развлечение не трая дълго. Не твърдя с положителност, но ми се струва, че готвачката ни е наклеветила пред татко и бедният Хюсеин не посмя повече да припари край коня, след като изяде две плесници от баща ми.

Казват, че истинското приятелство не може без свади и викове. С Хюсеин се карахме най-малко по четири-пет пъти на ден.

Имах особен маниер на сърдене. Присядах в единия ъгъл на стаята, с лице към стената. Няколко минути Хюсеин не ми обръщаше внимание, след това ме съжаляваше, грабваше ме неочаквано през кръста, вдигаше ме във въздуха, а аз пицях.

След като оставах известно време в скута му, най-после се съгласявах да целуна този войник по брадата и се помирявахме.

Нашето приятелство с Хюсеин продължи две години. Но тогавашните години се различаваха от сегашните. Те бяха дълги, много дълги...

Не е ли малко неприлично да говоря само за Фатма и Хюсеин, когато разказвам детските си години?

Баща ми беше майор и се казваше Низамеддин. През годината, в която се оженил за майка ми, го изпратили в Диарбакър и вече не се върнал в Истанбул. От Диарбакър бил преместен в Мосул, от Мосул в Хенекин, а оттам в Багдад и Кербеля...

Казват, че майка ми приличала на мене. Особено на една снимка, останала от годината на женитбата ѝ с татко, където тя е сякаш мое копие. Но бедната мама не приличала на мен в здравословно отношение. Била много слаба. Натурата ѝ не е могла да понесе безкрайните пътувания, суровия планински климат и жарещата пустиня. Освен това, изглежда, тя е страдала от някаква болест. Но през целия си съпружески живот бедната мама се е старала да я крие... Какво друго можела да направи? Тя много обичала татко и се страхувала да не я отделят насила от него.

Баща ми, който се отдалечавал все повече и повече от Истанбул, казвал на мама при всяко преместване:

— Нека те изпратя поне за един сезон, за два месеца при майка ти. И тя горката е стара... Кой знае колко много ѝ се иска да те види!

Но майка ми протестираше:

— Така ли се уговорихме? Нали щяхме да се върнем заедно в Истанбул?

А за болестта си казвала:

— Нищо ми няма... Просто преумора... Преди два дни имаше промяна във времето, от това е, ще ми мине.

Тя криела от татко и голямата си носталгия по Истанбул. Но възможно ли е това?

Само две минути след като заспивала, тя се събуждала и започвала да разказва на татко своите дълги сънища за нашата вила в Календер, за гората около нея или за водите на Босфора. За да сънува някой такъв дълъг сън за няколко минути, би трябвало да е обзет от силно, много силно желание да види тези места, нали?

Баба ми често посещавала Военното министерство и началниците на татко, плачела и се вайкала, но молбите ѝ не давали никакъв резултат.

Най-после, когато болестта на мама напреднала много, баща ми поискал един месец отпуск, за да я заведе в Истанбул, и тръгнал на път, преди да получи отговор.

Помня как прекосихме пустинята, настанени в махфе^[4].

Морето на Бейрут като че ли подежда благотворно на майка ми. В дома, в който отседнахме като гости, тя ме постави да седна на нейното легло, за да вчеше косата ми, и като видя, че ръцете ми са мръсни, а копчетата скъсани, склони глава на гърдите ми и заплака.

Един ден тя съвсем стана на крака, извади от сандъка нови дрехи и се облеche. Надвечер слязохме надолу, за да посрещнем татко. Той живее в моите спомени като суров войник, с малко див характер. Но никога няма да забравя как той започна да тича от радост и как плака, като хвана майка ми за ръцете, сякаш тя бе току-що проходило дете.

Този ден беше последният, който прекарахме заедно. На другия ден намерили майка ми мъртва край отворения сандък, с глава, оборена върху вързоп бельо, и петно кръв на устните ѝ.

Едно шестгодишно дете би трябвало да проумява много неща. Но аз, кой знае защо, не разбрах нищо. Домът, в който пребивавахме, имаше доста обитатели. Помня, че много дни наред се боричках с децата в една голяма градина, че се разхождахме заедно с Хюсеин из улиците, по брега на морето, посещавахме места, които със своите извисяващи се кубета приличаха на дворове на джамии.

След като оставил майка ми в чужда земя, татко не сметнал за нужно да се върне в Истанбул... Изглежда, че му било малко неудобно да се срещне с баба и с лелите ми. Но той сметнал за свой дълг да ме изпрати при тях. Освен това очевидно е имал предвид и невъзможността да възпитава в казармата, сред войници, дъщеря, която расте с всеки изминат ден.

В Истанбул ме заведе нашият ординарец Хюсеин.

Един луксозен параход, едно момиченце в ръцете на неугледен войник арабин... Кой знае колко мизерна и тъжна се е сторила тази картина на много хора в парахода! Но положително нямаше да съм толкова щастлива, ако бях пътувала с когото и да е друго освен с Хюсеин.

В горичката зад нашата вила имаше каменен басейн, украсен със статуя на голо момче, ръцете на което бяха откъснати от раменете.

В първите дни на пристигането ми тази счупена статуя, почерняла от слънцето и влагата, ми напомняше сакато момче от пустинята. Трябва да е било есен, защото зеленикавите води на басейна бяха покрити с почервенели листа. Като наблюдавах тези листа, забелязах, че под тях шарят няколко червени рибки, и нагазих във водата на басейна с новите си обувки и копринената рокля, която баба ми беше ушила с такова старание.

Наоколо отекнаха писъци. Докато се опомня, моите лели ме грабнаха, занесоха ме горе и сменяха дрехите ми, като едновременно ми се караха и ме целуваха.

Уплашена от писъците и от тревогата, която се дигна, вече не смеех да влизам в басейна, а започвах да лягам по корем върху чакъла на брега и навеждах лицето си близо над водата.

Един ден пак лежах на края на басейна и с увлечение наблюдавах рибите. Картината е още пред очите ми, като че е било днес. Баба ми беше седнала зад мен на една градинска пейка, с обичайното си черно покривало, което никога не сваляше от главата си, а до нея Хюсеин бе застанал на колене така, като че ли се молеше на аллаха. Тихичко си говореха нещо. Вероятно са говорили на турски, защото не разбирах нищо от думите им. Но интонацията и погледите, които хвърляха от време на време към мен, ме накараха да се усъмня. Наострих уши като заек. Престанах да гледам червените рибки, скупчени около трохите, които отхапвах зъби от геврека и пусках във водата, и започнах да следя отраженията на баба и Хюсеин на дъното на басейна. Хюсеин ме гледаше и бършеше очите си с кърпа. Децата понякога имат чудна интуиция, твърде развита за годините им.

Този разговор насаме ми миришеше на съзаклатие. Щяха да отделят Хюсеин от мен.

Защо? Възрастта не ми позволяваше да проумявам подробностите, но разбирах съвсем ясно, че тази раздяла е тъй непредотвратимо нещастие като залеза на слънцето, когато настъпи определеният час, като валежа на дъжда.

През нощта отворих неочаквано очи в детското си креватче, прилепено до леглото на баба. Червеното нощно кандилце, което гореше над главите ни, беше угаснало. Но стаята бе обляна от бялата светлина на луната, чиито лъчи проникваха през прозореца. Не ми се спеше. Изпитвах непоносима мъка. По някое време се надигнах на лакти, погледнах към баба и като се уверих, че спи, лекичко се измъкнах от леглото и излязох от стаята на пръсти. Не се плаших като другите деца от тъмнината и самотата. Слязох бавно по дървеното стълбище в коридора, като при всяко скърцане на стъпалата се спирах с предпазливостта на възрастен.

Вратите бяха залостени, но прозорецът до вратата към градината беше отворен и аз прескочих през него просто за секунда.

Хюсеин спеше в колибата на градинаря, която се намираше на другия край на градината. Затичах нататък, като се препъвах в дългите поли на преплитащата се в краката ми бяла нощница, и се мушнах в леглото при Хюсеин, който лежеше върху един нар.

Той спеше много дълбоко. Знаех още от времето, когато бяхме в Арабиستان^[5], че сутрин се събужда много трудно. За да отвори очи, трябваше да сядам на гърдите му, както се възсяда кон, да се друсам, да дърпам дългите му мустаци като юзди и да викам известно време. Но през онази нощ не посмях да го събудя. Бях уверена, че той няма да ме прегърне както преди, че въпреки молбите ми ще ме вземе на ръце и ще ме отнесе при баба.

А аз желях само едно: да прекарам тази последна нощ притисната до него.

За тази моя неприлична постъпка през онази нощ се говореше доскоро в нашето семейство.

Когато баба ми се събудила призори и не ме намерила в леглото, щяла да полудее... За няколко минути цялата вила била вдигната на крак. Всички тръгнали с лампи и със свещници в ръцете да ме търсят в градините и край брега на морето. Търсили навсякъде — от тавана до улицата и от колибата за лодките до плиткия басейн... Спуснали фенер в кладенеца на съседния двор, от който вадеха вода за напояване на бостана.

По някое време баба ми се сетила за Хюсеин, изтичала до колибата му и ме намерила заспала, прегърнала здраво войника.

Още си спомням с усмивка трагедията в деня на раздялата. Не помня никога в живота си да съм се унижавала, да съм падала на колене така, както този ден. Хюсеин беше клекнал край вратата и плачеше, без да се срамува от дългите си мустаци, а аз изричах разни благословии, които бях научила от арабските просяци в Багдад и Сирия, като целувах полите на баба и на всичките си лели подред.

Тъжният човек се описва в романите с отпуснати рамене, изгаснали очи, бездействен и безмълвен, с една дума, нещастен.

С мен винаги се случва обратното. Винаги когато страдам дълбоко, очите ми блестят, държането и движенията ми стават резки, проявявам невъздържаност. Смея се високо, бръщолевя и върша лудории. Струва ми се, че това е най-добре за човек, който няма близки и е лишен от възможността да разкрие сърцето си другиму.

Помня, че постъпих именно така след раздялата си с Хюсеин. Бях палава и буйна, роднинските деца, доведени у нас, за да ме развличат, често си патеха от мен.

Много скоро забравих Хюсеин, като проявих достойно за осъждане непостоянство. Не съм много уверена, но ми се струва, че в действителност му бях сърдита. Винаги когато споменавах името му пред мен, се мръщих.

— Мръсен Хюсеин, отвратителен Хюсеин, безсрамен... — изричах аз току-що научените нови думи на турски език и плюех.

Но кутията с фурми, която бедният „мръсен и отвратителен“ Хюсеин ми изпрати още с пристигането си в Бейрут, смекчи донякъде моя гняв. Фактът, че фурмите ще свършат, ми се струваше цяло нещастие и въпреки това не се поколебах да ги изям наведнъж. За щастие останаха костилките, с които се забавлявах в продължение на седмици. Част от тях смесих с едри стъклени мъниста и ги нанизах на един конец. Получи се великолепна дивашка огърлица, която окачих на шията си. Другите посях на различни места в градината. Месеци наред ги поливах всяка сутрин с една кофичка и чаках да израсне гора от финикови палми.

Баба ми, горката, се видя в чудо. Действително беше невъзможно да се излезе наглава с мен. Сутрин се събуждах по тъмно, виках и лудувах вечер до късно, докато капна от умора. Престанеше ли да се

чува моят глас, цялата вила изпадаше в тревога, защото това означаваше, че или съм се порязала и съм се потулила някъде, за да се мъча безгласно да спирам шурнала кръв, или че съм паднала отнякъде и се превивам, за да не извикам от болка, или пък, че правя някоя пакост — режа краката на стола с трион или боядисвам някоя от покривките на миндера.

Понякога се покатервах на върха на някое дърво с парцали и дъсчици в ръка, за да направя гнездо на птиците, друг път се качвах на покрива, за да изплаша готвачката, като пусна някой камък през комина.

От време на време във вилата идваше един лекар. Веднъж скочих в празната кола, която чакаше лекаря, и зашибах конете с камшик. Друг път завлякох коритото за пране чак до брега на морето и се пуснах по течението на вълните. Не знам как е в другите семейства, но в нашето се смяташе за грях да се вдига ръка на сираче. Когато станех нетърпима, получавах следното наказание: хващаха ме за ръката, отвеждаха ме в една стая и ме заключваха в нея.

Имахме един странен роднина, когото ние децата наричахме „брадатия чичо“. Този брадат чичо казваше, че ръцете ми са като оградата на гроба на някой евлия^[6], защото пръстите ми никога не оставаха без рани и винаги биваха превързани с разни парцалчета.

С връстниците си не се разбирах. Бях изплашила дори и много по-големите от мен роднински деца. Ако веднъж на хиляда в мен се надигнеше някоя искрица обич, това също не беше за добро. Не умеех да обичам като хората, да галя ласкаво този, когото обичам. Нахвърлях се като малко зверче върху човека, когото обичах, хапех ушите му, дращех лицето му, разтърсвах го до безсъзнание.

Между роднинските деца имаше само едно, от което странях по някаква необяснима причина и пред което губех смелост и самообладание.

Това дете беше Кямран, синът на леля Бесиме. Впрочем едва ли би било справедливо да го наричам дете. Преди всичко на години той беше по-голям от мене. Освен това беше много мирен и сериозен. Той не обичаше да играе с децата, разхождаше се самичък край морето с ръце в джобовете или четеше книги под сянката на някое дърво.

Кямран имаше руса къдрава коса, бяла, нежна и гладка кожа — толкова гладка, че, струваше ми се, ако имам смелост да го хвана за

ушите и да погледна отблизо страните му, бих могла да се огледам в тях като в огледало.

Но въпреки че странях от Кямран, един път се спречках и с него. Пуснах върху крака му един камък, който пренасях с кошница от брега на морето. Дали камъкът беше много тежък, или Кямран беше много нежен, не знам. Изведнъж се разнесе писък и плач. Обърках се. С ловкост, присъща на маймуна, се покатерих на големия чинар в градината. Нито с укори, нито със заплахи, нито пък с молби успяха да ме накарат да слеза долу. Най-сетне наредиха на градинаря да се качи на дървото и да ме хване. Но колкото по-нагоре се качваше той, толкова по-нагоре се качвах и аз. Най-после разбра, че ако продължава да ме гони така, аз, без много да му мисля, ще се катеря по все по-тънки и по-тънки клони, които щяха да се счупят под тежестта на тялото ми и да се случи нещастие, и слезе долу.

В края на краищата останах на един клон, кацнала като птичка, чак до вечерта.

Бедната ми баба оставаше без сън и почивка заради мен. Тази жена ме обичаше безкрайно много. Някои сутрини, събудена от моя глас, преди да си е отпочинала от предния ден, тя се изправяше в леглото, хващаше ме за ръцете и се сърдеше на покойната ми майка, като ме разтърсваше: „Защо трябваше да умреш и да оставиш това чудовище на мен? Не ми ли стигат моите години?“

Но съм уверена, че ако в такава минута мама би могла да се изправи пред нея и да попита: „Това чудовище ли предпочиташ или мен?“, баба без съмнение би взела мене, а нея би върнала там, от където е дошла.

Разбира се, че е трудно за една болнава стара жена да се събужда, преди да си отпочинала от предния ден, но не бива да се забравя колко по-трудно е да се събудиш с отпочинало тяло и жадуваща душа, терзана от тежки спомени...

С една дума, въпреки страданието, което съм причинила на баба си, съм уверена, че тя се утешаваше с мен и беше щастлива.

Когато я загубихме, бях деветгодишна. Баща ми по това време случайно се намираше в Истанбул.

Този път го бяха преместили от Триполи в Албания. В Истанбул можеше да остане само една седмица.

Смъртта на баба ми го постави в неловко положение. Един овдовял офицер не можеше да помъкне със себе си по разни планини и чукари своята деветгодишна дъщеря. Не знам защо, но той не се съгласяваше да ме остави при лелите ми. Може би се плашеше да не изпадна в положението на храненица. Той мисли, каквото мисли, и една сутрин ме поведе за ръка към кораба. Минахме в европейската част на Истанбул. При моста се качихме на една кола, пътувахме по безкрайни стръмнини, минахме през много чаршии и най-последно спряхме пред входа на едно каменно здание.

Това беше френският пансион, в който щях да остана затворена цели десет години. Приеха ни в една мрачна стая до входа. Външните капаци на прозорците бяха затворени и завесите спуснати.

Изглежда, че всичко е било уговорено и подготвено предварително, защото жената в черно, която влезе след малко, се наведе над мен. Краищата на белия ѝ капишон се плъзнаха като криле на някаква чудна птица по косите. Тя ме погледна в лицето отблизо и ме помилва по бузата.

Помня, че първото ми влизане в училището бе съпроводено пак с един инцидент.

Докато баща ми разговаряше със сестрата директорка, аз започнах да обикалям стаята, да оглеждам и да пипам тук и там. Посегнах да пипна с пръст цветните рисунки върху една ваза, която падна и се счупи.

Баща ми скочи от мястото си, като раздрънка сабята си и с тревога ме хвана за ръката. А притежателката на вазата, сестрата директорка, напротив, се смееше. Тя махна с ръка и се помъчи да успокои баща ми.

Колко много други неща, освен тази ваза, щях да счупя в това училище! Лудориите, които върших в къщи, продължиха и тук. Сестрите или бяха наистина търпеливи като ангели, или намираха нещо симпатично в мен. Иначе не би било възможно да понасят моите капризи.

По време на уроците бърборех непрестанно и се разхождах в клас.

Слизането и качването по стълбите по възприетия от всички други начин не ми харесваше. Аз непременно се спотайвах в някой ъгъл, изчаках да слязат другарките ми, възсядах перилата като кон и се понасях стремително надолу или пък събирах двата си крака и скачах от стъпало на стъпало.

В градинката имаше изсъхнало дърво. Една от нашите преподавателки наблюдавала как се катеря по него при всеки подходящ случай и как, без да обръщам внимание на заплахите, скачам от клон на клон през цялото междучасие, и възкликнала:

— Това момиче не е човек, а чучулига.

От този ден насам истинското ми име бе забравено и всички започнаха да ме наричат „Чучулигата“.

Не знам как става, но това прозвище се разпространи и в къщи. Името ми Фериде се запази само като официално и се употребяваше много рядко, както празничното облекло.

Чучулигата! Това име ми харесваше. А и ме устройваше. Винаги когато се оплаквах от някоя моя постъпка, свивах безгрижно рамене и отговарях:

— Какво да правя... Какво друго може да се очаква от една Чучулига?

В нашето училище идваше от време на време абат с очила, който имаше малка козя брадичка. Един ден в час по ръкоделие отрязах снопче от косата си и я прикрепих с лепило за брадата си. Погледнеше ли учителката към мен, закривах брадата си с ръка, обърнеше ли глава на друга страна, дръпвах ръката си, започвах да клатя брада, като имитирах този абат, и разсмивах момичетата. Учителката, която не можеше да разбере причината на кикотенето, се ядоса и започна да крещи.

По някое време обърнах глава към прозореца, който се отваряше към коридора, и какво да видя! Сестрата директорка ме наблюдаваше.

Обърках се и знаете ли какво направих? Наведох глава, направих ѝ знак да мълчи, като сложих пръст на устните си, и след това ѝ изпратих една въздушна целувка.

Тази сестра беше най-важният човек в училището. Всички учителки, включително и най-възрастните, я боготворяха. Фактът, че въпреки това обстоятелство я помолих да ми стане съучастничка в простъпката пред учителката, я развесели. Давайки вид, че не ще може

да остане сериозна, ако влезе в класа, тя се изгуби в тъмния коридор, като се смееше и ме заплашваше с пръст.

Сестрата директорка ме хвана веднъж на местопрестъплението, но този път в столовата. Тъкмо пълнех остатъците от храната в една книжна кошница, която бях задигнала от клас.

Тя ме повика при себе си със строг тон:

— Я ела тук, Фериде. Какво правиш?

Не разбирах какво лошо има в това, което правех.

— Грешка ли е да нося храна на кучетата, ма съор^[7]? — попитах аз, като я погледнах право в лицето.

— Кои кучета? Каква храна?

— Кучетата в запустялата сграда... Ах, ма съор, да знаете само как се радват, когато ме видят... Снощи ме посрещнаха чак на ъгъла, започнаха да се умилкват и да се завират в краката ми... „Стойте... какво правите? Докато не стигнем в запустялата сграда, нищо няма да ви дам!“ — казвам аз... Но те, проклетите, разбират ли от дума? Без малко да ме повалят на земята... Но аз се заинатих. Хванах кошницата здраво и я захрих с престилката си. Щяха да ме разкъсат. За мое щастие в това време мина един симидчия, и ме спаси...

Сестрата директорка ме слушаше, гледайки ме право в очите.

— Е добре, как излезе от пансиона? — попита тя.

— Прескочих през стената зад пералнята — отговорих аз без колебание.

— Как посмя? — каза сестрата, и се хвана с две ръце за главата, сякаш беше чула съобщение за някакво бедствие.

— Не се тревожете, ма съор — продължих със същата наивност. — Стената е доста ниска. А и да не искате да излизам през вратата? Портиерът за нищо на света няма да ме пусне. Първия път го излъгах. Казах: „Вика те сестра Тереза“, и побягнах... Но моля ви се, не ме издавайте, иначе има опасност кученцата ми да умрат от глад.

Странни хора бяха сестрите. Струва ми се, че в друго училище за такава постъпка бих била затворена, или бих получила друго наказание.

А тя приклепна, за да не бъде лице срещу лице с мен, и рече:

— Хубаво е да се закрият малките животни. Но непослушанието не е хубаво. Остави кошницата на мен. Аз ще пратя остатъците на кучетата по портиера.

Едва ли някой друг в живота ме е обиквал така, както тази жена.

Подобни постъпки на сестрите по онова време ми влияеха толкова, колкото вятърът на скалите. Нямаше изгледи да пресекат моите лудории, моята недисциплинираност. Но се страхувам, че с течение на времето те неусетно са проникнали в душата ми, оставили са в мен незаличими следи и наслойки на състрадание и нежност.

Бях действително странно и непонятно момиче. Бях изучила слабостите на нашите учителки. Много добре налучквах онова, което щеше да причини най-голямо страдание на всяка от тях, и в зависимост от това измислях начини да ги измъчвам.

Така например имахме една учителка по музика. Казваше се сестра Матилда. Беше стара и крайно консервативна. Когато се молеше със сълзи на очи пред бюста на Дева Мария, аз посочвах прехвъркващите около статуята мухи и засягах най-болното ѝ място с думите: „Ма съор, ангелите са дошли да навестят нашата света майка!“

Бях забелязала, че една наша учителка е прекалено чиста и капризна. Когато минеше край мен, се оплаквах, че перото ми не пише добре, като в същото време го тръсках силно и върху снежнобялата яка на нещастната жена се появяваха мастилени петна.

Друга се страхуваше много от насекоми. В един от учебниците намерих цветна рисунка на скорпион, изрязах я внимателно с ножица и я закрепих с лепило върху гърба на една голяма конска муха, която хванах в столовата. Вечерта в занималнята намерих повод да се приближа до учителката и поставих мухата на катедрата пред нея.

Докато отвличах с приказки вниманието на сестрата, мухата започна да се движи. Щом видях на светлината на лампата, че върху катедрата се движи страшен скорпион, като разклащаше щипците и опашката си, бедната девойка изпищя от ужас. Тя грабна стоящата до нея линия във формата на „Г“ и с един удар смачка мухата върху катедрата. После се облегна с гръб на стената, закри лицето си с ръце и прекара лек припадък.

Същата вечер се въртах в леглото си и се мятах в продължение на половин час.

Така или иначе, бях вече дванадесетгодишна. Чувството на срам и свян беше доста развито у мен. Срамувах се от това, което направих на учителката. Освен това съзнавах, че тази постъпка нямаше да бъде

пренебрегната. На другия ден щяха да ме повикат да дам обяснения и кой знае какво щеше да ми се случи?

В съня си няколко пъти се видях изправена пред сестрата директорка. Тя идваше към мен със сърдито лице и крещеше с широко отворени очи.

Първият урок на следния ден мина без инциденти. Към края на втория час вратата се отвори. Влязлата сестра пошепна тихо нещо на учителката и ми направи знак с ръка да я последвам. Ужас!

Докато напусках стаята с бавни крачки, като свивах рамене и плезех език, момичетата се смееха, а учителката чукаше с линията по катедрата и ги подканяше към тишина и спокойствие.

След малко бях в кабинета на сестрата директорка. Но... о чудо! Лицето ѝ не приличаше на онова, което сънувах. За миг ми се стори, че немирницата, която измисли играта с мухата скорпион и стана причина за припадъка на учителката, не съм аз, а тя.

Лицето ѝ беше печално, устните ѝ трепереха! Тя ме хвана за ръката и ме притегли към себе си така, като че ли искаше да ме притисне към гърдите си. После ме пусна и каза:

— Фериде, детето ми... Трябва да ти съобщя нещо... Една тъжна вест... Баща ти е болен... Изглежда, че е сериозно болен...

Сестрата директорка мачкаше една хартийка в ръката си и не знаеше как да каже останалото.

Сестрата, която ме доведе, закри внезапно лицето си с кърпа и изскочи навън.

Разбрах. Искях да кажа нещо, но моят език се беше схванал както на сестрата директорка. Обърнах главата си и погледнах през отворения прозорец към отсрещните дървета. По върховете им, огрени от слънцето, прехвъркваха лястовици.

Изведнъж и аз се оживих като тях:

— Разбрах, ма съор, не се измъчвайте. Какво да се прави? Един ден всички ние...

Този път сестрата директорка притисна главата ми към гърдите си и дълго ме държа така.

След малко пристигнаха лелите ми, въпреки че не беше приеман ден. Те поискаха разрешение да ме отведат в къщи, но аз не се съгласих. Казах, че скоро ще започнат изпитите. Обаче приближаващите изпити не ми попречиха да буйствам този ден много повече, отколкото

всеки друг път. Резултатът беше, че на вечерните занимания вдигнах висока температура, дремех като мързеливките, опряла ръце на чина, и отидох да си легна, без да вечерям.

На другата сутрин, когато се събудих, бях пак предишната Чучулига.

Летните ваканции прекарвах в Козятаъ във вилата на леля Бесиме.

Тукашните деца не бяха подходящи за моята компания. Неджмие, дъщерята на леля Бесиме, беше мълчаливо и болнаво момиче, което не се отделяше от полите на майка си. Тя почти с нищо не се различаваше от по-големия си брат Кямран.

За мое щастие наоколо имаше деца на преселници. Аз ги събирах в градината, повеждах дружината и буйствах чак до вечерта.

По някое време моите приятели бяха станали нежелани и градинарят на вилата бе получил заповед да ги гони.

За щастие децата не бяха придирчиви и не обърнаха внимание на обидата. Те ми помагаха да бягам от вилата. С часове скитаме из полето и крадахме плодове, като прескачахме оградите на градините.

На смрачаване, когато се прибирах в къщи със загоряло от слънцето лице и се мъчех да прикривам с разранени ръце скъсаните места по роклята си, леля ми започваше да скубе косите си. Тя ми сочеше за пример Неджмие, с бухналата лъскава коса, която се прозяваше от време на време, като разтваряше розовата си устица и много приличаше на глупава и ленива ванска котка^[8]. Освен това при всеки удобен случай ми набиваха в главата да бъда послушна, ученолюбива, внимателна, възпитана и още какви ли не качества, които притежавал Кямран.

Неджмие както и да е. В края на краищата тя беше една мека, топла пепеляшка, израснала на коленете на майка си. И без това в душата си приемам, че момичетата трябва да бъдат тъкмо такива.

Но какво ставаше с Кямран, този голям вече мъж, който отиваше към двадесетте, над тънките изписани устни на когото бяха наболи тънки мустачки? Този момък със своите бели велурени обувки и копринени чорапи, обути на мъничките му като на момиченце крака, със своето крехко тяло, което при вървеж се клатеше като вейка, със

своята дълга бяла шия в отворената яка на копринената му риза, приличаше повече на девойче, отколкото на момък, и много ме дразнеше.

Просто излизах от кожата си, когато нашите роднини и съседи при всеки повод превъзнасяха неговите достойнства.

Колко пъти съм го блъскала, преструвайки се, че съм се подхлъзнала при бягане, колко пъти съм късала книгите му, колко пъти съм търсила повод да се спречкаме за дребни неща! Хей, човече божи, няма ли някой ден да се посъживиш малко, да се ядосаш, да възразиш за нещо, за да се хвърля като котка на врата ти, да те повъргалям в праха, да поскубя косите ти, да бръкна с пръсти в зелените ти змийски очи?

Треперех от ненавист и удоволствие, когато си спомнех деня, в който пуснах камъка върху крака му и го накарах да се гърчи от болка. Но той се смяташе вече зрял мъж, гледаше ме отвисоко и ми казваше с ехидна усмивка:

— Докога тези детинщини, Фериде?

„А ти докога ще бъдеш такъв мухльо, докога ще се кумриш и кокетничиш като мома пред съгледвачи?“

Тези думи, разбира се, не можех да му кажа за нищо на света... Годиците ми, слава богу, бяха вече тринадесет-четирнадесет. Едно момиче на тази възраст не бива да задява повече един младеж, който се отнася с такава вежливост към нейните грубости. Страхувайки се да не изпусна някоя неуместна дума, често затварях устата си с ръка и бягах в някой затулен кът на градината, където можех да ругая на воля.

Беше дъждовен ден. В долния етаж на вилата Кямран разговаряше за модата с няколко жени от роднините. Жените се интересуваха от неговото мнение за цвета на зимните дрехи, които щели да си шият.

Седнала настрана, изплезила език, изкривила очи и съсредоточила цялото си внимание, аз шиех ръкава на една блуза. Не можах да се въздържа и започнах да се смея с висок глас.

— Защо се смееш? — попита ме братовчедът.

— Просто се сетих за нещо.

— Какво е то?

— Не казвам.

— Я не ме будалкай. Знам, че имаш редки зъби... Рано или късно ще изплюеш камъчето.

— Ще ти кажа, но няма да се сърдиш... Докато разговаряше с дамите за модата, си мислех, че си създаден погрешно... Трябвало е да бъдеш момиче, но не на тази възраст, а на тринадесет-четиринадесет години...

— Е, и?

— А аз, която изпонадупчих пръстите си, докато зашия педя местенце, би трябвало да бъда мъж, но най-малко на двадесет-двадесет и две години...

— Е, и?

— Ами... По волята на аллаха и със съгласието на пророка бих те взела, и...

Стаята гръмна от смях. Вдигнах глава и видях, че всички погледи бяха насочени към мен.

Една от гостенките направи неуместна шега:

— Но това може да стане и сега, Фериде!

— Как? — хванах се глупаво аз, питайки с широко отворени и недоумяващи очи.

— Така... Като се омъжиш за Кямран... Той ще се грижи за твоя тоалет, ще кърпи, а ти ще вършиш мъжката работа...

Ядосах се и станах от мястото си, но се сърдех повече на себе си. Бях си го изпросила. Никога не бях прекалявала с глупости, но този път вниманието ми, изглежда, е било заангажирано от това дяволско шиене.

Въпреки това пак не им останах длъжна. Виновна, но нагла.

— Може — казах, — но струва ми се, че няма да е честно спрямо Кямран бей. Ако не дай боже се скараме за нещо, какво ще стане с него? Мисля, че не е забравил още камъка, който падна върху крака му...

Отправих се към стаята си сред общия смях с печално-сериозно лице. Но на вратата се обърнах и добавих:

— Май попрекалих, това е много неприлично за едно четиринадесетгодишно момиче, не ми обръщайте внимание.

Качих се в стаята си, като тропях по дървените стъпала и блъсках вратите. Хвърлих се като гумена топка на леглото. Долу продължаваха

да се смеят. Кой знае, може би се подиграваха с мен. Не, няма да им остана длъжна.

Не, че имах възражения да се омъжа за Кямран. Възрастта ни от ден на ден напредваше и възможността да се караме все повече намаляваше. Не оставаше друг изход, освен да се оженим, за да можем поне веднъж да се хванем за косите и да му отмъстя.

След лятната ваканция известно време нашето училище вреше и кипеше. Вълнението стихваше едва в навечерието на изпитите за срока.

Причината за това бе следната: онези от моите съученички, които бяха католички, след навършване на тринадесет-четирнадесетгодишна възраст вземаха първото си причастие на Великден през пролетта. Облечени в бели копринени рокли, дълги до земята, покрити с тюл, те се обричаха на Христа.

Прекрасен е този обред на обричането, който се извършваше в църквата, под светлината на свещите, под звуците на органа, изпълняващ религиозни химни, сред дима и тежкия аромат на тамян и алое, примесен с аромата на пролетните цветя, пръснати навсякъде. Но жалко, че моите неверни дружки веднага след това, още в дните на ваканцията, която следва непосредствено след обричането, лъжеха своя избраник, изменяха на бледоликия и синеок Христос с първия мъж, който се изпречеше пред тях, а дори и с няколко мъже.

При започване на училището те донасяха скрити в куфарите си разни писма, снимки, цветя за спомен и още какви ли не други неща.

Знаех за какво разговаряха те, когато се разхождаха в градината по две, по три, хванати под ръка. Не беше трудно да се отгатне, че под цветните и позлатени картички с лика на Христа и разни ангелчета, подарени на най-невинните и набожни девойки, се криеха снимки на младежи. Не убягваше от погледа, когато някое момиче, усамотено в някой ъгъл на градината, шепне на ухото на приятелката си история с толкова тих глас, че да не бъде чула дори и от мушиците, които хвърчат наоколо.

През този сезон момичетата се разделяха на групи по две, по три и се вкопчваха една в друга.

Едничка аз останах сама както в градината, така и в клас. Всяка от моите съученички мълчеше пред мен като амфора и криеше своите тайни. Те се пазеха повече от мен, отколкото от сестрите, защото бях бърлива, бързо изплювах камъчето, както казваше „брадатият чичо“. Щом научех, че някое момиче е разменило най-невинно през оградата на двора цвете за спомен с някое съседско момче, съобщавах това на всеослушание в градината. Бях фанатизирана противничка на такива неща.

Една зимна вечер учехме в занималнята. Една прилежна ученичка на име Мишел бе взела разрешение от сестрата да седне на последния чин със своята тъпичка другарка, за да ѝ разкаже урока по римска история. В тихата занималия изведнъж се разнесе плач. Сестрата вдигна глава и каза:

— Какво има, Мишел, плачеш ли? Защо?

Мишел закри с ръце измокреното си от сълзи лице. Вместо нея отговорих аз.

— Мишел плаче, защото е развълнувана от поражението на картагенците.

Класът се заля от смях.

С една дума, моите съученички с право ме бяха изолирали. Но не беше приятно да се живее настрана от всички, да се отнасят към мен като към лекомислено момиче, след като бях вече на прилична възраст.

Наближавах петнадесетте — възраст, на която майките ни са облекли булчински рокли, а бабите ни разтревожени, че ще останат стари моми, са тичали при кладенеца на щастието в Еюб^[9].

На ръст не бях много висока. Но въпреки моята буйност, тялото ми се развиваше хармонично, лицето ми сияеше и гаснеше със странни цветове и светлини.

Нашият „брадат чичо“ от време на време ме хващаше за ръцете, теглеше ме към прозореца, доближаваше лицето ми до своето и ме гледаше съвсем отблизо с късогледите си очи.

— Какъв тен, какъв цвят имаш, дъще... Също като перкалска басма. Нито ще избледнее, нито ще остарее! — казваше той.

Хайде де. Такива ли биват момичетата? Тялото ми беше като пумпал, лицето ми — като рисувано с четка... Когато се оглеждах в огледалото, сякаш виждах някоя кукла във витрините на Бонмарше, подигравах се със себе си, плезех език и кривях очи.

От ваканциите най-обичам великденската. Когато пристигах в Козятаъ, за да прекарам там тези две седмици, черешите биваха узрели, а черешовите дървета, наредени от край до край на другата страна на градината, която гледаше към шосето — отрупани с плодове.

Много обичах черешите. През тези петнадесет дни се хранех като врабчетата почти само с череши и не се връщах в училище, докато не съм изяла и последните череши, останали по върховете на най-високите клони.

Веднъж привечер пак бях на върха на едно дърво. Ядях череши и се забавлявах, като стрелках с костилки.

За беда една от тях удари носа на един възрастен съсед, който минаваше по пътя.

Той отначало не разбра какво стана и започна да се оглежда с недоумение, без да се сети да вдигне глава към дървото.

Ако не бях се обадила, ако не бях мръднала от мястото си, може би той въобще нямаше да ме види и щеше да продължи пътя си, мислейки, че костилката е изпусната случайно от някоя нахална птица, прехвъркнала над главата му. Но не можах да се въздържа и прихнах да се смея, въпреки че бях много уплашена и засрамена.

Като видя една оформена вече девойка да се смее безочливо, възседнала като кон големия клон, човекът кипна.

— Браво, госпожице, браво, дъще — извика той, като мърдаше гневно вежди. — Не ви прилича на възрастта. Станали сте мома за женене, а...

В тази минута ми се искаше да потъна в земята. Бедната ми „перкалска басма“ кой знае как беше променила цветовете си. Въпреки че ме грозеше опасността да падна от дървото, положих ръце на гърди върху ученическата си блуза и наведох глава.

— Извинете, господине — рекох аз. — Кълна ви се, че това е чиста случайност... По-точно — невнимание...

Тази невинна поза бе същата, която сестрите и набожните ученички заемаха в пансиона, когато заставаха да се молят на Дева Мария и Исус Христос. Въздействието ѝ е изпитвано много пъти. Щом векове наред този жест е трогвал дори светата майка и нейния божествен син, по всяка вероятност щеше да трогне и този старец.

Не се излъгах в предположението си. Моето лицемерно разкаяние и треперещият ми глас повлияха на съседа, който омекна и сметна за нужно да ми каже нещо хубаво.

— Не смятате ли, че подобно невнимание може да навреди на една млада госпожица на вашата възраст? — рече той.

— Защо, господине? — попитах аз с широко отворени очи, макар че разбрах прекрасно неговия намек.

Заслони с ръка лицето си от слънцето, старецът ме гледаше внимателно и се усмихваше.

— Мога например да се разколебая, ако стане дума да те взема за снаха.

Аз на свой ред също се усмихнах:

— В това отношение съм застрахована, господине. И кротка да съм, пак няма да ме вземете.

— Откъде знаете?

— Знам, защото имам недостатък, който е много по-голям от катеренето по дърветата и стрелкането с черешови костилки... Не съм богата, а както чувам, бедните момичета не са на почит... Освен това не съм и хубава. Ако ме питате, този недостатък е по-голям и от бедността.

Тези думи развеселиха още повече стареца.

— Вие грозна ли сте? — рече той.

— Не ми го казвате, но аз знам. Такива като мен ли биват момичетата? Момичето трябва да бъде високо, русокосо, със сини очи... — отговорих аз тъжно.

Изглежда, че старецът на времето е бил малко разпуснат.

— Ех, бедно мое дете — каза той със странен поглед и променен глас. — Вие още сте на такава възраст, че не разбирате какво нещо е красотата и не цените себе си... Както и да е... Я да видим как се казвате?

— Чучулигата.

— Това име пък какво е?

— Извинете, така ми викат в училище. В действителност съм Фериде. И името ми е едно такова валчесто и грубо като мене.

— Фериде ханъм, уверявам ви, че името ви е хубаво като самата вас... Де да бях намерил такава снаха за сина си...

Не знам защо, но ми се искаше да бъбря с този човек, който имаше изискани маниери и приятен глас.

— В такъв случай ще мога и него да замерям с череши — казах аз.

— Разбира се... Разбира се... Без съмнение...

— А сега ще ми разрешите да ви дам няколко череши. Трябва да ги приемете непременно, за да докажете, че сте ми простили. Една минутка...

И започнах да се катеря по клоните като катеричка.

— Боже мой, клоните пукат... Ще стана причина да паднете, Фериде ханъм... — викаше старецът, закрил лицето си с ръце.

Не обръщах внимание на тревогата му и си бъбрех:

— Бъдете спокоен... Свикнала съм да падам. Ако бяхте по-наблизо, щяхте да видите един белег от рана на слепоочието ми... Един белег, който допълва красотата ми...

— Ах, дъще, ще паднете!

— Готово, господине, готово. Само че как да ви ги дам? Намислих, господине, и това намислих.

Извадих кърпата от джоба на престилката си и завързах черешите в нея:

— Бъдете спокоен, кърпата не е употребявана. Съвсем чиста е. Сега ви моля да я уловите, преди да падне на земята. Едно... две... три...

Старият съсед хвана черешите с неочаквана ловкост.

— Много благодаря, дъще! — каза той. — Само че как ще мога сега да ви върна кърпата?

— Няма нужда. Приемете я като подарък от мене!

— Как така?

— Защо?... Знаете ли какво? След няколко дни ще се върна в пансиона. В нашето училище е прието момичетата да флиртуват през ваканцията с младежи и после, когато започнат занятията, да си разказват приключенията една на друга. Досега не ми се е случвало такова нещо и се чувствам неудобно пред тях. Не се осмеляват да ми го кажат в лицето, но положително зад гърба ми се подиграват с мен... Сега намислих нещо. Когато се върна в пансиона, ще ходя с наведена глава, ще се правя на замислена и ще се усмихвам тъжно, като че ли крия някоя голяма тайна. „Какво ти е, Чучулиго?“ — ще кажат те.

„Нищо... Какво може да ми е?“ — ще отговоря без желание. Те няма да ми повярват, ще продължават да настояват. „Добре, но се закълнете, че няма да обадите на никого“ — ще река аз тогава и ще им разкажа една лъжа.

— Каква лъжа?

— Запознанството ми с вас ще улесни тази лъжа... „През стената флиртувах с един висок рус мъж“ — ще кажа. Естествено не мога да кажа, че е бил с бели коси... Впрочем, изглежда, че на младини вие сте били рус... Добре познавам другарките си. „Какво си говорихте?“ — ще попитат те. „Каза ми, че съм красива“ — ще се закълна аз. Не е уместно да им кажа, че съм ви дала череша в кърпа. Ще кажа, че съм ви подарила роза. Впрочем не. Не може да се подарява роза, увита в кърпа. Ще кажа, че съм подарила кърпа и толкоз...

Докато само преди малко бяхме на косъм от скарването, сега със стария съсед весело се смеехме и си махахме с ръце при раздялата.

През същото лято все поради тази ми страст към катеренето по дърветата ми се случи още една история.

Беше лунна августовска нощ. Във вилата бяха дошли много гости. Между тях беше и Нериман — вдовица на двадесет и пет години, която рядко ни удостояваше с честта да ни гостува, и идването ѝ във вилата представляваше събитие.

Като се започне от лелите ми, които не харесваха никого на този свят освен себе си, и се стигне чак до простичките слугини, всички бяха във възторг от тази жена.

Съпругът на Нериман, когото според слуховете тя много обичала, беше починал преди година. Затова тя ходеше винаги в черно. Но имам чувството, че ако черното не бе подходило тъй много на тази руса жена, траурът не би продължил и всички тези черни дрехи биха отишли накуп в боклука.

Нериман се е опитвала да спечели и мен, като ме е милвала, тъй както се милват кучета и котки. Не ми е ясно защо, но не можах да я обикна. Отношенията ни с нея не бяха сърдечни. Винаги посрещах хладно проявите на внимание от нейна страна.

Въпреки хладината, която продължава и до днес, държа да призная, че тази Нериман беше дяволски красива. Онова, което не

можех да понасям в нея, беше прекалената ѝ кокетност. Когато се намираще в женска компания, тя беше горе-долу поносима. Но щом се появеше някой мъж, лицето ѝ се преобразяваше, гласът ѝ, смехът ѝ, погледът ѝ се променяха. С една дума, тя беше много по-напред от ония мои съученички, които си вършеха работата мълчаливо и тайно.

„За мен вече няма живот“, казваше тази жена винаги когато ставаше дума за нейния съпруг, и така играеше ролята на привидно измъчена, че ме подлудяваше. Аз много се дразнех и си казвах: „Дано излезе насреща ти някой по-солиден мъж, тогава ще те видим.“

В нашата вила нямаше нито една връстница на Нериман. Не е уместно, разбира се, да смятаме в това число флегматичната Неджмие. Лелите ми бяха възрастни жени с побелели коси. Те нямаха други теми за разговор освен сплетните, с които се занимаваха от време на време по адрес на този или онзи.

Като че ли бях предчувствала кое привлича Нериман във вилата. Тя май беше харесала моя глупав братовчед. За да се омъжи за него ли? Не вярвам. Намерението на една почти тридесетгодишна вдовица да се омъжи за двадесетгодишен младеж би предизвикало истински скандал. Впрочем дори тя да би се решила на такъв скандал, моите хитри лели нямаше да позволят рожбата им да попадне в ноктите на такъв ястреб.

Тогава? Щастливата вдовица искаше да се разтуши, да се поразвлече с моя братовчед, докато ѝ се усмихне щастieto, докато си намери нов съпруг, който да ѝ осигури охолен живот и да удовлетворява нейните прищевки.

Нарекох Кямран глупав, но бях много ядосана...

В действителност той беше потаен жълт скорпион, и то от тези, които се промъкват незабелязано и хапят жестоко. Когато разговаряше с Нериман, се мъчеше да не се издава, но можеше ли да скрие това от мен?

Когато играех с децата, когато скачах на въже или когато, легнала на земята, си гледах на карти, всъщност наблюдавах двамата.

Братовчед ми си шушукаше толкова отблизо с нея, че аха, аха да падне в устата ѝ. Като си давах вид, че не забелязвам нищо, от време на време минавах покрай тях... Те веднага понижаваха глас или променяха темата на разговор. „Нека правят, каквото си искат, защо те интересува?“ — ще кажете вие. Защо ме интересува? Макар да ми е

враг, Кямран е мой братовчед. Мога ли да го оставя да бъде покварен от някаква жена, дошла не знам откъде си?...

За какво разказвах?... Да. Беше лунна августовска нощ. Гостите, събрани на голяма група, седяха на верандата пред вилата под светлината на една петромаксова лампа, която в случая беше съвсем излишна. Разговаряха и се смееха.

Звънкият и нагласен сякаш по ноти смях на Нериман действаше на нервите ми и аз се уединих в един кът на градината под сянката на дърветата.

На другия край имаше стар чинар, част от клоните на който се бяха надвесили над съседния двор. Обичах величествения вид на това дърво, макар че плодовете му не струваха нищо. Често се катерех по него, пристъпях или седях върху грамадните му широки клони, по които можеше да се върви съвсем безопасно като върху диван.

Така направих и онази вечер. Качих се на един доста висок клон и седнах.

След малко дочух леки стъпки, а после глух смях.

Напрегнах зрението си и наострих уши. Какво мислите, че видях? Към мен идваха моят братовчед и щастливата вдовица.

Цялата бях напрегната като рибар, който очаква рибата, която ще се закачи на въдицата. Примирах от страх, да не вдигна шум от мястото, на което бях седнала. Напразен страх!

Те бяха толкова погълнати от себе си, че и тъпан да биех, пак нямаше да чуят. Нериман вървеше напред. Братовчед ми я следваше на четири-пет крачки като чер роб. Не можеха да минат през оградата, за да продължат пътя си, и останаха под дървото, на което се намирах.

Елате, пиленца, елате, агънца... След малко ще видим... Ще направя всичко възможно тази хубава лунна нощ да остави един незаличим спомен за вас.

Тъкмо в това време засвири един щурец. Щях да полудея. Не можах да чуя речта, която моят братовчед дръпна пред щастливата вдовица. Просто ми идваше да викна: „Нещастнико, от какво се страхуваш? Тук няма жива душа. Говори по-високо!“

От речта му до мен долитаха само няколко думи: „Нериман... мила... ангел мой...“ Разтреперих се като лист. Страхувах се, че ще падна или най-малко ще размърдам листата и ще вдигна шум. От

време на време чувах и някоя друга дума от Нериман: „Моля ви се... Кямран бей... моля ви се...”

Най-после гласовете млъкнаха. Нериман тръгна с леки стъпки към оградата, като стъпваше на пръсти и се понадигаше, сякаш искаше да види нещо в съседния двор.

Разбира се, тя беше обърната с гръб към Кямран, който, изглежда, не знаеше какво да предприеме по-нататък...

После видях как братовчед ми неочаквано тръгна към нея с вдигнати ръце... Сърцето ми заби по-силно. „Най-после се вразуми. Сега ще лепне една хубава плесница на тази лоша жена“, помислих си аз. Ако Кямран беше направил това, щях да се хвърля с плач от дървото и щях да се помиря с него до края на живота си. Но това говедо не го направи. С неочаквана за неговите слаби бели момински ръце сила той грабна Нериман за раменете, а после — за китките на ръцете. Започнаха да се боричкат, прегърнати и задъхани. В светлината на лунните лъчи, които проникваха през листата на чинара, аз видях как косите им се оплетоха.

Какъв срам, господи, какъв позор! Цялото ми тяло се тресеше. Докато преди малко бях решила да им скроя хубав номер, сега примирах от страх да не ме усетят. Колко много ми се искаше в този миг да се превърна в птица, да литна през клоните на дървото към небето и да изчезна горе, в царството на луната, за да не видя никога вече лицата на хората от този свят!

Макар че стисках устните си с пръсти, от устата ми се изтръгна вик, струва ми се, стон. Но щом ме чуха долу, започнах да се смея. Да бяхте видели само как тези безсъвестници се объркаха в същия миг!

Щастливата вдовица, която преди малко вървеше като лунен лъч, без да докосва земята с нозе, сега бягаше с все сила, като се блъскаше в дърветата и се препъваше.

Отначало братовчед ми реши да я последва, но след като бяга известно време, той се спря, съобрази нещо и гузно тръгна назад.

Не ми оставаше нищо друго, освен да продължа да се смея. Кямран започна да обикаля коварно под дървото като лисицата от известната басня за гарвана и лисицата.

— Фериде, детето ми, може ли да слезеш малко долу? — каза най-после той, като преодоля срама и стеснението си.

Престанах да се смея и попитах със сериозен тон:

— Защо?

— Искам да говоря с теб.

— Нямам какво да говоря с вас. Не ме безпокойте.

— Фериде, остави шегите!

— Шегите ли? Нищо подобно.

— Вече прекаляваш... Ако не искаш да слезеш долу, аз мога да се кача на дървото.

Да се смееш, или да плачеш? Моят нежен и разглезен братовчед, който се плаши, когато види пред себе си малка локвичка и оглежда по три-четири пъти ту водата, ту обувките си, който преди да седне на стола, хваща с пръсти крачолите на панталона над коленете и ги подръпва нагоре, сега се заканва да се качи на дървото! Как да не се смеея?

Но тази вечер той наистина се беше озверил. Хвана се за един от най-близките клони, метна се на дървото и се приготви да продължи нагоре...

Щях да полудея при мисълта, че мога да се окажа лице в лице с него тази вечер, на това дърво. Това би било цяло нещастие. Ако видя отблизо погледа на неговите змийски очи, ще се сбием като две хищни птици между клоните на дървото. Бих му извадила очите и бих го хвърлила долу. Той, или аз.

Но не знам защо реших, че не е правилно да взема такова безумно решение.

— Спрете там! — заповядах строго аз, като станах от мястото си.

Той не ми обърна внимание и дори не отговори. Като се изправи на клона, върху който се беше покатерил, започна да се оглежда нагоре.

— Стойте — казах аз, — иначе ще стане лошо. Вие знаете, че аз съм Чучулигата. Дърветата се моето царство. Не ще позволя чужд крак да стъпи тук.

— Какви са тези странни думи, Фериде?

Наистина странни думи!

Бях принудена да премина към шеговит тон.

— Знаете, че ви уважавам — казах аз, като се приготвих да се изкача по-нагоре, ако той реши да тръгне към мен. — Ще ми бъде много мъчно, ако се наложи да ви търкулна долу. Тогава изведнъж ще измените тона, с който преди малко декламирахте стихчета, и ще

започнете да викате: „Помощ, помощ, помощ.“ Ще бъде много трагично.

Имитирах неговия глас и се заливах от смях.

— Сега ще видим!

Страхът го беше направил смел и ловък. Без да обръща внимание на моята заплаха, той продължаваше да се катери по клоните под мен.

Сякаш бяхме започнали да играем на гоненица върху това дърво. Колкото повече приближаваше той, толкова по-нагоре се изкачвах аз. Но клоните ставаха все по-тънки и по-тънки. По някое време ми хрумна да скоча върху оградата и да избягам. Но имаше вероятност да не мога да избягам, да си счупя ръка или крак. Тогава ще вика за помощ не братовчед ми, а аз.

Впрочем тази вечер за нищо на света не биваше да заставаме лице срещу лице.

— Мога ли да знам защо настоявате толкова да говорите с мен?

— попитах аз, като смених тактиката.

В отговор на тези думи той също се промени. Спря на място и си придаде сериозен вид.

— Шегуваш се, но работата е много сериозна, Фериде... Страхувам се от теб...

— Така ли? Защо се страхувате от мен?

— Защото си бърбтива...

— Та аз винаги съм била бърбтива.

— Но тази нощ е съвсем различна от другите...

— С какво се различава тя?

Кямран беше много изморен и измъчен. Без да го е грижа повече за панталоните, той седна на един клон. Беше готов да се разплаче, макар привидно да продължаваше да се шегува.

— Бъди спокоен. Уверявам те, че нищо не се е случило. Върни се при гостите. Неудобно е — казах аз не защото го съжалих, а защото търпението ми се беше изчерпало и не бях в състояние да продължа този разговор. Искях час по-скоро да се избавя от него.

— Даваш ли дума, Фериде? Заклевах ли се?

— Давам ти дума, и клетва, и всичко, каквото искаш...

— Да ти вярвам ли?

— Мисля, че трябва да ми повярваш... Вече не съм дете.

— Фериде...

— Пък и какво толкова знам, че се страхуваш да не го кажа? Както виждаш, седя си самичка на моето дърво.

— Не знам, но не ми се вярва...

— Не току-така ти казвам, че съм пораснала, че вече съм голямо момиче... Хайде, мили братовчедо... Не се измъчвай повече. Има неща, които детето вижда, но едно момиче, което вече е пораснало, не забелязва... Хайде, успокой се...

Страхът на Кямран постепенно се превръщаше в недоумение.

— Ти говориш съвсем различно, Фериде! — каза той и настойчиво вдигна глава, сякаш искаше непременно да ме види.

Ако разговорът беше продължил още, нямаше да свърши. Затова викнах с престорен гняв:

— Стига вече... Ако продължаваш да говориш още, ще си взема думите назад... Решавай сам...

Тази заплаха му подейства. Той се спусна гузно от дървото и сякаш срамувайки се да тръгне натам, накъдето избяга Нериман, закрачи към долния край на градината.

След онази нощ щастливата вдовица не се появи повече във вилата. Що се отнася до Кямран, дълго време след това чувствах, че се страхува от мен.

Винаги когато отидеше в Истанбул, той ми носеше подаръци: красив японски чадър с рисунки, копринени кърпи, копринени чорапи, тоалетно огледало във форма на сърце, изящна дамска чанта.

Защо ми подаряваше неща, които бяха подходящи по-скоро за една девойка, отколкото за едно непохватно момиче? С каква цел? С каква друга цел, освен да залъже Чучулигата, да ѝ затвори устата, за да не бърбри повече.

Бях вече на такава възраст, когато мисълта, че някой си е спомнил за мен, ми доставяше удоволствие. Освен това тези красиви предмети ми харесваха.

Но, кой знае защо, не исках да показвам нито на Кямран, нито на някой друг, че придавам значение на тези подаръци.

Когато се случеше да изпусна чадъра, украсен с бамбукови къщички и японки с тесни, бадемови очи, на земята, не бързах да го вдигна, оставях го да лежи в прахта. Лелите ми се сърдеха:

— Фериде, така ли цениш подаръците, които ти се поднасят?

Един ден ги накарах да се разпискат, като си дадох вид, че искам да натикам сочните плодове, които държах в ръката си, в чантичката, чиято лъскава и мека кожа винаги ми доставя голямо удоволствие, когато я гладя.

Ако бях малко по-хитра, бих могла да се възползувам много повече от страха на Кямран и с разни дребни шантажи да го накарам да ми купи още какво ли не.

Но аз имах желание да късам, да чупя и да тъпча с плач тия вещи, въпреки че толкова ги обичах.

Не можех да забравя обидата и омразата, които хранех към своя братовчед.

През другите летни ваканции просто ме заболяваше главата и ми причерняваше пред очите, когато приближаваха дните за училище. А тази година едва дочаках деня на раздялата с този дом и с тези хора.

Беше един неделен ден през първите седмици на занятията в училище. Сестрите ни бяха завели на разходка към Кяатхане^[10].

Известно е, че сестрите не обичат да се разхождат много по улиците, но, кой знае защо, този ден се случи да се приберем по мръкнало.

Аз вървях зад дружината. По някое време видях, че доста съм се откъснала от другарките си. Те вероятно са сметнали, че както винаги припкам най-отпред и никой не ме потърси. В това време край мен се мярна човек. Мишел.

— Ти ли си, Чучулиго? — каза тя. — Защо си самичка и вървиш едва-едва?

Посочих кърпата, с която бе превързан глезенът на десния ми крак.

— Ти, изглежда, не си забелязала, че паднах одеде, и нараних крака си — отговорих аз.

Мишел е добричка. Тя ме съжали:

— Искаш ли да ти помогна?

— Предполагам, че нямаш намерение да ме носиш на гърба си.

— Не, разбира се... Това е невъзможно. Но мога да те хвана под ръка, нали? Не така... Прехвърли ръката си през рамото ми... По-

здрaво... Аз ще те хвана през кръста. Така ще ти бъде по-леко. Как е, като вървиш? Боли по-малко, нали?

След като изпълних нарежданията ѝ, наистина се почувствах по-добре.

— Благодаря, Мишел — рекох. — Ти си много добра.

— Знаеш ли какво ще си помислят момичетата, когато ни видят така, Фериде? — каза Мишел, след като повървахме малко.

— Какво?

— Ще кажат, че и Фериде се е влюбила... Споделя мъката си с Мишел.

Изведнъж се спрях и попитах:

— Наистина ли?

— Разбира се...

— Пусни ме тогава. Веднага.

Изрекох това със строгостта на командир, който отдава заповед.

— Голяма глупачка си. Как може да повярваш? — отговори Мишел, като продължаваше да ме прикрепя.

— Глупачка ли? Защо?

— Нали всички знаят каква си.

— Какво искаш да кажеш?

— Нищо... Всички знаят, че ти не можеш да имаш приключение, че е изключено да си флиртувала с някого...

— Защо? Намирате, че съм грозна?

— Не. Не си грозна. Дори може да се каже, че си хубава. Но ти си непоправима наивница и глупачка.

— Ти така ли мислиш за мене?

— Не само аз, всички мислят така... В любовта, казват, Чучулигата е истинска *gourde*.

Не знам добре как е на турски, но на френски език *gourde* означава тиквичка, кратуна, тиква или нещо подобно. Което и да е, все лошо... Впрочем не може да се каже, че с ниския си ръст и с пълното си тяло не приличам на някоя от тези тикви. Ами ако решат освен „Чучулигата“ да ми прикачат и прякора „*gourde*“? О ужас! Трябваше да направя всичко възможно, за да предотвратя опасността от подобно унижение.

С жест, който бях научила от самата Мишел, аз сложих главата си на нейното рамо, усмихнах се тъжно и я погледнах изкосо:

— Вие така ли мислите?

— Какво чувам, Фериде?

Мишел се бе спряла и ме гледаше учудена.

— Да, така е за съжаление — потвърдих с кимване на глава и въздъхнах, за да направя лъжата си още по-приемлива.

Този път Мишел се прекръсти от изненада.

— Това е хубаво, много хубаво, Фериде... Жалко, че не мога да ти повярвам.

Бедната Мишел имаше такава слабост към любовта, че изпитваше удоволствие дори тогава, когато я откриеше у другите. Но жалко е, че тя не смееше да ми повярва и открито да изрази радостта си.

Това, което направих, беше нелепо, но играта трябваше да продължи. За мен беше въпрос на чест.

— Да, Мишел — рекох. — И аз обичам.

— Само обичаш? Само толкова?

— Разбира се, че има взаимност, *grande gourde*.

Макар че й върнах думата *gourde*, която преди малко тя ми бе прикачила, като поставих пред нея и прилагателното „голяма“, тя дори не помисли да ми възрази, да ми каже: „Това си ти, този прякор е твой.“

Значи, още в началото на своята лъжа бях успяла да спечеля нейното уважение. Какво щастие!

Сега вече Мишел ме прегръщаше с по-голяма любов.

— Разказвай, Фериде... Кажи, как стана? Значи, и ти, а? Хубаво е да обичаш, нали?

— Хубаво е, разбира се...

— Кой е? Много ли е хубав момъкът, в когото си влюбена?

— Много е хубав.

— Къде го срещна? Как се запознахте?

Мълчах.

— Хайде, стига си упорствала.

Как ми се искаше да не упорствам, но не знаех какво да измисля. Просто ме учудват тия, които си намират истински любими, защото е много трудно, дяволски трудно да се намери дори въображаем...

— Хайде, Фериде, какво чакаш. Иначе ще кажа, че си се пошегувала с мен.

Изведнъж ме обзе тревога. Шега ли? Не! Да ме наричат кратуна или тиква... Чакай да ти измисля една такава любовна история, че да се чудиш...

Знаете ли кого представих на Мишел за мой любим? Кямран!

— Ухажваме се с моя братовчед...

— Русият, когото видях миналата година в приемната на пансиона ли?

— Същият.

— Ах, колко е хубав!

Както казах, Мишел е момиче, родено само за любов. Кямран е идвал в училище всичко на всичко два или три пъти. Не е ли странно, че Мишел е подушила присъствието на един млад човек в пансиона, както котката подушва месо, и е изтичала в приемната, където може би ни е наблюдавала?

Звездите вече блещукаха. Въпреки есента времето беше топло като през лятото и във въздуха сякаш се носеше дъх на пшеница.

Вървах, отпуснала се върху раменете на Мишел. Косите и страните ни бяха долепени. Започнах да ѝ разказвам една измислена история.

— Беше нощ, по-светла от тази. Ние се отделихме от групата, която седеше пред вратата. Аз вървах напред, а братовчедът — две-три крачки зад мен... Той ми говореше приятни неща, които не съм в състояние да повторя... Просто не искам... Щурците пееха в надпревара... Вървахме, вървахме... Пресичахме малки полянки, които под лунната, светлина, приличаха на фонтани, и влязохме в сенките на дърветата. После отново излизахме на лунна светлина, а след това пак потъвахме в тъмнината...

— Колко е голяма градината ви, Фериде?

Уплаших се да не проваля разказа.

— Не е толкова голяма, но ние вървахме бавно — казах и продължих: — Стигнахме края на градината, където има един грамаден чинар, надвесен над съседния двор. Спряхме се под него... Аз се надигнах, като стъпвах на пръсти и си давах вид, че гледам през оградата към съседния двор. Той кършеше ръце. Искаше да предприеме нещо, но не смееше.

— Ама нали си била гърбом, как си видяла всичко това?

— Сянката му падаше върху оградата. По нея забелязах.

Трябва да съм играла много добре ролята си, защото, като разказвах всичко това, треперех, гласът ми се задавяше, очите ми се насълзяваха...

— После, Фериде, после?

— После братовчедът изведнъж ме хвана за китките.

— Ах, колко вълнуващо! А после?

— После... как да ти кажа...

— О, боже мой, ти прекъсваш на най-интересното място.

— После изведнъж на дървото кресна някаква птица. Една отвратителна, грозна птица... Ние се уплашихме и избягахме.

Повече не можах да сдържа сълзите си и се разридах, като склоних глава на гърдите на Мишел. Колко можеше да продължи този плач, не знам. За щастие някой бе забелязал, че ние с Мишел сме изчезнали. Започнаха да викат и да ни търсят. Мишел се обади:

— Идваме, но не можем да вървим бързо. Кракът на Чучулигата е ранен.

— Права си, Мишел. Плача именно за това. Сега можем да вървим по-бързо...

Вечерта, след като си легнаха всички, аз плаках в леглото. Но сега вече проливах сълзи не защото играех някаква игра, а защото бях ядосана на себе си. Като бях намислила да съчинявам лъжа, за да докажа на другарките си, че не съм *gourde*, защо трябваше да изтикам напред братовчеда си Кямран, човека, когото най-много мразех на този свят? Нима нямаше други мъже на света? Заклех се, че още утре, щом се събудя, ще хвана Мишел за ръката, ще я завлека в някой ъгъл и ще си призная, че всичко, което съм й разказала снощи, е лъжа.

Но уви! Когато се събудих на сутринта, нямаше следа ни от срама, ни от яда.

Не посмях да кажа истината на Мишел, която ме гледаше с по-различни очи от друг път и се отнасяше към мен като към болно дете.

Моята история постепенно се разчу между другарките ми. Изглежда, че Мишел ги беше предупредила много строго, защото никоя не ми казваше нищо в лицето. Но от погледите им и от смеха им разбирах какво искаха да кажат. Това ме изпълваше със странна гордост. Видях се принудена да се откажа вече от бърливостта и лудориите си. В очите на всички сега бях девойка, влюбена в свря

братовчед. За едно момиче в такова положение, не подхожда да тича, да окача и да лудува като малко дете.

Но както казват, навикът е втора природа. Надвечер, през време на последните междучасия, хващах Мишел под ръка, продължавах да разказвам шепнешком нови истории, ала от време на време пак се изкушавах да сторя някоя лудория.

Един ден пак се връщахме от разходка в полето.

Мишел, която не знам защо не беше дошла с нас, ме посрещна още на вратата и бързо ме завлече на една страна в градината, като ме държеше за ръка.

— Имам да ти казвам нещо — рече тя. — Ще се радваш, но и ще съжаляваш.

Недоумение.

— Твоят рус братовчед днес идва в пансиона.

Мълчание.

— Искаше да те види... Колко хубаво щеше да бъде, ако беше останала и ти с мен.

Не повярвах. Кямран идвал да търси мен, без да има сериозна причина! Не може да бъде. Мишел се е припознала. Не изразих съмнението си пред нея.

— Какво по-естествено от това един млад човек да навести девойката, която ухажва? — казах аз, като си дадох вид, че съм повярвала.

— Мъчно ти е, че не те намери тук, нали?

— Разбира се.

Мишел ме помилва по бузата:

— Той положително ще дойде пак. Щом те обича...

— Без съмнение.

Вечерта, след вечеря, ме извика сестра Матилда.

— Това е от твоя братовчед — каза тя и ми подаде две рисувани кутии с бонбони, завързани със сърмен конец.

Сестра Матилда ми е много антипатична. Но в този момент, когато ми подаваше кутиите, едва се въздържах да не я прегърна и целуна по бузите.

Значи, Мишел не се е припознала. В пансиона е идвал моят братовчед. Ако между момичетата все още има такива, които се

съмняват в истинността на разказаното от мен, сега, като видят двете кутии, ще бъдат принудени да променят своето мнение. Прекрасно!

Едната кутия беше пълна с разноцветен фондан, а другата — с шоколадови бонбони, увити в позлатени книжки. С какво старание бих ги крила дори и от най-близките си другарки, ако това беше станало преди четири-пет месеца. Но тази вечер през време на часовете за подготовка моите кутии минаваха от ръка в ръка из класа и всяко момиче вземаше по едно, две или три парчета, кому колкото позволява съвестта.

Някои ми правеха многозначителни знаци отдалеч. Давах си вид, че се срамувам и обръщах глава на другата страна, като се смеех. Беше прекрасно!

Когато ми връщаше кутиите, позлатените дъна на които за съжаление се бяха показали, Мишел ми прошепна:

— Сякаш са годежни бонбони.

Тази история ми струваше скъпо, но нямаше какво да се прави.

Бяха минали три дена. Работех над една цветна карта за изпита по география. Никак не ми се удаваше да рисувам с бои. Бях много несръчна, често бърках цветовете, цапах ръцете и устните си.

Този ден пак се мъчех по същия начин, когато дъщерята на портiera дойде в клас и съобщи, че в приемната чакал моят братовчед, който искал да ме види. Спомням си, че гледах смутено околните и сестрата учителка, застанала на катедрата, и имах вид на човек, който не знае как да постъпи.

— Хайде, Фериде — каза тя. — Остави картата и иди да видиш госта.

Картата щях да оставя — това беше лесно. Но как щях да отида при госта с такова лице?

Момичето, седнало редом с мен, сякаш за да ми се подиграе, извади от джоба на престилката си малко огледало и го постави пред мен.

Лицето ми и особено устата бяха невъзможни. Бях слагала по навик четката в устата си както молива, когато пиша. Устните ми бяха изцапани с жълти, червени и виолетови ивици. Знаех, че не беше възможно да ги залича с кърпа и дори със сапун. Само щях да ги размажа повече.

Работата не беше в Кямран. Пред него можех да се явя с каквато и да е физиономия. Но в очите на моите другарки, които започнаха да се хият, щом разбраха кой е дошлият, аз бях една ухажвана девойка, на която предстои годеж. Иди, че се оправяй!

Огледалото, към което хвърлих поглед, като минавах през коридора, ме разстрои още повече. Едва ли щях да вляза вътре, ако бях сама пред приемната, но нямаше как. Наоколо чакаха хора, които можеха да изтълкуват другояче тази ми постъпка.

Не ми оставаше нищо друго. Бутнах вратата и се втурнах вътре като буря. Кямран стоеше изправен до прозореца. Ако бях отишла направо при него, трябваше да направя нещо. Редно беше например да си стиснем ръцете, но с моите влажни, боядисани ръце щях да изцапам чистите и красиви женствени ръце на братовчеда.

Погледът ми бе привлечен от оставени на масата пакети, привързани пак със сърмен конец. Разбрах, че са за мен. Сега вече не ми оставаше нищо друго, освен да вдигна шум, за да прикрия изцапаните си устни и ръце зад паравана на детските си лудории. Хванах полите на черната си престилка и изправих пред кутиите един изискан и продължителен реверанс, като през това време не изпусках възможността да изтрия малко пръстите си. Като изпратих след това към кутиите няколко въздушни целувки с ръка, поизтрих малко и изцапаните си устни.

Кямран се приближи към мен, като се смееше. Налагаше се да полюбезнича и с него:

— На какво дължа това голямо внимание, Кямран бей ефенди? Изпитвам неудобство, макар че тези шоколади и фондани са заслужени. В кутията, която донесохте онзи ден, имаше чудесни фондани. Надявам се, че не е изключено в тези кутии да се случат техни сестри... Просто невъзможно е да се опишат. Започнат ли да се топят в устата, заедно с тях се разтапя и сърцето ти.

— Мисля, че този път ще намериш нещо по-ценно, Фериде — каза Кямран.

Отворих посочената от него кутия с престорено вълнение. Вътре се оказаха две книги със златни инкрустации. Те бяха от онези илюстрирани бебешки приказки, които се подаряват на децата по случай Нова година. Изглежда, че моят братовчед бе решил да ми се подиграе по някаква неизвестна причина. Срамно и обидно ми беше,

че той си е направил труда да дойде тук само за това. Дали не беше дошло време да му дам малък урок? Не можах да се въздържа и казах със сериозност, която не подходеше на моите изцапани устни:

— Всеки подарък, какъвто и да е той, заслужава благодарност. Но с твое позволение искам да направя малка забележка. Преди няколко години ти също беше дете. Вярно е, че и тогава с държанието и сериозния си вид приличаше на голям човек, но все пак беше дете, нали? Ако ти, слава богу, от година на година растеш и все повече се оформяш като младеж, който прилича на героите от илюстрираните романи, защо аз през цялото време да тъпча на едно място?

Кямран остана учуден и широко отвори очи:

— Извинявай, Фериде, не разбрах.

— Няма нищо за разбиране. Щом ти растеш, защо аз трябва да си оставам момиченце, на което се полага да чете приказки от „Библиотека Роза“ и което не заслужава отношение, достойно за една петнайсетгодишна девойка?

Кямран продължаваше да ме гледа с недоумение.

— Пак не разбирам, Фериде!

Направих жест, който изразяваше учудване от недосетливостта му, и изкривих устни. Но да си призная, от време на време и самата аз не разбирах какво искам да кажа. Съжалявах за приказките си и търсех начин да се измъкна от това положение.

С едно нервно движение скъсах края на втората кутия. В нея имаше от ония същите фондани.

— Много съм щастлив да чуя от твоите уста, Фериде, че към теб трябва да се отнасям вече като към голяма девойка — каза той. — Не намирам за необходимо да моля извинение за книгите, защото фонданите са доказателство, че тези книги не са нищо друго освен шегата. Ако имах намерение да ти донеса книги, може би щях да избира именно от ония романи, за които спомена преди малко.

Държането и думите на Кямран без съмнение бяха подигравателни. Но въпреки това ми харесваше, че той ми говори с подобен тон и подобни изрази.

За да се избавя от необходимостта да му отговоря, склупих ръце като за молитва и си дадох вид, че съм изпаднала в унес и възхищение. Когато престана да говори, го погледнах в лицето, тръснах глава, за да отметна падналия на очите ми кичур коса, и рекох:

— Не чух какво каза. Фонданите са толкова хубави, че... ти простих всичко, щом ги видях. Много съм ти благодарна, Кямран.

Мисълта, че не е бил слушан, изглежда, го беше огорчила. Но вероятно той също не искаше да се издаде пред мен, въздъхна и рече с престолено недоволство:

— Няма как! Щом детските подаръци вече не ти харесват, отсега нататък ще ти подарявам сериозни неща, подходящи за възрастни.

Сега си давах вид, че съм всецяло погълната от фонданиите. Гледах кутията с възторг, като че ли беше касетка със скъпоценности, нареждах върху един илюстриран вестник фонданиите, които вадех от нея, и бърборех нелепости:

— Яденето на фондани е цяло изкуство, Кямран, и това изкуство е открито от моята скромна особа. Погледни: ти например не смяташ, че ще загубиш нещо, ако изядеш този жълтия пред червения, нали? Обаче не е така. Червеният е по-сладък и съдържа малко мента. Ако го изядеш по-напред, ще бъде жалко за тънкия вкус и божествения аромат на жълтия. Ех вие мои мили бонбони...

Взех един от тях и го допрях до устните си. Започнах да го милвам като малко пиленце и да му говоря. Братовчед ми протегна ръка:

— Дай ми го, Фериде!

Погледнах го учудена:

— Това пък какво значи?

— Искам да го изям.

— Май не стана добре, че отворих кутията в твоё присъствие. Току-виж, че си започнал да ядеш сам бонбоните, които си донесъл.

— Дай ми само този!

Наистина, какво значеше това? Щом някой не се гнуса от нещо, което се е докоснало до устните на друг, значи... Какви неща мисля!

Трябва да съм се смутила и унесла за секунда, защото братовчед ми изведнъж протегна ръка и се опита да грабне фондана от пръстите ми. Скрих бонбона и му се изплезих.

— По-рано не владееше изкуството да пипаш бързо, къде си го научил? — пошегувах се аз. — Гледай сега, ще ти покажа как се ядат тези хубави фондани, а после граби.

Отметнах глава, извадих си езика и поставих фондана върху него. Докато бонбонът се топеше, аз клатех глава на две страни и

понеже езикът ми беше зает, с жестове на ръцете разказвах на братовчедата за божествената сладост на фондана.

Моят братовчед ме зяпаше в устата с такъв унес, че не можах да се въздържа и започнах да се смея. След това отново станах сериозна и му поднесох кутията:

— Тъй като може да се приеме, че си научил това, което трябва да знаеш, мога да те почерпя с един бонбон.

Кямран отблъсна кутията полушеговито, полусърдито:

— Не искам. Нека бъдат твои.

Двамата почти нямахме за какво повече да говорим. Съгласно правилата на етикецията аз се осведомих за семейството, поднесох му моите комплименти, взех си кутиите под мишница и тръгнах да си вървя.

Тъкмо в този момент в стаята до приемната се разнесе лек шум. Наострих уши като котка и спрях.

Малко преди това се беше отворила вратата на тази стая, в която се пазят училищните картини и карти. После чух шум, подобен на падането на картина. А сега зад стъклената врата нещо се раздвижи и заскърца като мишка.

Погледнах към вратата, без да забележи моят братовчед, и какво да видя! Зад матовото стъкло се очертаваше силуетът на една глава. Веднага разбрах каква е работата. Това беше Мишел. Тя е казала на глупавата сестра, че има нужда от някоя карта и е дошла в тази стая до приемната, за да ни наблюдава.

Сянката изчезна, но аз не се съмнявах, че това момиче ни наблюдава през отвора на ключалката. Какво трябваше да направя? Като ни смяташе за влюбени, тя сигурно очакваше да види нещо изключително. Забележеше ли, че излизам като пън през вратата, произнасяйки обичайното: „Довиждане! Много поздрави на всички“, тя щеше да разбере цялата работа, а след това в коридора щеше да хване главата ми с две ръце, да разбърка косата ми и да каже със смях: „Разказваш ми приказки от «Хиляда и една нощ», а!“

Този страх ме застави веднага да измисля една дяволия. Това не беше хубаво, но щом бях започнала игрички, трябваше да продължа докрай.

Както много наши съученички, така и Мишел не знаеше турски. В такъв случай думите, които щяхме да си кажем, нямаха никакво

значение. Достатъчно беше само тонът и жестовете да оставят впечатление, че сме влюбени.

— Без малко щях да забравя — казах на Кямран. — Внукът на дойката още ли е във вилата?

Кямран се изненада от този въпрос.

— Във вилата е, разбира се. Къде искаш да бъде? — каза той.

— Ах, да... знам... но... как да ти кажа... Много обичам това дете...

— Това пък откъде го измисли? — рече със смях моят братовчед. — Ти дори не си поглеждала в лицето този нещастник...

Направих странно движение.

— Моля те, това, че не съм го поглеждала, значи ли, че не го обичам? Що за глупост? Напротив, толкова много обичам това дете...

Повторих думата „обичам“, като склоних глава и притиснах ръце към гърдите си, също като артистка, която играе ролята на Дамата с камелиите, и поглеждах към вратата.

Ако Мишел знаеше шест думи на турски, три от тях щяха да бъдат „обич, обичам, обичан“ или нещо подобно. Дори и да грешах в своето предположение, тя щеше да погледне речника или щеше да се осведоми от някого, който знае турски език, за омагьосващия смисъл на израза „много обичам“. Трябваше да действам, като държа сметка не само за Мишел, но и за Кямран. Но, изглежда, че по отношение на Кямран не съм успяла, защото той започна да се смее на маниерите и думите ми.

— Откъде ти хрумна това изведнъж, Фериде?

Откъдето и да ми е хрумнало, сега не беше време за умуване.

— Какво да правя? Така си е... Обичам го — продължавах със същия жар. — Искam да ми обещаеш нещо: като се върнеш в къщи, да предадеш на това бедно дете един сувенир... Сувенир, разбираш ли? Сувенир д'амур...

Много ми се искаше да предам пред очите на Мишел нещо, което Кямран да отнесе на внука на дойката. Но за беда в джобовете си не намерих нищо друго освен книжните топчета, които бях приготвила снощи, за да замервам сестрата, когато задреме. Но безизходното положение ме вдъхнови и намерих по-смело разрешение на въпроса. Изведнъж хванах Кямран за ръцете и застанах така, като че ли бях готова всеки миг да се хвърля в обятията му.

— Ще вземеш това дете на ръце и ще го целунеш много, много пъти по бузите и очите, разбираш ли?... Обещаващ, нали?

Бяхме почти прегърнати с Кямран. Чувствах дъхът му. Горкият ми братовчед, който не знаеше каква е работата, не разбираше причината на този прилив на чувства и се обърка.

Бях изиграла ролята си успешно докрай. Завесата вече можеше да се спусне. Пуснах ръцете на Кямран и задъхвайки се, изскочих навън. Очаквах Мишел да ме настигне в коридора и да се хвърли на врата ми. Но като не чух никакъв шум от стъпки зад себе си, спрях, обърнах се и се отправих към стаята за картите. Вътре не се долавяше ни звук, ни шум. Не можах да се стърпя, откряхнах вратата и какво да видя! Старият фрер Ксавие, който идваше от време на време да ни преподава уроци по музика, се беше покачил със своите треперещи крака на един стол и търсеше тетрадка за ноти в горната част на шкафа...

Да му се не види... Бях се излъгала, че това е Мишел и напразно се изложих пред Кямран!

Чувствах, че лицето ми гори, сякаш бях обзета от пристъп на треска. Вместо да се върна в клас, отидох в градината, заставах пред чешмата и подложих главата си под чучура.

Тялото ми гореше, а по гърба ми лазеха странни тръпки. Водата, която течеше по косите и лицето ми, се изцеждаше надолу под блузата, а аз стоях и мислех:

„Ако изпълнението на любовна роля предизвиква в някого огън и тръпки, какво ли представлява самата любов?“

През онази година Кямран посети училището много пъти. Толкова много, че при всяко почукване на вратата сърцето ми трепваше силно, като че ли идваха да ме викат в приемната. Може да се каже, че целият клас се облажаваше от шоколадовите бонбони, курабиите и пастите, който той донасяше.

Една от съученичките ми в класа, Мари Пърлантаджян, която беше известна не само като прилежна ученичка, но и като гастрономка, гризеше бонбоните ми с едрите си бели зъби, и ми казваше с нескрита завист и възхищение:

— Твоят поклонник, изглежда, че те обича много, щом ти носи такива хубави неща.

Впрочем тази история беше започнала да ми омръзва. Понякога си мислех: не е ли нечестно да показвам на своите другарки нещата по-различни, отколкото са. В действителност тези подаръци ми се носят като награда за мълчанието на едно бърливо момиче. И после, защо Кямран идваше толкова често в пансиона? При всяко идване той изтъкваше някоя причина от рода на следните: „Бях дошъл да навестя един болен приятел, който живее насам... Доця ми се да послушам малко музика в парка Таксим.“

— Идвам от посещение при един стар приятел на баща ми в Нишанташъ... Баща ми много го обичаше — каза той веднъж пак, без да съм го питала.

Не можах да се стърпя и внезапно го атакувах:

— Как се казва? Какво работи? Какъв е адресът му?

Братовчед ми се изненада и обърка до такава степен, че не можа да измисли дори някое мнимо име и какъв да е адрес. Като се изчерви и засмя, той се опита да се измъкне:

— За какво ти е? Що за любопитство?

— Ще се осведомя от леля в началото на седмицата — казах аз, като че ли въпросът беше кой знае колко важен.

Тогава Кямран се изчерви още повече:

— В никакъв случай! Ти не бива да споменаваш на майка ми за него. Тя не иска да се срещаме...

Потаен скорпион! Мислиш, че ще ме излъжеш... Познавам те до червата...

Скочих гневно от мястото си и скрих в джобовете ръцете си, които той искаше да хване:

— Ако мислиш, че ме интересуват приятелите на баща ти или твоите лични приятели, лъжеш се... Казах някои неща поради нетактичност — отрязах я и излязох навън.

Колкото и пъти да е идвал след този ден Кямран в пансиона, аз винаги намирах повод, за да не се явя пред него. Кутиите, които донасяше, отварях или в клас, или в градината и оставях бонбоните на разположение на момичетата, без да се докосвам до тях.

Фактът беше налице. Нямаше съмнение, че щастливата вдовица живееше някъде насам. След онази вечер те положително са се разбрали. Моят братовчед често я посещава в къщи, а на връщане се отбива при мен.

Да правят, каквото искат, не ме засяга... Но бях много огорчена от обстоятелството, че ме използваша... Винаги когато си помислех за това, ме обхващаше яд и хапех устни до кръв, за да не заплача от мъка.

Не беше трудно да разбере къде живее Нериман, но ми се струваше, че ще ми бъде непоносимо трудно да произнеса името на тази жена.

Един празничен ден, когато си бях в къщи, една гостенка започна да разказва на Неджмие:

— Преди два дни получих писмо от Нериман. Била много щастлива.

Тъкмо се бях запътила към градината, за да изкъпя в басейна един малък пудел, който носех на ръце. Като чух тези думи, спрях на вратата, приклеках и пуснах кучето на земята.

Не можех да питам нищо за щастливата вдовица, но не беше забранено да слушам...

— Изглежда, че Нериман е много доволна от брака си. Дано този път да е щастлива, горката — продължи гостенката.

Неджмие отговори глупаво:

— Да, да! Дано този път да е щастлива! — повтори, без да мисли тя, също като ехо под купола на баня, и приключи разговора.

Не оставаше друг изход. Трябваше да се намеся. Попитах с насмешка:

— Господжата повторно ли се омъжи?

— Коя госпожа?

— Господжата, от която сте получили писмото. Госпожа Нериман.

Неджмие изпревари гостенката:

— Ама ти не знаеш ли? Отдавна... Нериман се омъжи за инженер... От пет-шест месеца живее с мъжа си в Измир.

„Дано този път да е щастлива, бедната!“ — пожелах ѝ аз вече за трети път, взех кучето на ръце и изскочих навън. Но сега отивах не към басейна, а тичах напосоки в градината, като прескачах плетища и лозови главини.

През лятото направих екскурзия. Не беше голяма — до Текирдаг. Както е известно, нямам нищо по-изобилно в живота си, освен лели. Една от тях живееше в Текирдаг. Мъжът ѝ, свако Азиз, вече години наред служеше там като мутасарриф^[11]... Те имаха дъщеря Мюжгян,

три години по-голяма от мен. Между децата на моите роднини май най-много обичах нея.

Мюжгян беше грозна, но това не ми правеше впечатление. Въпреки че разликата във възрастта ни бе само три години, кой знае защо, още от детството си гледах на нея като на възрастен. И сега, макар че разликата в годините ни е незначителна, още я виждам такава и си я наричам „кака“.

Кака Мюжгян е напълно различна от мен. Тя е толкова улегнала, колкото аз съм буйна и палава. И още нещо — тя е деспотична. Мога да кажа, че при всички случаи постига това, което иска. Понякога се цупя на нейните съвети и се противопоставям на желанията ѝ, но в края на краищата винаги се принуждавам да отстъпя. Защо? Откъде да знам! Когато човек има нещастieto да обича някого, той му се подчинява като роб.

Веднъж на няколко години Мюжгян идваше с леля Айше в Истанбул и гостуваше по няколко седмици във вилата или у другите ми лели.

През това лято получих от Текирдаг една почти официална покана. „Нямам надежди за вас — пишеше леля Айше в едно писмо до леля Бесиме, — но през тази ваканция непременно чакаме Фериде, най-малко за два месеца. В края на краищата и аз съм ѝ леля. Ако не дойде, много ще се обидим: и свако, и аз, и Мюжгян.“

Леля Бесиме и Неджмие гледаха на Текирдаг като на края на света. „Невъзможно. Няма как!“ — казваха те, като притваряха очи, сякаш гледаха далечни звезди.

— Ако разрешите, ще имам честта да ви докажа, че това не е невъзможно — казах аз.

Някои от моите съученички правеха екскурзии през летните ваканции и след завръщането си не можеха да се нахвалят. Значи, като се върна в училище, и аз ще имам подобна възможност.

Щеше да ми бъде много приятно към миналогодишната любовна история да прибавя тази година и един разказ за екскурзия.

Настоях да взема чантичката си в ръка и да се кача на парахода самичка, като американките, за които съм чела в романите. Но лелите посрещнаха това мое желание с писъци и не се съгласиха да тръгна на път без придружител. На всичкото отгоре ме отрупаха с куп съвети, с които накърниха моето достойнство: „Не се надвесвай в тъмното от

палубата към морето... Не разговаряй с никого... Не тичай като луда по стъпалата на парахода...”

Сякаш това разнебитено и малко като чехъл корабче, което пътуваше за Текирдаг, беше някой презокеански параход с осемдесетметрово стълбище!

Мюжгян, която не бях виждала цели две години, беше пораснала и станала солидна госпожица, с която не смеех да говоря. Въпреки това се сближихме много бързо.

Леля Айше и Мюжгян имаха много приятелки. Аз бях приета в тяхната компания.

Всеки ден получавахме покана да гостуваме, да се разходим до някоя вила или в планината. Понеже ми повтаряха много пъти, че съм вече голямо момиче и че не е прилично да върша лекомислия, аз бях крайно внимателна в постъпките си. Когато правех комплименти на непознати дами и се мъчех да давам правилни и изискани отговори на техните въпроси, все ми се струваше, че приличам на малко дете, което си играе на „гости“. Но в същото време изпитвах известна гордост, че съм влязла в обществото.

Гостуванията ме забавляваха, но най-много обичах часовете, в които оставахме насаме с Мюжгян.

Къщата на свако ми Азиз беше на един хълм край брега на морето. В първите дни Мюжгян намираще, че е опасно да се спускаме долу на брега по този хълм, който на места беше отвесен като стена, и се опита да ми забрани това, но после и самата тя свикна. С часове лежахме на пясъка, хвърляхме камъни в морето и гледахме как те подскочат по повърхността на водата, правехме далечни разходки по брега.

Морето през този сезон беше много красиво и спокойно, но мрачно. Случваше се по цели часове да не се вижда нито платноходка, нито дори тънка струя дим. Особено надвечер водният простор ставаше съвсем необятен и пуст. Човек можеше да се разболее, докато го гледа. За щастие почувствах тази опасност още в самото начало и не престанах да огласям крайбрежните скали със звънкия си смях.

Един ден с Мюжгян отидохме на морския нос, който се вижда в далечината. Бяхме си поставили за цел да минем в заливчето зад скалите, които образуват този нос, но за беда пътят беше затворен. Нямаше друга възможност, освен да се събуем и да прегазим водата с

боси крака. Аз посрещнах с радост тази необходимост. Но какво щеше да прави Мюжгян, която беше вече голяма мома?

Знаех, че по никакъв начин не ще мога да я склоня да си свали обувките и чорапите. Затуй предложих:

— Мюжгян, аз ще те пренеса оттатък.

Тя не се съгласи.

— Ти си луда, как ще носиш на гърба си такава голяма жена като мен?

Бедната Мюжгян, която беше по-голяма не само на години, но и на ръст, смяташе, че няма да ми стигнат сили да я пренеса.

— Да видим, да опитаме, може пък да излезе нещо — казах аз, като пристъпих незабелязано към нея, прихванах я през бедрата и я вдигнах във въздуха.

Мюжгян отначало помисли, че ще направя само няколко крачки за опит.

— Не върши глупости, пусни ме. Как ще ме носиш? — рече тя със смях и се помъчи да се отскубне. Но като видя, че нагазих боса във водата, просто обезумя.

— Лека си като перце — казах аз. — Ако не мируваш, можем да паднем във водата, ще стане лошо и за двете, но ако мируваш, няма страшно.

Бедното момиче пребледня като платно. От страх да не наруши равновесието, тя беше затворила очи и стиснала устни, а с ръцете си се държеше за косите ми.

Горката Мюжгян затваряше очи, не смееше да мръдне в ръцете ми, сякаш минавахме над някоя пропаст, а не през вода, дълбока само педя.

Когато минахме на другата страна на носа, какво да видим! Гледаха ни трима рибари, седнали да се хранят до една лодка, изтеглена на брега.

Мюжгян се уплаши, стисна ръцете ми до болка и ми прошепна:

— Видя ли къде ни докара, Фериде? Сега какво ще правим?

— Рибарите не ядат хора — засмях се аз.

Впрочем положението ни наистина не беше завидно.

Особено аз със заголени до коленете крака и с чорапи в ръка не бях за пред хора.

Мюжгян вече се канеше да бяга като някой тънкокрак паяк пред метла. Аз счетох тази постъпка за неприлична и поведох разговор с рибарите.

Питах ги защо пътищата по брега този ден са залети от водата, в кои часове и на кои места ловят риба в морето. Това бяха безсмислени въпроси, които зададох ей така, за да се намирам на приказки.

Двамата рибари бяха млади хора по на двадесет или малко повече от двадесет години, а третият беше старец с брада.

Младите се оказаха срамежливи. На моите въпроси отговори старецът. И той като мен трудно намираше подходящи думи и ме попита каква съм.

— Казвам се Марика. Тук дойдох на гости при чичо си, който е търговец — отговорих аз след кратко колебание и продължих пътя си.

Мюжгян ме хвана за ръката и побягна, като ме влачеше след себе си.

— Ама, че си! Защо направи това? — скара ми се тя.

— Просто не знам — отговорих аз. — Лелите ми в Истанбул ми даваха съвет след съвет: „Дръж си езика. Не говори глупости. Там хората са клюкари.“ Уплаших се, че рибарите ще кажат: „Какво е това мюсюлманско момиче? Открила е не само лицето, но и краката си!“

С една дума, плахата Мюжгян направи голям въпрос от тази дребна работа.

Бях забелязала, че вечер, когато се разхождахме под ръка с Мюжгян, около нас се навърташе един млад кавалерийски офицер, който уж дресираще коня си. Но той яздеше напред-назад все по пътя, по който се разхождахме ние, сякаш по широкото божие поле нямаше други места, където би могъл да отиде. Като минаваше край нас, той ни гледаше с такова странно любопитство, че почти щеше да ни заприказва.

Един ден мина покрай нас, като разиграваше коня си така, че ни принуди да избягаме зад дърветата край стената. След като отмина, се засмях тихо, покашлях се и казах:

— Хайде, изплюй камъчето, Мюжгян!

Мюжгян ме погледна в лицето:

— Какво искаш да кажеш, Фериде?

— Искам да кажа, че вече не съм дете. Ти флиртуваш не на шега с този офицер.

— Аз? Ти си луда — засмя се Мюжгян.

— Благоволи да се отнесеш към мен поне малко като към връстник.

— Да не мислиш, че офицерът обикаля тук заради мен?

— Трябва да си наистина глупав, за да не видиш това.

Мюжгян се засмя повторно. Но този път в смеха ѝ имате нотки на страдание.

— Миличка, аз не съм момиче, подир което могат да тичат. Той се върти около нас само заради теб — каза тя с въздишка.

— Какви ги говориш?

Бях ококорила очи.

— Да, заради тебе... Виждала съм го и преди твоето пристигане, но той минаваше покрай мен, без да се различава от тези крайпътни дървета, отминаваше и повече не се връщаше.

След вечеря излязохме с Мюжгян от къщи и тръгнахме мълчаливо към морето.

— Теб нещо те измъчва, Фериде, само мълчиш — каза Мюжгян.

Поспях малко и отговорих:

— Не мога да забравя онази глупост, която ми каза днес. Тъжно ми е.

Мюжгян се смая:

— Че какво съм ти казала?

— Ти каза: „Аз не съм момиче, подир което могат да тичат.“

Мюжгян прихна да се смее:

— Е добре, това какво те засяга?

Хванах я за ръцете и казах глухо, със сълзи на очи:

— Ти грозна ли си?

Тя пак прихна да се смее, оципа ме леко по бузата и се пошегува:

— Ни грозна, ни хубава!... Да речем, че съм някъде по средата и да прекратим този разговор... А що се отнася до теб, знаеш ли, че колкото повече растеш, толкова по-чудна ставаш.

— Да кажем, че и аз съм някъде по средата и да приключим въпроса — казах аз, като сложих ръце на раменете ѝ и допях носа си в нейния нос, сякаш я целувах.

Бяхме стигнали до брега на хълма. Започнах да събирам камъни от земята и да ги хвърлям в морето. И Мюжгян правеше същото, но тя,

бедната, не умееше да хвърля, а и ръцете ѝ бяха слаби.

Хвърлените от мен камъни, след като се губеха известно време във въздуха, падаха във водата и разпалваха стотици искрящи звезди, а нейните се удряха в скалите на хълма, като издаваха смешни звуци, или тупкаха долу в пясъка и ние се смеехме като луди.

Не това трябваше да внуши на две момичета едно море, окъпано в лунна светлина, но какво да се прави! Впрочем след малко Мюжгян се отпусна уморена на един камък. Седнах на земята в нейните крака.

Тя ме заразпитва за другарките ми в училище. Разказах ѝ няколко приключения на Мишел. После неволно преминах към моята измислена история.

Коя беше причината за това? Дали признанието, което направих на Мюжгян, беше резултат само от моята бърливост? Не знам. Но въпреки желанието си да прекъсна, чувствайки навреме безсмислието на този разказ, не можах да се овладеея. В края на краищата разказах на Мюжгян как съм заблудила другарките си с една хитро скроена история. Но ако тогава изпитвах мъка поради ролята, която се налагаше да играя, сега изпитвах същата мъка, макар че нямаше причина за това. Гласът ми слабо се вълнуваше, погледът — замъгляваше. Отбягвах да гледам Мюжгян в лицето, като си играех с нейните поли и копчета или поставях глава на коленете ѝ, и през цялото време гледах морето, далечината.

Отначало се помъчих да скрия от нея героя на моя разказ, но после издадох и него.

Мюжгян не отрони нито една дума. Тя само слушаше и гладеше косите ми с ръка.

Знаете ли какво каза тя, когато свърших своя разказ, като признах, че изпитвам страх от тази лъжа, която съм съчинила пред моите другарки?

— Моя бедна, малка Фериде, ти наистина обичаш Кямран — каза тя.

От гърдите ми се изтръгна вик, хвърлих се върху Мюжгян, свалих я на тревата и започнах да я дърпам.

— Какво говориш? Аз? Този потаен жълт скорпион?...

Задъхана, Мюжгян се опитваше да се освободи, бранеше се и се молеше:

— Пусни ме, лудетино, ще ми скъсаш дрехите. Ще ни видят минувачите, ще станем за срам пред хората... За бога, недей...

— Веднага си вземи думите назад!

— Вземам ги — каза тя. — Ще направя всичко, каквото искаш, само ме остави.

— Не се преструваш, не ме заблуждаваш, нали?

— Добре, не се преструвам, не те заблуждавам... Истина ти казвам...

Мюжгян стана и започна да изтърсва дрехите си.

— Фериде, ти наистина си била луда — говореше тя и се смееше. Не бях станала от мястото си.

— Как можа да си помислиш това за мен, како, не те ли е страх от бога, та аз съм още дете — казах разтреперана, не можах да се овладеея и избухнах в плач.

През нощта вдигнах температура. Не можах да заспя, бълнувах и се мятах насам-нататък като едра риба, попаднала в мрежа.

За щастие нощите бяха къси. Мюжгян не се отдели нито за миг от мен до разсъмване.

Сякаш нещо се беше променило в тялото ми и чувствах непреодолим страх и отвращение от себе си. От време на време избухвах като сприхаво дете, хвърлях се на шията на Мюжгян и ридаех:

— Защо ми каза това?

Очевидно страхувайки се от нови пристъпи, тя не казваше нито „да“, нито „не“, а само се мъчеше да ме успокои, като милваше косите ми и притискаше лицето ми към гърдите си. Но на разсъмване така се беше изнервила, че се ядоса и ми се скара със свадлив глас:

— Лудетино, срамно ли е да обичаш? Да не се е свършил светът? Ще се ожените, ако е писано, и толкова... Хайде, заспивай... Не одобрявам такова неприлично държане.

Пред това неочаквано изстъпление на Мюжгян аз се спотаих. И без това нямах сили да се боря повече. Приличах на козата на мосьо Сеген, която се предаде на разсъмване, след като се борила цяла нощ срещу вълците.

— Изглежда, че и той не е безразличен към теб — чух повторно да ми шепне със сладък глас Мюжгян в момента, когато се унасях, но вече нямах сили да протестирам и заспах.

На другия ден бяхме поканени в чифлика на един от местните богаташи.

Никога в живота си не съм лудувала и не съм се забавлявала така, както този ден.

Оставих леля Айше и Мюжгян да клюкарстват с възрастните край басейна на чифлика, а аз поведох децата и всичко обърнахме наопак. По едно време дори прекарах леко премеждие, като се опитах да възседна един неоседлан кон. Леля и Мюжгян, правеха някакви знаци с ръце и глава винаги, когато им се мернех пред очите.

Разбирах много добре какво искат да ми кажат, но не ми отърваше. Затова се правех, че не ги виждам и отново изчезвах между дърветата.

Да, необмислените постъпки на едно момиче, „здрavo като кобила“, както деликатно се изразяваха за мен, тръгнало с открито лице, боси крака и раздърпано пред очите на работници и слуги, не бяха прилични, това го знаех и самата аз, но не можех да се въздържа.

По едно време заварих Мюжгян сама, хванах я за ръката и казах:

— Какво интересно намираш с тези дами, които се надуват като омъжени арменки? Ела с мен.

— Снощи ме мъчи чак до сутринта, останаха ли ми сили? — отговори троснато тя и добави: — Ти наистина си чудно създание, цяло зверче си, Фериде! В какво състояние беше снощи! Сутринта не спа дори два часа, а нямаш и следа от умора. Цялата си се зачервила, очите ти блестят. А виж аз на какво приличам!

Бедната Мюжгян наистина беше в плачевно състояние. След снощното безсъние цялото ѝ лице, дори бялото на очите ѝ беше пожълтяло като восък.

— Не си спомням дори какво е било снощи — отговорих и избягах.

Надвечер тръгнахме да се връщаме пеш, защото колата закъсня. За мен разбира се, така беше по-добре. И без това чифликът не беше кой знае колко далеч. Леля ми вървеше отзад с две съседки на нейна възраст. Аз и Мюжгян, която най-после се беше посъживила малко, вървахме доста напред, хванати под ръка. От едната страна на пътя имаше срутени стени и градини, заградени с плетища, а от другата страна беше морето, проснато като безкрайно отчаяние — нямаше платноходки, нямаше димящи комини.

Есента шеташе без време в градините. Зеленината, която обвиваше стените и плетищата, бе изсъхнала, тук-там се множаха полски цветенца, пожълтели и повехнали от праха. Върху прашния път падаха трепкащите сенки на мършавите габъри, наредени на големи разстояния един от друг, капеха сухи листа.

Някъде в далечината, в дъното на запустелите градини, се забелязваха червени петънца. Това бяха вероятно къпини, които аллах е създал положително за да има какво да кълват чучулигите.

Оставих отчаяното море, хванах Мюжгян за ръката и я повлякох към къпините.

Докато ни задминат хората, които се влачеха след нас като костенурки, и стигнат до долния завой, щяхме да приключим сто пъти. Но Мюжгян е толкова мудна, че повече не може да бъде. Докато вървахме през нивите, ту токовете на обувките ѝ се изкривяваха, ту се пазеше да не се убоде в стърнищата, ту се спираше пред някой ров, широк едва две педи.

По едно време бяхме нападнати от куче — едно малко куче което спокойно можеше да се побере в чантата на Мюжгян! Като го видя, тя започна да бяга и да вика за помощ. Най-после тя се уплаши и от къпините: „Ще се разболееш... Ще те заболи стомахът“, викаше тя и се мъчеше да отнеме плодовете от ръцете ми. По едно време се сборичкахме. Къпините се смазаха, размазаха се по лицата ни, оставиха петна по бялата ми блуза, на чиято якичка имаше две котви, бродирани със златна сърма.

Мислех, че ще успеем, преди да ни настигнат нашите, но докато се оправя с Мюжгян и с къпините, те бяха вече на долния край на пътя. Изглежда, че се безпокояха за нас и гледаха назад, преди да завият. С тях вървеше един мъж.

— Кой ли може да е този? — рече Мюжгян.

— Кой може да е освен някой пътник или селянин?

— Не мисля.

Ако трябва да си призная, и аз не мислех. Личеше, че е непознат, макар да не можеше да се различи добре във вечерния полумрак и в сянката на крайпътните дървета.

След малко мъжът започна да ни маха с ръце, а после се отдели от жените и тръгна към нас.

Бяхме изненадани.

— Странно! Трябва да е някой познат — измърмори Мюжгян и после добави с вълнение: — Фериде, прилича на Кямран... Да не би...

— Невъзможно е. Каква търси той тук? — отвърнах аз.

— Той е, ей богу, той е.

Мюжгян започна да тича. Аз, напротив, забавих крачка. Чувствах, че не ми достига дъх и краката ми се подкосяват.

Спрях край пътя. Сложих крак на един голям камък, развързах връзката на обувката си и след това започнах да я връзвам, без да бързам.

Когато се срещнахме, бях вече спокойна и казах с ирония:

— Чудно, ти тук?... Как рискува да тръгнеш на толкова дълъг път?

Той мълчеше и ме гледаше в лицето със срамежлива усмивка, сякаш се намираше пред непознат. После ми протегна ръка.

Веднага дръпнах моите назад и ги скрих зад гърба си.

— С Мюжгян ядохме къпини. Ръцете ми са лепкави и мръсни. Как са лелите? Как е Неджмие?

— Целуват те, Фериде.

— Благодаря.

— Колко си загоряла, Фериде! Кожата ти блести.

— От слънцето.

— Ти също си загорял, Кямран — намеси се Мюжгян.

Не можах да се стърпя и казах:

— Кой знае. Може да е ходил без чадър под луната!

Разсмяхме се и тръгнахме.

След малко леля Айше и Мюжгян тръгнаха от двете страни на братовчеда. Съседите на леля ми, въпреки че бяха надхвърлили четиридесетте, все още се смятаха за млади жени, а Кямран — за мъж, и вървяха малко настрани.

Забързах напред с децата, но подслушвах назад. Братовчедът разказваше на леля и Мюжгян как е попаднал тук.

— Това лято се наскучах в Истанбул. Не можете да си представите колко скучно ми беше...

Тропнах гневно с крак в земята и си рекох: „Разбира се, какво поестествено от това, след като си изпуснал щастливата вдовица?“

— Миналата вечер, на петнадесети, се изкачихме на Алемдаг с група приятели — продължи той. — Беше рядко красива нощ, но аз не

обичам такива изморителни развлечения. На разсъмване си тръгнах, без да се обадя на никого, и слязох в града. С една дума, много скучаех. Затова реших да напусна Истанбул за няколко дена. Но къде да отида? Сезонът на курорта Ялова мина. През тези месеци в Бурса е горещо като в ад. Изведнъж се сетих за вас. И без това ужасно ми се искаше да ви видя.

Вечерта свако и леля стояха до късно с Кямран в градината. Мюжгян, която беше толкова изморена, че едва се крепеше на краката си, също не се отделяше от тях.

Аз, напротив, бяхах далеч от групата, губех се из стаите или в дъното на градината.

По някое време, не помня защо, се наложи да отида при тях.

— На тази гостенка, изглежда, не се оказва достатъчно внимание — каза Кямран с тон, в който се четеше обида.

— Казват, че гостът не обичал други гости — отговорих аз, като свих рамене и се засмях.

Мюжгян ме държеше здраво за ръката и полата, за да не избягам. Откопчих се и тръгнах към стаята си, като казах, че искам да си легна.

Мюжгян се прибра в стаята доста късно. Аз спях в леглото си. Тя седна на ръба на леглото и ме погледна в лицето. Едва сдържах смеха си, обърнах се на другата страна и захърках.

— Не се преструвай, че спиш — каза тя, като вдигна главата ми насила.

— Кълна се, че спях — отговорих аз и отворих широко очи.

Но и двете не можехме да се сдържим и се разсмяхме.

— Предположението ми излезе вярно — каза Мюжгян, като милваше бузата ми.

Направих енергично движение, от което издрънчаха железата на леглото.

— Какво искаш да кажеш?

— Нищо, нищо... — отговори тя, обзета от неочакван страх, и добави със смях: — За бога, да не си посмяла да се бориш, умирам от умора.

После изгаси лампата и си легна.

Но след няколко минути се намерих на нейното легло, вдигнах главата ѝ от възглавницата и я обгърнах с две ръце. Бедната, наистина беше заспала. Тя ме замоли, без да отваря очи:

— Недей, Фериде!

— Добре — казах аз, — само че има нещо, което непременно трябва да ти кажа. Иначе няма да мога да заспя.

Въпреки че стаята беше тъмна, а очите на Мюжгян затворени, зарових лице в нейните коси и пошепнах на ухото ѝ:

— В главата ти има безумни мисли... Разбирам те. Ако му кажеш нещо, ще те грабна насила и ще се хвърля заедно с теб в морето...

— Добре, добре... Както искаш — отговори Мюжгян и въпреки че продължавах да тръскам лекичко главата ѝ, отново заспа.

Пристигането на Кямран наистина развали настроението ми. Смесеното чувство на гняв, страх и отвращение, което изпитвах към него, се засилваше от ден на ден. При всяка среща с него проявявах безпричинна грубост и бягах.

За щастие свако Азиз здраво се беше залепил за госта си. Той канеше разни хора, за да се видят с Кямран, и почти всеки ден го водеше на далечни разходки с кола или пък на угощение било в лозето, било в градината на някой от местните познати.

Една сутрин се срещнахме на стълбището с моя братовчед, който пак се канеше да ходи някъде на угощение. Той се изпречи пред мен и като се огледа, за да се увери, че никой не подслушва, каза:

— Ще ме уморят с тези гощавки, Фериде.

— Лошо ли ти е? Всеки ден те водят на развлечение — казах аз, като преценявах дали ще мога да мина между него и перилата на стълбището, без да го докосна.

Кямран се усмихна с комична печал и вдигна очи към тавана.

— Вярно е, че гостът не обича друга гости, но стар обичай е той да сплетничи за домакините с госта им. Мога да направя поне това...

Кой знае защо, моят братовчед се беше докачил от думите, които казах първата вечер, и не изпускаше случай да ми напомни, че „гостът не обича други гости“.

— Добре, но ти нямаш повод да недоволстваш. Всеки ден опознаваш нови места и хора — казах аз.

Той изкриви устни:

— Хората, които опознавам, не ми доставят удоволствие.

Не се въздържах и подметнах:

— Откъде да знаят, хората, кой е субектът, който може да ти достави удоволствие, за да ти го доведат?

Кямран разбра за кой субект намеквам и протегна развълнувано ръце:

— Фериде...

Но ръцете му увиснаха във въздуха. Проврях се между него и перилата на стълбището и избягах. Прескачах стъпалата по две, тананиках някаква песен и тичах към градината.

Най-сетне един ден Мюжгян направи това, което бе намислила.

Една сутрин бяхме двете с нея на хълма край морето.

Вечерта беше валил дъжд и във въздуха се носеше приятен есенен хлад. Един безформен облак, който приличаше по-скоро на дим или мъгла, закриваше слънцето. Върху неспокойната повърхност на морето трептеше бледа светлина, промъкнала се кой знае откъде.

В далечината стояха неподвижни като сенки няколко платноходки с увиснали платна.

Забелязах, че по шосето минава Кямран, останал кой знае как свободен този ден.

Мюжгян, която беше седнала до едно голямо дърво с лице към морето, не можа да го види. Престорих се, че също не съм го видяла, направих полукръг с тялото си и се обърнах натам, накъдето гледаше Мюжгян. Въпреки че не виждах и не чувах нищо, усещах как той се приближава към нас и чувствах леки тръпки по гърба си.

— Какво ти е, защо млъкна изведнъж? — попита Мюжгян, обърна глава и видя Кямран на десет-петнадесет крачки от нас.

Вече нямаше никаква възможност да се предотврати няколкоминутен утринен разговор на крак.

Кямран поведе разговора, като подкачи Мюжгян:

— Ти и днес не си си забравила чадъра.

— Е да, но днес пак има опасност от дъжд — отвърна тя със смях.

Братовчед ми разказа, че много му харесвало време като днешното, което отговаряло на неговия спокоен и непостоянен характер.

— Времето е хубаво, но тежко — възрази Мюжгян, като се забавляваше, отваряйки и затваряйки чадъра в ръцете си. — Отсега нататък дните ще бъдат все такива. После ще дойде зима. Не знаеш колко скучна е зимата тук... А баща ми така свикна с този град, че умира от страх да не го преместят на друго място.

— Не говори толкова против града — пошегува се Кямран. — Не се знае, може да се ожениш за някой тукашен богаташ.

Мюжгян, която взе това за сериозно, поклати глава и рече:

— Да ме опази господ!

В това време край нас мина един бос рибар. Беше същият старец, на когото един ден се представих за Марика. Главата му пак беше забрадена с червена кърпа.

— Отдавна не съм те виждал, Марика — рече приветливо той.

— Един ден ще дойда на лов за риба с вас — отговорих аз.

Поведохме разговор и отидохме към брега на хълма.

Когато след малко се върнах отново при тях, Мюжгян разказваше на братовчеда историята за Марика. Когато свърши разказа си, тя ме хвана за китките и каза:

— За себе си не знам, но изглежда, че Фериде ще остане завинаги в Текирдаг. Излезе ѝ късметът. Искат я за сина на един рибар на име Иса Капитан. Не гледай, че е рибар. Иначе е много богат.

— Дори да е милионер, не можем да бъдем толкова демократични — каза Кямран със смях. — За нищо на света не съм съгласен.

Кой ли подъл дявол подбутваше днес умната и мирна Мюжгян? Знаете ли как отговори тя на тези думи на Кямран?

— Това не е всичко. Фериде има и по-високопоставени кандидати. Например един лъскав кавалерийски офицер. Всяка вечер идва с коня си срещу нашата къща и демонстрира опасни номера, за да се хареса на Фериде.

Този път Кямран се засмя високо. Но в този смях имаше нещо различно от предишния, нещо странно, някакви нотки на обида.

— На това не мога да възразя. Правото на отговор предоставям на нея — каза той.

Незабелязано направих знак на Мюжгян: „Ще ти покажа аз!“

— Прекаляваш. Знаеш, че не обичам такива приказки — казах.

За по-сигурно тя мина зад гърба на Кямран и каза, като ми намигна:

— Но когато сме сами, не говориш така...

— Лъжкиня, клеветница...

Сега Кямран започна да човърка:

— Мюжгян. Аз не съм непознат... Можеш да кажеш и на мен това, което сте говорили.

Тропнах гневно с крак.

— Ясно, с вас не може да се говори без караница. Довиждане — казах аз и тръгнах ядосана към морето.

Тръгнах, но едно чувство ми подсказваше, че след моето отдалечаване започнатият разговор няма да прекъсне. Стигнах до брега на хълма и с ярост започнах да хвърлям камъни в морето. От време на време си давах вид, че се навеждам към земята, и поглеждах назад. Това, което наблюдавах, не ми вдъхваше доверие. Мюжгян беше на път да ме предаде и бях безпомощна да ѝ попреча.

Отначало те разговаряха весело. После и двамата станаха сериозни. Мюжгян, която, изглежда, срещаше трудност при намиране на подходящи изрази, чертаеше по земята някакви фигури с чадъра си, а братовчед ми стоеше изправен като статуя.

Най-после двамата се обърнаха и още по-лошо — тръгнаха към мен.

Работата беше съвсем ясна. Спуснах се като стрела надолу към пясъка, като тичах през най-стръмните места на хълма. Още се чудя как не се търкулнах и пребих при това спускане.

Впрочем и този безумен риск не ме спаси от тях. Когато обърнах глава, видях, че те слизат спокойно от другата страна на хълма.

Бях сигурна, че ако хукна да бягам, тези нежни същества нямаше да могат да ме стигнат, дори да препускат на коне. Само че моето бягство би издало, че съм разбрала всичко или най-малкото, че съм заподозряла нещо.

Затова само ускорих крачките си и продължавах да хвърлям камъни в морето, сякаш нямах никакви грижи. Мислех, че ако успея да заобиколя носа, който беше пред мен, ще мога да се избавя. Но за беда сутринта е имало отлив и в подножието на скалите се беше открила ивица суша, по която можеше да се мине.

Планът ми беше готов. След като повървя още малко по пясъка, ще свърна по една козя пътека и ще се покатеря отново на хълма. Те ще се откажат да ме преследват по тази пътека, по която дори и козите трудно могат да се катерят, и ще загубят следите ми.

Само че една комедия или по-точно трагедия, пред която бях изправена неочаквано, след като минах зад носа, ме накара да забравя

всичко в продължение на няколко минути. Старият рибар, който преди малко мина край нас, гонеше с весло в ръка едно черно бездомно куче. То квичеше и бягаше насам-натам, а той, като успяваше да го достигне от време на време, стоварваше веслото върху нещастното животно.

Отначало през ума ми мина предположението, че кучето е бясно, и спрях. Но рибарят изглеждаше по-бесен от него. Той беше побеснял — тичаше, размахваше ръце и викаше.

Не смеех да се приближа и извиках отдалеч:

— Какво има, какво искаш от бедното животно?

Старецът се беше задъхал здравата. За миг той прекъсна боя и се облегна на веслото.

— Ами какво, разля ми катран за тридесет куруша^[12], да пукне дано. Но ще му го върна.

Причината за гнева му се изясни. Кучето беше разляло тенекията с катрана, който рибарят поставил да се стопли на огъня, накладен от клони на храсти върху пясъка. Вината на кучето беше голяма, но не до такава степен, че бедното животно да бъде пребито с веслото.

То се свря в една пукнатина на скалата и помисли, че се с крило на сигурно място. Продължаваше да квичи жално, без да мисли какво ще прави след малко, когато го нападне повторно врагът, въоръжен с веслото, и как ще се измъкне от тази клопка, в която беше влязло само. Ако беше тичало по пясъка право напред или беше хванало избраната от мен пътека, положително щеше да избяга.

Да имах време, непременно щях да направя нещо, за да спася това бедно куче. Но какво можех да направя, когато моите грижи не бяха по-малки. Аз също бях преследвана като него.

Мюжгян и братовчед ми бяха заобиколили носа. Това ме лиши от възможността да разсъждавам спокойно и като повървах малко с ускорени крачки, без да се обръщам назад, започнах да се изкачвам по хълма.

Впрочем, както преди, така и сега в душата си съвсем не исках да избягам от тях. Спирах се честичко и незабелязано поглеждах назад, по-точно надолу.

Изглежда, че Мюжгян и Кямран също се бяха заинтересували от трагедията. Застанали до обърнатото катранено тенеке, те коментираха оживено.

По едно време братовчед ми извади портфейла си и даде пари на рибаря. Странно! Рибарят захвърли веслото с радост, обърна се към мен и започна да прави някакви знаци с ръце.

Чудесно! Кучето беше спасено. Без да обръщам внимание на виковете зад себе си, поех по пътя към къщи.

Когато си спомнях това, което направи Мюжгян, просто побеснявах, цялото ми тяло се обливаше в огън, впивах нокти в дланите на ръцете си и повтарях: „Опозорих се. Ще ти го върна, Мюжгян!“

Както се бях засилила, струва ми се, че бих стигнала чак до Истанбул. Но на пътната врата пред мен излезе свако ми.

— Какво ти е, дъще? Лицето ти е червено като божур! Някой ли те гони? — препречи пътя ми той.

— Откъде ти дойде на ума такова нещо, свако? — отговорих с нервен смях, и изтичах в градината зад къщата, откъдето идваха гласовете на децата.

В градината имаше люлка, която висеше на клона на един голям габър. През някои дни събирах съседските деца и тук ставаше веселба като на байрам. Днес моите малки приятели не дочакали поканата ми. В градината цяла дружина малки и големи деца бяха наобиколили люлката.

Какъв прекрасен случай! Когато идвах насам, мислех да се прибера в стаята си и да се заключа. Но Мюжгян и братовчед ми непременно щяха да пристигнат след мен. Те щяха да настояват да отворя вратата и да вдигнат шум в коридора. А сега можех да се присъединя към децата, да лудувам с тях и да попреча на двамата да дойдат при мен.

Моите малки приятели се караха кой пръв да се качи на люлката. Веднага навлязох между тях, разделих ги с ръце и извиках:

— Подредете се в една редица! Ще люлея всички ви поред.

Качих се на люлката, настаних едно от децата срещу себе си и се залюлях внимателно.

Не след много довтасаха и онези двамата. Те застанаха зад децата.

Мюжгян дишаше ускорено и от време на време слагаше ръка на гърдите си. Изглежда, че братовчедът я бе накарал да тича малко повечко.

„Малко ти е!“ — си промърморих и засилих люлката.

Децата, които чакаха реда си, започнаха да се сърдят.

— Искаме и нас, и нас... — викаха те.

Но аз не им обръщах внимание и се издигах все по-нагоре и по-нагоре. Над главата ми шумяха гъстите листа на габъра.

Това изнерви още повече децата. Те прекрачваха с нетърпение начертаната от мен граница и се хвърляха към люлката. Мюжгян и Кямран ги хващаха за ръцете и ги издърпваха, за да не се блъснат в люлката и да си разбият нослетата. Лошото е, че детето, което се люлееше с мен, бе премаляло. Започнах да се страхувам, че този малчуган, който пицеше между коленете ми, можеше да изтърве въжетата, да падне и да се пребие.

Нямах друг изход. Спрях люлката и започнах да се карам на детето. Какво търси на люлката, щом се страхува от малко по-силно залюляване? По-добре е такива като него да се люлеят в къщи, в люлките на братчетата и сестричетата си. Казах още някои неща от този род. Беше съвсем ясно, че вдигнах тази врява, за да не дам възможност на Кямран да поведе разговор с мен. За щастие в това време другите деца също започнаха да викат в надпревара и градината заприлича на истински ад:

— И мен, Фериде! И мен, и мен.

— Не, никого няма да люлея. Вие се страхувате.

— Не се страхуваме, Фериде, не се страхуваме, не се страхуваме, не се страхуваме.

В този момент се чу гласът на леля ми, която се показва на прозореца на къщата.

— Фериде, душичке, изпълни желанието на децата.

Веднага се обърнах към нея и започнах да се препирам:

— Ти говориш така, лелю, но ако паднат и се осакатят, после ще ми се караш.

— Ех, дъще, не е пък речено непременно да паднат. Люлей ги по-внимателно.

— Моля те, лелю, като че ли не знаеш. Още ли не познаваш достатъчно Чучулигата? Може ли да се разчита на мен? Подкарвам внимателно, както си му е редът, но като се разлюлее люлката, дяволът започва да ме мушка: „Хайде още малко, още малко.“ „Не прави така, при мене има деца“, казвам аз, но той продължава: „Хайде, хайде, още

мъничко, още мъничко, не бой се!“ В това време започват да повтарят в хор клоните и листата на дървото: „Хайде, Фериде, хайде, Фериде!“ Може ли Чучулигата да устои на всичко това? Моля те, лельо, имай милост!

Думите ми се изчерпваха, но макар че бях гърбом, чувствах, че братовчед ми е зад мен. Не се съмнявах, че щом пресекне моят глас, щеше да подхване той. Какво трябваше да се направи? Как можех да избягам, да не застана лице срещу лице с него?

Усетих, че едно дете ме дърпа за полите. Хванах го под мишниците и го вдигнах във въздуха. Това беше най-малкото от гостите ми, едно седем-осемгодишно дете.

— Не се сърди, но с теб няма да може. Какво ще правим, ако разкървим тези пухкави бузички? — рекох аз, като доближих лицето му до моето.

Зад гърба на момченцето се появи нечия сянка. Това беше Кямран. Нямаше съмнение, че щом отделя малката главичка от моята, ще се окажа очи в очи с него. Вече нямаше никаква надежда за измъкване. Гордостта не ми позволяваше за нищо на света да избягам, да се уплаша от него.

Ето защо смъкнах малкия от ръцете си и заговорих, като гледах Кямран право в очите.

— Хайде, момченцето ми, иди при Кямран. Той е деликатен и нежен като девойка. Ще те залюлее внимателно като гледачка, само че без песен. Но ти внимавай, не шавай много, защото нежните му ръце не ще могат да те удържат. Ще паднете и двамата.

Имах намерение да продължа тази жестока и дръзка шега докрай, като го гледам право в очите, докато го заставя да наведе глава. Но той не сведе очи, продължи да ме гледа така, като че ли искаше да каже: „Не се мъчи напразно, всичко знам!“

Тогава разбрах, че съм загубила играта. Наведох глава и започнах да бърша с кърпичка прашните си ръце.

— Значи, ми се подиграваш, немирнице, така ли? Сега ще се люлеем двамата — каза Кямран.

С ловко движение той съблече палтото си и го хвърли в ръцете на Мюжгян.

— Моля те, Кямран, остави детинщините. Не можеш да излезеш наглава с това зверче, ще се нараниш! — викаше леля от прозореца.

Децата се отдръпнаха назад, предчувствайки, че ще гледат нещо забавно. Останахме сами при люлката.

— Какво чакаш, Фериде, страхуваш ли се? — каза със смях братовчед ми.

— Откъде накъде? — отговорих аз, като не се осмелявах този път да го гледам в лицето, и скочих в люлката.

Въжетата заскриптяха, люлката бавно се залюля.

Започнах предпазливо. Задоволявах се само с леко прегъване на коленете, за да запазя силите си, защото състезанието щеше да бъде много трудно и тежко.

Скоростта се увеличаваше все повече, габърът се залюля и листата му зашумяха още по-силно.

И двамата стискахме зъби, и двамата мълчахме, сякаш се страхувахме, че една казана дума ще отнеме силите ни.

Бързото движение постепенно ме опияняваше, започнах да се унасям.

Главата на Кямран изведнъж потъна в гъстите листа, дългите му коси се разпиляха над челото.

— Започнахте ли вече да съжалявате? — попитах го с ирония в гласа.

— Ще видим кой ще съжалява — отговори той със смях.

Зелените му очи, които блестяха изпод разпилените кичури, пораждаха в мен странна злоба и дори жестокост. Започнах силно да пружинирам с коленете си и люлката полетя с луда скорост. Сега при всяко отиване и връщане главите ни се губеха за миг между листата, косите ни се разбъркваха. По едно време като в сън чух гласа на леля, която викаше: „Стига толкова, стига!“

Кямран повтори нейните думи:

— Стига ли, Фериде?

— Ти кажи — отговорих аз.

— Аз казвам „не“. След онова хубаво нещо, което чух от Мюжгян, никога няма да се уморя.

Краката ми се подкосиха изведнъж, уплаших се, че ръцете ми ще изпуснат въжетата.

— Да се надявам ли, Фериде? Дойдох тук заради теб — продължи той.

Вече стоях неподвижна, но люлката продължаваше да лети със същата скорост. Прегърнах въжетата и вкопчих ръцете си една в друга.

— Нека вече да слезем, ще падна — помолих се аз.

— Не, Фериде — каза той. — Няма да те пусна, докато не чуя от теб, че си съгласна да се омъжиш за мен. Ще продължа, докато паднем и умрем заедно.

Устните му докосваха косите, челото и очите ми. Коленете ми се огънаха, ръцете ми се откопчиха и се плъзнаха надолу по въжетата. Ако в този момент не ме беше хванал Кямран, сигурно щях да падна. Но той нямаше достатъчно сила да ме задържи. Люлката загуби равновесие, въжетата се завъртяха изведнъж и ние полетяхме към земята.

Когато отворих очи след лекото замайване, бях в обятията на леля. Тя търкаше с мокра кърпа слепоочията ми и ме попита:

— Боли ли те някъде, дъще?

— Не, лельо.

— Тогава защо плачеш?

— Плача ли, лельо?

— Какви са тия сълзи в очите ти?

Заврях лице в гърдите ѝ:

— Изглежда, че съм плакала, преди да падна, лельо.

Три дни след това, придружени от леля Айше и Мюжгян, се върнахме в Истанбул. Леля Бесиме, която беше научила новината от едно писмо на сина си, и Неджмие бяха дошли да ни посрещнат на пристанището в Галата.

Първите седмици след годежа отбягвах всички и най-вече Кямран. Той искаше да оставаме насаме, да се разхождаме, да разговаряме. Мисля, че имаше право на това, както всеки годеник. Но аз бях най-неопитната и дива годеница на света! Когато забележех, че Кямран идва към мен, побягвах като уплашена кошута така, че не можеше да ме стигне дори камък от прашка.

Бях му дала ултиматум посредством Мюжгян: когато се срещнем, да не ми говори като годеник. Кълнях се, че ще проваля всичко, ако не изпълни това условие.

От време на време Мюжгян и тук ме притискаше в леглото, както в Текирдаг:

— Защо вършиш тези глупости, Фериде? Знам, че го обичаш до смърт. Това време е най-хубавото от вашия живот. Кой знае какви красиви думи има да ти каже той...

Понякога Мюжгян не се ограничаваше с това. Като милваше косите ми със своите тънки ръце, тя ми предаваше някои негови думи.

— Не искам... Страхувам се, срамувам се... С мен става нещо странно, което не мога да ти опиша — оплаквах се аз и ако тя настояваше повече, започвах да плача.

После, след като ме оставеше и отидеше да си легне, си повтарях казаните от Кямран хубави думи и се унасях в сън, упоена от мелодията им.

Леля с голямо желание ми беше поръчала годежен пръстен. Това беше скъпоценен, блестящ камък, който не подходеше на моите изранени пръсти.

При едно от гостуванията си в Истанбул тя ме дръпна до прозореца и ми го показа като изненада. Камъкът блесна в ръцете ѝ под лъчите на залязващото зад отсрещните дървета слънце, а аз затворих очи и се отдръпнах назад, като сложих ръце зад гърба си и скрих лице в сянката на завесата, за да не ме види как съм се изчервила.

Леля не ме разбра.

— Не го ли хареса, Фериде? — попита тя малко поучудена, че не се хвърлих от радост на врата ѝ.

— Много е хубав, лельо, благодаря! — казах аз студено.

От тази ми постъпка очевидно ѝ стана мъчно. Но не след дълго тя отново се усмихна и каза:

— Дай си ръката да го премерим. За мярка дадох един стар твой пръстен. Надявам се, че не ще бъде малък.

Скрих ръка зад гърба си, страхувайки се сякаш леля ми да не я издърпа насила, и здраво вкопчих пръстите си един в друг.

— Сега е невъзможно, лельо, малко по-късно...

— Не се вдетинявай, Фериде.

Наведох упорито глава и започнах да се надигам на пръстите на краката си.

— След няколко дни ще поканим наши роднини на малко тържество и ще направим годежа.

Сърцето ми започна да бие припряно.

— Не искам — казах аз. — Или пък, ако смятате това за абсолютно необходимо, направете го, когато тръгна на училище.

Заслужавах хубаво мъмрене. Но леля се отнесе към мен със снизхождението на по-възрастен. Като се усмихна и стисна устни, тя каза с лека ирония:

— Как ще стане това? Да не искаш на годежа да се яви твой пълномощник! При венчавка може, но при годеж такъв случай досега не е отбелязан.

Нямах какво да отговоря и продължавах да гледам мълчаливо надолу.

За да намали горчилката на урока, който се канеше да ми даде, леля ме прегърна с една ръка през кръста, а с другата започна да гали бузата, косите и челото ми.

— Фериде — каза тя, — мисля, че е време да оставиш детинщините. Сега вече съм не само твоя леля, но и твоя майка... Излишно е да ти казвам, че съм много доволна от това. Ти си много по-добра партия за Кямран, отколкото някое чуждо момиче, на което не бихме знаели нито характера, нито произхода. Само че... Само че си малко лекомислена. През детството това не е голяма беда. Но ти растеш от ден на ден. Естествено е, че колкото повече растеш, толкова по-сериозна, по-разумна ще ставаш. Остават горе-долу още четири години, докато завършиш училище и ще се ожениш. Това е доста дълго време. Не забравяй, че ти вече си сгодена. Не знам дали разбираш това, което искам да ти кажа. Трябва да бъдеш сериозна и разсъдлива, да сложиш край на детинщините, лудориите и упоритостта си. Знаеш колко чувствителен и нежен е Кямран.

Има ли в тези думи, които са останали дословно в паметта ми, нещо парливо и обидно? Това и днес не разбирам. Но почувствах страх у леля, страх поради обстоятелството, че тя не ме смяташе много достойна за нейния скъп син.

— Сега вече се разбрахме, нали, Фериде? — рече тя с намерение да види как са ми подействали нейните съвети. — Ще направим годежното тържество само за роднините и за един-двама близки приятели.

Представих си, че съм седнала до нея на маса с цветя и свещници, в тоалет, с който не съм свикнала, със специална прическа и преобразено лице. Всички погледи отправени към мен...

Изведнъж по тялото ми полазиха тръпки.

— Това е невъзможно, лельо — рекох аз, като тръснах глава и с все сила изтичах долу.

През тези дни Мюжгян за мен беше повече от сестра, нещо като майка. Вечер, когато оставахме сами в стаята, изгасях лампата, прегръщах нейното съвсем отслабнало от притеснение тяло, затварях устата ѝ с ръка, за да не ми отговаря, и започвах да умолявам:

— Хората, които най-много съм съжалявала на този свят, с които съм се подигравала, са сгодените момичета. Сега аз съм една от тях. Помолих ги никой да не ме нарича сгодена. Срамувам се, страхувам се, че съм още дете. Пред нас има четири дълги години. Дотогава ще порасна още, ще свикна. Нека никой да не се отнася към мен като към сгодена.

— Добре — казваше Мюжгян, която най-после успяваше да проговори, — само че при едно условие, по-точно при две: първо, няма да се боричкаш с мен и, второ, ще повториш още веднъж пред мен, само пред мен, че много го обичаш.

Тогава скривах лице в гърдите на Мюжгян и правех с глава няколко пъти подред знака „да“.

Мюжгян удържа обещанието си. Никой от семейството ни, нито от външните хора не говореше пред мен за моя годеж. Ако от време на време някои се опитваха да се пошегуват, им давах заслуженото и млъкваха. Дори веднъж един от тях изяде лека плесница по устата. За щастие не беше непознат, а самият ми братовчед. Той напълно заслужи тази плесница, но не дай боже да научи леля Бесиме! Кой знае какво би сторила с мен!

Въпреки това аз не живеях твърде спокойно във вилата. Един ден например поради промяната в положението ми решили да ме преместят в една от по-хубавите стаи. Смениха пердетата ми, леглото ми, гардероба ми, а аз, разбира се, не посмях да попитам каква е причината за това.

Веднъж щяхме да ходим на сватба в Мердивенкьой. В колата имаше доста хора.

— Нека аз да седна при кочияша — изпуснах се аз.

Екна смях. Изчервих се и гузно се качих в колата.

Когато влизах от време на време в кухнята както по-рано, да задигам сушени кайсии или нещо друго, готвачът ехидно се

подиграваше с мен:

— Каквото искаш, направо казвай, малка госпожице. Не подхожда вече на особата ви да краде.

Вече не смеех да повикам и децата от улицата, макар че никой не ми беше правил забележка за това. По дърветата се катерех от дъжд на вятър, защото правех това скришом от всички, като изчаквах да се стъмни. Но най-много от всичко ми додяваше Кямран. Мога да кажа, че последните дни на ваканцията минаха в игра на гоненица из вилата с него.

Той дебнеше да ме срещне насаме, а аз използвах цялата си хитрост, за да не ме изненада самичка в някой тих кът.

Отказвах разходките с, които той ми предлагаше от време на време, а ако настояваше много, вземах някоя друга приятелка с нас — освен Мюжгян — и през цялото време разговарях с нея. Освен Мюжгян, казвам, защото не бях сигурна, че по пътя тя няма да се измъкне, за да ни остави самички, или че няма да бърбри излишни неща.

— Знаеш ли, Фериде, ти ме правиш нещастен! — рече един ден Кямран.

Не се въздържах и попитах:

— Отсега ли?

Бях задала този въпрос с такова комично учудване, че й двамата прихнахме да се смеем.

— Искам да чуя веднъж и от твоите уста това, което си казала на Мюжгян. Струва ми се, мое право е.

Вдигнах очи към небето, сякаш не можех да си спомня какво съм казала на Мюжгян, помислих малко и отговорих:

— Е да, но Мюжгян е момиче. Струва ми се, че аз, твоята покорна слугиня, съм също така момиче. Не всичко, което си говорим с нея, мога да споделям с други.

— Нима аз съм непознат?

— Не ме разбирай погрешно... Макар да си мъж от малко женски тип, все пак си мъж. А не всичко, което едно момиче казва на своята приятелка, може да се повтори пред един мъж.

— Нима не съм твой годеник?

— Не казвай това. Знаеш, че не мога да търпя тази дума.

— Виждаш, че съм прав, като казвам, че съм нещастен. Не смея да повторя тази дума от страх, че отново можеш да ме удариш. Но чувствата, които изпитвам към теб, не съм изпитвал към никой друг.

Разбрах, че ще се хвана в клопката, от която бях вече толкова време. Ако продължа да говоря, или гласът ми ще се разтрепери, или ще направя нещо неуместно. Не дочаках Кямран да се доизкаже и хукнах към улицата.

Помислих, че той ще ме последва. Но като не чух стъпки зад себе си, забавих ход. След малко се обърнах леко и погледнах назад.

Той бе седнал на плетеното кресло под едно дърво.

„Изглежда, постъпвам неприлично“ — казах си аз.

Струва ми се, че ако Кямран ме беше погледнал в този миг, щеше да схване моето разкаianie и щеше да дойде отново при мен. И навярно вече нямаше да избягам.

Братовчед ми имаше наистина вид на нещастник. За да не се разколебая, започнах да говоря сама на себе си: „Потаен жълт скорпион. Още не съм забравила как тичаше в същата тази градина подир полите на щастливата вдовица. Много добре постъпвам!“

Не ще мога да отмина нататък, без да разкажа и едно преमेждие, което преживях през последните дни на ваканцията.

Всички обитатели на вилата веднъж забелязаха, че единият пръст на дясната ми ръка е превързан с доста дебел бинт.

— Нищо ми няма, малко се порязах. Не е голяма работа, ще ми мине — отговарях на всеки, който ме питаше.

— Сигурно си направила пак някоя лудория. Трябва да е нещо сериозно, щом криеш. Да повикаме лекар да го прегледа, може да е сериозно — каза леля, като забеляза, че крия упорито раната.

Истината беше друга. Веднъж леля ме изпрати да взема, ако не се лъжа, кърпа от гардероба в спалнята. В едно полуотворено чекмедже забелязах подплатена синя кутия. В нея беше моят годежен пръстен. Не можах да устоя на изкушението да го погледам една минутка на пръста си. Но тази прищявка ми струва скъпо. Пръстенът, както се опасяваше леля, беше малко по-тесничък и по никакъв начин не излизаше от пръста ми. Изпаднала в безпричинна тревога, аз положих доста усилия да го извадя и накрая опитах със зъби. Напразно. Колкото повече се мъчех, толкова повече стискаше пръстенът.

Ако бях признала, положително щяха да намерят начин да го извадят. Но не знам защо мисълта, че ще ме видят с този пръстен, страшно дразнеше самолюбието ми. Тогава превързах пръста си. В продължение на цели два дни при всеки удобен случай аз се затварях в стаята си, развързвах бинта и се мъчех с часове. На третия ден, когато бях решила да призная истината пред леля, колкото и да се срамувах от това, пръстенът излезе от само себе си.

Защо? Струва ми се, че през тези дни бях отслабнала от тревога и притеснение.

През последния ден на ваканцията започнах да се приготвям. Кямран негодуваше:

— Защо бързаш толкова, Фериде? Можеш да останеш още няколко дни — каза той.

Но аз не се съгласявах, сякаш бях кой знае каква примерна ученичка, и изтъквах разни глупави причини:

— Сестрите ме предупредиха непременно да се явя в деня на откриването. И тази година заниманията ще бъдат доста трудни.

Тази ми неотстъпчивост отново разстрои и разсърди Кямран.

На другия ден, когато ме придружи до училището, той не ми проговори.

— Не предполагам, че искаш да избягаш толкова бързо от мен, Фериде — каза той с укор, когато се разделяхме.

По начало не бях кой знае каква сериозна и примерна ученичка. Но след тези тревоги съвсем се обърках.

Бележките ми за първия срок бяха крайно лоши. Не направех ли усилия да се поправа, щях да остана като нищо в същия клас.

Вечерта, когато ни раздадоха бележниците, сестра Алекси ме дръпна настрана и попита:

— Доволна ли си от бележките, Фериде?

Поклатих унило глава:

— Доста съм ги влошила, ма съор.

— Доста не, а много. Не си спомням никога да са били толкова слаби. А се надявах, че тази година ще учиш по-добре.

— Имате право. Сега съм пораснала с цяла година.

— Само това ли?

Странно! Сестра Алекси милваше лицето ми и се усмихваше многозначително. Смутих се и престанах да я гледам в очите.

Ах, тези сестри! Дават си вид, че не се интересуват от нищо на този свят, а знаят и научават дори най-малките клюки. От кого? Как? Макар че живях цели десет години между тях и не съм глупаво момиче, никога не можах да разбера това.

Докато търсех повод да се освободя от сестра Алекси, тя направи ново откровение:

— Струва ми се, че не ще ти бъде удобно да показваш бележника си на всекиго — каза тя и след това хвърли нов, още по-тежък камък в моята градина: — Ако тази година останеш в същия клас, има опасност да прекараш в очакване тук още една дълга година.

Разбрах, че ако не мина в настъпление, не ще мога да се отърва от сестра Алекси. Като не намерих друг изход, събрах цялото си нахалство и я попитах с престорена наивност:

— Опасност ли? Каква е тази опасност?

Но сестра Алекси беше стигнала предела за женски разговор, който беше позволен. Стъпка нататък, горе-долу щеше да означава интимничене с мен.

Тя ме щипна по бузата кокетно, което не скриваше нейното поражение.

— Можеш сама да си отговориш — каза тя и си тръгна.

Тази година Мишел не дойде на училище. Ако беше тук, тя положително щеше да ме застави да говоря и съвсем да ме обърка.

Колкото дръзка и лекомислена бях миналата година, когато разказвах една измислена история, толкова по-страхлива станах тази година, когато наистина изпаднах в положението на сгодена девойка. Бързах да се отърва с кратка и суха благодарност от своите другарки, които ми честитяха, и не любезничех с онези, които се мъчеха да ми досаждат.

Само една от тях, дъщерята на лекар арменец, който живееше някъде около нас, успя да пречупи упоритостта ми. Неделните дни прекарах в пансиона. За три месеца бях спала в къщи или две, или три нощи.

Тази упоритост, причината на която сама не разбирах, огорчаваше леля Бесиме и Неджмие и объркваше Кямран, който не знаеше какво да мисли и какво да прави. През първите месеци той идваше в пансиона всяка седмица. Сестрите не смееха да възразят открито, но смятаха за скандално посещенията на годеника на една

ученичка и се мръщеа, когато идваха да съобщават, че моят братовчед ме чакал в приемната.

Облягах се на едното крило на вратата на приемната, която оставях нарочно отворена, и разговарях на крак най-много пет минути, като държех ръцете си втикнати под кожения ремък на училищната си блуза. Братовчед ми беше предложил да ми пише от време на време. Но аз го убедих да се откаже от това си намерение под предлог, че сестрите късат всички подобни писма, които се получават в пансиона, след като бъдат проверени от някого, който знае турски език.

Спомням си, че през време на тези посещения между нас се състоя крайно неприятен разговор.

Кямран, раздразнен от това, че се държа резервирано с него, опита да затвори вратата насила. Но когато се запъти към мен, се приготвих да изскоча всеки момент навън и му пошепнах:

— Моля те, Кямран, предупредих те, че тук ни наблюдават толкова очи, колкото видими и невидими дупки има стаята.

Той се спря изведнъж:

— Как може, Фериде? Ние сме сгодени.

Вдигнах бавно рамене:

— Точно това пречи. Надявам се, че не искаш да чуеш някой ден думи от рода: „Вие попрекалявате с вашите посещения. Извинете, но това е училище!“

Кямран пребледня като платно и след този ден не се отби в пансиона.

Наистина постъпих лошо, но нямах друг изход. Връщането ми в клас след свиждане с Кямран, обръщането на всички погледи към мен беше непоносимо тежко.

За какво разказвах? Веднъж дъщерята на лекаря, която се върна от къщи след един неделен ден, ми каза:

— Кямран бей заминава за Европа, така ли?

Слисах се:

— Откъде знаеш?

— От татко. Повикал го чичо му в Мадрид.

Гордостта не ми позволи да си призная, че не знам.

— Да, имаше такова намерение. Едно кратко пътешествие — казах аз.

— Не е толкова кратко. Щял да бъде секретар в посолството.

— Няма да остане дълго.

С това разговорът беше приключен и се разделихме. Бащата на моята приятелка посещаваше често нашата вила. Той беше нещо като приятел на семейството. Възможно беше тази новина да е вярна. Но защо не ми казаха нищо? Пресметнах дните. От двадесет дена няха новини от къщи.

През нощта мислих все за това. Забравях глупавата отчужденост, която поддържах между мен и Кямран, и му се сърдех в душата си, че не ми е съобщил това важно обстоятелство. В края на краищата сме хора, вече свързани помежду си.

На другия ден беше четвъртък. Времето бе хубаво и след обяд щяхме да излезем на разходка. Мен не ме свърташе на едно място. Бях ужасена, че ще трябва да прекарам още една нощ, отдадена на тези мисли.

Отидох при сестрата директорка, казах, че леля ми е болна и поисках разрешение да си отида.

За щастие една от сестрите през този ден щеше да пътува за Картал^[13]. Сестрата директорка ми разреши при условие, че до спирка Еренкьой ще пътувам заедно със сестрата.

Беше почти мръкнало, когато пристигнах във вилата с малкия си куфар в ръка.

На вратата ме посрещна кучето. Това старо куче беше много лакомо и умееше да се подмилква. Понеже знаеше, че винаги нося в чантичката си нещичко за ядене, то ми препречваше пътя, изправяше се на задните си крака и отстъпваше така пред мен, като се мъчеше да ме докосне с предните си лапи. Забелязала между дърветата Кямран, който беше тръгнал към мен, аз клекнах на земята и хванах мръсните крака на кучето, до които преди малко не исках да се докосвам.

Кучето отваряше грамадната си уста, сякаш ми се смееше, и вадеше езика си, а аз стисках муцуната му. С една дума, между нас започна игра с взаимни закачки.

— Вижте как се смее, ух, какви големи зъби! Приличат на крокодилски, нали? — рекох на Кямран, като си дадох вид, че съм го забелязала едва когато дойде при мен.

Но той гледаше към мен с горчива усмивка.

Оставих кучето и изтърсих полите си. След това изтрих ръцете си с кърпичка и протегнах дясната на моя братовчед.

— Бонжур, Кямран, как е леля? Надявам се, че не е нещо сериозно.

— Мама ли? — попита той с известно учудване. — Мама е жива и здрава. Да не са ти казали, че е болна?

— Да, научих се, че била болна и се разтревожих. Не можах да дочакам до неделя и взех разрешение.

— Кой ти каза?

Нямах време да измисля нова лъжа и рекох:

— Дъщерята на лекаря.

— Тя ли ти каза това?

— Да, между другото ми каза: „Повикаха татко у вас, май леля ти била болна.“

Кямран се чудеше.

— Има някаква грешка. Докторът през последните дни не се е отбивал във вилата нито за мама, нито за някой друг.

Не продължих разговора на тази деликатна тема.

— Много се радвам — казах. — Тъй се тревожех... Тя естествено си е в къщи.

Вдигнах куфара от земята и се наках да тръгна.

— Защо бързаш, Фериде? Май искаш да избягаш от мен — каза Кямран, като ме хвана за ръката.

— Нищо подобно — рекох. — Обувките ме стискат и исках... Но няма ли да влезем заедно?

— Е да, но в къщи ще водим общ разговор с всички, а аз искам да поговорим насаме.

— На твоє разположение съм... — казах с ирония, за да скрия вълнението си.

— Благодаря. В такъв случай, ако искаш, можем да се разходим малко в градината, преди да те е видял някой.

Той не изпускаше ръката ми, страхуваше се да не избягам. С другата си ръка пое куфара ми. Тръгнахме един до друг. Откакто бяхме сгодени, за пръв път вървахме един до друг.

Сърцето ми пърхаше в гърдите, като че бях току-що уловена птичка. Но ми се струва, че дори и да беше ме пуснал, не бих могла да намеря вече сили да избягам.

Стигнахме до другия край на градината, без да си кажем нито дума. Кямран ми се стори много по-обиден, отколкото предполагах.

Какво беше станало през тези три месеца, какво се беше променило между нас? Но в този час се чувствах виновна пред него и съжалявах, че досега съм била такава дивачка.

Беше хубава и тиха вечер, караше те да забравиш, че е зима. Голите планински върхове около нас пламтяха в пурпурна светлина. Тази обстановка навярно също ми бе подействала, за да си призная лесно, че съм виновна пред Кямран. Знам ли?

В този час изпитвах непреодолимо желание да намеря хубава дума, която да го зарадва, но главата ми беше празна и не се сещах за нищо.

— Да поседнем ли тук, Фериде? — попита Кямран, когато вече не ни оставаше нищо друго, освен да се върнем назад.

— Както искаш — отговорих аз.

За пръв път след онази случка се обръщах към него така.

Кямран седна на един камък, без да мисли за панталоните си. Веднага го хванах за ръката и го накарах да стане:

— Ти си нежен, не бива да сядаш на голия камък.

Съблякох си синьото пардесю и го постлах под него.

— Какво правиш, Фериде? — каза Кямран, който не вярваше на очите си.

— Не бива да се разболяваш. Мисля, че е мой дълг отсега нататък да те пазя.

Братовчед ми и този път като че ли не повярва на ушите си:

— Какво говориш, Фериде? Ти ли ми казваш това? Това са най-приятните думи, които чувам от теб откакто сме сгодени.

Наведох глава и не отговорих.

Кямран бе вдигнал пардесюто ми и го държеше в ръка. Той се докосваше до яката, ръкавите и копчетата така нежно, сякаш ги милваше.

— Готвех се да изразя своето недоволство от теб, Фериде, но сега всичко забравих — каза той.

— Но аз нищо не съм ти направила — отвърнах аз, без да вдигна очи.

— Мисля, че направи, Фериде, и то повече, отколкото трябва. Един годеник не може да се пренебрегва толкова. Започнах да се съмнявам. Помислих си: „Да не би Мюжгян да се е излъгала?“ — Той

каза това, без да се приближи до мен, сякаш се страхуваше, че може да ме раздразни отново.

Засмях се, без да искам. Кямран попита за причината. Отначало не исках да отговоря, но той настоя и аз казах, като сведох очи:

— Ако Мюжгян се беше излъгала, нямаше да стане така.

— „Така“? Нямаше да се сгодим ли?

Затворих очи и потвърдих, като кимнах два пъти с глава.

— Моята Фериде!

Този вик, който приличаше по-скоро на стон, още звучи в ушите ми. Когато отворих очи, в очите му, които сякаш бяха малко разширени, блесяха две едри сълзи.

— В този миг ти ме направи така щастлив, че ако си припомня този миг в смъртния си час, непременно ще заплача. Не ме гледай така. Прекалено си малка, за да разбираш тези неща. Сега вече забравих всичко лошо между нас.

Кямран ме беше хванал за ръцете. Аз не ги издърпах назад, но започнах да плача. Това беше пристъп, от който Кямран се поизплаши.

Когато се връщахме обратно по същия път, аз все още въздишах и хълцах от време на време. Той не смееше вече да ме докосне с ръка, но аз разбирах, че съм го успокоила, и бях доволна.

— Ти върви. Ще измия лицето си в басейна. Да не ме видят в този вид! — казах аз, когато наближихме вилата.

После попитах неочаквано, като че ми бе хрумнало току-що:

— Щял си да отпътуваш за Европа, вярно ли е?

— Просто идея — отговори той. — Всъщност дори не е моя, а на чичо ми в Мадрид. Откъде научи?

— От дъщерята на доктора — отговорих след кратко колебание.

— Много новини ти носи дъщерята на доктора, Фериде!

Не отговорих.

Кямран ме гледаше внимателно в лицето. Аз се изчервих и обърнах глава.

— Да не би болестта на майка ми да е само претекст?

Пак премълчах.

— Фериде, за това ли дойде?

Той беше пристъпил към мен. Искаше да погали главата ми, но не посмя, уплаши се да не проявя пак някой каприз, който може да

влоши отношенията ни. А аз, напротив, бях започнала да свиквам с него. Той повторно зададе въпроса:

— Правилно ли предполагам, Фериде?

Почувствах, че това ще го задоволи много и кимнах утвърдително с глава.

— Колко хубаво!... Ама че късмет имам от вчера насам!

Той сложи ръце на фотьойла, в който седях, и се надвеси над мен. В това положение бях заградена от четири страни. Той беше проявил находчивост, за да се доближи до мен, без да ме докосне. Аз се свивах като таралеж на мястото си и се дърпах назад, като повдигах рамене.

— Какво предлага чичо ти? — попитах го, като играех с кърпичката си, за да не го гледам в лицето.

— Невъзможни неща. Иска да ме вземе при себе си като легационен секретар. Смята, че е голям минус за един мъж да няма определена професия или служба. Аз, разбира се, съм съгласен с него. „Може би перспективата да замине за Европа като съпруга на дипломат ще зарадва и Фериде“, казва той. Такива неща...

Тъй като разговорът стана сериозен, Кямран прекрати обсадата и се изправи. И аз веднага станах от мястото си. Разговорът продължи.

— Защо смяташ, че това са „невъзможни неща“? Едно отиване в Европа няма ли да те зарадва? — попитах го.

— Не става въпрос за това. Вече не съм свободен да решавам сам. Задължен съм да обсъдя с теб всичко, което се отнася до живота ми. Нали?

— В такъв случай можеш да отидеш.

— Значи, ти си съгласна да напусна Истанбул?

— Щом е наложително един мъж да има своя професия...

— Ако ти беше на мое място, би ли отишла?

— Мисля, че да. Мисля също, че и ти трябва да направиш именно така.

Трябва да си призная, че в тази минута, когато устните ми мълвяха тези думи, в душата си мислех съвсем другояче. Впрочем и аз имам право. Можеше ли да се даде друг отговор на човек, който пита: „Мога ли да те оставя и да замина?“

От своя страна Кямран също се огорчи, че аз приех толкова лесно тази раздяла. Той направи няколко крачки из стаята, без да ме

погледне, обърна се и отново ме запита:

— Значи, ти смяташ, че трябва да приема предложението на чичо?

— Да.

Той въздъхна.

— В такъв случай ще помисля. Има още време, докато реша окончателно.

Сърцето ми се сви. Той каза: „Ще помисля.“ Толкова ли беше просто?

Започнах да говоря със сериозността на възрастен, така, както всички винаги са искали от мене:

— Не виждам какво повече има да се мисли по този въпрос. Предложението на чичо ти е наистина хубаво. Едно кратко пътешествие няма да е никак лошо.

— Кратко ли, мислиш, ще продължи това, Фериде?

— Тоест, няма да е дълго. Една, две, три, четири години. Ще минат, докато затвориш и отново отвориш очи. Освен това ще си идваш от време на време.

Месец след това изпратихме Кямран с парахода от пристанище Галата. Всичките ми роднини ме поздравяваха, че съм го насърчила да замине за Европа. От това бе недоволна само Мюжгян. „Не постъпи добре, Фериде. Трябваше да го спреш. Какъв смисъл има да прекарате разделени най-хубавото си време? Лесно ли минават четири години?“ — писа тя в писмото си от Текирдаг.

Впрочем четири години минаха много по-бързо, отколкото предполагаше Мюжгян.

Един месец след като завърших училището, Кямран се върна завинаги в Истанбул заедно с чичо си, който се беше пенсионирал.

Да завършиш училище! Докато живях в тази мрачна сграда, аз я наричах гълъбарник. Казвах, че денят, в който ще изскоча оттам с каква да е диплома в ръка, ще бъде празник на моето освобождение. Но когато един ден вратата на този гълъбарник се отвори и аз се намерих на улицата с новото си черно наметало и новите обувки с високи токчета, които увеличаваха ръста ми, бях объркана и смутена.

На това отгоре леля ми беше започнала да прави приготовления за сватба. Това ме разстрои окончателно.

Вилата бе пълна с бояджии, зидари, шивачи и роднини, пристигнали отдалече. Всеки бе зает с някаква работа. Един пишеше покани, друг обикаляше пазари и чаршии, за да купи нещо, което липсва, трети шиеше. Аз бях много объркана и прекарвах времето си в безделие. Освен, че не правех нищо, вършех разни нелепости, с които пречех на останалите. Последва нова серия лудории. Както по-рано, оглавих децата на гостите и започнахме да обръщаме вилата с главата надолу.

Както навсякъде, така и в кухнята се правеше ремонт. По тази причина новият готвач беше пренесъл всички кухненски принадлежности в палатката, опъната в задната градина, и готвеше на открито.

Веднъж привечер го видях да пече сладкиши пред палатката и ми хрумна една дяволия.

— Деца — казах аз, — вие се скрийте зад курника и кротувайте. Аз ще открадна сладкиши и ще ви донеса.

Пет минути след това се върнах при малките си приятели с пълна чиния.

Най-разумно щеше да бъде да разпределя сладкишите между децата, да ги разпръсна на различни места в градината и да скрия чинията в курника. Но не се сетих да направя това, по-точно не предвидих, че разгневеният готвач ще се разтича насам-натам, след като забележи кражбата.

След малко пред кухненската палатка се вдигна голяма врява. „Ще му строша кокалите на този, който е направил това!“ — викаше готвачът. Децата, които бяха страшно изплашени, не ме послушаха и се разбягаха на разни страни. Без съмнение постъпиха добре, защото малко след това готвачът, попаднал на дирите ни, се спусна към нас като обезумял, размахвайки подобно на тояга черпака, който държеше в ръцете си.

Този негодник щом видя, че аз съм най-голяма, остави другите и подгони мен. По едно време се препъна и плъосна на земята. Това го вбеси.

Готвачът беше нов, непознат. Изпаднах в много деликатно положение. Пипнеше ли ме, щях да изям поне един-два черпака,

докато му обясня коя съм, и щях да стана за смях.

Тъй като няхах възможност да маневрирам към вилата, побягнах към улицата, като пицях за помощ.

За щастие мадмоазел шивачката, която работеше от сутринта, беше излязла заедно с Дилбер Калфа да подиша малко чист въздух в градината. Като ги пресрещнах тичешком, аз изкрещях: „Иде!“, хвърлих се на вратовете им и се скрих зад тях.

— Какво правиш, полудя ли? Това е тя, младоженката! — викна Дилбер Калфа на готвача, като протегна ръце срещу черпака на готвача.

На друго място и в друго време непременно бих отмъстила на Дилбер Калфа, задето ме нарича „младоженка“. Но сега бях толкова уплашена, че и аз заедно с нея повтарях: Аз съм младоженката.

Не съм виждала такъв луд и опак човек като този готвач. Известно време той не повярва на думите на шивачката и калфата. „Не, тази крадла не може да бъде младоженката“, мърмореше той, а след като повярва, продължи: „Ако е така, браво на теб, госпожице. Ще ми купиш тогава нов панталон. Виж, по твоя вина скъсах този на коляното.“

Човечецът беше ударил и обелил и носа си, но, слава богу, за него не поиска обезщетение.

Въпреки настояванията ми да запазят тайна, тази комедия стана всеизвестна и по време на всяко хранене започнаха да ме гледат и да ми се смеят.

Бяха останали три дни до сватбата. Както всяка вечер, скачахме на въже с децата пред вратата на задната градина. Точно в това време бях нападната повторно, но сега вече от мадмоазел шивачката, която първия път ме отърва от готвача. И тази мадмоазел, която от тридесет години шиеше в нашата вила, въпреки своите шестдесет години тази вечер бълваше огън срещу мене:

— Моля ви, мадмоазел, след няколко дни ще ви наричаме мадам. Търся ви вече половин час, за да направя последната проба.

Лошото бе, че леля Бесиме беше заедно с мадмоазел и от нейното сърдито лице личеше, че ако реша да споря, тя ще вземе страната на шивачката.

— Пардон, мадмоазел. Уверявам ви, че не съм ви чула — отговорих аз.

Леля ми не се стърпя, хвана брадичката ми с ръка и започна да ме милва както винаги, преди да ми се скара.

— Мила дъще — каза тя, — ти викаш и се смееш толкова високо, че никога не си в състояние да чуеш, когато те викат. Просто започнах да се страхувам, че ще направиш така и след три дни, когато дойдат поканените за сватбата.

Макар че външно се показвах по-разюздана и лекомислена от всеки друг път, през ония дни ме терзаеха най-объркани чувства и пориви. Дълбоко в душата си изпитвах нужда и изгарях от желание да бъда милвана и разбирана.

Без да дръпна брадичката си от ръката на леля, хванах от двете страни полата си с пръсти и направих лек реверанс:

— Не се тревожи, лелю. Остава ти да стискаш зъби само още три дни, не повече. Тогава ще бъдеш за мен не само леля, но и нещо друго. Уверявам те, че Фериде няма да има смелостта да се показва пред свекърва си така превзета и разглезена, както Чучулигата пред леля си.

Очите на леля се насълзиха:

— Винаги съм била и ще бъда твоя майка, моя Фериде — каза тя, като ме целуна по страните.

Бях толкова възбудена, че я прегърнах, вдигнах я във въздуха и я целунах по бузите тъкмо така, както тя целуна мен.

Когато мадмоазел вдигна в ръцете си бялата ми рокля, лишена от други недостатъци освен някои дребни неща, които трябваше да се дооправят, почувствах, че цялата се изчервявам. Започнах да увещавам намиращите се в стаята жени:

— Моля ви, излезте навън! Неудобно ми е да се облека пред вас. Помислете само какъв паун ще представлява Чучулигата, като облече тази дългопола рокля! Колко е смешна! Дори и аз ще се смея. Толкова много умолявах да бъде обикновен тоалет. Но никой не ме разбра.

Когато мадмоазел тръгна към мен с роклята в ръка, започнах да бягам от ъгъл на ъгъл и цялата треперех, сякаш някой идваше да ме хване, за да ме затвори.

Излезлите навън започнаха да викат и напиреха да влязат в стаята.

— Още малко, моля ви, още минутка. Аз ще ви повикам — молах ги аз, но те не ми вярваха.

— Лъже, ще ни повика, след като се съблече — викаха те и напиреха да отворят вратата.

Тогава от двете страни на вратата започна борба.

Деца и възрастни, като се блъскаха безредно и се смееха, започнаха да натискат вратата отвън, а аз ги възпирях отвътре с всичката сила на слабите си ръце.

— Атака, атака... война! — започнаха да викат децата и да тропат във вестибюла с подкованите си обувки. На техния вик се притекоха всички обитатели на вилата.

— Недейте, за бога, отдръпнете се, ще скъсате дрехата — викаше мадмоазел през рамото ми, но никой не я чуваше.

По някое време шумът поутихна. Към вратата приближиха стъпки.

— Отвори, Фериде, аз съм. Не забраняваш и на мен, нали? Пусни ме да ти помогна — каза Кямран.

Настръхнах, когато чух гласа му.

— Могат да влязат всички други, но не и ти. Върви си, за бога. Кълна се, че ще заплача — започнах да се моля аз.

Кямран не обърна внимание на молбите ми, натисна вратата с все сила и широко отвори двете ѝ крила.

Изпищях, избягах в ъгъла на стаята, завих се с едно палто, което ми попадна подръка, и се свих. Мадмоазел щеше да припадне.

— О, хубавата рокля! — викаше тя и скубеше косите си.

Кямран хвана единия край на палтото и каза със смях:

— Предай се! Искам да видя роклята.

Стоях безмълвна и неподвижна.

Той почака малко и продължи:

— Фериде, току-що пристигам. Много съм изморен. Не ме измъчвай. Толкова съм любопитен да видя роклята, че ако упорстваш, ще бъда принуден да си послужа със сила. Ще броя до пет: едно, две, три, четири, пет.

Кямран забави толкова, колкото бе възможно броенето до пет, после дръпна единия край на палтото, но видя лицето ми, обляно в сълзи, съвсем се обърка, избута хората почти насила от стаята и затвори вратата.

Мадмоазел беше онемяла от изумление. И Кямран бе изпаднал горе-долу в същото състояние.

— Прости ми, Фериде, исках просто да се пошегувам. Мислех, че имам право на това. Но ти си такова дете... Прощаваш ми, нали? — каза той след малко засрамено и тъжно.

— Добре, но веднага напусни стаята — отговорих аз, като все още криех главата си под палтото.

— При едно условие — ще те чакам при камъка на другия край на градината. Помниш ли, преди четири години там се бяхме сдобрили. И сега ще направим така. Обещаваш ли?

— Добре, ще дойда, но сега излез — казах аз след кратко колебание.

Горката мадмоазел вече нямаше смелост дори да говори с тази странна булка и ме съблече, без да продума. Облякох отново късата розова рокля, а върху нея навлякох черната си ученическа престилка. След това избягах в стаята си, без да погледна дори Мюжгян, и започнах да мия лицето си със студена вода, докато изчезна червенината от очите ми. Когато слязох в градината, припаднаше мрак. Сега цялата работа се състоеше в това да отида при него, без да ме види някой.

Като си давах вид, че се шляя самичка, аз минах зад кухнята и размених няколко думи с готвача. После тръгнах с бавни крачки към външната врата. Целта ми беше да отида при Кямран, като се промъкна край оградата на градината. Но...

Погледът ми бе привлечен от една висока жена с черно наметало пред пътната врата, отворена както винаги. Воалът над лицето ѝ беше спуснат. Тя имаше вид на човек, който иска да попита нещо, но не смее да влезе вътре.

Кямран ме чакаше вече доста време. Страхувайки се, че под този воал може да се окаже някое познато лице и да ме заговори, аз промених пътя си и се опитах да се мушна между дърветата. Но жената ме повика неочаквано:

— Госпожице, ще благоволите ли за малко?

Нямаше какво да се прави. Върнах се и тръгнах към вратата.

— Заповядайте, госпожо, какво ще обичате?

— Това е вилата на покойния Сейфеддин паша, нали?

— Да, госпожо.

— Вие тук ли живеете?

— Да.

— В такъв случай имам молба към вас.

— Заповядайте, госпожо!

— Искам да говоря с госпожица Фериде.

Трепнах и наведох глава, за да не се засмея. Думата „госпожица“, която чувах за първи път пред името си, прозвуча странно в ушите ми...

Исключено беше да кажа, че аз съм госпожица Фериде. Нямах смелост да направя това.

— Добре, госпожо — казах аз, като хапех устни. — Заповядайте, ако обичате, вътре. Ако попитате във вилата, ще ви повикат госпожица Фериде.

Жената с черното наметало влезе през вратата и дойде при мен.

— Добре, че случих именно вас, дете мое — каза тя. — Имам молба към вас: да ми помогнете да поговоря с госпожица Фериде. Ако е възможно, никой не бива да узнае това.

Погледнах я с удивление. Беше вече тъмно и не можех да различа лицето ѝ под воала, който все още не беше вдигнала.

— Госпожо — казах аз след известно колебание, — не посмях да ви призная, защото не съм облечена подходящо... но Фериде съм аз.

Жената се развълнува:

— Същата госпожица Фериде, която ще се омъжи за Кямран бей?

— Във вилата има само една Фериде, госпожо — усмихнах се аз.

Жената с черното наметало млъкна неочаквано. Какво можеше да означава това, че само преди минута тя припряно искаше да я срещна с Фериде, а сега мълчеше като статуя пред мен? Дали все още не вярваше, че аз съм Фериде? Или имаше нещо друго? Принудих се отново да говоря, като се стремях да скрия любопитството си:

— На ваше разположение съм, госпожо.

Чудно нещо. Жената все още не отваряше уста.

Наблизо между дърветата забелязах пейка и предложих:

— Ако обичате, да отидем на пейката, госпожо. Там можем да говорим, без никой да ни безпокои.

Жената продължаваше да мълчи и след като седнахме на пейката. Най-после, изглежда, тя реши, вдигна воала си с рязко движение на

ръката и пред мен се откри умното и нервно лице на една тридесетгодишна жена. Въпреки гъстия мрак личеше, че е силно преbledняла.

— Госпожице Фериде — каза тя, — тук идвам по молба на моя стара приятелка, но не предполагах, че задачата, с която се нагърбих, ще бъде толкова трудна. Преди малко настоявах да ви видя, а сега просто искам да избягам.

Цялото ми тяло бе обхванато от тръпки. Сърцето ми биеше силно. Но почувствах, че ако не проявя малко по-голяма смелост, жената ще направи това, което каза — ще избяга.

— Дългът си е дълг, госпожо — казах аз, като се мъчех да бъда колкото може по-спокойна. — Бъдете по-решителна. Вашата приятелка познава ли ме?

— Не. По-точно не ви е виждала. Само знае, че сте годеница на Кямран бей.

— Тя познава ли Кямран бей?

Мълчание.

Не ми останаха сили да я разпитвам повече. Въпреки че в тази минута бях любопитна до смърт, струва ми се, че нямаше да я спра, ако тя наистина бе решила да си тръгне.

— Чуйте ме, госпожице Фериде. Вие не разбирате защо замълчах. Очаквах да се срещна с една зряла девойка, а виждам почти ученичка. Страхувам се, че ще ви причиня голяма мъка. Затова се колебая.

От държането на тази непозната жена личеше, че тя ме съжалява. Това засегна моето самолюбие и възвърна силите ми.

Станах от пейката, облегнах се с гръб на дървото, което беше пред мен, сложих ръце на гърдите си и отговорих спокойно, дори с достойнство:

— Не би трябвало да се колебаете заради задължението, което сте поели. Виждам, че имате да ми кажете нещо важно. Затова ще бъде по-добре да оставим настрана сантименталностите и да говорим открито.

Моето храбро държане помогна на жената да се посъвземе и тя попита:

— Много ли обичате Кямран бей?

— Не виждам какво общо имате вие с това, госпожо.

— Може би има, госпожице Фериде.

— Казах ви предварително, госпожо, че ако не говорим открито, няма да стигнем доникъде.

— Добре, нека бъде тъй. Задължена съм да ви съобщя, че една друга жена също обича Кямран бей.

— Възможно е, госпожо. Кямран е младеж с много достойнства. Не виждам нищо чудно в това, че до него се домогва и друга жена.

Много добре разбирах, че в тази спокойна и прекрасна лятна нощ, когато не трепваше нито един листец, приближаваше неочаквана буря, но бях готова да я посрещна, без да разбирам откъде намерих сила за това.

В последните думи, които казах на жената, имаше дори малко ирония. От това, че жената се надигна, без да стане от мястото си, оправи с нервно движение краищата на наметалото и се хвана за дъските на пейката, разбрах, че и тя е решила вече да приключи с тази работа. Тя заговори бързо като някакъв автомат, с равен глух глас.

— На пръв поглед вие ми се видяхте дете, но сега разбирам, че се намирам пред една отлично възпитана, умна девойка. За съжаление Кямран бей не е могъл да ви оцени достатъчно. Или по-точно се е поддадал на временно увлечение, въпреки че ви цени. С моята приятелка, от чието име идвам, са се запознали преди две години в Европа. Не знам дали е нужно да ви разказвам по-големи подробности.

Кимнах:

— Да, за да докажете достоверността на думите си.

— Приятелката ми се казва Мюневвер. Тя е дъщеря на един бившите придворни на султана. Влюби се, после се омъжи, но не беше щастлива. После се разболя. Лекарите препоръчаха да замине за Европа. Това се случило тъкмо когато оздравяла и се готвела да се върне. Кямран бей по онова време отишъл в Швейцария. Дали е имал отпуск, или са го командировали, не знам. Там са се срещнали. Кямран бей останал в Швейцария около два месеца, макар че пристигнал само за седмица. Струва ми се дори, че той бил наказан за това.

— Един въпрос — казах аз. — Защо вашата приятелка държи аз да знам всичко това?

Непознатата жена този път бе принудена да стане от пейката. Тя отговори, като потриваше ръце от смущение:

— Трудно е да се каже именно това. Мюневвер днес е ваш враг.

— Какво говорите, за бога!

— Така е, госпожице Фериде. Но тя не е лош човек. Много е чувствителна. Кямран бей за нея не е случайно приключение. Надяваше се да се оженят. Ако има вина, тя трябва да се припише изцяло на Кямран, защото не ѝ е казал, че е сгоден за друга. Заех се с тази неприятна мисия само защото се страхувам, че тази чувствителна жена, която и без това е болна, може да умре.

— Искате да кажете, ако не се омъжи за Кямран?

— Защо да лъжа, така е. Мюневвер няма да преживее тази вест.

— Жалко, бедната.

— По-точно — жалко и за двете ви.

Махнах с ръка, за да ѝ дам да разбере, че е отишла твърде далеч, и се засмях.

— Не ме замесвайте, засега можете да съжалявате само нея...

— Защо, госпожице Фериде? Вярно е, че Мюневвер е моя отдавнашна приятелка, но и вие сте много добро момиче и нямате никаква вина, никакъв грях в тази работа. За това, макар да съжалявам и вас...

— Не ви позволявам — прекъснах я този път с по-остър и горд тон. — Мисля, че няма какво повече да си кажем.

Забелязах, че непознатата жена отваряше и затваряше чантата си, сякаш се канеше да търси нещо в нея. Като видя, че искам да сложа край на разговора, тя извади една измачкана хартия.

— Госпожице Фериде, страхувах се, че ще се усъмните в думите ми и затова ви донесох едно писмо на Кямран бей. Не знам дали ще ви разстрои, ако го прочетете.

Отначало исках да отблъсна писмото с ръка, но след това се побоях, че ще постъпя неправилно и го взех.

— Ако искате, мога да ви го оставя. После ще го прочетете. Моята приятелка вече няма нужда от него.

— Аз също — казах аз, като свих рамене. — Това за нея е един спомен. По-добре да остане у нея. Моля, с ваше разрешение да хвърля един поглед само за минута.

Беше доста тъмно. Излязох измежду дърветата на пътя, приближих писмото до очите си и започнах да чета, тъй като бях свикнала с този почерк:

„Мое жълто цвете“ — започваше писмото и следваше цял поток от поетични излияния. Преди той да види „жълтото цвете“, в душата му имало бледа, едва забележима светлина, подобна на тази, която се разлива над света преди изгрева на слънцето. „Сърцето ми е радостно. Предчувствам, че ще срещна нещо изключително“ — си казвал той. Най-после това изключително нещо дошло. Една вечер в градината на хотела, когато блеснали електрическите лампи, той видял насреща си „жълтото цвете“.

Оттам нататък четях толкова бързо и очите ми различаваха толкова лошо буквите в сгъстяващия се вечерен мрак, че не запомних почти нищо. Но не знам защо, дори и сега ги виждам, като че ли са пред очите ми, тези последни редове на писмото, които прочетох няколко пъти.

„Сърцето ми беше самотно. Имаше нужда от обич. Когато видях вашето стройно тяло и вашите теменужени очи, светът промени цветовете си.“

Непознатата жена пристъпи бавно към мен.

— Госпожице Фериде, причиних ви страдание, но повярвайте ми... — започна тя с треперещ глас.

Изведнъж събрах сили и я прекъснах, като подадох писмото:

— Нищо подобно. Няма причина за страдание. Такива неща са възможни. Дори ви благодаря. Вие ми открихте една истина. Сега моля да ми разрешите да се оттегля.

Сбогувах се с леко кимване и тръгнах, но тя извика след мен:

— Госпожице Фериде, разрешете само още една минута. Какво да кажа на моята приятелка?

— Кажете, че сте изпълнили задачата. „Другото вече е нейна работа“ — ще кажете и толкоз.

Непознатата жена извика още нещо след мен, но повече не я слушах и с бързи крачки се изгубих между дърветата.

Не знам колко време е чакал Кямран при камъка, който никога вече няма да стане свидетел на едно помирение между нас. Но когато, уморен от чакане, той е влязъл в стаята ми, положително е бил слисан, след като е видял върху масата следните няколко реда, нахвърлени върху лист от ученическа тетрадка:

„Кямран бей ефенди, научих за твоя роман с
«жълтото цвете». Няма да се видим никога вече. Мразя те!
Фериде“.

[1] Жената в сряда и януарската майка — измислени литературни образи. „Жената в сряда“ се сърдела и прибирала децата от домовете, когато дадена работа започвала да се върши в сряда. Изразите се използват за „разрошена, разпусната, изглеждаща страшно жена“. ↑

[2] Дюмбелек — малък тъпан във форма на гърне. ↑

[3] Фатма, дъщеря на Мохамед, жена на Али, брата на пророка и четвърти халиф. След смъртта на Мохамед между потомците на пророка, синове и племенници на Али, от една страна, и халифа Йезит от династията на Омаядите, от друга, започнала кървава борба за власт. Хюсеин е син на Фатма и Али, загинал в боевете при Кербеля, обкръжен от войските на Йезит. ↑

[4] Махфе — кош, който се намества на гърба на камила я служи за превоз на пътници. ↑

[5] Арабистан — арабска провинция в султанска Турция. ↑

[6] Мохамеданите полагат особени грижи за гробовете на евлиите (светците). Покриват ги, ограждат ги и ги превръщат в светини. Жените, които идват на поклонение при тези гробове, връзват на оградите разни парцалчета, като изказват някое пожелание и вярват, че то ще се сбъдне. ↑

[7] На френски — сестро. ↑

[8] Ванска котка — вид котки, които носят името си от турския град Ван. ↑

[9] Еюб — район в Истанбул, където се намира гробът на Ебу Еюб Ансари, сподвижник на Мохамед. ↑

[10] Кятхане — рекичка, на името на която е наречен един от районите в околностите на Истанбул. ↑

[11] Мутасарриф — окръжен управител. ↑

[12] Куруш — парична единица в Турция. Сто куруша правят една лира. ↑

[13] Картал — квартал на Истанбул. ↑

ВТОРА ЧАСТ

Б., септември 19.. г.

— От деня на пристигането си ден и нощ пишеш ли, пишеш. Няма ли край това писане! Да кажа писмо, не е. Писмо не се пише в тетрадка. Да кажа книга, пак не е. Знам, че книгите се пишат от белобради учени. А ти си още съвсем мъничка. Какво тогава пишеш така без почивка?

Този въпрос ми зададе старият камериер в хотела, Хаджи Калфа. Повече от час той бърса дъските в коридора, като си тананикаше някаква песен, но се умори и дойде да размени с мен „две приказки“, както казва той.

Като видях външния вид на Хаджи Калфа, не можах да се стърпя и започнах да се смея с висок глас.

— Каква е тази премяна, Хаджи Калфа?

Хаджи Калфа, който редовно ходеше с бяла престилка, днес беше навлякъл старомодна широка риза, а в ръката си държеше голяма тояга, за да не пада, когато търка дъските с босите си крака.

— Какво да се прави? Щом вършим женска работа, редно е да облечем и женски дрехи — отговори той.

Като изключим изстрадалата жена от съседната стая, с която от време на време разменяме по някоя приказка, Хаджи Калфа е единственият човек, който влиза в стаята ми. През първите дни той изпитваше неудобство. Когато се налагаше да влезе по някоя работа, той почукваше на вратата и предупреждаваше:

— Аз съм, учителко, покрый си лицето!

— Хайде де, Хаджи Калфа, нямаш ли друга работа, за бога? Какви са тези официалности? — присмивах се аз.

Той мръщеше и без това намръщеното си лице и ми се караше:

— Нее! Не е така, както я мислиш. При „мухаддератите“^[1] на исляма не може да се влиза току-така.

„Мухаддерат“ вероятно значеше жена или нещо подобно. Но моята учителска гордост не ми позволяваше да питам Хаджи Калфа

какво точно означава тази дума. Впрочем след като му се присмивах доста дълго време, Хаджи Калфа разбра безсмислеността на тази учтивост. Сега вече, когато реши да дойде, той чука на вратата ми и влиза без предупреждение.

Хаджи Калфа първо реши да се разсърди, че му се присмивам, но се отказа от намерението си.

— Правиш го нарочно, за да ме ядосваш, но няма да се ядосвам — каза той и като помълча малко, добави със странна тъга в очите: — Толкова много скучаеш в тази стая, че сякаш си птиче в клетка. Пошегувай се малко, посмей се, това не вреди. Ако станем още по-добри приятели, мога да ти поиграя малко, че да се поразвесели сърцето ти?

Не беше възможно да му обясня какво пиша.

— Почеркът ми е невъзможно лош, Хаджи Калфа, затуй се упражнявам в краснопис — рекох аз. — Когато започнат уроците, да не се червя пред децата.

Хаджи Калфа се облегна на тоягата си, сякаш позираше пред фотограф, и отговори с приятно усмихнати очи:

— Ти да не мислиш, че лъжеш деца? Знаеш ли колко пролети е видял Хаджи Калфа? Има хора, които пишат сюзюс^[2] като калиграфи, но написаното от тях пет пари не чини. А има хора, които драскат едни заврънкулки и куки, прилични на мравешки крака, но каквото излезе, от тях излиза. Знаеш ли колко подметки съм скъсал из разни учреждения, какви чиновници съм виждал? Ти имаш някаква мъка, нещо те измъчва, но как да е, това не е моя работа. Само едно ще ти кажа: когато пишеш, гледай да не си цапаш пръстите. Виж, това вече наистина е срамно пред децата. Хайде, сега ти пиши, а пък аз да хвана четката и да измия дъските.

След като изпратих Хаджи Калфа, отново седнах на масата, но не можах да работя повече. Някои негови думи ме накараха да се замисля.

Той имаше право. Щом вече съм възрастна и на туй отгоре учителка, която един ден ще започне да преподава, трябва да се помъча да залича в себе си всички следи и прояви на детинството. Какви са наистина тези мастилени петна по пръстите и дори по устните ми, макар че Хаджи Калфа не каза нищо за тях? Не се ли дължи донякъде на тези петна обстоятелството, че особено вечер, когато пиша

дневника си, се пренасям честичко в училище и си представям, че лицата, които никога вече няма да видя, обикалят около мен?

В главата ми се е загнездила още една мисъл на Хаджи Калфа: „Ти скучаеш в тази стая толкова много, че сякаш си птиче в клетка...“

Не е правилно да ме сравняват с птиче в клетка особено днес, когато най-послед съм се освободила от всички клетки. Освен това думата „птиче“ изразява стремеж да се съживи някогашната Чучулига, която е паднала с пречупени криле и затворен клюн. Ако Хаджи Калфа продължава да говори така и занапред, страхувам се, че ще си развалим отношенията.

Впрочем трябва да направя последни усилия, за да не остане дневникът ми незавършен. Налага се да се върна още веднъж в онзи отвратителен свят, на който обърнах гръб.

Онази вечер след разговора с непознатата жена тръгнах към стаята си. В преддверието срещнах леля си и се помъчих да се скрия в някой тъмен ъгъл. Но тя ме забеляза и попита:

— Кой е? Ти ли си, Фериде? Защо се криеш?

Заставах срещу нея, без да отговоря. Лицата ни не се различаваха в тъмнината.

— Защо не отидеш в градината?

Премълчах.

— Пак някоя лудория?

Някаква невидима ръка сякаш стискаше гърлото ми и ме задушаваше.

— Лельо — казах аз.

Ако в тази минута леля беше казала една ласкава дума, ако беше докоснала лекичко бузата и погалила косата ми, щях да се хвърля в нейните обятия и може би да й разкажа всичко.

Но тя не разбра моето състояние.

— Какво те измъчва пак, Фериде? — каза тя.

Леля казваше това винаги, когато исках нещо от нея. Но тази вечер ми се стори, че с тези думи леля искаше да каже: „Стига вече, Фериде!“

— Нищо, лельо — отговорих аз, — разреши ми да те целуна.

Все пак тя ми беше вместо майка. Не исках да се разделя с нея, преди да я целуна за последен път.

Без да дочакам отговор, аз я хванах за ръцете и целувах в тъмното страни и очите ѝ.

Стаята ми беше в пълно безредие. По столовете бяха нахвърляни дрехи. От издърпаните чекмеджета на скрина висеше всякакво бельо. Човек, който е намислил да направи това, на което бях решена аз, би трябвало да се срамува, че оставя стаята след себе си така разпиляна, като някоя ученичка. Но нямах друг избор, бързах.

Като се страхувах, че ще дойдат в стаята, ако видят светлина в прозореца ми, аз издрасках в тъмнината почти пипнешком няколко реда, които трябваше да оставя на Кямран.

После отворих чекмеджето, извадих дипломата си, вързана с червена панделка, няколко вещи, които бяха скъп спомен за мен, една-две скромни скъпоценности, като пръстени и обеци, останали от майка ми, и ги натиках в ученическия си куфар.

През това време си мислех, че така постъпват хранениците, които бягат от чужд дом, и горчиво се усмихвах.

Къде ще отида? Върху този въпрос започнах да мисля едва когато излязох на улицата. Да, къде щях да отида? Утре ще е лесно. В главата си имах някакъв смътен план. Главното беше да прекарам тази нощ. Къде можех да се подслоня в този нощен час? Макар че бях готова на всичко, не можех да скитам цяла нощ с куфара в ръка. След малко щеше да се надигне вълна на паника във вилата. Възможно беше да не се обърнат към полицията защото се страхуваха от скандал. Но сигурно е, че наоколо щяха да тръгнат групи за претърсване. Опасно беше да се пътува с влак, параход и дори с кола. Щяха да ме открият веднага. Вярно е, че те нямаха право да върнат насила в този дом един човек, който е решил да живее по своя воля. Но щяха да вземат моето решение за детско безразсъдство, за прищявка на едно разглезено момиче и напразно щяха да мъчат и мен, и себе си.

Знаех какво писмо трябва да напиша утре на леля, за да ги накарам не само да се откажат от това си намерение, но и да се зарекат да не споменават името ми въобще. Но къде щях да прекарам тази нощ?

Най-напред си помислих за някои приятелки, които живееха в околните вили. Те положително щяха да ме посрещнат добре. Но това,

което правех, беше малко или много скандално. Може би щеше да им се стори неестествено да подслонят в своя дом макар и за една нощ момиче, изпаднало в моето положение. И после трябваше да обясня някак това необичайно положение. Чувствах, че ще ми бъде тежко да се обяснявам пред чужди хора и да слушам техните съвети. Най-после първите имена, които минаха през ума ми, естествено щяха лесно да минат през ума и на домашните ми и те щяха да ме потърсят най-напред именно при тях. Щяха ли родителите на приятелките ми само от уважение към мен да отговорят на моите близки, дошли да ме търсят с тревога посред нощ: „Не, няма я тук!“

Главното шосе, което води към гарата, ми се стори опасно, затова свърнах по пътя за Ичеренкьой. Мракът се сгъстяваше все повече и повече. Обърках се и започнах да губя самообладание, но в този миг ми дойде наум спасителна идея. Спомних си за една преселничка, която преди десет години беше кърмила детето на мои роднини. Тя живееше в Сахраиджедит и често се отбиваше в нашата вила.

Миналата година, когато се връщахме от една дълга вечерна разходка, се отбихме у тях и почивахме около половин час в градината им. Аз често ѝ давах вехтите си дрехи и тя ме уважаваше много. Тази нощ можех да прекарам у тях и никой нямаше да се сети да ме потърси там.

По пътя мина кола, карана от преселник. Отначало ми се дощя да я спра, но след това размислих и реших, че това ще бъде опасно, пък и не разполагах с дребни пари.

Нямах друг изход и тръгнах пеш по пътя, който води към Сахраиджедит. Видех ли някоя сянка в мрака, чуех ли шум от стъпки, замръзвах на мястото си и цяла треперех от страх. Кой не би се отнесъл със съмнение към жена, която броди самичка посред нощ по безлюдните пътища? За щастие наоколо нямаше жива душа. Само когато минавах край едно лозе, преодолях малка опасност. Насреща ми се зададоха няколко пияни мъже, които пееха. С един скок се прехвърлих зад ниския плет на лозето и се скрих там, докато отминат. Ако в лозето се беше оказало куче, лошо щях да си изпатя.

След това по улица Сахраиджедит се натъкнах на нощен пазач, който уморено влачеше тоягата си по калдъръма. Но по щастлива случайност човекът сви в една странична улица, без да ме забележи.

Дойката и старият ѝ мъж останаха слисани, когато ме видяха. Разказах им, без да ми мигне окото, история, която бях измислила по пътя:

— Идвахме с по-големия ми чичо от Юскюдар. Наблизо се счупи колелото на колата. Не можехме да намерим друга кола в този късен час и тръгнахме пеша. Отдалеч видяхме, че вашият прозорец свети. „Хайде, Фериде — каза чичо, — те са наши хора. Ти остани да преспиш у дойката, а аз ще ида у един приятел.“

Искрено казано, разказът ми не беше много убедителен дори за тези наивни хорица, но за тях беше такава голяма чест да приютят за една нощ в дома си малката госпожица, че приеха безрезервно казаното от мен.

Бедната дойка, когато на другата сутрин е намерила празно и недокоснато ухаещото на полски цветя чисто легло, което бе приготвила за мен, положително е разбрала каква е работата, но вече е било късно, птичката е отлетяла.

През онази нощ изгасих лампата и разработих подробен план, като съзерцавах мрака в стаята на дойката.

Важно място в този план заемаше моята диплома, която мислех, че няма да ми послужи за нищо, че ще остане превързана с червената панделка в един ъгъл на скрина и ще жълтее от времето. Цялата ми надежда сега беше в това късче хартия, за което са ми казвали, че е много ценно. То щеше да ми послужи да заема преподавателско място в някой анадолски вилает и да прекарам живота си весело и щастливо сред деца.

Докато напусна Истанбул, реших да се крия в дома на Гюлмисал Калфа, която живееше в Еюбсултан. Гюлмисал Калфа беше дойка на майка ми. Когато мама се оженила, дойката била дадена за помощничка на една стара надзирателка в Еюб.

Тя обичаше много майка ми, но с лелите ми не беше в добри отношения. Докато баба беше жива, тя идваше от време на време във вилата и ми носеше шарени играчки от Еюб. Но след нейната смърт престана да идва и моите лели повече не споменаваха дори името ѝ. Не знам каква е причината за това, но ми се струва, че се бяха скарали.

Във всеки случай за мен в Истанбул нямаше по-сигурна квартира от дома на Гюлмисал Калфа.

Когато леля ми щеше да получи писмото, което вече беше узряло в главата ми, тя нямаше да може да направи нищо друго, освен да плаче. Що се касае до онзи подлец, все пак и той е човек. Дори да откриеше следите ми, той нямаше да посмее да застане пред мен.

Сутринта, когато отидох у Гюлмисал, намерих пътната врата открената. Наметнала забрадка върху къносаните си коси и обула налъми на бос крак, тя миеше каменния двор.

Застанах на вратата и започнах да я наблюдавам безмълвно. Лицето ми беше плътно закрито и тя ме гледаше учудена с угасналите си сини очи, без да ме познае.

— Какво обичате, ханъм? — попита Гюлмисал.

— Не ме ли позна, дойке? — попитах аз, след като преглътнах един-два пъти.

Гласът ми я порази. Тя сякаш се изплаши, отстъпи назад.

— Всемогъщи, всемогъщи аллах! — пошепна тя и добави: — Открий си лицето, ханъм!

Оставих куфара на мокрите камъни и вдигнах воала от лицето си. От гърдите на Гюлмисал Калфа се изтръгна глух стон:

— Гюзиде, моята Гюзиде дошла! Ах, дъще...

Тя ме прегръщаше със слабите си ръце, чиито вени бяха изпъкнали, и ридаше. От очите ѝ течаха сълзи като ручей.

— Ах дъще, ах, дъще...

Разбрах причината на нейното силно вълнение. Много пъти са ми казвали, че с течение на времето все повече и повече съм приличала на майка си. „И лицето ѝ е същото, и гласът ѝ е същият като на Гюзиде, когато беше на двадесет години. Не мога да слушам Фериде, без да плача“, казваше една стара приятелка, която не можеше да забрави мама.

Сега с Гюлмисал Калфа се беше случило същото. Никой преди тази стара черкезка не би могъл да ми покаже, че плачът може да бъде толкова хубав.

Помня майка си смътно. Нейният образ е замъглен в моето въображение като избеляла снимка с неясни очертания, престояла дълго в някоя изоставена стая и покрита с дебел слой прах. Този образ до днес не ми е причинявал ни мъка, ни радост.

Но докато бедната Гюлмисал Калфа, която в своето съзнание не можеше да различи мен от майка ми, ридаше и повтаряше „Моя

Гюзиде“, в душата ми стана нещо непонятно. Майка ми оживя пред мен, споменът за нейната смърт изгори като жив въглен сърцето ми и заплаках горчиво: „Мамо, майчице!“

Бедната Гюлмисал Калфа се зае да утешава мен и забрави своята мъка.

Попитах я през сълзи:

— Гюлмисал Калфа, майка ми много ли приличаше на мен?

— Много, дъще. Когато те видях, просто се обърках, помислих, че виждам нея. Дано живееш толкова дълго, колкото е много нейната пръст.

Докато ме събличаше като малко дете в стаята, която гледаше към каменния двор, старата жена все още продължаваше да хълца.

Никога няма да забравя радостта на първите часове, които прекарах в нейната малка стаичка с батистени пердета. След като ме съблече, тя ме положи на дървеното легло, покрито с тънка материя, постави главата ми на коленете си и започна да разказва за мама, като милваше челото и косите ми.

Разказа един след друг всичките си спомени, като започна от момента, в който за първи път е взела на ръце новороденото, загърнато в синя пелена, и свърши с деня, в който са се разделили.

После, когато дойде моят ред, аз също ѝ разказах всичко, което преживях, така както си е било. Гюлмисал Калфа се усмихваше на моя разказ, сякаш слушаше някоя детска приказка, и въздишаше често, като повтаряше: „Ах, детето ми.“ Но когато ѝ разказах как съм избягала от вилата предната нощ и заявих, че няма да се върна там до самата си смърт, тя се разтревожи и каза:

— Фериде, постъпила си като дете. Кямран бей е млад и още неопитен. Ще се разкае и няма да постъпва повече така...

Не можех да ѝ докажа, че имам право да се възмущавам.

— Гюлмисал Калфа — казах накрая аз, — не си блъскай напразно главата. Ще остана при теб само два-три дни и след това ще замина в друг град, където ще работя за прехраната си.

Когато казах това, очите на бедната женица се насълзиха, тя започна да милва ръцете ми, да ги притиска към бузите си, да ги поднася към устните си и да говори:

— Как ще се справят тези малки ръчички?

Сложих Гюлмисал на коленете си, започнах лекичко да я люшкам, да милвам набръчканите ѝ бузи и да ѝ разказвам, че засега ръцете ми не ги грози особена опасност, че няма да правят нищо друго освен това, да дърпат понякога ушите на някое немирно дете.

Разказвах така весело как ще преподавам и какво ще правя в Анадола^[3], че в края на краищата моят възторг се предаде и на нея. Тя смъкна от лавицата на стената обвития в зелен копринен плат малък коран и се закле над него, че няма да ме издаде на никого, докато съм нейна гостенка, че ако дойде да ме търси някой, ще го върне още от вратата.

Този ден с Гюсмисал Калфа се занимавахме с домакинска работа чак до вечерта. Досега бях яла само наготово. Не ми се бе случвало дори да сваря яйце. Сега вече това трябваше да се промени. Отсега нататък нямаше да имам готвач или прислужник. Докато Гюлмисал Калфа бе на мое разположение, трябваше да науча от нея как се готви, как се мият чинии, как се пере и дори, колкото и да ме е срам да го кажа, как се шие разпрано и как се кърпят чорапи.

Събух обувките и чорапите си и веднага се залових за работа. Без да обръщам внимание на протестите и вайканията на Гюлмисал Калфа, извадих няколко кофи от кладенеца, измих или по-скоро наплисках дъските с вода. След това седнах с нея при кладенеца и чистих зеленчук.

С какво пренебрежение се отнасяме към чистенето на зеленчука, но колко трудна работа се оказа! Гюлмисал Калфа викаше отчаяно, докато гледаше как беля картофите:

— Дъще, та ти хвърляш половината с обелките!

Започнах да внимавам, наблюдавах по-добре и казвах:

— Вярно, така е, Гюлмисал Калфа. Ако не ми го беше казала, щях да хвърлям половината от картофите, които ще купувам с цената на толкова труд, без да забележа, чак до края на живота си.

Бях поставила до себе си малък бележник, за да записвам всичко, което науча от нея.

— Дойке, колко куруша струва един картоф? И колко сантиметра най-много трябва да бъдат обелките им? — питах от време на време и разсмивах Гюлмисал с подобни въпроси.

А когато я попитах:

— Дойке, колко кофи вода са необходими за измиването на пода?
— женицата се смя до сълзи.

Как можех да обясня на тази неучка черкезка новите методи на обучение в училището?

Развличах се, като се занимавах с домашната работа, и усещах как леката болка, която снощи започна да блика някъде в мен, се притъпява.

Поставихме тенджерата на огъня и седнахме на чистичката рогозка в кухнята.

— Ах, Гюлмисал Калфа — казах, — кой знае колко са красиви местата, където ще отида! Помня Арабистан смътно. Анадолът сигурно е много по-красив. Казват, че хората там не приличали на нас. Те били бедни, но душите им били богати, толкова богати, че никой от тях не се унижавал да натяква извършените добрини не само на бедно сираче-роднина, а дори и на враг. Ще имам едно малко училище. Ще го украся цялото с цветя. Ще си имам много деца — цял полк! Ще им бъда приятелка. На бедните ще шия черни ризи със собствените си ръце. Сега ще кажеш: „С кои ръце?“ Не се смей, не ми се подигравай. И това ще науча.

Гюлмисал Калфа ту се смееше, ту се изчервяваше като разкаяна и ми казваше с въздишка:

— Фериде, дете мое, тръгнала си по много погрешен път.

Ще видим кой е тръгнал по погрешен път.

След като свършихме останалата работа, написах онова страшно писмо до леля. На едно място в това писмо казвах следното: „Нека говорим открито, лельо. Кямран никога нищо не ми е казвал. За мен той никога не е бил нищо друго освен едно самонадеяно, разглезено, лекомислено, бездушно, безхарактерно мамино синче. Той е слаб, нищожен, неприятен човечец. Да продължавам ли?

Никога не съм го харесвала, не съм го желала, нито пък съм изпитвала никакви други чувства към него. Сега ще се питаш: «Щом е така, защо се съгласи да се омъжиш за него?». Празноглавието на Чучулигата е всеизвестно. Направих глупост. Но, слава богу, опомних се навреме. Трябва да разберете какво нещастие за вашия дом би било момиче, което мисли така за вашия син. И ето днес предотвратих това нещастие, като ви напуснах и изгорих всички мостове между нас.

Смятайте, че съм ви се издължила за част от добрините, които извършихте за мен в продължение на години.

Надявам се, че след като прочетете тези думи, няма да се унижавате повече и да споменавате моето име. Трябва да знаете също, че това неблагоприятно и невъзпитано момиче, което без срам и свян ви пише такива отвратителни думи, е способно да се кара като перачка, ако се окаже лице в лице с вас. Затова най-добре ще е да забравим имената си. Смятайте, че Чучулигата е мъртва също като майка си. Ако искате, дори можете да пророните няколко сълзи. Но в никакъв случай не се опитвайте да ми помагате по някакъв начин. Ще отблъсна всички опити с презрение. Вече съм двадесетгодишна и самостоятелна. Ще живея така, както ми диктува сърцето ми.“

Винаги, когато си спомня това непристойно писмо, ще се срамувам и ще плача. Но така трябваше. Иначе не можех да попреча на леля да ме търси и дори да ме преследва. Нека тя да се ядосва и да ми се сърди. Но да не се измъчва.

На другия ден предадох собственоръчно писмото на пощата и отидох направо в Министерството на просветата. Бях покрита с широкото наметало на Гюлмисал Калфа, а лицето ми беше закрито с нейния воал^[4]. Бях принудена да постъпя така, първо, за да не ме познае някой на улицата, и, второ, защото бях чувала, че в министерството се отнасяли резервирано към жените с открити лица.

Преди да стигна вратите на министерството, бях бодра и весела. Струваше ми се, че ще си свърша работата много лесно — един прислужник ще ме заведе при министъра, а той, едва видял дипломата ми, ще каже: „Добре дошла дъще! Ние чакаме такива като вас“ — и ще ме назначи в някой кърт на Анадола, където има много зеленина. Но щом прекрачих прага на министерството, настроението ми рязко спадна, обзе ме страх и вълнение.

Дълги начупени коридори, необикновени стълбища от първия до последния етаж и навсякъде гъмжило от хора. Не смеех да питам никого за нищо, оглеждах се объркана наоколо.

Вдясно от мен, над една висока врата, съзрях надпис: „Кабинет на министъра“. Пред вратата, на старо излъскано марокенено кресло, пружините на което стърчаха отвън, бе седнал внушителен

прислужник със златни галуни на ръкавите. Той имаше такъв важен вид, че човек основателно се питаше: „Дали това не е самият министър?“

Приближих се с плахи стъпки и казах:

— Искам да видя господин министъра.

Прислужникът си наплю пръстите, зави краищата на дългите си светлокестеняви мустаци, хвърли ми царствен поглед от горе до долу и попита важно-важно:

— Какво ще правиш при господин министъра?

— Ще го помоля за назначаване на преподавателско място.

Той сви устни нагоре, за да види какъв вид са добили мустаците му, и отговори:

— Не можеш да безпокоиш неща господин министъра за такива неща. Иди в отдела. Подай молба по процедурния ред!

Исках да разбера как се постъпва по процедурния ред, но той не сметна за необходимо да ми отговаря повече и обърна глава на другата страна със същото гордо и величествено движение.

Със страх му показах език под воала си и помислих: щом този е такъв, кой знае какъв ще е началникът му? Ах, какво ме сполетя...

Край перилата на стълбището имаше наредени десетина кофи за вода, а върху тях бе поставена дълга дъска, подобна на тези, с които се люлеехме във вилата, и по този начин бе направено нещо като пейка. На тази пейка седяха много мъже и жени.

Моето внимание бе привлечено от възрастна жена с очи като син порцелан, която беше закопчала своето наметало с игличка под брадата. Приближих се до нея и разказах положението си.

— Личи ти, че си нова. Нямах ли познати в министерството? — каза тя, като ме изгледа съчувствено.

— Не. Може и да имам, не знам. Но защо е необходимо това?

Синеоката жена, която личеше, че е интелигентна учителка, се усмихна:

— Това ще разбереш по-късно, дете. Ела да те заведе в отдела за начално образование и се помъчи да влезеш при началника на отдела.

Началникът беше доста черничък с голяма глава, сипаничаво лице, черна брада и дебели вежди. Когато влязох в кабинета му, той говореше с две млади жени, които стояха прави пред бюрото му.

Едната от тях вадеше с треперещи ръце някакви измачкани документи от чантата си и ги поставяше един по един на бюрото му.

Началникът хвърли бегъл поглед на документите, разгледа подписите, печатите и каза:

— Идете да ви регистрират в отдела.

Дамите се оттеглиха заднишком, като се поклониха.

— Бие какво обичате, госпожице?

Въпросът бе отправен към мен. Обърках се и започнах да излагам молбата си със запъване. Но той ме прекъсна изведнъж и попита със строг глас:

— За преподавателка, нали? Имате ли молба?

Обърках се дотолкова, че казах:

— Искате да кажете диплома?

Началникът нервно изкриви устни в презрителна усмивка и кимна към един мършав посетител, който седеше в ъгъла:

— Сама виждате какво е положението! Как да не полудее човек? Не знаят дори каква е разликата между молба и свидетелство, а искат преподавателски места и после започват да протестират, че заплатата била малка, че мястото било далеч.

Таванът на кабинета се завъртя над главата ми. Гледах объркана и не знаех какво да кажа.

— Какво чакате — каза началникът с още по-строг глас. — Хайде, ако не знаете, идете и попитайте някого, който знае. Трябва да напишете молба.

Докато се мъчех да напусна кабинета, без да се блъсна някъде, в разговора се намеси дребният господин, който седеше в ъгъла:

— Ще позволи ли, ваше превъзходителство? Бих искал да дам на госпожицата един искрен съвет.

И какво ли не ми каза! Такива жени като мен трябвало да се стремят не към преподавателската професия, а към занаятчийството. И без това много се съмнявал дали ще мога да успея като учителка, щом не мога да направя разликата между молба и свидетелство, както подчерта и началникът. Но с много усърдие от мен можело да излезе например добра шивачка и така препитанието ми щяло да бъде осигурено.

Притъмня ми, когато слизах по стълбите. Някой ме дръпна за ръката. Бях толкова унесена, че изведнъж се сепнах и едва не извиках.

— Какво стана с твоята работа, дете?

Беше пак онази жена с порцелановосините очи. Разказах ѝ всичко, като стисках зъби, за да не заплача от мъка и отчаяние.

— Точно затова те питах дали имаш познати, дъще — каза тя с ласкава усмивка. — Но ти не се отчайвай. Може би ще се намери изход. Ела да те заведе при един мой познат, началник на отдел. Добър човек е.

Отново се изкачихме по стълбата. Този път старата учителка ме заведе в една малка кантора, преградена от матово стъкло в широка писалищна стая. Днес наистина не ми вървеше. И тук станах свидетел на сцена, която не беше много обнадеждаваща. Един господин с наполовина черна и наполовина бяла брада бълваше огън и жупел. Той беше готов да се нахвърли върху застаналия срещу него прислужник, който трепереше като лист. Неговото положение ми напомни състоянието, в което се намирах самата аз малко преди това.

Господинът плисна през прозореца кафето от чашата като някаква помия, която стоеше пред него, и изблъска прислужника през вратата.

Дръпнах новата си позната за полата:

— Хайде да бягаме оттук!

Но не остана време за това. Началникът беше ни забелязал.

— Добре дошла, госпожо Наиме — каза той.

За пръв път в живота си виждах разгневен човек да се успокоява толкова бързо. Божичко, какви различни характери имат тези чиновници!

Синеоката учителка разказа с две думи моето положение.

— Много добре, дете, много добре. Заповядай, седни тук — каза той с ласкава усмивка.

Необходими бяха най-малко хиляда свидетели, за да повярва някой, че този кротък като агънце човек е онзи същият, който преди малко изля кафето си през прозореца, разтърси стария прислужник като някое черничево дърво и го изхвърли навън.

— Я си отвори очите, да те видя, дете. Ооо! На колко години си?

— Скоро ще навършва двадесет, господине.

— Странно. Както и да е. Но ти не бива да работиш в провинцията. За тебе е много опасно.

— Защо, господине?

— Как защо, дете. Причината е ясна.

Началникът се смееше, правеше някакви знаци на Наиме ханъм, като сочеше лицето ми, но все не казваше коя е тази ясна причина.

— Не мога да кажа повече. Ти, като жена, можеш да ѝ обясниш по-добре, госпожо Наиме — каза той най-после, като намигаше на синеоката жена. След това заклати брада на две страни и добави сякаш на себе си: — Ах, знаеш ли какви опасни негодници има в провинцията?

— Не зная, господине. Какви са тези негодници? — попитах с наивно учудване и добавих: — Но вие можете да ми измислите място там, където ги няма.

Началникът започна да се смее още по-високо, като се пляскаше с ръце по коленете:

— Еее, това наистина е чудесно!

Аз обиквам или намразвам хората от пръв поглед. Не си спомням нито един случай досега, при който първото ми чувство да се е променило.

Не знам защо, но изведнъж обикнах този човек. Особено симпатична беше брадата му — наполовина бяла и наполовина черна. Обърне ли лицето си надясно, пред вас се появява един почти млад човек, обърне ли го наляво, този човек изчезва изведнъж и вместо него започва да ми се усмихва белобрад старец.

— Тази година ли завършихте института, дете?

— Не, не завърших институт. Дипломирана съм от Дам де Сион^[5].

— Какво е това училище?

Разказах за училището надълго и нашироко и му подадох дипломата си. Очевидно той не знаеше френски, но за да не се изложи, внимателно разгледа документа от всички страни.

— Чудесно, превъзходно!

— Драги господине — обърна се интимно към него Наиме ханъм, — вие обичате да правите добрини, не връщайте това момиче с празни ръце.

Началникът се замисли, като въсеше вежди и подръпваше брадата си.

— Много добре, но ми се струва, че нашите не признават дипломите на това училище.

После той удари масата с ръка, като че ли изведнъж се бе сетил за нещо:

— Дете, ти вероятно искаш преподавателско място по френски език в някоя прогимназия в Истанбул. Ще ти кажа какво трябва да направиш. Ще отидеш право в Истанбулската инспекция по просветата...

— В никакъв случай не искам да остана в Истанбул. На всяка цена искам да отида в някой вилает — прекъснах го аз.

— Ама че го каза! — възкликна изумен началникът. — За пръв път виждам учителка, която иска да отиде доброволно в Анадола. Ти знаеш ли колко ни е трудно да изпращаме учителите вън от Истанбул? Какво ще кажеш, Наиме ханъм?

Събудих подозренията на началника. Той започна да ме разпитва хитро и да ми задава въпроси за моето семейство. Видях се в чудо, докато го склоня.

Най-после той извика, без да става от мястото си:

— Шахаб ефенди!

На вратата се появи дребничък и хилав млад мъж.

— Виж какво, Шахаб ефенди, иди с това момиче. Тя иска да стане учителка в Анадола. Напиши една чернова на молба и ми я донеси.

Смятах въпроса почти за решен. Искаше ми се да се хвърля на врата на началника и да го целуна по бялата брада. Шахаб ефенди ме настави до една маса, която беше в голям безпорядък, започна да ме разпитва за разни неща, които му бяха необходими за написване на черновата, и да отбелязва отговорите ми върху късче хартия. Този бедно облечен чиновник с болнаво лице имаше срамежлив и уплашен вид. Когато ме поглеждаше при задаване на въпросите, клепачите му потрепваха.

Двама писари на средна възраст, които бяха застанали прави до прозореца и тихо разговаряха помежду си, поглеждаха от време на време крадешком към нас.

— Шахаб, ти днес доста си изморен. Остави тази молба, ние ще я напишем — каза единият от тях.

Но мирува ли моят език, да го вземат мътните, особено когато съм в настроение?

— Изглежда, че в това учреждение се пазите взаимно — казах ни в клин, ни в ръкав.

Шахаб ефенди се изчерви като рак и наведе глава. Дали не бях изтърсила някоя глупост? Ония на прозореца се смееха. Не чух добре какво си казаха, но до слуха ми достигнаха думите на единия: „Тази учителка е доста нахална и отракана.“ Какво значеха тези думи? Какво искаха да кажат господата?

Черновата на моята молба ходи при началника и се връща няколко пъти. Беше доста нашарена с червено мастило, преди да бъде преписана на чисто.

— Е, дете — каза началникът. — Дай боже да стане. Ще ти помогна, колкото мога.

Не се осмелих да попитам нищо повече, тъй като имаше други хора. Не знаех на кого трябва да оставя молбата и какво да му кажа. Започнах да се оглеждам, за да видя отново Наиме ханъм, и забелязах Шахаб ефенди.

Дребничкият писар чакаше някого на стълбището. Когато срещнахме погледите си, той наведе глава. Личеше, че иска да ми каже нещо, но не смее. Спрях, когато минавах край него:

— Съжалявам, днес ви създадох доста главоболия, но ще благоволите ли да ми кажете къде да занеса това?

Той отговори, без да вдига очи. Гласът му трепереше леко, сякаш молеше за моето благоволение.

— Уреждането на формалностите е трудна работа, сестро. Ако ми разрешите, ще се заема с вашата молба. Вие не се безпокойте. Отбивайте се само от време на време в канцеларията.

— Кога да дойда?

— След два-три дена.

Отчаях се, когато чух, че работата ще продължи два-три дена. Но тя се проточи цял месец. Ако не бяха усилията на бедния Шахаб ефенди, можеше да се забави и повече.

Чувала съм разни неща, но е оказа, че и между мъжете се срещат доста порядъчни и отзивчиви хора. Никога няма да забравя услугата, която ми направи този момък. Той тичаше още щом ме види на вратата и ме чакаше на стълбището.

Когато бързаше нагоре-надолу с моите книжа в ръка, просто ми идеше да потъна от срам и не знаех как да му благодаря.

Един ден дребничкият писар беше с превързано гърло. Той се задушаваше от кашлица, гласът му беше пресипнал.

— Болен ли сте? Защо сте дошли на работа в това състояние? — попитах аз.

— Защото знаех, че днес ще дойдете за резултата — отговори той.

Неволно се усмихнах. Това можеше ли да бъде причина?

— Разбира се — продължи с пресипнал глас Шахаб ефенди, — имам и друга работа. Нали знаете, започва новата учебна година.

— Ще ме зарадвате ли с нещо?

— Не зная. Документите ви са при началника на отдела. Той каза да ви изпратя при него, когато дойдете тук.

С черни очила, които правеха още по-страшна начумерената му физиономия, началникът подписваше и хвърляше долу едно след друго книжата, които стояха накуп пред него, а един писар с побелели мустаци ги събираше, като се навеждаше и изправяше като при намаз^[6].

— Заповядали сте да се явя, господине — казах аз.

— Потърпи малко, госпожице, не виждаш ли? — отговори той със строг глас.

Писарят с побелелите мустаци ми направи знак с очи и вежди да чакам. Разбрах, че съм постъпила неправилно, оттеглих се няколко крачки назад и зачаках при паравана.

Началникът свърши подписването на книжата, започна да бърше стъклата на очилата, които смъкна от очите си, и каза:

— Молбата ви е отхвърлена. Съпругът ви е служил по-малко от тридесет години.

— Моят съпруг? — казах аз. — Да няма някаква грешка?

— Ти не си ли Хайрие ханъм?

— Не, аз съм Фериде.

— Коя Фериде? Аха, сетих се. За съжаление и вашата молба е отхвърлена. Училището ви не е признато от министерството. С тази диплома не могат да ви назначат.

— Добре, но какво ще стане с мен?

Този безсмислен въпрос се откъсна от устните ми, без да искам. Началникът отново сложи очилата си и каза ехидно:

— Разрешете да ви кажа, че за това трябва да помислите самата вие. Като че ли не ми стига моята работа, та ще седна да мисля и за вас. Само това ми липсва.

Това беше една от горчивите минути, които няма да забравя никога през живота си. Какво щеше да стане с мен?

За добро или лошо, бях учила години наред. Въпреки младостта си бях съгласна да отида в най-затъntenите места на страната, но ми отказаха. Какво щеше да стане с мен! По-добре да умра, отколкото да се върна в дома на леля ми.

Реших да направя последен опит. Отидох пак при началника на другия отдел.

— Господине, моята диплома била невалидна, какво да правя? — казах аз, като стисках зъби, за да не заплача.

Много ли съм била отчаяна, когато съм произнасяла тези думи, не знам, но добрият човек се трогна:

— Съжалявам, дете. Казах им, но кой ме слуша?

Неговото съчувствие ме насърчи:

— Господине, обстоятелствата ме принуждават на всяка цена да си намеря някаква работа. Ще приема с радост и най-далечното село, което всички са отхвърлили.

Началникът изведнъж се сети нещо.

— Почакай, дете, ще направим още един опит.

Някакъв висок строен мъж четеше вестник в ъгъла до прозореца. Лицето му беше обърнато към улицата, и виждах само посребрената му коса и част от брадата.

— Господине, бихте ли благоволили само за минутка — обърна се началникът към него, като извика доста силно.

Той се обърна, без да каже нещо, и пристъпи бавно към нас.

Началникът ме посочи с ръка.

— Господине, вие обичате да правите добро. Тази девойка е възпитаничка на френско училище. От държането и от думите ѝ личи, че е от добро семейство. Но, както е известно, само богу не се случват беди. Сега тя е принудена да работи. Съгласна е да отиде в най-затъntenото място. Но нали знаете реда. „Не може“, отсичат, и толкоз. Ако вие благоволите да кажете на господин министъра няколко добри думи, работата ще се уреди. Скъпи господине...

Началникът уговаряше господина, като го прегръщаше през раменете, прегърбени преждевременно под тежестта на живота. От облеклото и от държането му личеше, че той е по-различен от всички други хора, които познавах. Когато слушаше началника, се наклоняваше леко и поставяше ръка зад ухото си, за да чува по-добре.

Той обърна към мен своите леко зачервени, но умни и хубави очи и започна да ми говори на френски с малко пресипнал глас. Пита ме какво съм завършила, как съм учила, какво мисля да правя. Явно беше, че остана доволен от моите отговори.

По време на нашия разговор началникът на отдела весело се усмихваше.

— Браво на това момиче, говори френски като славей! Това е похвално за една туркиня! — каза той.

Гюлмисал Калфа обичаше често да повтаря: „Ако петнадесет от дните на месеца са тъмни, другите петнадесет са светли.“ Когато ме погледна този човек, за когото после разбрах, че е уважаван поет, почувствах, че за мен вече започват светлите дни. Настроението, което постепенно бях загубила от месец насам, се върна отново.

Като ми каза много хубави неща, каквито още не бях чула от никого, той ме заведе в кабинета на министъра.

Когато минаваше покрай прислужниците, те ставаха на крака, а вратите сякаш сами се отваряха пред него.

След половин час бях назначена за учителка по рисуване и география на вакантно място в прогимназията на градчето Б.

Вечерта, когато се връщаше в Еюб, Чучулигата хвърчеше от радост. Отсега нататък тя бе самостоятелен човек, който сам изкарва прехраната си. Никой вече нямаше да смее да я оскърбява, като се отнася към нея със състрадание и покровителство.

Три дни след това всички формалности бяха приключени и получих пари за пътни разходи.

Една сутрин Гюлмисал Калфа ме съпроводи до парахода. Шахаб ефенди беше дошъл преди нас и чакаше на пристанището. Никога няма да забравя този младеж. Той се бе погрижил за всичко, не бе забравил и най-малките подробности, включително адреса на хотела, в който щях да отседна след пристигането си в предназначения град. А

сега беше дошъл рано, за да ме изпрати, като излагаше все още превързаното си болно гърло на вятъра и морската влага.

Той лично отнесе и намести в каютата куфара ми заедно с малка кутия, която ми бе донесъл като подарък за из път. Няколко пъти се качва и слиза, за да даде наставления на прислужниците в каютата.

До отпътуването на парахода бяхме седнали в едно тъгълче на палубата. Би било логично да разговаряме много в часа на раздялата, за да си кажем всичко, което е на душата ни. А в продължение на час едва ли си казахме десет думи. Тя наблюдаваше морето с угасналите си сини очи и си играеше с ръцете ми. Но пред самото отплуване на парахода не можа да издържи, започна да риде и да нарежда: „Така изпратих и майка ти от това пристанище, Фериде. Но тя не беше самичка като теб. Ако бог пожелае, пак ще те видя и ще те прегърна.“

Вероятно аз също нямаше да издържа и щях да се разрева въпреки присъствието на Шахаб ефенди, но в това време на кораба настъпи суматоха. „Хайде, госпожо, стълбата се вдига!“, извика някой. Няколко души хванаха Гюлмисал Калфа за раменете и я изтикаха надолу по стълбите. Дребничкият писар все още не си тръгваше. Когато му протегнах ръка, за да му благодаря, той беше бледен като платно, а в очите му напиряха сълзи. За първи път се осмели да произнесе името ми:

— Значи, си отивате завинаги, Фериде ханъм?

Въпреки че минутата на раздялата тегнеше като облак върху мен, не можах да сдържа усмивката си.

— Вече няма връщане назад.

Той не отговори нищо, издърпа ръката си и слезе тичешком по стълбата.

Много обичам да пътувам по море. Все още с удоволствие си спомням онова пътуване с ординареца на баща ми, когато бях шестгодишно момиченце. Параходът, хората в този параход и дори Хюсеин са забравени. От това пътуване у мен е останало горе-долу нещо подобно на онова, което може би остава в главата на птица, прелетяла безкрайна морска шир: опиянението от полета в синия простор, пълен с играещи отблясъци. Въпреки изумителното влияние на морето върху мен, не можах да издържа на палубата и когато параходът минаваше край Сарайбурну, слязох в кабината. Кутията, която ми бе донесъл Шахаб ефенди, стоеше върху куфара ми.

Поллюбопитствах да видя какво има в него и го отворих. Една кутия фондан... Обичам тези бонбони най-много от всичко на света.

Взех един от бонбоните на дребничкия писар я го поднесох към устата си. И в този миг от очите ми бликнаха сълзи. Защо плачех така, не знам. Колкото се мъчех да се овладеем, толкова повече напиряха сълзите и задушаваша гърдите ми. Неволно грабнах кутията и я хвърлих в морето през малкото прозорче на кабината, сякаш безпричинната ми мъка се дължеше на тези бонбони.

Да, не би могло да има нищо по-безсмислено от тези сълзи. И все пак дори сега, когато пиша тези редове, през ресниците ми се процеждат сълзи, падат върху хартията на тетрадката пред мен и образуват набъбнали мокри петна по нея.

Дали това не е от дъжда, който вали навън тихо и безшумно? Как ли изглежда сега Истанбул? Дали и там вали дъжд? А може би градината в Козятаъ сега се къпе в сребърни лунни лъчи?

О, Кямран, мразя те, мразя и местата, където живееш!

Когато се събудих тази сутрин, видях, че дъждът, който вали в продължение на много дни, е спрял. Облаците се бяха разпилели. Само на места, под високите планински върхове, които се виждаха от моя прозорец, димеше тънък слой мъгла.

Снощи съм забравила да затворя прозореца, преди да си легна. Слънчевите лъчи, които падаха върху покривката на леглото и върху косите ми, трептах като жълти златни люспи и тихият утринен вятър ги пилееше.

През тези пет дни бях доста разстроена. Събудих се по някое време през нощта и усетих, че бузите ми са мокри като осланени листа. Възглавницата също беше мокра. Бях плакала! А сега няколкото слънчеви лъча ме изпълниха с радост, събудиха надежди в мен и придадоха на тялото ми онази лекота, с която се събуждах всяко пролетно утро в училищния пансион.

Невъзможно беше днешният ден да не ми донесе някоя приятна вест. Вече не се боях от нищо. Скочих с радост от леглото си, застанах пред малката старомодна мивка и започнах да се мия.

Тръснах глава също като птичка, която току-що е гмурнала главичката си в някоя чиста локва, а пръските летяха наоколо и падаха

върху огледалото пред мен.

На вратата се почука лекичко и се разнесе гласът на Хаджи Калфа:

— Добро утро, госпожице учителко, тази сутрин пак си подранила.

— Бонжур, Хаджи Калфа, вярно е. Как разбра, че съм се събудила? — отвърнах весело.

Хаджи Калфа се засмя:

— Ами че от одеве си подсвиркаш като някоя птичка!

Наистина и аз самата започвам да вярвам, че имам някаква прилика с птиците.

— Да ти донеса ли закуската?

— Не може ли да не закуся днес?

Гласът му този път прозвуча сърдито:

— Не, не може. Не позволявам. Нито излизаш, нито се забавляваш, само си седиш в стаята като някой затворник. Ако отгоре на това решиш и да не се храниш, ще заприличаш на съседката отсреща.

За да не чуе въпросната съседка последните му думи, Хаджи Калфа сложи устата си на ключалката и понижи глас.

Колко добри приятели станавме с този Хаджи Калфа! Първата сутрин се облякох веднага щом се събудих, взех чантата си под мишница и заскачах надолу по стъпалата на хотела. Хаджи Калфа, застанал при малкия басейн с обичайната си бяла престилка, чистеше едно наргиле.

— Здравей, Фериде ханъм, защо си станала толкова рано? Мислех, че си уморена от пътя и ще спиш до обяд — каза Хаджи Калфа така непринудено, сякаш бяхме приятели кой знае откога.

— Нима е възможно? Може ли учителка, която има служебни задължения, да спи до обяд? — отговорих аз засмяно.

Хаджи Калфа остави наргилето и сложи ръце на кръста си.

— Гледай я ти нея! — засмя се той. — Самата тя още е дете, а запитвала към училището да учи децата.

В онази минута, когато получих заповедта за назначение от Министерството на просветата, се бях заклела, че ще престана да върша детинщини. Но Хаджи Калфа се държеше така, като че

говореше с дете. Затова аз също като децата подхвърлих чантата си като топка във въздуха и отново я хванах.

Това окончателно развесели Хаджи Калфа. Той плесна с ръце и започна да се смее високо:

— Нима е лъжа? Ти самата си още дете!

Не знам доколко е правилно да бъда толкова интимна с един камериер, но и аз прихнах да се смея и започнахме да говорим за това-онова.

Хаджи Калфа за нищо на света не искаше да ме пусне на училище, без да съм закусила.

— Не може да се блъскаш гладна чак до вечерта с тези немирни малчугани, разбра ли, госпожице? Ще ти донеса сирене и мляко. Пък и освен това днес е първият ден, не е наложително да бързаш — каза той и насила ме накара да седна при басейна.

В този ранен час дворът на хотела беше безлюден.

— Молла, донеси един истанбулски симида и мляко на нашата учителка — извика той към един от отсрещните дюкяни, а след това се обърна към мен: — Ама да знаеш, че млякото на Молла е мляко, а не вода от наргиле като вашето, истанбулското.

Според твърдението на Хаджи Калфа този Молла хранел кравите си лете и зиме само с круши, затова неговото мляко имало аромат на круши.

Старият арменец ми намигаше, като разказваше това, и добави с присмех:

— А и самият Молла понамирисва малко на круши.

Докато закусвах при басейна, Хаджи Калфа плакнеше наргилетата и ме занимаваше с нескончаемите градски клюки. Ах, боже, какво ли не знаеше този човек! Особено добре беше осведомен за учителите, знаеше дори кой колко чифта дрехи има.

— Почакай малко, ще те заведа. Училището не е далеч, но улиците са много объркани, ще се загубиш — каза той, когато станах да вървя, закуца пред мен и ме заведе чак до зелената дъсчена порта на прогимназията. Без негова помощ наистина щеше да ми е трудно да я намеря.

Трябва да разкажа най-подробно за инцидента, който преживях този ден в училище.

Колкото и мизерен вид да имаше, аз престъпих прага на това училище с твърдото намерение да го обичам. В будката на портиера нямаше никой. Когато пресичах двора, срещнах жена, старателно забулена с домашно тъкано наметало на карета и двоен воал на лицето. Тя се готвеше да излиза с кожена чанта в ръка. Като ме видя, спря се и започна да ме оглежда внимателно.

— Какво обичате, госпожице?

— Искam да видя директорката.

— По работа ли? Аз съм директорката.

— Ах, така ли! Аз съм Фериде, вашата нова учителка по география и рисуване. Вчера пристигнах от Истанбул.

Директорката с домашно тъканото откри лицето си. Огледа ме внимателно от глава до пети и каза с колебание:

— Да няма някаква грешка, дете? Действително при нас имаше вакантно място за учител по география и рисуване, но преди седмица ни изпратиха учителка от Гелиболу.

Обърках се.

— Не може да бъде, госпожо. Мен ме изпращат от Министерството на просветата. Заповедта е в чантата ми.

Директорката вдигна вежди чак до средата на своето ниско, сплеснато чело и каза, като ме гледаше учудено в лицето:

— Боже господи! Дайте да видя вашата заповед.

Жената прочете заповедта няколко пъти, погледна датата на издаването и каза, клатейки глава:

— Понякога стават такива грешки. Назначили са ви и двете на едно и също място, без да забележат това. Горката Хурие ханъм!

— Коя е тази Хурие ханъм, госпожо?

— Другата учителка, която дойде от Гелиболу. Една тиха, добра жена... Не ѝ понасял тамошният климат и поискала да я преместят тук. Писано ѝ било да има проблеми, бедната.

— Не само тя, но и аз изпадам в трудно положение.

— Да, и това е вярно. Но не бива да тревожим тази бедна жена, докато не изясним окончателно въпроса. Тъкмо отивам по работа в отдел „Просвета“. Хайде, елате с мен. Да видим, може би ще намерим някакъв изход.

Началникът на отдела беше недодялан, флегматичен човек, който слушаше посетителите със затворени очи, сякаш спеше, и говореше на

пресекулки, като че ли бълнуваше.

Той ни изслуша с отегчение и заговори бавно:

— Какво мога да направя? Така е станало. Трябва да пишем в Истанбул и да чакаме отговор.

— Заповедта на тази госпожица е с по-късна дата. Следователно трябва да считаме, че тя е валидна — каза секретарят на отдела, грамаден човек, когото отначало взех за кочияш, като видях червения пояс, който се подаваше изпод късата му жилетка.

Началникът се замисли така, сякаш се беше унесъл в сън, и най-после отсъди:

— Не. Действително е така, но няма заповед за освобождаване на другата. Ще питаме министерството. Ще получим отговор до деветдесет дена. А дотогава вие се разпореждайте, госпожо директор.

Тръгнах пак подир директорката с домашно тъканото наметало, минах през същите криви улици и се дотътрих до училището. По-добре да си бях отишла в хотела!

Хурие ханъм беше черничка, нервна и дребна женица на около четиридесет и пет години. Когато научи за проблема, лицето ѝ почерня още повече, очите ѝ се разшириха, вените от двете страни на тънката ѝ шия се издуха. После се разписка с тънкия си глас. „Горко ми! И това ли трябваше да ми се случи?“, рече и припадна.

В учителската стая настъпи суматоха. Една стара учителка с очила гонеше учениците, които се струпаха на вратата, като се мъчеше да ги изтика навън.

Колежките бяха положили Хурие ханъм по гръб и мокреха лицето ѝ с напоена с вода и оцет кърпа. Разкопчаха яката на фланелата ѝ и започнаха да разтриват гърдите ѝ, по които имаше червени петънца, причинени от бълхи.

Стоях в единия ъгъл на стаята с чанта в ръка, гледах объркана и не знаех какво да правя.

Учителката, която преди малко разгони децата пред вратата, ме погледна сърдито над очилата си и каза:

— Просто съм изумена от твоята нечовечност, дете! И още се смееш!

Тя имаше право. За съжаление бях се усмихнала неволно. Откъде да знаеше тази жена, че се присмивам не на нея, а на моята обърканост?

Оказа се, че се смее не само аз. Смееше се и една висока млада учителка с черни остри очи. Тя се доближи до мен и ми прошепна:

— Тези, които не я познават, биха помислили, че мъжът ѝ се е оженил повторно и е довел в къщи още една жена. Това не е припадък. Кълна се, че го прави от злоба.

Хурие ханъм беше отворила очи. По носа и по бузите ѝ се стичаше вода. Тя шумно се оригваше, сякаш в стомаха ѝ се взривяваше барут, и клатеше глава на две страни.

— Ах, приятелки, какво става с мене? Това ли трябваше да ми се случи на моите години? — викаше тя, като постепенно повишаваше глас.

„Език мой, враг мой“ — казват хората. Отново проявих несъобразителност. В желанието си да бъда учтива, попитах съвсем неуместно: „По-добре ли сте сега?“ Защо ми трябваше да питам? Хурие ханъм избухна. Каза ми какво ли не: била съм посегнала на живота ѝ, и отгоре на това съм питала как е, какво безочие, безсрамие и невъзпитание било това от моя страна.

Спотаих се в един ъгъл и затворих очи от срам. Учителките напразно полагаха усилия да успокоят Хурие ханъм. Тя крещеше все по-силно и по-силно и редеше думи, които не трябва да се изговарят не само в една средищна прогимназия, но и в най-затътената улица. По лицето ми се познавало що за стока съм била, за да ѝ взема хляба от ръката, кой знае в министерството с колко души...

Пред очите ми причерня, тялото ми беше ледено, зъбите ми тракаха. Най-лошото бе, че другите учителки се държаха така, сякаш я оправдаваха.

Изведнъж на масата сред стаята се стовари нечий юмрук, от който издрънчаха чашите и гарафите.

Това бе направено от младата учителка с черните остри очи, която преди малко се беше смяла заедно с мен. Сега тя приличаше на разярена лъвица.

— Госпожо, каква директорка сте вие? — викаше тя пламенно. Гласът ѝ ставаше все по-висок и по-хубав. — Как позволявате тази жена да посяга на добродетелта на една учителка? Къде се намираме? Ако ѝ позволите да каже само още една дума, ще влача по съдилищата не нея, а вас. Къде мисли, че се намира тази жена?

Тя тропна с крак и се нахвърли върху другите учителки:

— Браво на вас, колежки, много добре. Значи, вие можете с усмивка да слушате тук, в училището, обидни думи, отправени към ваша колежка, така ли?

Само за миг в стаята се възцари пълна тишина. Но Хурие ханъм, която разбра, че ще остане сама, започна отново да припада и да плаче. Изглежда, че вече беше дошло време за влизане в час. Учителките нагребиха тетрадки, учебници, кошчета за ръкоделие и напуснаха стаята.

— Чакам ви в моя кабинет — каза директорката и излезе.

След малко в стаята останахме само двете с девойката, която ме бе защитила. Счетох за свой дълг да ѝ благодаря.

— Съжалявам. Изнервихте се заради мен.

Тя сви рамене, сякаш искаше да каже: „Какво значение има това?“, и се усмихна.

— Нарочно го направих. Такива трябва да се сплашват от време на време. Иначе ще ти се качат на главата. Какво да се прави. Ще се видим след часовете.

Отидох до вратата на директорката, но не ми се искаше да вляза вътре. Беше ми противно да говоря отново по този въпрос. Ръцете ми се бяха отпуснали, чантата ми тежеше. Напуснах училището, без да се обадя на никого, и се върнах в хотела.

Щом ме видя, Хаджи Калфа с огорчение вдигна ръце и заговори:

— Ах, госпожице, ах! Какво ти се случи!

Оказа се, че той е запознат със случилото се не по-зле от мен. Как беше успял да се осведоми за толкова кратко време?

— Слушай, дете! Отваряй си очите на четири. Да не би да те излъжат, че уж са писали до Истанбул. Ако имаш някой познат в министерството, веднага да пишем.

Отговорих му, че не познавам никого освен един възрастен поет, който ме е препоръчал на министъра. Като чу името му, Хаджи Калфа се зарадва като дете.

— Боже, та това е моят благодетел! Преди време беше директор на тукашната гимназия. Той е по-скоро ангел, отколкото човек. Пиши му, дете, пиши му. И ако ме обичаш, предай му поздрав от мен. „Твоят предан слуга Хаджи Калфа целува благословените ти ръце...“ — така му пиши!

Горкият Хаджи Калфа през час, през два се качваше на горния етаж, като влачеше куция си крак, за да ми носи най-различни новини: „Тя има права — казва господин прокурорът. — Да не се бои, да настоява пред началника на просветата.“ Или: „Общинският инженер утре щял да замине за Истанбул и обещал да се отбие в министерството.“

Колко интересен град! Само след няколко часа нямаше човек, който да не е научил за скандала. В кафенето на хотела се говореше само за това.

— Каква е тази работа, Хаджи Калфа? — рекох аз. — Тук всеки се познава с всеки!

Старецът се почеса по врата.

— Градчето е малко като длан. Къде ще намериш такъв благословен град като Истанбул? Ако това се беше случило там, никой нямаше да узнае. Тук стават много клюки. Би трябвало да ти е известно. Един съвет от мен: бъди примерна, бъди благоразумна, не ходи с открито лице в чаршията и пазара. Току-виж (ах, боже, как странно произнесе той думата току-виж), ти излязъл късметът, ако е рекъл господ. Преди тук имаше една учителка. Ариф ханъм се казваше. Председателят на съда се ожени за нея. Сега с едната си ръка бърка в маслото, а с другата в меда. Да даде всевишния такова щастие и на теб. Но хубава ли беше? Къде ти! Обаче беше целомъдрена, сериозна. Няма нищо по-скъпо от честта на този свят.

С всеки ден доверието и благосклонността на Хаджи Калфа към мен растяха. Всеки ден той носеше по нещичко от къщи и украсяваше стаята ми: дантела, покривка за чаша, бродирана кърпа за лице, плетено ветрило с рисунки и други подобни неща.

Понякога, когато бъбрехме с него, отдолу се чуваше един глас като йерихонска тръба:

— Хаджи Калфа, къде, по дяволите, отиде пак?

Това беше гласът на господаря му, собственик на хотела.

В такива случаи старецът винаги отговаряше тихо и напевно:

— Бабината ти трънкина... Хаджи Калфи да ти се стоварят на главата...

А после се обаждаше:

— Идвам, идвам, имам малко работа.

Освен Хаджи Калфа в хотела имах и приятелка: около четиридесетгодишна жена от Битоля.

Ето как започна нашето приятелство с нея.

Бях започнала да нареждам вещите си първата вечер, след като отседнах в хотела. Чух леко скърцане на вратата. В стаята влезе една жена с жълта басмена рокля и забрадка от зелен креп.

— Вие сте добре, слава богу! Добре дошла, дете — заговори тя още от вратата.

Белосаното ѝ слабо лице приличаше на разкъртена стена, дупките на която са замазани с вар. Веждите ѝ, боядисани с чернилка, и черните ѝ зъби правеха това лице страшно като череп.

— Благодаря, госпожо — отговорих малко изненадана.

— А къде е майка ви?

— Каква майка, госпожо?

— Учителката... Вие не сте ли дъщеря на учителката?

Не можах да се въздържа и се засмях.

— Не съм дъщерята на учителката, а самата учителка.

Жената подгъна крака, като че ли се готвеше да клекне, и плесна коленете си с ръце.

— Боже господи! Вие ли сте учителката? Никога досега не съм виждала толкова малка като кутрето ми, и толкова млада учителка. Мислех, че сте някоя зряла и мъдра учителка.

— Вече се въдят и такива като мен, госпожо.

— Да, разбира се... Какво ли няма на този свят! Ние сме в тази стая отсреща. Приспах децата и рекох да дойда да ви кажа „добре дошли“. Да ми са живи и здрави, денем имам грижи с децата. В този час те заспиват, а мен ме наляга мъка. Самотата е единствено за великия аллах, не е ли така, сестрице? Мисля, мисля, пуша цигара след цигара... И така карам чак до сутринта. Аллах ви изпрати, сестрице. Ще си кажем две думи, ще ми олекне на душата.

Отначало ме наричаше „дете“, когато разбра, че съм учителка, обърна на „сестрице“.

— Заповядайте, седнете! — казах, като ѝ посочих стола, а аз седнах на края на леглото и заклатих крака.

— Не мога да седя удобно на стол, сестрице — рече битолчанката и седна по странен начин долу до краката ми, като

изправи колене нагоре. После извади от джоба на роклята си тенекиена кутия за тютюн, започна да свива дебели цигари и подаде една на мен.

— Благодаря, не пуша, госпожо — казах.

— И аз не пуших, но скръбта, мъката ме принудиха — обясни тя.

Моята съседка беше много нещастна. Била дъщеря на виден човек в Битоля, имали лозя, градини, добитък. В техния дом винаги се хранели четири-пет бедняци. Искали я много видни бейове в Битоля. Но тя била непрактична, настоявала да се омъжи непременно „за офицер със сабя“. Искаше ѝ се майка ѝ да я била напердашила хубаво, и да я омъжи за някого от онези бейове. Но откъде да знаела бедната старица какво ще ѝ се случи? Взела, че дала единствената си дъщеря на един лейтенант, който нямал нищо друго освен сабята на кръста си. До хюрриета^[7] живеели горе-долу добре. На 31 март мъжът ѝ заминал за Истанбул с действащата армия. Отишъл и повече ни се видял, ни се чул. Нито се върнал, нито ѝ писал. Най-после един ден научила от някакъв познат, който се завърнал от Истанбул, че мъжът ѝ се намирал в град Б., където се оженил. Е, може, нашата религия позволява до четири жени. Моята бедна съседка поплакала малко, потъгувала, а после прибрала трите си деца и дошла тук. Но мъжът ѝ никак не бил доволен от тази работа. Той не искал да види нито жената, за която на времето се оженил с големи молби, нито пък любимите си деца и настоявал да се върнат отново в Битоля. „Аз съм твоя жена от толкова години, не ме измъчвай!“, падала тя в краката му и се молила като куче, но той за нищо на света не се съгласявал да я остави при себе си.

Като изслушах този дълъг разказ, не се стърпях:

— Мила госпожо, защо държите толкова на един мъж, който не ви иска? Ако той ви е отритнал, отритнете го и вие и толкоз.

— Ех, сестрице, той е първият, когото съм обичала. Толкова години сме делили обща възглавница. Лесно ли е да се разделиш с мъжа си? — каза битолчанката с усмивка, в която се четеше съжаление към мен, невежата. Тя издекламира с треперещ глас стиха: „Майка си давам, либе не давам“.

— Как може една жена да обича мъж, който ѝ изневерява и я мами? Не мога да разбера! — казах с раздражение.

Тя се усмихна горчиво, като показва черните си зъби.

— Вие сте още твърде млада, почти дете, сестрице. Не сте патели и не знаете какво е мъка. Дано аллах не ви даде такива злини.

— Познавам девойка, която узна само два дни преди сватбата си, че годеникът ѝ ѝ изневерил с друга жена, захвърли пръстена в лицето на този лош човек и избяга в чужд град.

— Тази девойка положително се е разкаляла, сестрице. Жал ми е за нея. Нейното изтерзано от раздялата сърце сигурно страда много. Ти не си ли чувала, сестрице, за хора, поразени от куршум? Някои не разбират, че са поразени, продължават да тичат, мислят, че ще се спасят с бягство. Раната не боли, докато е топла, сестрице. Но започне ли да изстива, ще видиш, че тази девойка ще съжалява и ще се вайка.

Скочих от леглото с гняв и започнах да ходя из стаята. Дъждът шибаше прозорците, навън се носеше глух вой на куче. Моята съседка от Битоля въздъхна дълбоко и продължи.

— Аз съм в чужд край. Нямам власт и нищо не мога да направя. Ако бях в Битоля, щях да измъкна съпруга си от ръцете на тази развратница само за два дни.

С удивление вперих очи в нея:

— Как щяхте да направите това?

— Тази развратница със сигурност му е направила магия, вързала езика, затворила устата му. Но битолските баячи са по майстори. Само три меджидиета^[8], не повече, могат да измъкнат мъжа ми от ръцете на тази жена и да го върнат отново при мен.

И битолчанката започна да ми описва надълго и нашироко румелийските баячи.

— Има един албанец, Ариф ходжа се казва, който е успял да превърне с разни заклинания едно свинско ухо в далекоглед. Ако някоя жена погледнела през този далекоглед само веднъж своя мъж, колкото и безпътен да бил той, веднага тръгвал по правия път, защото всички жени му изглеждали като свине.

Ариф ходжа поставял понякога карфица в парче сапун и го заравял в земята, като изговарял разни заклинания и духал върху него. Врагът на човека се топял, както сапунът в земята, топял се и отънявал като иглата и конеца, просто докато си седял.

Горката женица свиваше цигара след цигара от своята тенекиена кутия, пушеше непрестанно, разказваше разни истории и описваше как се правят магии.

Какви празни и жалки приказки! Особено тази за раната, която започвала да боли, когато изстинела! Нима страдам за онзи злодей?

Нима мисля за него?

Белилото и червилото, които покриваха на дебели пластове лицето на моята съседка от Битоля, боядисаните ѝ черни вежди, които напомняха дръжки на казан, извитите черни кръгове, които опасваха като зловещи обръчи хлътналите ѝ очи, отначало бяха предизвикали чувство на отвращение у мен. Но когато разбрах, че това са хитрости, до които прибегва, за да стане по-красива, с цел да върне отново своя мъж при себе си, сърцето ми се сви.

— Крада от залька на децата си, за да се харесам на мъжа си, купувам пудри, червила, бои за коси и се издокарвам като млада булка, но нищо не помага. Той е омагьосан! — каза бедната жена.

От този ден насам вратата на стаята ми от време на време поскъръцва и разбирам, без да обръщам глава, че това е тя.

— Заета ли си, сестрице? Може ли да вляза за малко?

Самотата ми е дотегнала толкова много, че този глас просто ме радва. Оставям писалката, раздвижвам няколко пъти заболелите ме пръсти и с удоволствие се приготвям да слушам историята на досадната любов на моята съседка, макар че вече я знам наизуст.

Гледката на планината, която се изправя като стена срещу моя прозорец, през първите дни ме забавляваше. Но и тя започна да ми дотяга. Каква полза, когато човек не може да броди сред мъглите и вятъра с разпилени коси и развети поли по тези склонове, да скача и се радва като яре по тези стръмни скали?

Къде са онези дни, когато скитах по цели часове из полето и плаших птиците, като удрях със сопа плетовете покрай градините или хвърлях камъни по гъстите листа на дърветата! А исках да дойда в Анадола именно за това.

Още от малка много обичам да рисувам. Рисуването е почти единственият предмет, по който получавах отлични оценки. Колко съм мъмрена и наказвана заради рисунките, които съм правила с черен или цветен молив по чистите стени на стаите във вилата и по мраморните подставки на статуите в училище! На тръгване от Истанбул бях сложила в чантата си цял куп хартия за рисуване и цветни моливи.

През дните на самота в хотела, когато ми омръзнеше да пиша, започвах да рисувам и това беше приятно забавление за мен. Дори се опитах да направя два портрета на Хаджи Калфа, единия — с чер молив, а другия — с акварел.

Не знам до каква степен имаше прилика между него и рисунките, но той се позна ако не по чертите на носа и очите, поне по кръглата гола глава, по дългите мустаци, по бялата престилка и остана възхитен от моето майсторство.

Човекът се разтича, обиколи чаршията и пазара, купи на дъщеря си евтин атлаз, копринено кадифе и разноцветни мъниста, за да бродира рамки за портретите.

Най-после, като видя, че тъгувам много, той ме покани на гости. Благодарение на пестеливостта на жена си Хаджи Калфа бе направил къща като кутийка и през свободното си време с помощта на децата си бе успял да я боядиса в зелено.

Къщата му е на брега на пропаст. Тази пропаст е толкова дълбока, че ако се подпрете с ръце на обвитата с бръшлян дъсчена ограда на градината и погледнете надолу, ще ви се замае главата. Колко приятно прекарах в тази градина няколко часа сред семейството на Хаджи Калфа!

Неврик ханъм била от Саматия. И тя като мъжа си беше простичка, но добродушна и чиста. Когато ме видя, не се стърпя, прегърна ме и възкликна: „Вие носите дъха на Истанбул, малка госпожице!“ Винаги когато си спомнеше за Истанбул, очите ѝ се насълзяваха и мощните ѝ гърди, изпълнени с мъка, изпускаха дълбоки въздишки, като се издуваха и свиваха подобно на калайджийски мех.

Хаджи Калфа има син на дванадесет години и дъщеря на четиринадесет. Дъщеря му се казва Хайгануш — типично арменско девойче с тъмночервени като божур бузи, осеяни с едри пъпки, като че е прекарала шарка, с дебели вежди, срамежлива и несръчна.

Мират, в пълна противоположност на своята закръглена сестра, е сухо като чироз, бледо и дребно момче.

Хаджи Калфа не беше грамотен, но знаеше цената на учението. Човек трябвало да знае всичко. Понякога се налагало да бъде дори и джебчия. Мират ходил две години в арменско училище, а от две години учел в османско училище. Съгласно програмата на Хаджи Калфа момчето щяло да сменя по едно училище на всеки две години и до двадесетгодишната си възраст да научи перфектно един след друг френски, немски, английски, италиански и щял да стане истински човек. Ако, разбира се, това хилаво момченце не умре дотогава, смазано от огромния товар, който ще носи на гърба си!

Един ден, когато говореше за сина си, Хаджи Калфа каза:

— Ти обърна ли внимание на името на Мират? Знаеш ли колко умно е измислено? Цяла седмица си блъсках главата, докато го измисля. Приляга и на двата езика: на армейски — Мират, а на османски Мурат. — После ми намигна с едно то око, за да подчертае, че ще каже нещо извънредно остроумно, и прибави: — Когато Мират направи някоя пакост и ме ядоса, му викам: „Ти не си Мират, ни Мурат, а просто мерет^[9].“

През време на едно от гостуванията си у тях станах свидетелка на една от сцените, които разиграва старият арменец, когато се ядоса. Заслужава да се види! Вината на момчето се състоеше в това, че не хареса вечерята, сготвена от майка му.

Хаджи Калфа му се караше, като употребяваше разни поговорки и куплети:

— Виж го ти, мизерника му неден! Самият той малък, ама инатът му голям. Дали на просека краставица, а той рекъл: крива е. Свиня от кладенчова вода разбира ли? От моите уста право в твоите уши. Ако не щеш мира, ще има секира. Кой си ти, човече, дете не харесваш хляба господен? Бъди умен, осъзнай се, ако не се осъзнаеш, има много да се каеш.

На образованието на Хайгануш, въпреки че бе момиче, се отдаваше не по-малко значение, отколкото на Миратовото.

Хайгануш учеше в арменско католическо училище. Един ден Хаджи Калфа ме накара да изпитам дъщеря му подробно в присъствието на техни съседки — парализирана старица и възрастна арменка с черни шалвари.

Бяхме много смешна картинка. Хаджи Калфа постави насила учебниците и тетрадките на горкото момиче върху моите колене и каза:

— Хайде да видим, Хайгануш, ако ме засрамиш пред учителката, ще изкарам през носа ти хляба, който ядеш.

След като извършихме няколко действия по умножение и делене, разтворих една илюстрирана „История на пророците“. Случи се урок за Исус Христос и кръщелния обред. Като разказваше за кръщаването, момиченцето издърдори някои глупости. Тъй като бях запозната с тези въпроси от училище, я поправих и разказах простичко някои съществени неща за кръщенето.

Както ме слушаше, очите на Хаджи Калфа се разшириха и тъй като нямаше коса, веждите му щръкнаха. Моите познания в областта на християнската религия го поразиха не по-малко от някое чудо. Той се кръстеше и говореше:

— Каква е тази работа! Една мюсюлманска девойка знае за моята религия повече, отколкото поповете. Мислех те за обикновена учителка, разбираш ли? Излиза, че си била учен човек, чиято ръка трябва да се целува.

Той хвана за врата жена си, която беше тежко подвижна като мауна, канеща се да напуска пристанището, блъсна я към мен и рече:

— Целуни това момиче вместо мен точно по средата на челото, разбра ли?

Бедният Хаджи Калфа! Той се смяташе още за мъж и възложи тази работа на жена си.

След този ден старият камериер започна да разказва за мен и за моите обширни познания на всеки, който му се изпречеше. В резултат на това всички безделници, които прекарваха времето си в кафенето, започваха да надничат през стъклата на прозорците винаги когато излизах или се прибирах в хотела, за да ме видят по-добре.

— Хаджи Калфа, за бога, престани. Необходимо ли е това? — му казвах аз, като се сърдех.

— Нарочно им го разказвам. Дано стигне до ушите на големците, че да се засрамят от делата си — възразяваше той.

Запознанството ми със семейството на Хаджи Калфа беше полезно за мен и в друго отношение. Госпожата от Саматия умееше да прави много хубави сладка и конфитюри. Във всеки случай тази наука е много по-полезна, отколкото моите знания по „История на пророците“.

Научих от нея рецепти за хубави сладка, които се правят лесно и евтино, и ги записах старателно в бележника, в който бях записала готварските рецепти на Гюлмисал Калфа. Кой друг освен самата мен щеше да се грижи за задоволяване на моя ненаситен апетит?

Ако, слава богу, един ден всичко ми потръгне, ако си уредя мъничък дом, в който да мога да си тикна главата, непременно ще си направя шкаф за сладко и ще украся полиците му с книжни дантели

като у Хаджи Калфа. По тези полици ще наредя разноцветни делвички, които ще блестят като рубин, кехлибар и седеф. Прекрасно! Когато ми се дояде, няма да питам никого, няма да се принуждавам да крада от бюфета. Само да съм здрава.

Да, делвичките ще бъдат червени, жълти и бели.

Намразих и зеления цвят покрай омразните очи на Кямран, за когото вече дори не си спомням.

Сега знам много добре, Кямран, ненавиждах твоите зелени очи още преди да те намразя както сега. Нямах още дванадесет години, когато се роди тази ненавист. Вероятно и ти не си забравил това. Често хвърлях пепел в очите ти. Само едно обикновено детско немирство ли беше това? Не. Искях да причиня болка на тези очи, в които преливаха измамни цветове, подобно на морско дъно, обрасло с водорасли и осветено от слънчеви лъчи.

Пак се отвляхох, макар да си поставих за цел да пиша само за настоящето. Къде бях стигнала? Да, Хаджи Калфа бе помислил, че моята детска веселост, причинена от слънцето, което се показва за пръв път от толкова дни насам, се дължи на някоя хубава вест, която съм получила, и започна да ме разпитва. Възможно ли е да науча преди него новина, отнасяща се до мен? Едва ли не научавам от този чуден камериер дори кога съм гладна и кога ми се спи!

— Не се превземай, кажи. Това кикотене не е напразно. Аллах знае, ти си получила някоя хубава новина — казваше Хаджи Калфа.

Не знам защо, но обстоятелството, че изглеждам по-добре осведомена от него, блазнеше самолюбието ми. Смеех се многозначително с полушеговит, полусериозен вид и му намигах:

— Кой знае, може да е някоя тайна, която не бива да се казва.

Слънцето грееше толкова хубаво, че въпреки опасността да се загубя, минах моста оттатък хотела, изкачих се по стръмнина, която се изпречи пред мене, после минах през една ливада, през горичката и през втори мост. Мислех да се поразходя още малко, но пред мен се изправи друга опасност, по-голяма от изгубването. Въпреки че наметалото ми беше неугледно и лицето ми закрито зад гъст воал, бях сподирена от някакви подозрителни типове, които започнаха да ме закачат.

Спомних си съвета на Хаджи Калфа, уплаших се и се върнах назад.

Бях уверена, че в отдел „Просвета“ секретарят с червения пояс ще ме посрещне пак с думите: „От Истанбул още няма никаква вест, сестро!“, но след като бях излязла, трябваше да се отбия и там.

Прислужникът ме посрещна още на стъпалата и рече:

— Добре, че дойде, учителко. Беят иска да те види. Тъкмо се канех да тръгна към хотела.

Беят, за когото ставаше дума, беше началникът на отдела. Чудно! Седнал както винаги на покритото с червено сукно бюро, с отпуснати ръце и разкопчава яка, той мислеше с полузатворени очи, сякаш си отпочиваше от вечната умора.

Щом ме видя, началникът се прозина, протегна се и започна да говори отчетливо:

— Дъще, от министерството все още нямаме отговор. Не мога да преценя какво ще наредят, но ми се струва, че ще се застъпят за Хурие ханъм, която има по-дълъг учителски стаж. Вие ще изпаднете в затруднение, в случай че получим неблагоприятен за вас отговор. Имам предложение за разрешаване на този въпрос. На един-два часа разстояние оттук има община, която се казва Зейнилер. Въздухът и водата й са хубави, природата прекрасна, хората добри и справедливи, с една дума — място като рай. Там има едно фондационно училище. Миналата година положихме доста усилия, за да го ремонтираме и възобновим. Успяхме да набавим доста учебни помагала и да отстраним редица недостатъци. В училището има и квартири за учителите. Сега имаме нужда от трудолюбив и самоотвержен учител. Много ми се иска да изпратя там някоя забележителна девойка като вас. Мястото наистина е хубаво. В същото време ще направите неоценима услуга на родината. Вярно е, че заплатата ще е по-ниска от сегашната. Но за сметка на това цените на месото, млякото, яйцата и прочие са несравнимо по-ниски от тукашните. Ако желаете, там ще можете дори да спестите доста пари. Впрочем още при първия удобен случай ще увелича заплатата ви и ще я изравня със сегашната. В такъв случай ще бъдете по-добре и от директора на тукашната гимназия.

Не знаех как да отговоря на това предложение и мълчах.

— В онова училище има една стара жена — продължи началникът. — Тя преподава и в същото време прислужва в училището. Една тиха, набожна женица. Само че тя не познава новите методи на преподаване. Там вие ще трябва да й помогнете. Ако

въпреки всичко Зейнилер не ви хареса, пишете ми. Ще се погрижа да ви назнача тук на някое подходящо място. Но след като видите онези места, вие няма да се съгласите да дойдете в града, дори да бъдете назначена тук.

Въздухът — хубав, природата — хубава, храната и облеклото — евтини, хората — добри. Също като швейцарските села! Какво друго може да си пожелае човек?

Във въображението ми се оживиха слънчеви улици, сенчести градини, реки и гори, сърцето ми заби силно. Но въпреки това не посмях да кажа изведнъж „да“. Трябваше да се посъветвам с Хаджи Калфа.

— Разрешете ми да ви отговоря след два часа, господине.

Началникът като че ли се посъживи малко:

— Моля ви, дете, тази работа е спешна. Има и други кандидати. Ако изпуснете мястото, не бива да се сърдите.

— Тогава само един час, господине — казах аз.

На излизане от кабинета на началника се сблъсках с моята съперница Хурие ханъм. Преди няколко дни научих пак от Хаджи Калфа, че в град Б. ни наричат „двете съпернички“. Тази жена ме беше изплашила толкова, че щом съзрях лицето ѝ, загубих самообладание, престорих се, че не съм я видяла, и се опитах да се измъкна набързо оттам. Но тя ми препречи пътя, хвана ме за ръкава на наметалото като нахален просяк и започна да ми говори:

— Ханъм ефенди, дете, преди няколко дни се държах много грубо с вас. Бих искала да ми простите. Изпуснах си нервите, тази история доста ми се отрази. Ах, дете, ако знаехте колко съм страдала досега, щяхте да ме съжалите. Във всеки случай ви моля да ме извините за моето неприлично държане.

— Няма нищо, госпожо — казах уплашена и се опитах да мина.

Но не знам защо, тя беше решила да не ме остави. Най-напред се оплака от живота си и ми разказа, че хранела пет гърла, които щели да останат на улицата и да просят, ако останела без работа.

Хурие ханъм се горещеше все повече и повече и молеше за прошка по отворителен начин, като непрестанно повишаваше глас. Просто не знаех какво да отговоря и какво да правя.

Но най-лошото бе, че всеки неволен свидетел на тази странна комедия идваше при нас и наоколо се образуваше кръг от служещи в

канцелариите, секретари, чираци с престилки, които разнасят кафе и шербет.

Лицето и ръцете ми пламтяха. Потъвах в земята от срам.

Сега започнах да се моля аз:

— Моля, госпожо, говорете по-тихо. Всички ни гледат.

Но тя сякаш напук викаше още по-високо. Сега плачеше, скубеше косите си и късаше копчетата на яката си, посягаше да целува ръцете и краката ми.

С ужас забелязах, че броят на хората около нас расте. Бяхме обградени от такава тълпа, каквато се събира по улиците на Истанбул около кресливите еснафи, които вадят зъби на улицата, продават сапун за чистене на мазни петна или лекарство против мазоли.

Наоколо започнаха да се подхвърлят думи: „Горката, жалко за нея. Не разплаквай бедната жена, малка госпожице!“ А един едър ходжа със зелена чалма и бяла брада, който сякаш изникна от земята, се обърна направо към мен:

— Дъще, религията и човешината повеляват да уважаваш и подпомагаш старите хора. Моля те, не отнемай хляба на тази женица. Така ще зарадваш и аллаха, и пророка. Бог е милостив. Той непременно ще ти отвори някоя друга врата от своята невидима съкровищница.

Загърнатата в своето наметало, треперех и в същото време се обливах в пот.

— Така е, така е — обади се от другата страна един кафеджия, който тракаше с железните щипки в ръцете си. — Ти можеш да си изкараш хляба по всякакъв начин!

Част от насъбралите се започнаха да се смеят на висок глас. В този момент се показа и секретарят с червения пояс. Той хвана кафеджията за яката и го изхвърли от стъпалата, като извика:

— Безсрамник, ще ти строша зъбите!

Защо се смееха? Това, което каза кафеджията, не се различаваше от онова, което каза ходжата.

Хурие ханъм плака толкова много, скандалът стана толкова голям, че бях готова да дам живота си, само и само да се спася от това срамно положение.

— Добре, добре, нека бъде тъй. Но, за бога, пуснете ме — казах най-после аз, измъкнах със сила крака си, който се мъчеше да целува

навелата се до земята Хурие ханъм, и се върнах в стаята на началника.

Малко след това ме накараха да подпиша документ, че се отказвам по собствено желание от мястото си в средищната прогимназия и се кандидатирам за учителка в село Зейнилер.

За по-малко от час всички формалности бяха изпълнени и началникът на просветата, дето го мързеше да мръдне от мястото си, отиде с кола до конака на кмета и донесе заповедта ми подписана.

Документите, които понякога се подхвърлят от маса на маса цели месеци, при добра воля се оформят толкова бързо...

Когато се върнах в хотела, Хаджи Калфа ме посрещна на вратата:

— Мислиш, че не знам, като криеш от мен ли? Хайде, честито!
— каза той с глас, в който се четеше и укор, и радост.

— Какво знаеш?

— Че е дошла заповедта ти, душичке...

— Каква заповед, Хаджи Калфа?

— Оставили са те в средищната прогимназия, а на Хурие ханъм са й посочили вратата, душичке!

— Имаш грешка, Хаджи Калфа. Досега бях при началника на просветата. Няма такова нещо.

Старият човек ме изгледа подозрително:

— Не, заповедта е дошла снощи. Източникът ми е сигурен. Значи началникът е скрил от теб. Да няма нещо гнило тук? Хайде, разказвай!

Разказах на Хаджи Калфа цялата история на един дъх, като се подигравах с неговата наивна мнителност, извадих заповедта от чантата си и я размахвах в ръката си.

— Какво щастие, Хаджи Калфа. Отивам на едно място, което е същинска Швейцария!

Докато ме слушаше, големият нос на Хаджи Калфа се изчервяваше като гребен на петел. Той започна да пляска с ръце и да се вайка:

— Какво направи, неопитно момиче, какво направи? Значи, най-после те вкараха в капана? Веднага иди и хвани началника за гърлото!

Отново свих рамене.

— Няма смисъл, мили Хаджи Калфа. Не се измъчвай толкова. Ще се разболееш.

Човечецът наистина имал право да се ядосва и да се тревожи за мен. Надвечер работата се изясни с всички подробности. Началникът

на просветата бил на страната на Хурие ханъм. В писмото, което написал до министерството, изтъкнал, че тя има по-дълъг учителски стаж и поискал моето преместване на друго място. Но, кой знае защо, министерството предпочело да остави мен и сметнало за по-подходящо да изпрати моята съперница на друго свободно място.

Снощи, след пристигането на заповедта, началникът на просветата, директорката на прогимназията и, струва ми се, началникът на финансовото управление — румелиец, съгражданин на Хурие ханъм, се съвещавали до късно и направили план да ме изпратят в някое село, за да оставят Хурие ханъм на моето място.

Срещата с Хурие ханъм в коридора на отдел „Просвета“ била предварително нагласена. Дори белобрадият ходжа бил доведен нарочно.

Що се отнася до Зейнилер, което след казаното от началника на просветата започнах да виждам като гиздаво европейско село, то било забутано в планината място, през което пиле не прехвърквало! Дори крайните идеалисти преподаватели не искали да отидат там, макар че мястото било свободно вече цяла година.

Като слушах това, се чудех и не ми се побираше в главата как може солиден чиновник с побеляла коса и брада да ме лъже с такава чистосърдечност.

Хаджи Калфа клатеше нервно глава на две страни.

— Ти не знаеш каква гърмяща змия е той. Спи, спи и някой ден така те клъцва, че не можеш да разбереш откъде ти е дошло, разбираш ли, госпожице?

— Голяма работа! Какво значение има, че са ме клъцнали други, след като съм клъцната най-безсърдечно от най-близките си роднини? Ще съумея да бъда щастлива и в това село Зейнилер. Стига само сърцето да е весело.

Зейнилер, 28 октомври

Днес надвечер пристигнах в Зейнилер с двуколката на един чеченец. Изглежда, че началникът на просветата мери разстоянията, като изхожда от бързината на влака, защото пътят, за който каза, че бил „най-много два часа“, продължи от десет сутринта чак до вечерта. Но вината е в тези, които не са прокарали зъбчата железница по пътя към

Зейнилер, който ту се изкачва към планинските склонове, ту се спуска към пропасти, образувани от пресъхнали реки.

Семейството на Хаджи Калфа ме изпрати до една чешма, която се намира на половин час от града. Всички бяха облечени като за сватба, по-точно като за погребение.

Когато Хаджи Калфа дойде да ми съобщи, че колата е готова, почти не го познах. Той беше хвърлил бялата престилка и домашните пантофи, които влачеше по калдъръма, коридорите и стълбището със собственото за него шляпане, и беше надянал дълго палто със затворена яка от избеляло сукно, а краката му бяха обути в галоши, каквито носят имамите. Грамаден фес покриваше голата му глава чак до ушите. Госпожата от Саматия, Хайгануш и Мират бяха също специално докарани.

Разделих се с тъга с малката хотелска стаичка, въпреки че бях прекарала много горчиви часове в нея. В училище ни бяха карали да наизустим една поема, в която се разказваше, че човек се свързвал чрез невидими нишки с хората, с които живеел на дадено място. През време на раздялата тези нишки започвали да се опъват, да издават жални стонове като скъсани жици на цигулка и всяка скъсана нишка причинявала болка в душата. Колко прав е бил поетът, писал тези стихове!

Случи се така, че и моята съседка от Битоля напусна град Б. в един и същи ден с мен. Но тя беше в много по-жалко положение.

Приготвих куфарите от предната вечер и си легнах. В съня си чух да се говори на висок глас, но не можах да се събудя.

По някое време страшен шум ме накара да скоча от леглото. В коридора нещо падаше, нещо се събаряше, в нощната тишина се преплитаха детски писъци, задавени хрипове, удари от плесници. Още не се бях разсънила добре и първото нещо, което ми хрумна, беше, че има пожар.

Изскочих от стаята с разпилени коси, боса и се оказах лице срещу лице с един трагичен побой. Грамаден офицер с дълги мустаци влачеше по земята моята съседка, битолчанката, и я тъпчеше с ботушите си.

Децата пицяха в един глас: „Майчице... Татко ще я убие!“

Горката жена, след всеки ритник, след всеки камшик, който се виеше и свистеше като змия, стенеше и се просваше върху дъските на пода, но с невероятна сила отново скачаше от мястото си и прегръщаше краката на офицера: „Ще ти бъда робиня, до смърт ще ти служа, ако искаш ме убий, но не ме оставяй, не ме напускай...“

Прибрах се в стаята си, тъй като бях полугола. Но какво бих могла да направя?

Изглежда, че и спящите на долния етаж се бяха събудили. В долния коридор се чуваха стъпки и някакви смътни гласове.

По тавана на коридора започна да шари някаква светлина. По стълбите лъсна голата глава на Хаджи Калфа, който се бе събудил от врявата, грабнал тенекиена лампа и изскочил навън по риза и гащи.

— Какъв срам, какъв позор, това е почтен хотел! — викаше старият камериер, който се опита да ги разтърве.

Но офицерът така ритна в стомаха Хаджи Калфа с ботуша си, че бедният човек подскочи във въздуха като футболна топка, падна по гръб през вратата в стаята ми и навири крака. За щастие постъпих предвидливо и хванах човека за раменете. Иначе голата му, голяма като бяла тиква глава щеше да се удари в дъските и да се пръсне.

Замаяността от съня, страхът, изумлението и най-сетне състоянието на Хаджи Калфа, събрани заедно, разстроиха страшно нервите ми.

— Олеле майчице! Олеле майчице! Ама че ме ритна, магаре такова! — мърмореше старият и се мъчеше да стане.

Лежах на свой ред просната на леглото. Изпаднала в нервна криза, се смеех до припадък така, както никога в живота си, задавах се и се превивах, като мачках юргана. Вече не бях в състояние да разбирам какво става навън.

Съвзех се едва тогава, когато бяха заглъхнали гласовете и шумът и в хотела се беше възцарила предишната тишина.

Отпослед ми разказаха цялата история.

Натрапчивата любов на госпожата от Битоля най-после дотегнала на офицера и той решил на всяка цена да я върне заедно с децата в родния ѝ град. Дошъл тази вечер да ѝ каже, че билетите са закупени, и че трябва да е готова за път рано сутринта.

Но съгласява ли се битолчанката така лесно да се откаже от него? Естествено тя започнала да го моли, да го увещава. Кой знае какви

думи били изговорени между тях и какви сцени разиграни, преди да започне ужасният побой.

Може би около два часа след това, когато вече се готвех да заспя отново, Хаджи Калфа почука лекичко на вратата ми и каза:

— Иди да я видиш, учителко, в хотела няма друга жена освен теб. Бедната жена е припаднала. Не бива само да се смееш. Ела да поостанеш малко при нея. Аз не мога да вляза в стаята ѝ. Дано да не се случи, но ако, не дай си боже, вземе да умре, какво ще правим?

Обзе ме нов пристъп на смях, когато видях главата на Хаджи Калфа да се показва през полуотворената врата. Исках да му кажа нещо хубаво след неприятната случка, но не бях в състояние да говоря.

Хаджи Калфа ме изгледа сърдито и поклати глава малко засрамено:

— Ти се смейш! Само се кикотиш и се смейш! Лудетина такава! Виж я ти нея!

Той произнасяше толкова комично „смейш се“ вместо „смееш се“, че дори сега не мога да се въздържа да не се смея. Повече от час се занимавах с нещастната си съседка. Цялото тяло на бедната жена бе покрито с рани и синини. През цялото време губеше съзнание, въртеше очи и челюстите ѝ се схващаха.

За пръв път ми се случваше да се грижа за припаднал човек. Просто не знаех какво да правя. Но когато се налага, ставаш толкова търпелив и усърден.

При всеки припадък, който траеше най-малко пет минути, разтривах ръцете и тялото на жената и мокрех лицето ѝ, карах момиченцето да ми налива вода от гарафата. Челото, бузите и устните бяха наранени на няколко места. Кръвта, която струеше от тези пукнатини, се смесваше с чернилото и червилото, получаваеше се някакъв мръсно черен цвят и течеше през брадата към гърдите. Боже господи, колко много грим е имало по лицето ѝ!... Въпреки голямото количество вода, която излях върху него, не можах да го измия.

Когато се събудих сутринта, отсрещната стая беше празна. Офицерът дошъл рано-рано, качил в кола жената с децата и ги откарал. Моята съседка искала да ме види преди тръгване и да се сбогува с мен, но не посмяла да ме събуди, защото знаела, че през нощта не съм спала заради нея. Поръчала на Хаджи Калфа да ме поздрави и да ми предаде, че ме целува по очите много пъти.

В колата се смеех всеки път, когато се срещнеха погледите ни с Хаджи Калфа. Той разбираше причината за моята необяснима веселост и ми се заканваше, като клатеше сърдито глава:

— Смейш се, а? Още се кикотиш и се смейш, а?

После започваше да разказва за снощния ужасен ритник:

— Да му плюя на петалата, магаре такова, разбра ли, госпожице. Така ме ритна, че всичко в стомаха ми се преобърна. Мират, един бащински съвет от мен: никога не се меси между съпрузи.

Цялото семейство, натъпкано в малката кола, дойде до една чешмичка извън града.

Тук трябваше да се разделим. Хаджи Калфа опресни водата, която беше налял в две запушени шишета, и даде дълги наставления на моя стар кочияш. Госпожата от Саматия със сълзи на очи напълни кошничката ми с питки, омесени и изпечени предния ден.

Дивата Хайгануш, която ми се струваше напълно безразлична към мен, изведнъж ревна, сякаш беше почувствала болка от внезапен удар. Какъв рев! Имах две перлени обици на ушите си. Свалих ги и ги поставих на нейните уши.

Хаджи Калфа изпадна в неудобство от този подарък.

— Не, учителко, подаръкът не бива да е толкова ценен. Това са ценни перли — каза той.

Отново тихо се засмях. Как можех да обясня на наивния човечец, че тези перли не струват пет пари пред перлите, които проливаше дъщеря му заради мен!

Хаджи Калфа въздъхна дълбоко, и след като ме качи в колата, каза, като постави ръка на гърдите си:

— Кълна ти се, че тази раздяла ми тежи повече от снощния ритник.

Тези думи ми напомниха за снощната врява, и ме разсмяха още веднъж. Колата беше тръгнала. Той още клатеше пръст отзад и повтаряше:

— Смейш се, а, лудетино, смейш се!

Ако в този момент не бях потеглила на път и ти беше видял моите очи, нямаше да говориш така, мили Хаджи Калфа.

Колата навлезе в планинския път, който водеше ту нагоре, ту надолу, минаваше през ровини от изсъхнали порои, извиваше се покрай пусти ниви и обрани лозя.

От време на време срещаме селяни, колесарки, които скрибуцаха така, като че ли стенеха от умора, боси жени с наръч съчки на гърба.

По един тесен път, извиващ се между лозята, се зададоха двама полицаи с дълги мустаци, по външния си вид те приличаха на разбойници.

— Селям алейкум! — поздравиха те коларя, като минаха покрай нас и ме изгледаха нахално.

Хаджи Калфа ми беше казал: „Пътищата, слава богу, са безопасни, но за всеки случай си спусни воала. Твоето не е от онези лица, които могат да се показват навсякъде, разбра ли, госпожице?“

Щом видех отдалеч, че се задава човек, веднага си спомнях съвета на Хаджи Калфа и забулвах лицето си.

Колкото повече минаваха часовете, толкова по-тъжна ставаше самотата на пътищата. Колите на чеченците имат тънък и тъжен звън. Тези, които са ги проектирали, са свършили добра работа. Ехото им, което повтарят далечните склонове и падини, действа успокоително. А когато минавахме сред едни скали, ми се стори, че в далечината, зад купчината камъни, които изглеждаха като изгорели, има някакъв път, че по този път след нас тича някаква жена, която плаче и ридае с тънък глас.

Наближаваше вечер, слънцето клонеше бавно над върховете, а в падините пълзеше мрак.

Пътят все още нямаше край. Не се виждаше ни село, ни дори дървета...

В душата ми започна да се прокрадва страх. Ами ако не стигна до село Зейнилер преди смрачаване? Ами ако остана сама сред тези планини?

Коларят спираше от време на време, за да си отпочинат животните, и им говореше като на човек.

По време на една такава почивка сред огромни камънаци аз се възползувах от случая и попитах:

— Има ли още много?

Коларят поклати бавно глава и отговори:

— Пристигнахме.

Ако не беше човек на почтена възраст, щях да си помисля, че ми се подиграва.

— Как може — възразих аз, — ние сме сред планина, в която няма никой освен нас и аллах! Не се вижда никакво село.

— Ще слезем по тази пътечка. Зейнилер е само на пет минути оттук. Път за коли няма — отговори старият човек, който се мъчеше да смъкне куфарите ми от колата.

Заслизахме по една пътечка, която извиваше между скалите и беше стръмна като стъпалата на минаре. Долу, в мрачината, се различаваха тъмните силуети на група кипариси. Сред голите дворове, оградени с плетища, се мяркаха колиби и дървени къщички.

На пръв поглед селото ми се стори като пепелище след пожар. Тук-там все още се извиваха кълба дим.

Като се кажеше село, си представях приветливите весели хижички край бреговете на древния Босфор, прилични на гълъбарници, потънали в зеленина. А къщите, които виждах сега, представляваха потъмнели развалини на път да грохнат.

Пред някаква съборена мелница срещнахме старец с аба и чалма, който се мъчеше да закара до една от тези къщи слаба крава с изпъкнали ребра. Като ни видя, той се спря и започна да ни оглежда внимателно. Оказа се, че този старец е ходжа и кмет на село Зейнилер. Моят колар го познаваше. Той ме представи с няколко думи.

Под широкото черно наметало, стегнато в кръста, и гъстия воал, спуснат пред лицето ми, не беше възможно да се разбере, че съм млада. Въпреки това господин кметът по всяка вероятност бе сметнал, че съм се докарала повече, отколкото трябва, защото ме изгледа някак странно, след което предаде кравата на едно босоного момченце и тръгна пред нас. Навлязохме в тесните улички на селото. Сега вече виждах по-добре къщите. В Каваклар имаше едни разнебитени рибарски колиби, изгнили и почернели от дъждовете, изкорубени от ветровете на Босфора, пред които рибарите простираха мрежи. Къщите на селото на пръв поглед напомняха тъкмо за тях.

Отдолу — обори, направени от четири дървени стълба, а отгоре — една-две стаи, до които може да се стигне с помощта на висящи

стълби. Във всеки случай това село Зейнилер не приличаше на нито едно от селата, за които съм слушала или виждала на снимка.

Спряхме пред червената врата на един двор, заграден с дъсчена ограда. Първият цвят освен черния, който видях в това село, където дори и листата на дърветата са черни, беше червеният цвят тъкмо на тази дъсчена врата.

Кметът започна да блъска вратата с юмрук. При всеки удар тя се тресеше така, като че ли ще падне.

Осмелих се да проговоря за първи път:

— Изглежда, че вътре няма никой.

Кметът отговори, като поклати глава:

— Навярно Хатидже ханъм е заета с вечерния си намаз^[10]. Малко ще почакаме.

Коларят нямаше време да чака. Той остави куфарите пред вратата и си тръгна.

Кметът събра полите на своята аба и клекна на земята.

Аз приседнах на един куфар и поведохме разговор.

Хатидже ханъм била много набожна жена. Тя се числяла към някаква секта. Посещавала всички болни и умрели в селото. Четяла мевлюди^[11], украсявала лицата на младоженките, наливала последни капки от свещената вода земзем^[12] в устата на умиращите, измивала телата на починалите жени и ги завивала в бели савани.

Кметът приличаше на човек, който положително е учил в медресе^[13]. Той се възползува от случая, за да ми даде някои съвети. Не беше против новите методи на преподаване, но се оплакваше, че в съвременните училища били занемарени религиозните предмети.

Досега тук преподавали няколко учителки, но уви, никоя от тях не била добре запозната с корана и вероучението.

Кметът изказваше задоволство от Хатидже ханъм. Селото щяло да бъде много доволно от мен, ако оставя религията на тази достойна, умна, благочестива жена, и се заема с другите предмети.

Докато слушах наставленията му, в двора се разнесе тракане на налъми. Двамата с кмета се изправихме на крака. Зад вратата хлопна мандалото и нечий груб глас попита:

— Кой е?

— Отвори, Хатидже ханъм. От град Б. пристигна учителка.

Хатидже ханъм беше около седемдесетгодишна, висока, но попрегърбена старица с голямо лице. Тя беше покрила къносаните си коси със зелена забрадка, а на гърба си имаше йелдирме^[14] в тъмен цвят, подобно на фередже. Сред бръчките на мургавото ѝ, твърдо като мешина лице светеха необикновено младежки, живи очи и съвършено бели зъби.

— Добре дошла, госпожице учителко, заповядайте — каза тя, като се мъчеше да види лицето ми през воала.

Държейки се с едната ръка за вратата, като че бе забранено да се излиза от двора на улицата, тя прибра куфарите ми с другата ръка, а после залости отново вратата и тръгна пред мен.

Пресякохме двора. Училищната сграда, която господин началникът на просветата бе ремонтирал основно с цената на големи усилия, не се различаваше по нищо от останалите къщи в селото, само че около дървените стълбове в долния етаж бяха заковани дъски, още непочернели, и това място бе превърнато в класна стая.

Когато се канех да прекрача прага, Хатидже ханъм ме хвана за ръката и извика:

— Чакай, дете!

Аз се уплаших.

— Хайде, дете, кажи „бисмиллях“^[15] и прекрачи с десния си крак — добави тя, след като прошепна някаква къса молитва с крайчеца на устните си.

Долният етаж беше тъмен като затвор. Старата жена ме хвана за ръката и ме преведе през тясно преддверие, след което се изкачихме по старо тъмно стълбище със скърцащи стъпала. Горният етаж се състоеше от коридор и от голяма стая, дъсчените капаци на чиито високи прозорци бяха здраво затворени. Това беше учителската квартира, с която бързаше да ме зарадва началникът на просветата.

Хатидже ханъм остави куфара на земята, извади от старото огнище, заемащо единия ъгъл на стаята и изпълняващо ролята на долап, една лампа и я запали.

— Стаята е прашничка, защото през годината беше празна. Утре рано сутринта ще я почистя, ако е рекъл господ.

Тази бедна жена някога била учителка в това училище. След преустройството на училището властите я съжалили и я оставили тук с двеста и петдесет куруша месечна заплата, вместо да я изхвърлят на

улицата. Тя беше наполовина учителка и наполовина прислужница. Отсега нататък щяла да изпълнява всичко, което наредя.

Разбрах от какво се плаши тази женица. Показа се, че съм повисшестояща от нея. Обясних ѝ с няколко думи, че не съм толкова лоша, и не бих навредила умишлено на никого, и започнах да оглеждам квартирата си.

Стените бяха стари, изпонадупчени и мръсни, таванът — изгнил от дъждовете, почернял и изкорубен. В единия от ъглите имаше огнище, пълно с разни изпочупени предмети, а в другия — разкривено дървено легло. Значи, животът ми отсега нататък щеше да протече в тази стая!

Гърдите ми се задушаваха, ръцете и краката ми изстиваха така, сякаш бях попаднала в мазе без въздух.

— Мила Хатидже ханъм, помогни ми да отворим един от тези прозорци, струва ми се, че сама не ще мога — казах аз.

Старата жена не беше съгласна да върша домашна работа. С големи усилия тя отвори един от капаците. Настръхнах от гледката, която се откри пред очите ми.

Насреща имаше гробища, които навяваха страх и ужас. Между кипарисите, по чиито върхове още пламтяха слънчеви лъчи, бяха наредени надгробни камъни, а по-надолу между тръстиките блестяха локвички, които сякаш бяха замръзнали.

Старата жена въздъхна дълбоко и рече:

— Трябва да се свиква, дете, защото един ден всички ще идем там.

Случайно ли бяха казани тези думи, или неволно бях издала страха и тревогата си пред тази гледка? Но се съвзех веднага. Трябваше да бъда храбра.

— Значи, тук имало гробища. Не предполагах — казах с безразличие, което граничеше с бодрост.

— Да, дете. Това са гробищата на Зейнилер. Останали са от едно време. Сега погребват мъртвците на друго място, а тези тук са нещо като паметници. Отивам да запаля фенера на Зейни баба. Сега ще се върна.

— Кой е Зейни баба, Хатидже ханъм?

— Нека ни покровителства и бди над нас! Светец, който почива под онзи кипарис.

Хатидже ханъм тръгна към стълбището, като шепнеше молитви. Не помня да съм се плашила дотогава от такива неща. Но в този момент се уплаших да остана сама в тъмната стая, изпълнена с дъх на кипариси.

Изтичах след старата жена и попитах:

— Да дойда ли с вас?

— Ела, дете, така ще е по-добре. Ще посетиш Зейни баба още с пристигането си.

Минахме през задната врата на училището, озовахме са в гробищата и тръгнахме между надгробните камъни.

Понякога през месеца на рамазана и в навечерието на празника байрам моите лели ме водеха в семейното ни гробище в Еюб.

Почувствах, че смъртта е нещо тъжно и страшно за пръв път тук, в тъмнината сред гробищата на Зейнилер.

Надгробните камъни имаха съвсем различна форма от тези, които бях виждала. Подредени правилно като войници, тези почернели камъни бяха високи и прави, върховете им — гладки и плоски. Надписите не се четяха. Само в началото личаха дребничко написаните думи: „О, аллах...“

Като дете бях слушала една приказка. Иззад далечна планина потеглила древна войска, за да отвлече не знам кой си непълнолетен султан. Денем войската се криела в пещерите, а нощем вървяла. За да не се виждат, войниците обвивали телата си с черен креп.

Войската напредвала така в продължение на месеци. Най-после, когато настъпила нощта, определена за нападение над града, аллах се съжалил над непълнолетния султан и превърнал в камъни нощните войници, които напредвали скрито в тъмнината, обвити в черен креп.

Като гледах тези черни камъни, подредени в редици, си спомних старата приказка и си помислих: „Да не би това място да е онази приказна страна, в която страшните смъртоносни войници били превърнати в камъни?“

— Кои са тези Зейнилер^[16], Хатидже ханъм?

— И аз не знам, дете, но това село някога било тяхно. Днес от тях не е останало нищо друго освен минарето. Нека ни покровителстват и бдят над нас, те са били дервиши. Зейни е бил най-главният. Тук водят за изцеление болните, които никой не може да

излекува. Познавам една парализирана жена, която доведоха на гръб, а си тръгна сама.

Гробницата на Зейни баба се намираше на края на гробището, под грамаден кипарис. Хатидже ханъм всяка вечер му палела по три кандила: едното — на клона на кипариса, другото — вътре до вратата, а третото — до самия ковчег.

Гробницата представляваше мазе, изкопано в земята. Зейни баба прекарал тук седем години в пост и молитви, без да види слънчева светлина. Когато починал, никой не се докоснал до неговите свети мощи. Покрили го с един ковчег.

Хатидже ханъм беше запалила двете кандила. Тя ми показва няколко стъпала, които водеха към мазето, и рече:

— Хайде, дете, да слезем долу.

Не смеех да сляза по стъпалата. Тя се обърна повторно към мен:

— Хайде, дете, ще бъде грехота да не слезеш долу, след като си дошла дотук. Ако имаш някое съкровено желание, кажи го на Зейни баба.

Когато слизах по стълбите, сърцето ми трепереше като сух есенен лист. Ако мъртвите, спускани в гроба, притежаваха способност да чувстват, те биха изпитали именно това, което изпитвах аз в този момент. Гърдите ми се изпълниха с влажна и студена миризма на пръст.

Ковчегът на Зейни баба беше покрит с цинков лист, боядисан в зелено. Както Хатидже ханъм разказа по-късно, Зейни баба, който прекарал целия си живот в молитви и лишения, не искал да бъде покрит с красиво изработени покривки. Покривките, които му изпращали от време навреме оттук и там, не издържали дори седмици, изгнивали и ставали на парчета.

Старата жена наля масло в кандилото, което се намираше до главата на светеца, като шепнеше тихичко някакви молитви, и се обърна към мен:

— Когато в село някой ще умира, Азраил^[17] посещава най-напред Зейни баба. Тогава това кандило гасне от само себе си. А сега, дете, искай от Зейни баба, каквото има да искаш.

Коленете ми се подгъваха. Нямах сили да се държа повече на крака. Положих чело, пламнало като огън, върху хладната покривка на

Зейни баба и зашепнах тихичко не толкова с устните си, колкото със своето наранено сърце:

— Скъпи Зейни баба, аз не съм нищо друго освен една малка, простишка Чучулига. Не знам как да ти се моля. Прости ми. Не са ме учили да върша нищо от онова, което ще ти хареса. Казаха ми, че си прекарал тук цели седем години в пост и молитви, без да си видял слънчев лъч. Да не би и ти да си избягал от жестокостта, от вероломството на хората? Скъпи татко, имам към теб голяма молба. През тези седем години вероятно е имало моменти, в които си мислил за слънцето и вятъра. Дай и на мен от твоето ангелско търпение, което ти е помогнало да изтърпиш болката на онези тежки минути. Искам да изтърпя докрай страданието, на което съм се обрекла.

Сама съм в стаята си. Хатидже ханъм ме напусна твърде скоро и се оттегли в своята стаичка, която прилича на мазе. Там тя се молила до късно и редила броеницата си.

Пиша тези редове от два часа насам под светлината на кандилото. Навън се носи далечно шуртене на вода, от време на време нещо шумоли на тавана. Ослушвам се и чувствам лек хлад по гърба си. Тогава започвам да чувам и други звукове в тази разрушена сграда. Дъските на стълбището поскърцват леко, в коридора се разнасят тайнствени звуци, подобни на човешки шепот.

Хайде, Чучулиго, легни си вече. Не се плаши от тези тайнствени звуци, които се носят в нощта. Колкото и жестоки да са те, не могат да ти причинят такова зло като устните, които шепнат клевети за осиротелите дъщери на своите лели пред своите избрани Жълти цветя.

Зейнилер, 20 ноември

Тази сутрин пресметнах. Изминал е горе-долу месец, откакто съм дошла в Зейнилер. Този месец сега ми се вижда по-дълъг от десет години. Досега не ми се искаше да запиша нищо в дневника си. По-точно плаших се от това.

Кой знае какви нелепости щях да измъдря през първите дни, когато бях обзета от страшно отчаяние. Но сега започвах да свиквам с това място. Сестра Алекси обичаше често да повтаря: „Дъщери мои,

всички безнадеждни болести и неизбежни нещастия имат само едно лекарство: търпение и покорство. Всички страдания крият в себе си и известно състрадание. Те причиняват по-малко мъка на ония, които не протестираат, които ги посрещат с усмивка.“

Чучулигата слушаше тези думи винаги с насмешка. Но сега ги намирам за верни и не мисля да им се надсмивам.

Преживях часове на отчаяние през този месец, прекаран в Зейнилер. „Напразно се мъча! Повече не мога да понасям!“ — си казвах. В такива моменти на помощ ми идваха пророческите думи на сестра Алекси. Тогава, когато сърцето ми се обливаше в кръв, започвах да пея, да свиря и продължавах дотогава, докогато най-последно сърцето ми започваше да вярва на това лъжливо щастие, да трепти и да се съживява като изсъхнало цвете, потопено във вода.

Освен това започнах да търся утеха във всички заобикалящи ме неща. Случайно попадналия в ръцете ми зелен лист милвах с бузите и устните си, притисках до гърдите си и топлех с дъха си всяко безпомощно котенце, което намирах на двора. Ако това не помагаше, си казвах: „Фериде, не бъди глупава. Потърпи малко! Знаеш, че не ти остана нищо друго освен смеха и смелостта.“

Толкова фалшиво и ефимерно. И какво от това? Един лъч, проврял се в тъмна изба, едно бледо цвете, цъфнало между камъните на срутена стена, въпреки всичко представляват живот, вдъхват надежда.

Днес е петък^[18] и нямаме часове. Дъждът, който вали от няколко дни, вече спря. Есента е устроила последния си прощален празник. Далечните планински вериги и локвите в тръстиката сякаш се усмихват на слънцето... Струва ми се дори, че кипарисите и надгробните камъни са загубили предишната си твърдост. Вглеждам се в гълбините на душата си. Виждам, че съм започнала да свиквам и дори да чувствам донякъде като свой, да обичам този мрачен и потискащ край.

На другата сутрин след пристигането си пристъпих към учебните занимания. Този първи ден в училище ще остане незабравим в живота ми.

Класната стая, ремонтирана с големи усилия от страна на началника на просветата, ми се стори по-святна сутринта. Тук, изглежда, по-рано е било обор. Сега бяха заковали дъсчен под, разширили прозорците и поставили чамови рамки със стъкла.

По стените, които бяха почернели като комин, висяха карта, закачена наопаки, картини на скелет, чифлик и змия. Това, изглежда, бяха новите учебни помагала.

Край стената откъм двора имаше ясли за хранене на животни, останали от времето, когато класната стая е представлявала обор. Никой не е счел за нужно да ги разруши, поставили са отгоре дъсчен капак и по този начин се е получил своеобразен долап. В него децата слагали храната си, книгите си и дървата за горене, които носели от полето.

Хатидже ханъм ми каза, че този долап имал и друго предназначение. В него тя затваряла ония немирници, които не се оправяли с бой. Вехби, малкият син на кмета, прекарвал почти цялото си време в този долап. Това момче, влизало самичко в долапа, винаги когато извършвало някакво провинение, лягало по гръб като смъртник в ковчег и затваряло капака със собствените си ръце.

— Господин кметът нищо ли не казва? — попитах с учудване.

Хатидже ханъм поклати глава:

— Кметът изказа задоволство. „Браво на теб, Хатидже ханъм, добре, че ме подсети. В къщи също има долап. Ако е рекъл аллах, когато този проклетник не мирува, и аз ще го затварям там.“ — каза той.

— Хубав метод на възпитание! В училището има ли други момчета?

— Има още две-три. По-големичките изпращаме в мъжкото училище в село Гариплер.

— Къде е това село Гариплер?

— Ей там, зад ония скали, дето се белеят насреща.

— Не е ли жалко за момченцата? Как отиват и се връщат през зимата, когато падне сняг?

— Те са свикнали да ходят. Когато времето е сухо, стигат за по-малко от час. В дъждовни, кални и снежни дни им е малко по-трудно.

— Е, добре, защо не учим и тях тук?

— Че как може да учиш заедно жени и мъже?

— Тях можем ли да ги считаме за мъже?

— Но разбира се, дете. Те са вече големи мъже по на дванадесет-тринадесет години. — Хатидже ханъм малко се запъна. Тя имаше да каже още нещо, но не смееше. Най-последно изплю камъчето: — Сега това е още по-недопустимо!

— Защо?

— Затова, защото ти още си много млада, дете.

В Истанбул съм чувала израза: „Тази жена е толкова невинна, че бяга дори от петел.“ Нашата Хатидже ханъм трябва да е от тези жени. Не сметнах за необходимо да ѝ отговоря и започнах да се занимавам с друга работа.

Важна част от инвентара, набавен с цената на големи жертви, бяха петте груби чина стар модел. Странно защо досега не бяха сметнали за нужно да ги употребяват и ги бяха захвърлили на една страна.

— Защо сте направили така, Хатидже ханъм? — попитах аз.

— Не съм го направила аз, а предишната учителка, дете — отговори тя. — Децата са свикнали да седят на земята. Може ли да запомни урока някой, който се е покачил на това високо като минаре място? Но учителката не посмя да ги изхвърли съвсем, защото се страхуваше, че могат да дойдат инспектори. Когато децата влязат в училище, ги настаняваме на чиновете, а като започне урокът, ги караме да седнат ей на тази рогозка. По-богатите си носят специални миндерчета.

Помолих старата жена да ми помогне и вдигнах рогозката. Почистих пода, наредих чиновете и стаята заприлича на класна.

От израза на Хатидже ханъм личеше, че е недоволна, но не смееше да ми се противопоставя и изпълняваше нарежданията ми. Докато се мъчех да довърша работата си, цялата потънала в прах, децата започнаха да пристигат едно по едно.

Горкичките! Те бяха в окаяно състояние. Почти никое от тях нямаше чорапи и обувки. Главите им бяха здраво увити в парчета износен плат. Идваха до вратата на класната стая, като трополяха с дървените си налъми, изуваха ги там и се нареждаха едно до друго.

Щом ме видяха, децата се изплашиха. Те поглеждаха срамежливо през вратата, а когато ги повиквах, закриваха лицата си с ръце или пък

се криеха зад вратата. В края на краищата се принудих да хвана някои от тях за ръце и да ги вкарам почти насила в класната стая.

Като пристъпваха към мен, те здраво затваряха очи и ми целуваха ръка така, че едва се въздържах да не се засмея.

Изглежда, такъв беше обичаят в това село. При всяка целувка се чуваше смешно мелодично мляскане и върху ръката ми оставаше лека влага. За да привикнат децата към мен, намирах по една-две добри думи за всяко от тях. Но те оставяха без отговор моите въпроси, макар че ги задавах с най-благ глас. Мълчаха така упорито, че на човек му ставаше обидно от това и само след много превземки и молби скланяха да кажат имената си:

— Зехра.

— Айше.

— Зехра.

— Айше.

— Зехра.

— Айше.

Боже господи! Колко много момичета в това село се казват Зехра или Айше! Никак не ми беше до смях, но въпреки това през главата ми минаваха странни мисли. Идва например инспектор и иска да се запознае с моите ученици. Отговарям му съвсем лесно, още в същия миг: „Девет момичета се казват Айше, а дванадесет — Зехра.“ За улеснение мога да поставя всички, които се казват Айше, от едната страна на класната стая и всички, които се казват Зехра — от другата страна. Когато играем на топка в двора (през време на междучасията непременно ще забавлявам тези деца), ще мога лесно да ги разделя на две групи, като кажа: всички Айшета отсам и всички Зехри оттатък.

Не можах да устоя на изкушението тайно да се забавлявам с тях. Когато в училище пристигнаха нови момичета, ги питах:

— Ти дъще, Зехра ли се казваш или Айше?

И често получавах очаквания отговор.

Едно кръглолико мъничко момиче излезе най-смело от всички. То вдигна черните си очи към мен и попита учудено:

— Откъде знаеш името ми?

Наредих ученичките си една по една на чиновете и ги предупредих да си запомнят местата. Горките! Заслужава си да се видят. Те не умеят да седят на чиновете и заемат странни пози, сякаш

са наकाцали по клона на някое дърво или са седнали на чардака на някоя асма.

Когато се отдалечавам от тях, ме следят с крайчеца на окото си и също като костенурките, прибиращи се в черупките си, бавно придръпват под себе си своите мръсни краченца, които се люлеят странно във въздуха. Ще привикнат.

Едно нещо ме учуди много. Тези деца, които пристъпват срамежливо към мен, които целуват ръка със затворени очи, които се свенят като селски булки, докато изговорят една думичка, още щом си отворят учебниците, започват да четат с отсечен висок глас. Колкото повече се увеличава броят на учениците в клас, толкова повече расте шумът и главата ми започва да се замайва.

Попитах Хатидже ханъм:

— Винаги така на глас ли учат? Може ли да се понася това?

Тя ме изгледа малко учудена.

— Разбира се, дете! Училище е това. Може ли да се дяла дърво, без да се удря с тесла? Колкото повече викат, толкова по-добре ще запомнят урока — отговори тя.

Класът почти се беше попълнил. Ударих силно с ръка по катедрата, която беше единствената нова и красива вещь в училището. Искях да кажа на ученичките да учат наум. Но никоя от тях не ми обърна внимание и не вдигна глава да ме погледне. Напротив, бученето се засили още повече като в кошер, в който е хвърлен камък:

„Ебузибилляхи, ебджет, хеввез, хутти, джим юстю дже, джим есре джи.“

Стана ми ясно, че ще има много да се мъча, докато вкарам тези деца в пътя. Но не се съмнявах, че в края на краищата ще успея.

— Хатидже ханъм — казах аз, — днес ти се занимавай с тях така, както си знаеш. Няма да мога да пристъпя към занятия, докато не приведа в ред класа.

Старата жена ме изгледа със съмнение и отговори:

— Учим децата, тъй както сме видели, дете. Не знаем това, което знаете вие. Не сме учили като вас в училище.

Едва по-късно разбрах какво е искала да каже тази женица. Помислила е, че искам да я изпитам. Тя тъй се плаши да не загуби своята заплата от двеста куруша...

Макар че времето беше хубаво, няколко момичета се явиха на училище, покрили главите си със стари наметала. Попитах Хатидже ханъм защо правят това.

Тя отговори с учудване на този въпрос както на почти всички други мои въпроси:

— Боже мой, дете, та те са вече големи моми за женене. Да не искаш да ходят по улиците с открити лица!

Господи, тези ли бледи, невзрачни като червеи деца по на десет-дванадесет години наричат големи моми! Наистина съм попаднала в много странно село.

Въпреки това донякъде се зарадвах. Щом тукашните хора наричат тези деца моми за женене, на мен положително ще гледат като на стара мома, не успяла да се задоми, и никой няма да ми се присмива, че съм още дете.

Момчетата дойдоха най-късно на училище. Те работят в къщи като възрастни: вадят вода от кладенеца, доят крави, носят дърва от гората.

Хатидже ханъм им каза да почакаят малко навън и се обърна към мен с известно стеснение:

— Изглежда, че си забравила кърпата за глава, дете.

— Има ли нужда от нея?

— Е, всъщност има. Не ми е работа да се меся, но не е ли грехота да се предава урок с открито лице?

Досрамя ме да кажа: „Не знаех това“ и излъгах, като се изчервих лекичко:

— Забравила съм да си взема забрадката...

— Добре, дете, аз ще ти дам една чистичка батиста — каза Хатидже ханъм, влезе в стаята си, извади една зелена кърпа за глава от сандъка, който издрънча звучно при отварянето и затварянето, и ми я подаде.

Нямаше как, трябваше да се подчиня. Наметнах кърпата върху косите си и завързах двата ѝ края под брадата също като младите циганки, които врачуват из улиците на Истанбул.

Стъклото пред затворения капак на един от прозорците, макар и бледо, ми служеше вместо огледало.

Отидох незабелязано пред прозореца и започнах да се оглеждам. След като станах учителка, бях помислила и за външния си вид.

Според моето убеждение една учителка не бива да бъде облечена като другите жени през часовете.

Замисленото от мен облекло беше много просто: дълга до коленете манта от чер лъскав сатен, тънък кожен колан на кръста, а под колана две малки джобчета — едното за кърпа, другото за бележник.

Само че беше нужна широка якичка от бял лен, за да поосвежи малко черния цвят. Не обичам дългите коси, но след като станах учителка, не можех да ходя с къса коса.

Вече мина цял месец, откакто съм пуснала косите си да растат, но те стигнаха едва до раменете ми.

За първия час се бях облякла именно така. Косите си пригладих старателно с четка, за да не падат на челото ми. Тази зелена забрадка стоеше толкова смешно върху черната манта и немирните ми коси, които се разбунтуваха веднага щом се освободиха от четката, че просто стисках устни, за да не се разсмея.

Да ви представя моите ученици ергени, от които закрих косите си със зелената забрадка на Хатидже ханъм.

Най-напред малкия Вехби, който прекарва времето си като мишка в сандъка. Той наистина прилича на малка забавна мишка. Има черни, блестящи като мъниста очи, малко, хитро лице, остра брадичка и е най-дяволитото дете в нашето училище.

Джафер Ага — доста черно арабче, кръгло като пумпал, с повече бяло на очите, лъскави зъби и ярко червени устни. В училище той отминава с мълчание тези, които го наричат само Джафер, но на улицата ги замервал с камъни.

Ашур — десетгодишно, сухо като чироз момче, със сипаничаво, мършаво, мръсно лице и малки зъби.

И накрая най-забележителната личност в класа: Хафъз Нури. Той е на десет години, но лицето му е набръчкано като на седемдесетгодишен старец. Под брадата му има току-що затворена рана от живеница, поради което вратът му прилича на клон с обелена кора. Изпъкналите му очи са без клепки, голата му като яйце глава е увита в бяла чалма. С една дума, това е интересно същество, което заслужава да се показва срещу пари.

Хатидже ханъм намести пред себе си дългите, току-що отрязани от гробището пръчки, а след това започна да вика децата едно по едно при себе си, за да четат урока си.

Докато тя се занимаваше с урока, в класа цареше невъобразим шум.

Сестра Алекси винаги когато я безпокоеше шумът в класа, вплиташе един в друг жълтите си като восък пръсти, вдигаше ясните си очи към небето, като заемаше поза на невинна Дева Мария, и казваше: „Вие ме измъчвате ужасно!“

Чулигата, която беше на дъното на всички безредия и лудории в класа, сега плащаше своите грехове. Цели две седмици се мъчих, докато пресека този зашеметяващ шум, докато създам на учениците си навик да четат безгласно и да слушат всички заедно урока, който се преподава в клас.

Все пак съм благодарна, че трудът ми не отиде напразно. Първите дни въпреки цялото си старание не можех да изляза наглава с децата. След жилавите пръчки на Хатидже ханъм, които съскат като змии, моят глас се струваше на децата толкова слаб, че...

Понякога ми идваше до гуша и се провиквах през вратата: „Хатидже ханъм, ела!“ Тя се втурваше в класа също като вещиците от приказките, яхнали метли, и доста ми помагаше.

В края на краищата успях да прекратя шума в класа. Сега е по-спокойно. Децата лека-полека започват да разбират от дума. Сега е доволна дори и Хатидже ханъм, която вярваше, че децата запаметявали урока толкова по-добре, колкото повече викали.

— Сполай ти, дете, миряса ми главата — казва тя.

Но не се задоволявам само с това. Искам да влея повече живот и радост в децата. А това не ми се струва възможно.

Както върху къщите, улиците и гробищата на това село, така и върху децата е легнала някаква черна печал. Безчувствените им устни не знаят какво е смях, а неподвижните им очи, потопени в страшна мъка, като че ли мислят за смъртта. Не започвам ли и аз самата лека-полека да приличам на тях? По-рано си представях смъртта съвсем другояче: човек ходи, тича и се смее петдесет-шестдесет години, с други думи, толкова, колкото му се иска, докато капне от умора. После очите му започват да се затварят, той се унася в сладък сън, ляга в снежнобяло, чисто легло и угасва бавно, като се усмихва непрестанно, леко опиянен от обзелия го сън. Белият мрамор, лъснал под слънцето, е

засипан с много цветя... Няколко птички са дошли да пият вода от малките чашки, издълбани в мрамора. Ето такава трогателна и почти радостна беше картината, която предизвикваше смъртта в моето въображение. А сега сякаш вкусвам с езика си и вдишвам с дробовете си горчивия вкус на смъртта, който дъха на земя, алое и кипариси!

Хатидже ханъм е допринесла доста за да тъгата и нерадостта на децата. Тази женица смята, че задачата на учителя е да убие всички земни желания в сърцата на децата и при всеки удобен случай ги поставя лице в лице със смъртта. Тя мисли, че няколкото картини по естествознание са изпратени в училището тъкмо с тази цел. Така например най-напред кара класа да издекламира хорово някаква тържествена и страшна религиозна песен, подобна на следната:

*Този свят лъжовен не е вечен, знай,
върви всемир, върви, идва твойт край.*

После поставя картината на скелета пред класа и започва да разказва за ужасите на смъртта и задгробните мъчения.

— Утре, когато умрем, месата ни ще изгният и костите ни ще изсъхнат ей като тези.

Според старата жена и останалите картини изразяват горе-долу същото. Така например, когато показва картината на чифлика, тя говори следното:

— Аллах е създал тези овце и е рекъл: нека смъртните да се хранят и да ми се молят. Тъпчем се с месото им, но сеещаме ли се да изпълним дълга си към аллаха? Къде ти! Но да видим как ще отговаряме утре, когато влезем в гроба, когато пред нас застанат Мюнкир и Некир^[19] с огнените боздугани в ръце.

И Хатидже ханъм пак подхваща вечната си тема за смъртта.

А картината на змията тя представя на децата като Шахмеран^[20]. Тя се мъчи да лекува болните от селото, като записва техните имена върху стомаха на змията.

Какви ли дяволии не измислям, за да развеселя, да разсмея тези бедни дечица!

Но усилията ми отиват напразно.

В училище въведохме междучасия. На половин или един час изкарвам децата на двора и се мъча да ги науча на весели, интересни игри. Не знам защо, децата не изпитват удоволствие от тях. Тогава не намирам друг изход, освен да ги оставя и да се оттегля настрана.

Единственото най-голямо удоволствие за тези момичета с изморени лица и изгаснали очи, които по нищо не се различават от изстрадали възрастни хора, е да се събират в единия ъгъл на двора и да пеят религиозни песни, пълни със страшни думи като смърт, ковчег, тенешир^[21], зебани^[22], гроб! Има особено една, от която настръхват косите:

*Съблича те като разбойник,
поставя те в ковчег,
о смърт, за тебе няма лек.*

Децата вят в хор с треперещи гласове, а аз си представям една след друга погребални процесии.

Едно от най-любимите забавления на учениците ми е да играят на погребение. Тази игра, която се устройва изключително през дългата обедна почивка, прилича на театрална пиеса, главните роли в която се изпълняват от Хафъз Нури и арабчето Джафер Ага.

Джафер Ага се разболява. Момичетата се събират около него, молят се и наливат земзем в устата му.

Момчето започва да бере душа, като блещи очи, в които преобладава бялото, и умира. Момичетата ридаят и връзват челюстите му. След това поставят Джафер Ага на тенешира и започват да го къпят.

Ковчегът, който децата правят от една счупена врата, като я украсяват със зелени забрадки, по нищо не се различава от истински, страшен ковчег.

Хафъз Нури пее с такъв пронизителен, зловец глас саля^[23], езан^[24] и чете молитвите на заупокойния намаз, че просто ми настръхват косите. А на гроба той държи прочувствена проповед, след като бъде погребан мъртвецът. „Ей, Зехра, съпруга на Джафер!“ — възкликва той така, че след това го сънувам.

Както вече казах, човек просто усеща дъха на смъртта във въздуха на това село, особено вечерите, ония вечери, които се влачат така, като че нямат свършване... Трудни за преживяване са техните кошмари.

Една вечер в планината започнаха да вият чакали. Страшно се изплаших. Реших на всяка цена да сляза при Хатидже ханъм. Но картината, която видях, щом отворих вратата на нейната стая, приличаща на мазе и миришеща на плесен, беше хиляди пъти по-страшна от воя на чакалите. Обвита цяла в бяло, старата жена седеше на специално молитвено килимче, дърпаше дълга броеница и се клатеше на две страни в екстаз, като мърмореше някакви молитви с глух глас.

Тук започнах да обичам три неща:

Първо, чешмичката пред моя прозорец, която със своя ромон просто ме забавлява като дружка през самотните ми нощи.

Второ, малкия Вехби, момчето, което при царуването на Хатидже ханъм е прекарвало живота си на дъното на сандъка, като излежавало на гръб наложеното му наказание. Обикнах много този палавник, който не прилича на нито едно от тукашните деца. Изговаря „дж“ вместо „г“, но говори много свободно и весело.

Един ден в двора Вехби ме загледа в лицето, сякаш ме измерваше със своите малки светещи очички.

— Какво гледаш, Вехби? — попитах го аз.

— Ти си била много хубава! — отговори той без стеснение. — Хайде да те взема за бате, да ни станеш снаха. Брат ми ще ти купува чехли, рокли, гребени.

Всичко във Вехби е приятно, хубаво, само че не ме уважава. Той стига дотам, че не ми обръща внимание дори тогава, когато му се карам и дърпам лекичко тънкото му ушенце. Впрочем може би го обичам толкова тъкмо затова.

След непристойното държание на Вехби се намръщих и казах:

— Как можеш да говориш такива неща на учителката си? Ако се разчуе, ще ти откъснат езика.

— Нима бих казал на друг? — отговори момчето така, сякаш се подиграваше на моята наивност.

Боже господи, какви неща знае това малко колкото педя селско момченце! Той продължи със същата непринуденост:

— Ще те наричам Истанбулска снаха, ще ти нося кестени, брат ми ще ти подари златен гердан.

— Ти нямаш ли си снаха?

— Имам, но е черна. Нея ще я дадем на Хасан овчаря.

— Какво работи брат ти?

— Стражар.

— Какво правят стражарите?

— Убиват чудовища — отговори той.

Вехби има и други черти, заради които го харесвам. Той е горд, упорит, проявява самостоятелност, не по-лоша от тази на възрастен човек. Когато го поправам по време на урок, се засрамва и се ядосва. По никакъв начин не иска да поправи грешката си. Ако настоявам повече, започва да се бунтува, гледа ме подигравателно в лицето и отсича:

— Ти си жена, умът ти не стига за тези неща!

Третият обект на моята обич е едно малко момиченце, останало сираче. Може би беше петият ден след започване на занятията. Като оглеждах чиновете, почувствах приятно вълнение и сърцето ми заби силно. От крайното място на най-последния чин ми се усмихваше, като откриваше своите бисерни зъби, хубаво момиченце с ангелско лице, с много руси, почти бели коси, с прозрачна кожа.

Кое беше това дете? Откъде беше дошло така изведнъж?

Посочих го с ръка и казах:

— Ела при мен!

Момичето скочи от мястото си леко като птичка и дойде при мен, като подскачаше така, както правех аз някога в училище.

Това дете беше крайно бедно. Крачката му бяха боси, а косите му — сплъстени. През дупките на скъсаната му рокля, изгубила цвета си, се виждаше бялата му нежна кожа.

Хванах мъничките му ръчички и казах:

— Погледни ме в лицето, дете!

То вдигна главата си плахо. Между извитите му мигли блеснаха две сини очи.

Страданията, които преживях в Зейнилер, не бяха в състояние да ме разплачат. Но ако в тази минута не се бях овладяла, положително

сях да се разридая, трогната от хубавите очи на това дете, от зъбите му, подобни на два реда бисери, и усмивката, цъфнала на алените устни на полуголото клетниче.

Погалих я лекичко по брадичката и я попитах, както всички други момичета:

— Ти Зехра ли се казваш, малката, или Айше?

Тя отговори с чисто истанбулско произношение и с невероятно сладък глас:

— Казвам се Мунисе, учителко.

— В това училище ли учиш?

— Да, учителко.

— Защо отсъства толкова дни?

— Моята настойница не ме пусна, учителко, имахме работа.

Отсега нататък ще идвам.

— Нямах ли майка?

— Имам настойница, учителко.

— Къде е майка ти?

Момиченцето сведе очи към земята и не отговори. Почувствах, че съм се докоснала, без да знам, до една скрита рана в сърцето на това дете.

Не настоях повече. Зададох друг въпрос:

— Ти ли пееше вчера надвечер, Мунисе?

Предния ден бях чула да пее тънко детско гласче в един от съседните дворове. Това гласче беше толкова сладко, толкова различно от гласовете, които съм слушала тук, че неволно допрях глава на прозореца, затворих очи и няколко минути ми се струваше, че се намирам съвсем на друго място, в града на онзи подлец, името на когото не искам да споменавам.

Никой друг освен това момиче не би могъл да изпее тази десен.

Мунисе потвърди срамежливо с глава:

— Аз бях, учителко.

Казах ѝ да седне на мястото си и пристъпих към урока. Чувствах някаква промяна в себе си.

Това дете ми подежда като топло пролетно слънце, като светъл лъч, огрял птичите гнезда, останали под снега.

Болната и оскърбена Чучулига, която трепереше в студеното си безрадостно гнездо, като криеше главата си между своите криле,

започна бавно да се съживява, да възвръща предишното си весело настроение. Движенията на тялото ми станаха чудно гъвкави, гласът ми, думите ми — приятни и мелодични.

Когато предавах урока, очите ми неволно се обръщаха към момиченцето, което също ме гледаше. Приятната усмивка, която разкриваше бисерните му зъби, обичта в сините очи, която чувствах да гали устните ми, събудиха днес за пръв път в живота ми майчиното чувство в мен.

Щом съм осъдена да живея в усамотение, поне да имах едно такова мъничко момиченце. Уви, това е неосъществим блян за мен.

От Хатидже ханъм можах да науча твърде малко за Мунисе. Жената, която тя нарече „настояница“, била нейна мащеха. Баща ѝ бил стар горски служител. Втората му жена била от това село, затова, след като се пенсионира, той останал тук. Жена му имала ниви и къщи, а той — малка пенсийка, с която преживявали.

— Ако се съди по това, което ми разказа, семейството ѝ не е толкова бедно. Защо не гледат добре детето? — попитах аз.

Старата жена се начумери:

— То да е благодарно, че го гледат и толкова. Други на тяхно място биха го изхвърлили на улицата.

— Защо?

— Майката на това момиче е лоша жена, дете. Не помня добре, но мисля, че преди пет години избяга с един полицейски лейтенант. Момиченцето беше много мъничко. След това офицерът я напуснал и заминал за друг край. Започнали да се носят слухове за жената, след което била отвлечена в планината. С една дума — лошо.

— Може да е така, Хатидже ханъм, но каква е вината на детето?

Старата жена поклати глава със свойствения си фанатизъм:

— И какво да правят? Да обличат в коприна дъщерята на тази жена?

Мунисе не идваше редовно на училище.

— Моята настояница ме накара да пера, да измия дъските, прати ме за дърва в гората... — отговаряше тя, когато я питах.

Другарките ѝ не се държаха добре с нея. В клас я държаха винаги далеч от себе си, използваха всеки удобен случай, за да я обидят, оскърбят и разплачат. Затова и аз бях виновна донякъде. Не съумях да скрия обичта си към малкото момиче. Тези, които виждаха,

че я галя в клас, че на двора я викам при себе си и разговарям с нея, ме гледаха накриво.

Един ден чух, че Мунисе плаче в двора на училището и се моли:
— Какво съм ви направила? Недейте...

Погледнах скришом през прозореца. Момичетата си пълнеха устата с вода от чешмата, гонеха Мунисе и я пръскаха. Тя плачеше, бягаше от ъгъл в ъгъл и се мъчеше да скрие лицето и врата си с ръце.

Тези бавно подвижни и плахи момичета с тихи погледи бяха заприличали на ловджийски кучета, които гонят ранена газела. Те подскачаха пъргаво с черните си крачета и се въртяха около Мунисе, като грачеха подобно на врани, налетели на мърша. Когато успявах да издебнат безпомощното момиченце в някой ъгъл или да го търкулнат на земята, те пръскаха водата, която издуваше бузите им, ту в лицето, ту в полуголите му гърди, които се виждаха под скъсаната рокличка.

Бях поразена и изскочих като луда от стаята. Тичах така силно, че счупих дъската на едно стъпало и десният ми крак хлътна. Когато се озовах на двора, картината беше променена. В помощ на Мунисе се беше притекъл един дребничък като нея, но корав съюзник — малкият Вехби.

Няма да забравя героизма на този деветгодишен немирник. Вехби беше полазил в калните локви, които се бяха образували малко по-нататък от чешмата, пляскаше с ръце като патица и обсипваше със страшен дъжд от кал тези, които се опитваха да нападнат Мунисе. Ръцете, лицето и краката му бяха черни-почернели от кал. Тънкият му глас се открояваше като остра свирка сред врявата на момичетата.

— Гяурски изчадия! Оставете момичето на мира, иначе ще ви изколя!

Момичетата се видяха принудени да отстъпят пред неговия напор. Взех на ръце изтощената Мунисе и я отнесох в стаята си.

Не е възможно да опиша чувствата, които ме вълнуваха, когато държах в обятията си това мъничко красиво създание. В дълбините на сърцето ми сякаш забълбука някакъв извор, гърдите ми се изпълниха с топлина, тялото ми бе обхванато от приятна, опияняваща нега, която пълнеше очите ми със сълзи и спираше дъха ми.

Струва ми се, че и друг път съм изпадала в такова опиянение. Но къде? Кога?

Сега, когато пиша тези редове, сърцето ми замира и мисля с втрепен в далечината поглед. Да, къде? Кога? Това е може би спомен от някакъв отколешен сън, защото в това далечно неясно видение има невероятни неща, които могат да се случат само насън. Виждам се да хвърча в някаква въздушна пустота. Около мен се носи поток от листа, които шумолят рязко и шибат лицето ми... Къде беше това? Не, не, вероятно се лъжа. Такова чувство изпитвах за първи път в живота си.

През този ден поизоставих своите ученици и се заех с Мунисе. Измих хубавото ѝ телце, което приличаше на ожулена от ветровете бяла лилия, вчесах русите ѝ, почти бели косички.

Бедничката хлипа тихичко около десетина минути. Ах, тия сълзи! Сякаш техните капки обливаха не малкото личице на момичето, а моето сърце.

Полека-лека започнах да печеля доверието на детето. Докато преправях набързо една от старите си рокли, за да я уشيا за него, то се притискаше като малко котенце в полите ми и ме гледаше в лицето с дълбоките си влажни очички.

Мунисе имаше вид на възрастен човек като всички деца, познали отрано страданието и несправедливостта. Тя знаеше отдавна онези неща, които бях разбрала едва преди месец-два. Да, тя се грижела всецяло за трите си по-малки братчета. Въпреки това мащехата никога не била доволна и всеки ден я биела по няколко пъти.

Преди седмица кравата на съседите влязла в тяхната градина. Докато Мунисе се мъчела да я изпъди, най-малкото ѝ братче паднало от люлката. Мащехата ѝ хвърлила хубав бой, а след това я затворила в обората и цели два дена не ѝ давала да яде нищо друго освен сухи кори от хляб.

Мунисе ми показваше синините по бялото си като слонова кост тяло, останали от този побой.

Не се стърпях и полюбопитствах:

— Е добре, Мунисе, баща ти не те ли защитава?

Тя ме гледа дълго и изпитателно в лицето, сякаш ме съжаляваше заради моето невежество, а после отговори с усмивка:

— Той ме съжалява, и аз го съжалявам, но и двамата сме безсилни.

При тези думи, тя така въздъхна, така разтвори двете си малки ръчички, за да ми покаже своето безсилие, че сърцето ми замря.

Премених Мунисе с такова желание, с такава радост, сякаш беше кукла за игра. Когато ѝ подадох едно малко огледало, за да се види, тя се изчерви от удоволствие. Оглеждаше като някой страничен зрител, със страх, двете си косички, завързани с алена панделка, късичката си рокля от тъмносин вълнен плат и дългите си черни чорапи.

Отпосле научих, че премяната на Мунисе дала повод за клюки из селото в продължение на много дни. Някои останали доволни от моята добрина, но много хора изказали недоволство. Такова милосърдие към едно змийче, майката на което се развява из планините, било излишно. Имало и такива, които твърдели, че е грях да се издокарва толкова дете, че това можело да подтикне момичето да тръгне по лошия път на майка си.

Бедната Мунисе не можа дълго да се радва на алената панделка, късичката тъмносиня рокля и черните чорапи.

Мащехата, кой знае по какви съображения, ги прибрала в сандъка. След два дена момиченцето се яви в училище със старата си скъсана рокличка.

Мунисе идва на училище много нередовно. А от три дни я няма изобщо. Утре ще питам за нея малкия Вехби.

Зейнилер, 30 ноември

Свиквам все повече и повече с училището. Занемарената класна стая стана по-чиста и приветлива. Успях дори малко да я поукрася.

Децата, които през първите дни ми се виждаха така диви и чужди, сега ми станаха близки и мили. Дали аз свикнах с тях, или те започнаха да влизат в строй в резултат на моите неуморни усилия — не зная. Струва ми се, че е вярно и едното, и другото.

Работя много. Старая се ден и нощ не толкова за тях, колкото за себе си — искам да избягам от непредотвратимата скука, до която може да ме доведе безделието и самотата. Неуспехите не ме отчайват. Радвам се, когато почувствам, че съм успяла да събудя в тези деца с мътни, угаснали очи и мрачни души известно желание да мислят и удоволствие от това, че живеят.

Някои съседки от селото понякога ми идват на гости. Те също не обичат особено да говорят и не се смеят. Изглежда, че пред мен се чувстват малко неудобно. Разбирам, че ме намират много издокарана,

че не харесват външността ми, макар че още от първите дни се мъча да се обличам простичко и скромно. Дори жената на кмета няколко пъти ми направи обидни намеци.

Опитвам се да бъда колкото може по-мила с тях, да им угаждам. Дори понякога им правя малки услуги — пиша писма, кроя и шия рокли. Сега вече чувствам, че мнението им за мен е по-различно.

Онзи ден пак беше дошла жената на кмета. Донесе ми поздрав от мъжа си. Той казал: „Първия ден никак не ми хвана окото, но да си призная, момичето излезе добро. Живее си тихо и мирно в училището. Ако има някаква нужда, да ми съобщи.“

Разбира се, поблагодарих за вниманието.

Има още една важна особа, която ме харесва и често ме посещава: акушерката на селото Назифе Молла. Ако се съди по това, че не се казва Зехра или Айше, трябва да се предположи, че е пришълец от друго място. Това се вижда и от нейната бърливост.

Не смея да я разпитвам подробно, за да не мислят, че се занимавам с клюки. Но въпреки това акушерката ми разказва интересни и забавни случки из живота на селото. Тя е по своему разсъдлива и деликатна. Един ден например, въпреки че в стаята бяхме двете, се наведе над ухото ми, сякаш се страхуваше да не чуят, и ми разказа със състрадание и снизхождение някои неща за майката на Мунисе. Накрая прибави, като клатеше глава:

— Вината е в онзи непрокопсаник, мъжа й. Нека всичките й грехове бъдат приписани на него. Но дете, да не обадиш на някого това, което ти казвам? Ще ме убият с камъни.

Назифе ханъм имала син — хафъз^[25]. През рамазана той отишъл на джер^[26] в Б. Изглежда, че работата се оказала доста доходна, защото не се върнал. Тази година, ако е рекъл аллах, щяла да го ожени.

При всеки повод женицата хвали своя син и ми дава надежди, като ми намига многозначително. Разбирам, че при известни условия мога да бъда удостоена с честта да стана жена на този хафъз. С една дума, тази жена доста ме забавлява.

Тази сутрин Назифе ханъм дойде пак. Попита ме дали знам да чета мевлюд. Скоро щяло да има сватба. Изглежда, че на сватбите в това село няма музика, а се чете мевлюд.

— Знам, Назифе ханъм, но гласът ми е ужасен — отговорих, като хапех устни, за да не се разсмея.

Назифе ханъм изказа съжаленията си. Една от предишните учителки умееа да чете доста добре мевлюд и печелела много пари. Впрочем истинската цел на нейното посещение не беше тази. Женели една бедна девойка. Съседите решили да извършат добро дело, събрали няколко тенджери и постелки, а от мен искали булчинска рокля. И без това девойката не ми била чужда, била моя ученичка.

Останах слисана и казах:

— Между моите ученички няма мома за женене, Назифе ханъм! Най-голямата е на дванадесет години.

Назифе Молла се усмихна:

— Но дъще, малко ли са дванадесет години! Когато се омъжих, бях на петнадесет и хората смятаха, че съм стара мома. Вярно е, старите обичаи вече изчезнаха, но тази сирота си няма никого, остана на улицата. В селото ни има един овчар. Мехмед се казва, на него я даваме. При него ще има поне парченце хляб...

— Коя е тази девойка, Назифе ханъм?

— Зехра.

В класа ми има седем или осем момичета, които се казват Зехра, затова не можах да се сетя изведнъж за коя става дума. Но когато Назифе ханъм ми каза коя е тя, останах изумена.

Тази Зехра, която ще омъжат за Мехмед овчаря, изглежда толкова странно, че би уплашила човек насън, а освен това не е с всичкия си. Косите ѝ са червени, щръкнали като клечки и омотани като клоните на храст, лицето ѝ е бледо като восък и покрито със също такива бледи лунички, челото ѝ е тясно, очите ѝ са страшни.

Още от пръв поглед разбрах, че това момиче е болно. Никога не говори в клас, но когато се наложи да каже нещо или да чете урока, започва изведнъж с отсечен, висок и страшен глас.

Странното е, че Зехра е най-силната ми ученичка по смятане и най-много помни наизуст.

Тя стои настрана от всички както в клас, така и в междучасията, не участва нито в пеенето на религиозни песни, нито в погребалните игри.

Тя обаче си има своя игра, която повтаря през няколко дни, и ме хвърля в по-голям ужас от другите. Застанала в средата на двора, Зехра се вслушва като че ли в някой глас от небето, блещи очи, гърлото ѝ клокочи като заврял чайник и издава странни звуци. Постепенно тя

изпада в транс, червената ѝ коса настръхва, на устните ѝ се появява пяна, започва да крещи и да се върти. Това безспорно е някаква игра. И когато я наблюдавам, започвам да треперя.

Щом Назифе ханъм ми каза, че това момиче ще става невеста, неволно си помислих: „Ако Зехра изпадне в транс през първата брачна нощ и подхване пред овчаря своята игра, горко на младоженеца.“

Когато съседката си отиде, развалих още една от моите стари рокли и започнах да шия булчинска рокля на Зехра. Нямаше как, това бедно момиче трябваше да се поиздокара. Иначе овчарят можеше да се уплаши и да я напусне още първата нощ.

Зейнилер, 1 декември

Снощи се състоя сватбата на Зехра в дома на кмета. За утешение на Мехмед овчаря сред селото свиреха зурни, биха тъпани и имаше борба на един-двама пехливани.

Жените също направиха къна геджеси^[27] и четоха мевлюд.

Булчинската рокля, подарена от мен, пак се стори много натруфена на старите жени в селото. До ушите ми достигнаха думи като „на оня свят“, „Мюнкир, Некир“, „огнен боздуган“. Но младите жени гледаха роклята с възхищение. Струва ми се дори, че между тях имаше и такива, които завиждаха на булката.

Снощи прекарах много забавно. Жената на кмета беше приготвила специална трапеза. От разговора, който се водеше, стана ясно, че тази трапеза е приготвена не толкова заради Зехра, колкото за да се проявят пред „истанбулската учителка“.

Преди да въведат младоженеца при булката, устройха смешна церемония, младоженецът трябваше да целува ръка.

Между ръцете, които целуна този недоद्याлан и срамежлив селски момък, като си затваряше очите, беше и моята. Това се счита за необходимо, защото учителката по право се смята за нещо като майка.

През време на тази церемония се разигра скрита комедия, която никога няма да забравя. Пет-шест стари жени начело със съпругата на кмета и Назифе ханъм бяха седнали на миндера върху нара. А аз, понеже все още не мога да седя като тях с подгънати крака, бях приседнала на един сандък за сапун край огнището.

Мехмед, който не смееше да вдигне очи от земята, не можа да ме забележи и ме пропусна.

— Мехмед, сине, целуни ръка и на учителката — обади се от ъгъла Незифе ханъм и ме посочи. Тогава момъкът дойде при мен, но от притеснение не знаеше какво да прави. Важно протегнах ръка, но овчарят изпусна пръстите ми, още преди да ги е уловил. Той гледаше глупаво и не можеше да повярва, че това е човешка ръка.

— Целувай, сине — рекох аз, като се мъчех да не издам смеха си.

Бедният момък, не можа да надвие любопитството си, когато хвана повторно ръката ми, пресрами се, погледна ме в лицето и тогава очите ни се срещнаха. А на всичко отгоре в светлината на една главня, която припламна в огнището точно в този миг, той забеляза, че се смея. Не помня да съм виждала в живота си нещо по-комично от объркаността на овчаря в този миг.

След като младоженецът целуна ръцете ни, той бе въведен в стаята на младоженката. С новото облекло и с прическата, която ѝ бях направила преди малко самата аз, Зехра беше станала почти хубава. Но не видях какво впечатление направи тя на овчаря, защото съгласно тукашния обичай главата на младоженката бе поставена в някаква торба от зелен атлаз, която замества воала.

Зейнилер, 15 декември

Когато се събудих тази сутрин, почувствах, че нещо липсва. Съсредоточих вниманието си и открих. Не чувах чешмата, която всяка нощ ми пееше своята скромна приспивна песен.

Станах от леглото си и отидох да отворя прозореца. Дъсчените капаци не се поддадоха и като ги блъснах по-здраво, през отворите се посипаха снежинки.

През нощта бе валил сняг и Зейнилер бе станал неузнаваем в новата си премяна.

Бях слушала от Хатидже ханъм, че снегът в това село не се стопявал чак до април. Колко хубаво. Излиза, че в това мрачно и потискащо село, в което дори листата на дърветата са черни, истинската пролет започва още през зимните месеци.

Според мен снегът е много по-красив от току-що цъфналите цветове на бадема. Нито един празник не ми доставя такава радост и

такова удоволствие, както търкалянето по бялата, чиста и мека снежна покривка на двора. А и снегът дава възможност да си отмъщаваш на онези, които мразиш. Някога имах един неприятел, който много се боеше от снега. Аз тъпчех сняг около нежната му шия, която той криеше в дебелата яка на фланелата си, и страшно се радвах, когато трепереше със зачервени от студ устни и менеше цвета на лицето си.

Зейнилер, 17 декември

Снегът става все по-дебел и по-дебел. Пътищата са затрупани. Много от моите ученици престанаха да идват на училище.

Днес за мен бе най-тежкият, най-мъчителният ден в живота ми. Сутринта учениците ми донесоха много лоша новина. Снощи Мунисе направила някаква пакост, мащехата се засилила да я удари с едно дърво и малката скочила през прозореца в двора. В къщи помислили, че не ще може да остане дълго време в тъмнината и снега, че след малко ще се върне. Но минали часове, а момичето не се връщало. Тогава се обадили на съседите. Селските ергени тръгнали по улиците с факли в ръце, но никой не видял и не разбрал къде е отишло бедното момиче.

Дори онези нейни съученички, които не я обичаха, съжаляваха Мунисе. До вечерта я търсиха навсякъде. Кметът знаеше колко много държа на малката и често изпращаше Вехби, за да ме осведомява.

Днес Вехби беше сериозен и разтревожен като голям мъж. За да ми обясни, че Мунисе все още не е намерена, той обръщаше дланите на посинелите си от студа ръце и казваше, като въсеше вежди:

— Бедното момиче, вълците трябва да са я изяли!

Надвечер това съмнение на Вехби се предаде и на възрастните. „Не е възможно в тази буря момичето да е отишло в друго село. Или е вкочанясало някъде и умряло или са го разкъсали вълци“ — казваха те.

През целия ден вилня снежна буря, в която не можеше да се различи нищо дори от две крачки. А когато вечерта се спусна черният воал на мрака, душата ми бе обзета от диво отчаяние. За първи път се съгласих с тези, които твърдят, че животът е жесток, несправедлив и се разбунтувах срещу него.

Гърлото ми беше пресъхнало, дишах трудно, главата ми гореше в огън. Легнах си рано. Угасих лампата, защото тази нощ очите ме

боляха от светлината.

Бурята навън се засилваше все повече и здравата блъскаше капациите на прозорците.

Бедното малко момиченце, който знае къде е затрупано под снега, който знае къде лежат светлите му руси косички, подобно на следи светлина, останали от минали лунни нощи.

Не знам колко часа изминаха. В такова състояние изгубваш чувство за часовете. По някое време ми се стори, че чувам да се хлопа на вратата откъм гробищата. Какво друго освен бурята можеше да бъде? Но не, това бе нещо по-различно от хлопането на бурята. Изправих се в леглото си, послушах се и като че ли чух някакъв човешки вопъл в нощта. Веднага скочих от леглото си, наметнах една покривка на раменете си и се затекох надолу.

Бях намислила да се отбия в стаята на Хатидже ханъм и да я събудя. Но тя също чула този глас и излязла в преддверието с догаряща свещ в ръка.

— Кой е там? — извика с дебелия си мъжки глас Хатидже ханъм.

Не последва никакъв отговор. Старата жена се обади още веднъж. Тогава сред воя на бурята до нас достигна стенанието на едно тънко гласче.

— Кой си ти? — извика Хатидже ханъм.

Но бях познала това тънко гласче и завиках, като се хванах за мандалото:

— Мунисе!

Вратата още не се бе отворила и вътре нахлу снежна буря. Свещта, която държеше старата жена, угасна.

В тъмното между ръцете ми увисна едно студено като лед мъничко телце.

Докато Хатидже ханъм се мъчеше да запали отново свещта, притиснах това телце в обятията си и зарихах.

Мунисе, която изглежда, бе изчерпала последните си сили, лежеше в безсъзнание на гърдите ми. Лицето ѝ беше посиняло, косите — разпилени. Дрешките бяха набити със сняг.

Съблякох момиченцето, поставих го на моето легло и започнах да търкам тялото му с вълнени парцали, стоплени на мангала на

Хатидже ханъм. Първите думи, които произнесе Мунисе, щом дойде малко на себе си, бяха:

— Дайте ми хляб...

Слава богу, имахме малко мляко. Стоплихме го с Хатидже ханъм и започнахме да даваме лъжичка по лъжичка на детето.

След минути лицето на Мунисе започна да поруменява, в очите ѝ се появи блясък. От време на време тя хълцаше в ръцете ми и стенеше тихо, измъчвана кой знае от каква болка.

Ах, тази признателност в детските очички! Няма нищо по-хубаво на света от това да сториш мъничко добро. Моята бедна тъмна стая, която се люлееше сред бурята като черупка на стар кораб, сега изведнъж се превърна в такъв приятен и щастлив кът, озарен от червените отблясъци на огнището, че започнах да се срамувам от неверието, с което се отнасях преди малко към живота.

Момиченцето проговори. Сложило ръце на гърдите ми, то ме гледаше в очите, а русите му коси висяха около ръцете ми. На моите въпроси Мунисе отговаряше бавно: снощи се уплашила много от своята мащеха, избягала на другия край на селото, влязла в една плевня и се мушнала в сламата. Там било топло като в леглото. Но през деня много огладняла. Знаела, че ако се покаже навън, ще я хванат и ще я върнат в къщи. Затова чакала да се мръкне.

Аз съм била най-голямата надежда на това бедно момиче. Цял ден се утешавала, като повтаряла: „Учителката сигурно ще ми даде хляб.“

След малко забелязах, че блясъкът в очите на детето се засенчи и пламенната му радост започна да гасне. Нямахше нужда да питам Мунисе за причината, защото страхът, който изпитваше тя, се бе зародил и в мен. Утре сутрин трябваше да я върна обратно в къщи.

В душата ми тлееше слаба надежда — онази отчаяна надежда, с която живеем, когато се стремим към неща, които ни се струват непостижими.

Като се страхувах да не събудя в Мунисе мечта, която няма да се сбъдне, тихичко пошепнах на Хатидже ханъм:

— Щом не искат това момиче в къщи, дали ще се съгласят да го осиновя? И аз си нямам никого. Кълна се, че ще го гледам като свое. Дали няма да ми го дадат?

Протягах ръце с трепет и чаках с наведена глава, сякаш удовлетворението на моето безумно желание зависеше от думите, които ще излязат от устата на Хатидже ханъм.

Страта жена мислеше, втреничила очи в огнището. После поклати бавно глава:

— Да поговорим утре с кмета. Ако той каже „добре“, можем да склоним и бащата на момичето.

Не помня някога в живота си да съм слушала такива хубави, обнадеждаващи думи. Притиснах Мунисе до гърдите си, без да отговоря. Момиченцето започна да целува ръцете ми и да плаче:

— Мамо, мамичко!

В минутите, когато пиша тези редове, Мунисе спи в леглото ми. В косите ѝ играят веселите червени отблясъци на огнището. От време на време тя въздиша тежко и кашля дълбоко.

Колко щастлива ще бъда, ако оставят това дете при мен, господи! Тогава няма да се плаша от нищо: нито от нощта, ни от бурята, ни от мизерията... Ще го отгледам с много любов, ще го направя щастливо. Някога бях изпаднала в безумието да мечтая и да мисля за свои деца, но тези мечти бяха погубени една вечер, както бяха прегърнати в сърцето ми.

Вече не съм сърдита на живота. Отново обичам всичко на този свят. Кямран, тази вечер не мразя така силно дори теб, който една вечер уби бедните дечица, родени в моето сърце.

Зейнилер, 18 декември

Струва ми се, че и тази вечер няма да заспя. Нощите изглеждат дълги не само за болните, но и за щастливите.

Сутринта, придружена от Хатидже ханъм, отидох в дома на кмета. Старият човек помисли, че идвам да науча нещо за Мунисе.

— Още не е намерена, но имам надежда, пак ще я потърсим на едно-две места... — започна да ме утешава той.

Разказах му случилото се снощи. Когато дойде ред да изговоря последните думи, сърцето ми започна силно да тупти и ми причерня пред очите. Сложих ръце на гърдите си така, сякаш молах за най-невъзможното нещо в света.

— Дайте ми това малко момиче. Искам да го осиновя, да го притискам до гърдите си. Виждате, че бедното дете ще се похаби, ако остане в техните ръце — казах аз.

Кметът затвори очи, помисли известно време, като подръпваше брадата си, и отговори:

— Добре, дете, ти действително ще извършиш едно добро дело.

— Значи, ще ми дадете Мунисе?

— Баща ѝ и без това трудно изхранва другите деца. Защо да не я даде? В краен случай ще му предложим няколко куруша.

Чудя се как не полудях от радост в тази минута. Нима съм мислила, че Мунисе може да стане толкова лесно моя! Снощи мислих с часове, търсих отговори на техните предполагаеми възражения, подготвих в главата си цяла реч, за да смекча сърцата им. Ако това не помогнеше, бях готова да дам няколко скъпоценности, останали от майка ми. Нима те можеха да послужат за нещо по-добро от спасението на тази малка робиня? Но не стана нужда да прибегна към нито едно от тези средства. Мунисе ми беше подарена като някоя жива кукла.

Когато съм много радостна и щастлива, не мога да предавам чувствата си с думи. Искане ми се непременно да се хвърля на врата на човека, който е пред мен, да го целувам, да го прегръщам. Кметът в онази минута бе изправен тъкмо пред такава опасност, но се отърва само с една целувка по набръчканата ръка.

Два часа след това кметът дойде в училището заедно с бащата на Мунисе, когото си представях като човек със зло лице, страшен и жесток. А той, напротив — дребничък, болнав и жалък старец.

Каза ми, че е от Истанбул, но че не е виждал родния град близо четиридесет години, говори за Саръйер и Аксарай^[28] с такава неувереност, сякаш разказваше някакъв объркан сън.

Беше съгласен да ми даде Мунисе, но почувствах, че му е много мъчно за нея. Обещах, че ще направя всичко, което зависи от мен, за да бъде щастливо момичето, и че ще му давам възможност да вижда дъщеря си.

Уверена съм, че бедното и малко училище в Зейнилер никога не е било свидетел на такъв празник и такава радост. С Мунисе бяхме

толкова щастливи, че не ни побираха ни стаите, ни коридорите. От тавана се чуваше весело чуруликане, сякаш нашият смях бе събудил заспалите по стрехите птички.

За няколко часа Мунисе доби вид на мъничка кокетна госпожица. Имах дрехи от червено трико, които вече не носех. Малко ги постесних, поскъсих и направих един елегантен костюм за нея. В тези дрехи момичето заприлича, как да ви кажа, на капка вода, на ония фондани, които се топят в устата.

Снегът продължаваше още да вали, макар и не толкова силно, както преди няколко дни. Надвечер хванах момичето за ръка и го изведох на двора. Разходихме се, гонихме се и се замервахме със снежни топки между надгробните камъни чак дотогава, докато Хатидже ханъм запали кандилата на Зейни баба.

Нашата радост развесели дори суровото лице на старата жена.

— Хайде, прибирайте се вече! Ще настинете, ще се разболеете — казваше тя, като се усмихваше ласкаво.

Да настинем ли! Може ли да настинеш, когато в гърдите ти грее слънце?

Тази вечер небето ми приличаше на огромно дърво, разперило клоните си от изток до запад, на грамадно жасминово дърво, което се люлее бавно и сипе бели цветя върху нас.

Зейнилер, 30 декември

Двете с Мунисе силно се привързахме една към друга... Това малко момиче поглъща цялото ми време извън уроците. Искам да я науча на всичко, което знам. По няколко часа на ден я уча на френски език, а от време на време — ако разберат в село, ще ни убият с камъни — затварям врати и прозорци, за да я науча да танцува.

Понякога се смея сама на себе си и си казвам:

— Хей, Чучулиго! Докато се опитваш да научиш Мунисе на всичко, ще я превърнеш в Мират, сина на Хаджи Калфа.

Това бедно селско момиче изведнъж заприлича на аристократка. Всяко негово движение, всяка негова дума излъчваше изящност и обаяние. Отначало това ме учуди. Но сега започвам да разбирам причината. Майката на Мунисе, изглежда, не е толкова обикновена жена.

Момичето ми е безкрайно признателно. Понякога то пристъпва към мен без никакъв повод, хваща ръцете ми и започва да ги докосва с устните и бузите си. Тогава вземам неговите нежни ръце в моите и целувам едно по едно малките пръстчета.

Бедното дете не знае, че всъщност то ми е направило добро, и мисли, че съм извършила някаква жертва, като съм го прибрала при себе си.

Понякога тя говори толкова странни неща, просто невероятни... Беше втория ден, след като се настани при мен.

— Мунисе — рекох аз, — наричай ме, ако искаш, мама.

Тя се усмихна сладко и ме погледна в лицето.

— Как може, какичко?

— Защо да не може?

— Ти си още малка, какичко, как да те наричам мама!

Тези нейни думи оскърбиха достойнството ми.

— Ах ти, дявол такъв! — казах аз, като я заплаших с пръст. — Защо да съм малка? Аз съм голяма жена, прехвърлила двадесетте.

Мунисе ме гледаше, захапала върха на езика си със зъби, и се смееше, без да ми отговори.

— Аз съм голяма жена — повторих аз.

Тя сви устни също като голям човек:

— Не си кой много по-голяма от мене, какичко — на четиринадесет-петнадесет години.

Не можах да се въздържа и започнах да се смея. Мунисе се окуражи и продължи със стеснение:

— Ще станеш хубава булка, какичко. Ще украся косите ти със златни нишки. А красив като теб...

Затворих устата на момичето с ръка и казах:

— Ако чуя втори път подобни думи, ще ти откъсна езика.

Друга една особеност на моята малка е, че много обича да се гизди и да кокетничи. Изобщо не обичам кокетните момичета, но не ми е неприятно, когато гледам Мунисе, че се гизди пред огледалото и се усмихва самодоволно на себе си. Вчера я заварих с една изгоряла кибритена клечка в ръка. Мъчеше се да си почерни веждите и миглите. Откъде ли е научила това малката безобразница?... Но няма да бъде

толкова безобидно след няколко години, когато стане девойка, zalюби някого и реши да се омъжи за него. Когато се замисля за това, от една страна, се вълнувам като всяка майка, която има дъщеря, а от друга, изпитвам удоволствие.

Вчера Мунисе се обърна към мен с молба, като се червеше от стеснение. Искала да си направи косата като моята.

И без това търся удобни случаи, за да си играя с Мунисе като с кукла. Взех малката на коленете си, разплетох косите ѝ, а след това ги вчесах и загладих така, както иска тя.

Мунисе взе малкото огледало от етажерката и рече:

— Мила какичко, искаш ли да се погледнем двете заедно в огледалото?

Притиснахме главите си като две сестри, които ще се фотографират. Започнахме да се смеем и да се плезим една на друга в огледалото.

Със своите сини очи, с матовобялата си кожа и с нежното си миловидно лице Мунисе беше хубава като ангел. Но тя изглеждаше недоволна от себе си и каза, като докосваше с ръка устните и носа ми:

— Напразно, какичко, аз не приличам на теб.

— Добре, че не приличаш, дете.

— Защо да е добре, като не съм хубава като теб?

Тя приближи главата си още повече, започна да милва бузата ми с ръката си, която беше прекарала под брадата ми и рече:

— Ти си като кадифе. В твоето лице човек може да се види като в огледало.

Смеех се на бръщолевенето на това дръзко момиче, като разрошвах косите му, които бях вчесала с толкова труд. Но защо да крия, щом този дневник няма да бъде прочетен от други хора? Тя ме намира по-красива, отколкото се мисля самата аз. Вече започвам да вярвам като че ли на тези, които ми казват: „Фериде, ти не се познаваш. В теб има нещо съвсем различно.“

Какво бръщолевя? Ах, това малко момиче! Докато се мъча да направя от него разумна девойка, то, изглежда, ще ме направи кокетка като себе си.

Зейнилер, 29 януари

Ето вече цял месец, откакто не съм се докосвала до дневника си. Във всеки случай през това време свърших по-полезна работа от писането. Пък и какво може да се пише за щастливите дни?

Цял месец живях в дълбоко душевно спокойствие. Жалко, че това не продължи много. Една пощенска кола, която минала оттук преди два дни, оставила четири писма за мен. Още щом ги видях, цялата пламнах.

— По-добре да бяха изчезнали по пътя, — си рекох още преди да знам откъде са и какво пише в тях.

Не бях се излъгала в първото си предчувствие. Почеркът върху пликите беше познат. Писмата бяха от Кямран.

Докато стигнат до мен, тези пликове бяха обикаляли от ръка на ръка и бяха нашарени с много сини и червени текстове и печати. Прочетох адреса на един от тях, без да се реша да го докосна:

„За Фериде ханъм, учителка в средищната прогимназия в град Б.“

Смачках писмата в ръката си и ги захвърлих на етажерката до огнището.

— Какичко, болна ли си? Защо си пребледняла така? — каза Мунисе, като ме завари да гледам унесено навън, притиснала чело на прозореца.

Помъчих се да се овладее и се усмихнах:

— Нищо ми няма, дете. Мъничко ме боли главата. Хайде да поизлезем на двора и ще ми мине.

Часове наред през нощта стоях будна в леглото, втренчила поглед в тъмнината. Бях отчаяна, не знаех какво да правя. Безочлив нахалник! Кой знае какви неща се бе осмелил да ми наговори в тези писма? Няколко пъти ми се дощя да запаля лампата и да прочета писмата, но се овладях. Беше ми срамно и унижително да ги чета.

Минаха два дни. Писмата продължаваха да си стоят там и да ме ядат отвътре, сякаш тровеха въздуха в стаята. Моята продължителна потиснатост се предаде и на Мунисе. Бедното момиче разбираше причината на угнетението ми и поглеждаше с ненавист и отвращение към тези пликове, които ме бяха разстроили.

Тази вечер пак се бях замислила край прозореца. Мунисе приближи нерешително и каза със страх:

— Какичко, направих нещо, но не знам дали няма да ми се разсърдиш?

Обърнах се рязко. Очите ми неволно се отправиха към етажерката до огнището. Писмата не бяха там. Сърцето ми се сви от болка.

— Къде са? — попитах аз.

Момичето наведе глава.

— Изгорих ги, какичко. Толкова много те измъчваха!

— Какво си направила, Мунисе? — рекох тъжно аз.

Момичето трепереше. То мислеше, че ей сега ще се разгневя, ще го хвана за раменете и ще започна да го разтърсвам. Стиснах глава и заплаках.

— Какичко, не плачи. Писмата не са изгорени. Излъгах те. Ако не се беше измъчвала, щях да ги изгоря. Ето ги!

Детето с една ръка милваше главата ми, а с другата тикаше писмата в моите ръце.

— Вземи ги, какичко. Вероятно са от някой, когото обичаш.

Трепнах и възкликнах:

— Не те е срам, какви са тия думи!

— Откъде да знам, какичко? Ако не бяха от любим човек, щеше ли да плачеш така?

Засрамах се от думите на това дребосъче, което всичко знае. Засрамах се от сълзите си. Трябваше най-после да се сложи край на тази история и взех решение:

— Дете мое, по-добре да не беше казала тези думи. Но щом ги каза, ето гледай, ще ти докажа, че писмата не са от човек, когото обичам. Ела тук да ги изгорим заедно.

Стаята беше тъмна. Само в огнището от време на време припламваше наръч догарящи съчки. Хвърлих едно от писмата в огъня. Пликът започна да гори, като се гърчеше. Когато той догаряше, хвърлих второто, а след това третото писмо.

Мунисе се притисна до гърдите ми, обхваната от някакво непонятно вълнение. Докато писмата горяха, мълчахме, сякаш пред нас умираше човек.

Когато дойде ред на четвъртото писмо, сърцето ми бе обхванато от непоносима болка и разкаяние. Но не можех да го оставя, след като

изгорих другите. Хвърлих го в огъня с такава болка, сякаш откъснах част от сърцето си.

Последното писмо не пламна изведнъж като другите. То започна да тлее бавно и задимя от единия край. После пликът се разлепи, отвори се и хартията, изпълнена със ситни букви, започна бавно да гори. Нямах сили да издържа повече. Мунисе сякаш прочете това, което ставаше в душата ми, наведе се неочаквано, бръкна в огъня и спаси късче от това последно писмо.

Престраших се да го прочета едва след като детето заспа. Бяха останали само следните редове:

„... Миналата сутрин мама се разплака, като ме гледаше в лицето. «Какво ти е, мамо? Защо плачеш?» — попитах аз. Отначало тя не искаше да ми каже и отговори: «Нищо... Сънувах един сън.» Настоявах, молих я. Най-после тя бе принудена да отстъпи. Като плачеше тихо, започна да разказва: «Сънувах я. Бродех в тъмнината и питах всеки срещнат. „Тук ли е Фериде? Кажете, за бога!“ Една жена със закрито лице ме хвана за ръката и ме заведе във влажно и тъмно помещение, подобно на текке^[29]. „Фериде лежи тук. Умря от дифтерит...” — ми рече тя. Погледнах: детето ми лежеше със затворени очи, а лицето ѝ не се е променило. Заплаках от болка и се събудих. Казват, че ако сънуваш някого умрял, ще го видиш жив, нали, синко? Скоро ще видя Фериде, нали, Кямран?...»

Предадох ти дословно думите на мама. Остави мен. Но справедливо ли е да разплакваш тази стара жена, която ти е като майка? Сънят на леля ти след този ден стана и мой сън. Щом си затворя очите, те виждам в някаква далечна страна, в една тъмна стая. Затворените ти очи, свежото ти лице...”

Писмото прекъсваше тук. То ми разказа само за скръбта на леля. Кямран, ти виждаш, че ни разделя буквално всичко. С теб не сме дори и врагове, а двама души, чужди един на друг, които никога, никога вече няма да се видят.

Зейнилер, 5 февруари

Снощи, късно през нощта, се разнесоха изстрели откъм блатото. Аз се изплаших, но Мунисе никак не се разтревожи.

— Често се случва. Жандармеристите гонят разбойници — каза тя.

Гърмежите продължаваха с малки интервали около десетина минути.

На сутринта научихме подробностите. Предположението на Мунисе излезе вярно.

Станало сблъскване между жандармерията и неколцина скитници, които ограбили пощата. Единият от жандармеристите бил убит, а другият, тежко ранен, бил докаран в гостната на Зейнилер.

Към пладне малкият Вехби пристигна в училището, задъхан от тичане, и ме грабна за ръката:

— Учителко, бързо намятай булото (вероятно искаше да каже наметалото) и тръгвай! Викат те в гостната.

— Кой ме вика?

— Татко каза, че докторът те вика.

Веднага си взех наметалото и тръгнах. Вехби вървеше отпред, а аз отзад.

Гостната представляваше стара сграда, подарена от някой благодетел, и се състоеше от две схлупени стаи и изкорубен коридор със стъпала. Тук биват настанявани пътници, настигнати от нощ, сняг или болести, а хората им носят малко храна за добро.

Преди да вляза вътре, помилвах главата на хубавия кон, вързан пред вратата, който ровеше земята с копито и изпускаше пара из ноздрите си. В преддверието, което беше тъмно, светеше лампа.

Пълен военен лекар с груб шинел и грамадни ботуши пишеше нещо, седнал на едно стъпало, и разговаряше с няколко души в преддверието, чиито лица не се различаваха. Виждах го в профил. Той имаше гъсти бели мустаци, дебели вежди, живо и симпатично лице. Но, боже мой, колко груби и дори цинични думи употребяваше този човек, когато говореше! Той прекаляваше толкова, че по едно време бях решила да се върна обратно назад.

Когато отново се заля от смях, готвейки се очевидно да каже пак някой цинизъм, той вдигна глава, видя ме и изведнъж млъкна, а след това се обърна към човек, на когото виждах само голямата черна брада върху сивата куртка:

— Хей, капитане, извинявай, ама тези, дето са те нарекли „Чичо Мечо“, имат право от земята до небето. Защо не ме предупреждаваш да не говоря такива деликатности в присъствието на жена? — каза той, а след това се обърна към мен: — Извинявайте, сестро. Не забелязах, че сте дошли. Заповядайте горе, но почакайте първо да сляза от стъпалата. Дъските са тънки като кори за юфка и не изглежда, че ще могат да издържат двама души. Ха сега, минете. Аз съм зад вас.

Качих се горе, като прескачах стъпалата две по две. Старият лекар продължаваше да задява човека, когото наричаше „капитане“.

— Капитане, тази учителка е от Истанбул. Ти се чудиш откъде съм разбрал, нали? Ех, капитане, гледаш с недоумение на всичко, което става по нашия свят, като глупава овца. Разбрах я от начина, по който изкачи стъпалата. Видя ли я как подскача като яребица? А сега, ако искаш, мога да ти кажа и годините й. Да пукна, ако е на повече от четиридесет.

Обичам такива дръзки думи. Забавляват ме. Усмихнах се и си рекох:

„Грешиш, докторе!“

Старият доктор, под чиито ботуши стъпалата изскърцаха, се изкачи горе след пет минути и започна да ми говори, без да ме гледа в лицето.

— Какво виждате, госпожице, имаме един ранен. Не е нещо сериозно, но той се нуждае от грижи. След малко заминавам. Работата е незначителна, трябва да се прави превръзка, но се страхувам, че няма да се справят. Те не вярват твърде на лекари. Щом намерят удобен случай, веднага прибегват към бабешки церове. Могат да намажат раната с разни мръсотии. Вие сте грамотна жена. Сега ще ви обясня какво трябва да се прави, а вие ще се грижите за този човек, докато стъпи на краката си. Само че не знам дали понасяте такива неща...

— Понасям, докторе. Имам здрави нерви. Не се плаша от нищо.

Докторът вдигна глава с учудване.

— Я си открийте лицето да ви видя — каза той.

Тези безцеремонни думи на доктора бяха така подкупващи и искрени, че аз вдигнах воала без стеснение и дори се усмихнах.

Старият доктор, по наивното лице на когото бе изписано комично изумление, вдигна ръце и започна, да се смее високо. Високо и изразително.

— Какво търсиш тук?

Обърках се. Дали не ме познаваше отнякъде? Впрочем и аз на свой ред реших да се пошегувам. Физиономията на доктора внушаваше доверие и предразполагаше:

— Няма да твърдите, струва ми се, че ме познавате, нали?

— Лично теб не, но вида ти познавам, дете, вида. Този вид, който за съжаление е на изчезване от земята.

— Като мамутите ли, господине?

Моята палавост, която в продължение на пет минути бях държала затворена в себе си, отново започна да се проявява. Сестра Алекси винаги подчертаваше, че щом ме пуснат под одъра, веднага се качвам на одъра, започвам да се превземам, да предъвквам думите като малко дете, да нахалствам.

Докторът доста беше патил в живота, беше чист човек. Той ме попита, като се смееше все така високо:

— Я ми кажете откъде попаднахте тук, вие, която сте пълна противоположност на ония грамадни, грозни слонове гиганти, вие, мъничкото, веселото, жизнерадостното, изящното и, тъй като съм стар, мога да прибавя още красивото благородно същество?

Започвах да чувствам, че зад суровите думи и шумния смях на този грубоват военен лекар се крие дълбока нежност.

Като се стараех да бъда сериозна, отговорих:

— Аз съм учителка, докторе. Искях да работя, да бъда полезна, и ме изпратиха тук. Безразлично ми е къде ще бъда. Мога да работя там, където кажат.

Докато му говорех, ме гледаше внимателно.

— Значи, сте дошли тук само за да работите, да служите на просветното дело, на родината, на децата, така ли?

— Да, това е моята цел.

— На тази възраст, с това лице и с тази външност? Я ми кажете истината. Погледнете ме в очите. Ха така! Мислите, че ще се хвана на такава въдица, нали?

Очите на доктора, които се смееха сладко, като се губеха със своите бели клепки между пълните му бузи, сякаш проникваха чак до дъното на душата ми.

— Не, дете — продължи той. — Истинската причина е друга. Работата не е дори в това, че трябва да изкарвате средства за

съществуване. Колкото повече се мъчите да го скриете, толкова по-добре го виждам. Ако ви попитам коя сте, от кое семейство сте, къде живеете и тъй нататък, няма да ми кажете, нали? Виждате ли как знам? Тук има някаква тайна. Но не искам да ровя. Нека тази загадка остане между нас.

Млъкнахме и двамата.

След като помисли малко, старият доктор каза:

— Ще ми разрешите ли да ви направя малка услуга? Искате ли да издействам да ви изпратят на по-добро място? Имам някои познати в министерството.

— Не, благодаря, аз съм доволна от мястото си.

Той пак се засмя, сви рамене и каза с насмешлив тон:

— Много добре, много добре! Но самопожертвованието не може да продължава безкрайно. Ако един ден ви дотегне тук, пишете ми. Ще ви оставя адреса си. Човешко е.

— Благодаря.

— И тъй, свършихме. Сега да поговорим по работа. Нека ви запозная с онова, което предстои да вършите.

Той отвори вратата на една от стаите. Върху разкривено легло лежеше човек, лицето и тялото на когото бяха покрити с войнишки ямурлук.

— Как си, Молла, по-добре ли си? — попита докторът.

Раненият надигна ямурлука с ръка и се опита да стане.

— Не мърдай, лежи спокойно. Имаш ли болки и оплаквания?

— Нямам, слава богу. Само скулата ме понаболява малко.

Докторът пак се разсмя:

— Ох, моите мили невежи! Коляното си той нарича скула и мисли, че стомахът му се намира в петите. Обаче изпречи ли се някой пред него, тежко му и горко. Ще ти мине, Молла. Ти благодари на аллаха, че куршумът не е попаднал малко по-вляво. Искаш ли да стъпиш на краката си до една седмица? Виж, ако ти е харесало спокойствието тук и ти се иска да полежиш малко повече, това е друга работа. Тогава ще правиш всичко, което ти каже това девойче, разбра ли? Отсега нататък тя ти е доктор, тя ще те превързва. Ако чуя, че си сложил някое бабешко лекарство, мисли му... Като нищо ще се върна и ще ти отрежа крака, без да ми мигне окото.

Той започна да развива бинтовете, като нарочно се допираше до раната и караше човека да вика: „Олеле, докторе!“

— Мълчи. Жалко, че си мъж. Я се виж какъв си голям, човек с брада и мустаци, не се ли срамуваш да викаш пред това мъничко момиченце? Туй не е рана, а играчка. Ако знам, че ще ми се падне такава болногледачка, веднага ще си направя някоя безопасна рана като своята.

Един час по-късно старият доктор и брадатият капитан напуснаха селото.

Не може да има по-проста случка от тази, нали? Но аз не помня никой друг път да съм преживявала такова странно вълнение и душата ми да е била така дълбоко разтърсена.

Зейнилер, 24 февруари

Казват, че лятото тази година щяло да настъпи бързо. От една седмица времето е ясно. Навсякъде слънце и светлина. Ако нямаше сняг по върховете, човек би помислил, че е настъпил май.

Днес беше петък. След като се наобядвахме, започнах да работя в стаята си над един акварелен портрет на Мунисе. На вратата неочаквано се почука. Влезе Хатидже ханъм. Забрадката ѝ беше паднала на раменете, тя цялата трепереше. Никога не съм я виждала така разтревожена и развълнувана.

— Дойдоха двама господа. Единият бил началник на просветата. Дошъл да инспектира. Слизай бързо. Аз се притеснявам, не мога да говоря с тях.

Като си обличах наметалото набързо, се усмихвах на себе си. Този цар на мързеливците, когото го мързи да помръдне дори ръката си в своя кабинет, си е направил труд да дойде чак тук? Просто невероятно!

Долу, пред вратата на класната стая, се срещнах с двама души, единият от които беше много висок, а другият — много нисък.

Докато търсех с очи началника на просветата, нисичкият човек пристъпи към мен. На лицето му, което не можеше да се различи добре в тъмнината, лъсна монокъл.

— Госпожице, вие ли сте учителката? Имам чест да ви се представя. Аз съм началникът на просветата Решит Назъм. Защо е

толкова тъмно тук? Това не е училище, а яхър.

Отворих вратата на класната стая и рекох:

— Вътре е малко по-светло, господине.

Той вървеше много интересно, като правеше учудващо широки крачки за ниския си ръст, и от това походката му изглеждаше величествена.

След като престъпи прага на стаята, той спря и започна да говори, размахвайки ръцете си така, сякаш държеше реч:

— Мон шер, погледни! Каква мизерия, каква мизерия! Необходими са хиляди свидетели, за да повярва човек, че това е училище. Как да бъдеш радикален! Продължаваш ли да смяташ, че не съм прав, като казвам: „Или всичко, или нищо!“

Сега имах възможност да ги видя по-добре. Началникът на просветата, когото на пръв поглед взех за младеж, за някакъв новоизлюпен денди, беше плешив, кажи-речи, на петдесет години. Той непрестанно мърдаше вежди и въртеше очи, така че набръчканото му лице приемаше нов израз при всяка казана от него дума.

Що се отнася до другия, той беше, напротив, висок, сух и мургав човек, с тънки мустаци. Беше толкова висок, че дори се беше прегърбил.

Началникът на просветата се обърна отново към мен:

— Госпожице, позволете да ви представя моя другар, Мюмтаз бей, инженер в областното управление на благоустройството.

— Така ли, господине? Отлично! — казах аз, просто за да кажа нещо.

Началникът на просветата ходеше из класната стая, като стъпваше тежко, сякаш опитваше здравината на пода, и докосваше с крайчеца на бастуна си чиновете и картините.

— Аз, драги, имам големи проекти. Ще съборя всичко и ще строя наново. Ще направя хубави, хигиенични сгради. Ако не ми дадат искания от мен кредит, горко им! Подготвих работата много добре, преди да дойда тук. Истанбулският печат чака като батарея, готова да стреля всеки момент. Щом дам един малък сигнал и — бум, бум. Ще бъде ужасна бомбардировка. Нали разбираш? Или идеите, които живеят в тази глава, ще се превърнат в действителност, или аз ще се махна от този пост.

Нямаше никакво съмнение, че всички тези хубави думи бяха казани, за да смаят мен, селската учителка. Той попита повторно, като наместваше монокъла си:

— Колко ученици имате?

— Тринадесет момичета и четири момчета, господине.

— Цяло училище за седемнадесет деца! Странен разкош. Ти ще видиш ли сградата, Мюмтаз?

— Всичко е ясно. Няма нужда.

Забелязах, че докато началникът на просветата говореше за своите грандиозни проекти, инженерът ме поглеждаше крадешком. Най-после той заговори на развален френски, за да не разбере аз:

— Моля те, драги, накарай я под някакъв предлог да си открие лицето. То гори под воала като пожар. Откъде е попаднала тук?

Началникът на просветата не се оказа такъв, какъвто изглеждаше. Той се смути от думите на своя другар и отговори на още по-лош френски:

— Не забравяй, драги, че се намираме в училище. Бъди сериозен!

Началникът разтягаше като ластик повехналата кожа под брадата си и премисляше нещо. Изведнъж той се обърна към мен:

— Госпожице, ще закроя това училище.

— Защо, господине, какво има? — попитах объркана.

— Госпожице, в такава безобразна сграда не могат да се възпитават деца. Пък и учениците ви са малко. Докато заемам поста областен началник, ще положа всички усилия да направя в много села евтини, но кокетни, хигиенични и модерни, тоест съвременни училища. Сега ви моля да ми дадете някои сведения.

Той извади от джоба на жилетката си елегантен бележник, зададе някои въпроси, записа отговорите и каза:

— Що се отнася до вас, госпожице, ще ви назнача на друго, по-подходящо място. Като получите заповедта за закриване на училището, ще дойдете в Б. и ще уредим този въпрос. Моля ви, кажете името си.

— Фериде.

— Госпожице, в Европа има хубава традиция. Към собствените имена прибавят и бащините. Тогава името става по-определено. Вие, учителите, трябва да прилагате тези новости. Така например в главната книга вместо да пишете името на ученичката: „Меляхат, дъщеря на

Али ходжа“, можете просто да отбележите: „Меляхат Али“ и толкоз. Ясно ли е, госпожице? Името на вашия баща?

— Низамеддин.

— Тогава ще ви наричаме Фериде Низамеддин, госпожице. Отначало това може да ви се стори странно, но ще свикнете. Какво сте завършили?

Не исках да съобщя името на нашия пансион, защото щяха да разберат, че зная френски и може би инженерът щеше да се засрами от това, което каза преди малко. Затова се задоволих само да кажа:

— Имам частно специално образование, господине.

— Както казах, като дойдете в Б., ще се явите при мен. Ще ви потърся подходящо място. Хайде, Мюмтаз, в плана има още две села.

Инженерът, който бе седнал на един ученически чин и клатеше дългите си тънки крака, каза нахално със своя „хубав“ френски език:

— Това е изключителен екземпляр. Остави ме тук. Трябва да намеря начин да я накарам непременно да открие лицето си.

Началникът на просветата отново се сконфузи и рече на турски, за да не породя съмнение в мен:

— Нямаме време. Ще напишеш доклада си по-късно. Хайде, ако обичаш! — и тръгна.

Инженерът се спря пред входната врата и започна да се оглежда, сякаш наблюдаваше покрива и прозорците на сградата. Той чакаше да излезе на светло.

Нарочно се обърнах с гръб към тях и си дадох вид, че съм заета с нещо.

Той се обърна още един-два пъти, докато минаваше през двора, а когато прекрачи прага на пътната врата и излезе на улицата, тръгна покрай оградата, като от време на време поглеждаше вътре, надигайки се на пръсти.

Новината се пръсна бързо из селото. Въпреки че беше петък, децата и майките тичаха при мен и споделяха тревогите си, че затварят училището. Много ме трогна това, че децата, които ми се струваха чужди и равнодушни към мен и училището, сега плачеха и ми целуваха ръка.

Хатидже ханъм, вързала голяма кърпа така, че главата ѝ приличаше на огромна пирамида, се прибра в стаята си. Моето

положение беше тежко, но признавам, че от цялата работа много по-тежко пострада тази женица.

Надвечер в училището дойдоха жената на кмета и Назифе ханъм. И двете бяха огорчени, особено Назифе ханъм. Тя ме гледаше многозначително и въздишаше.

— Имах съвсем други намерения, но такава била волята на аллаха.

Налагаше се и аз да отговоря с престорена тъга.

— Какво да се прави, Назифе ханъм, така било писано — казах аз, като наведох очи към земята.

Накратко казано, този дребничък господин с монокъла обърна надолу с главата село Зейнилер. Селяните бяха много огорчени.

Знаех, че на този свят не е възможно да попадна в по-лошо село от Зейнилер, и въпреки това мъката на хората се предаде и на мен. Изключение правеше само Мунисе. Тази немирница просто щеше да хвъркне от радост.

— Кога ще тръгнем, какичко? До два дни? — питаше тя и пърхаше като птичка.

Зейнилер, 3 март

Утре тръгваме на път.

Първите дни Мунисе се радваше много. Но от вчера насам е странно тъжна.

От време на време тя се замисля, като отправя поглед в далечината, а на въпросите ми отговаря разсеяно.

— Мунисе, ако не искаш да дойдеш с мен, мога да те оставя тук — рекох аз.

— Не, какичко, бих се хвърлила в кладенеца — отговори тя припряно.

— Мъчно ли ти е, че ще се разделиш с братчетата си?

— Не ми е мъчно, какичко.

— Може би ще ти тежи раздялата с баща ти?

— Съжалявам баща си, но не го обичам толкова, какичко.

— Добре, какво те измъчва тогава?

Тя мълчеше с наведена глава, а ако настоявах повече, започваше да се смее пресилено и да ме прегръща. Но аз не вярвам на тази

престорена веселост. Нима не зная каква е Мунисе, когато се радва истински? Впрочем в нейните бистри детски очи винаги съм забелязвала малко тъга. Толкова се мъчих да я накарам да ми каже причината, но всичките ми усилия отидоха напразно. Днес случайност ми помогна да открия тайната, която кара да страда сърцето на това дете. Надвечер по някое време Мунисе изчезна, макар да знаеше, че в този момент имам нужда от нея. Трябваше да ми помага в приготовленията за път.

Повиках я няколко пъти, не се обади. Сигурно беше в двора. Отворих прозореца и извиках:

— Мунисе! Мунисе!

Тя се обади с тънкия си глас отдалеч, някъде откъм гробницата на Зейни баба.

— Идвам!

Когато дойде при мен, я попитах защо обикаля тези места самичка. Тя се обърка и се опита да ме излъже, като ми наговори разни безсмислени причини.

Погледнах я внимателно в лицето. Очите ѝ бяха зачервени. По леко преbledнелите ѝ бузички имаше следи от току-що изсъхнали сълзи. Изведнъж изпаднах в паника. Започнах настоятелно да я питам какво е правила там и защо плаче. Ръцете ѝ бяха в моите ръце и тя извиваше глава, за да скрие лицето си, като продължаваше да мълчи, но устните ѝ леко потрепваха.

Бях решила на всяка цена да я накарам да проговори. Казах ѝ, че ще я оставя тук, ако скрие причината от мен. Тогава тя не можа да издържи, сведе очи и каза срамежливо, сякаш признаваше кой знае какъв голям грях:

— Мама беше дошла да ме види. Чула, че заминаваме. Не ми се сърди, какичко.

Когато ми признаваше този голям грях, цялото ѝ тяло трепереше, очите ѝ се напълниха със сълзи.

Разбрах, детенце, разбрах много по-добре, отколкото очакваш, болката на твоята мъничка душа.

Като оправях падналите на лицето на Мунисе коси и милвах леко брадичката ѝ, аз казах с кротък и спокоен глас:

— Защо ще се страхуваш и плачеш? Тя ти е майка. Разбира се, че трябва да я видиш.

Бедното дете още не можеше да повярва, гледаше ме със страх в очите и търсеше разни детински причини, за да ме убеди, че не обича тази жена, която всички мразят и проклинат. А в действителност така я обичаше, така горещо я обичаше...

— Дете мое, ако не обичаше майка си, бих те упрекувала много. Може ли да не се обича майка? Хайде, изтичай да я върнеш. „Кака непременно иска да те види“ — речи. Аз ще дойда при гробницата.

Мунисе прегърна коленете ми, целуна полите ми и хукна към двора. Това, което направих, беше много рисковано. Знаех го. Ако разберат, че съм се срещнала с тази жена, селяните ще започнат да говорят лоши работи, а може би ще ме прокълнат. Но нека...

Чаках ги дълго, спотаена между дърветата от долната страна на гробницата. Жената се беше отдалечила доста. Мунисе трябва да е тичала чак до отсрещната страна на тръстиката, за да я върне назад.

Най-сетне се показаха. Пристигането на двете — майка и дъщеря, представляваше тъжна, много тъжна картина. Те вървяха разделени, сякаш бягаха, сякаш се срамуваха една от друга, бавеха се нарочно, като си даваха вид, че затъват в калта. Бях се подготвила да кажа на тази жена думи, пълни с нежност и любов. Но когато се срещнахме, не можахме да намерим какво да си кажем.

Тя беше висока, крехка женица. Носеше старо закръпено наметало, а лицето си беше закрила с лилава забрадка вместо с воал. На краката си имаше скъсани кални обувки с изкъртени токове. Чувствах, че трепери, сякаш се плашеше от някого.

— Открийте си лицето — казах аз, като се помъчих да изглеждам колкото мога по-спокойна и да сдържа вълнението си.

Тя вдигна воала си след кратко колебание.

Личеше, че е доста млада, имаше може би най-много тридесет — тридесет и пет години. Но русото ѝ лице беше толкова уморено, толкова повехнало...

Мислех, че жените като нея ходят силно гримирани. Но по нейното лице нямаше дори следа от грим. Най-силно ме порази голямата прилика между нея и Мунисе. Изведнъж ми се стори, че това е тя, Мунисе, пораснала ненадейно и достигнала тази възраст. После, после...

С неволно движение хванах детето за раменете и го притиснах към себе си. Дишах тежко, в очите ми напиха сълзи. Бях се

нагърбила с голяма, много тежка задача. Но непременно щях да я изпълня, щях да направя от Мунисе добре възпитана жена. Това щеше да бъде най-голямата утеха в живота ми. Казах на жената, сякаш бях уверена, че в този момент тя също мисли това, което мисля и аз:

— Мила госпожо, виждам, че съдбата ви е лишила от щастието да отгледате това мъничко момиченце. Какво да се прави, такъв е светът. Искам да ви кажа само това, че можете да бъдете спокойна. Ще я отгледам като собствена дъщеря. Няма да я лишавам от нищо.

Тя за пръв път се осмели да заговори:

— Зная, малка госпожице. Мунисе ми е разказвала. От време на време, когато имах път насам, се отбивах да виждам Мунисе. Аллах да ви възнагради.

— Значи, вие сте се виждали с Мунисе?

Почувствах, че Мунисе, която ме беше прегърнала през кръста с малките си ръчички, отново започна да трепери. Беше се разкрило ново провинение на момиченцето. Значи, тя се е виждала тайно с майка си? Но имаше още един, много по-тъжен факт. Тя се е срамувала да каже на майка си, че крие от мен срещите си с нея.

— Ако бяхме останали тук, щях да ви давам възможност да се виждате с дъщеря си винаги, когато пожелаете — казах аз. — Но утре ще отпътуваме за град Б... Къде ще отидем оттам, не се знае. Бъдете спокойна, мила госпожо. Не мога да кажа, че ще бъда за нея майка, но ще се постарая да бъда поне добра сестра.

По едно време забелязахме, че долу в тръстиката обикаля човек. Беше бащата на моя ученик Джафер ага. Той ходеше често на лов за патици в блатото...

Майката на Мунисе изведнъж се разтревожи.

— Аз ще тръгвам, мила госпожице — рече тя. — Не бива да ме видят при вас.

Тези думи показваха, че бедната жена има чувствително сърце. Това се виждаше от нейното държание, от нейната външност и от израза на лицето ѝ. Първото ми предположение излезе вярно. Изящността и благородството на лицето и на душата си Мунисе бе наследила от тази нещастна жена. Тревогата, която прояви тя, за да ме спаси от клюки, засегна моята гордост. Не исках да се разделя с нея, без да съм оставила хубави чувства в нейната душа. За да покажа, че не отдавам никакво значение на клюките, казах:

— Защо бързате? Не можете ли да останете още малко?

Бедната женица гледаше ръцете ми с дълбока благодарност и устните ѝ трепереха от желание да ги целува. Но явно личеше, че няма смелост да се докосне до мен.

Седнахме на дънера на топола, повалена от последната буря, и взехме Мунисе между нас. Сега беше неин ред да говори. Бедната жена разказваше пламенно, сякаш чувстваше, че ще ѝ олекне на душата, ако ми разкаже живота си. Тя говореше доста плавно и гладко.

Историята на нейния живот беше проста, но тъжна. Тя била родена в Истанбул, в Румеликавак. Баща ѝ, който бил дребен чиновник, и майка ѝ починали. Тя била осиновена от благородно семейство в Бакъркьой. Пораснала заедно с децата на това семейство и била възпитавана почти като благородничка. Когато станала на петнадесет-шестнадесет години, вече имала добри кандидати. Но не искала никого от тях, все намирала някакви поводи да откаже, защото обичала едного: младия син на това семейство, който тогава учел във военното училище и мустаците му току-що наболи. В действителност тя нямала никаква надежда, защото знаела все пак, че е осиновена. Но за нея било щастие да го вижда в края на всяка седмица и да чува гласа му.

По онова време бащата бил назначен за началник на областното финансово управление в град Б. и цялото семейство се преместило там. В Истанбул останал само синът, който учел във военното училище.

Четири месеца, прекарани в Б., без да види своя любим, ѝ се сторили като четири години и просто щяла да полудее. И най-после, когато той дошъл за лятната ваканция при своите...

Не минало много време и разбрали за нейното увлечение. Бащата, майката и дъщерите вкупом се нахвърлили върху нея и тъй като не искали да я държат повече в къщи, изпратили я тук, в едно от близките села, при някаква стара жена. Там се родила по-голямата сестра на Мунисе, която починала на четири години от дифтерит. Кой ще се съгласи да приеме девойка с дете в ръцете? Тя плакала, мислила и най-сетне се съгласила да се омъжи за един стар горски служител. В първите години се примирила със съдбата си. Но когато мъжът ѝ се установил в това село Зейнилер, налегнала я непоносима душевна

мъка. Тя чувствала, че просто оглупява в тъмната стая и от ден на ден все повече линее.

Когато разказваше тези неща, очите и тялото на бедната жена бяха обхванати от такава умора, че тя сякаш отново бе потисната от онази тежка тъма.

Точно по това време в село дошла жандармерийска група за преследване на разбойници. Младият офицер, командир на войниците, които си устроили лагера в отсрещната страна на тръстиката, я преследвал цели три седмици. Жената в края на краищата се поддаде на изкушението и избягала с офицера, като напуснала мъжа и детето си.

Тази проста история, не знам защо, ми действа много силно. Нощта настъпваше. Оставих Мунисе насаме с майка ѝ и тръгнах към училището. Може би тези две същества, които вече едва ли щяха да се видят, имаха да си кажат нещо в минутите на раздялата. Или може би в мое присъствие те нямаше да могат да се прегърнат и поплачат от сърце, така както им се иска, и в душите им щеше да остане болката на неизказаните думи и чувства.

Като прескачах надгробните камъни, за да се върна в училище, бях дълбоко замислена.

Мунисе, обикнах те заради самотата ти. Винаги съм те съжалявала. А в тези минути те ревнувам. Ревнувам те от твоята майка, която е мизерна, паднала жена, но въпреки всичко е твоя майка. Когато се разделяш с това място, където си се родила и отрасла, ти ще отнесеш спомена за погледа на майка си в своите очи и горчивия вкус на майчините сълзи на устните си.

Б., 20 март

Тази сутрин натъпках в чантата документите, които бях донесла от село Зейнилер, и отидох в отдел „Просвета“. Мунисе още спеше. Беше рано и учреждението тъкмо започваше работа. Чиновниците, които пристигаха по един, по двама, бяха още сънени и пиеха кафе или пушеха наргиле.

На мястото на главния секретар с червения пояс сега седеше господин с къдрава черна брада и мазна яка. Попитах един от прислужниците. Той ми каза, че заедно с началника е сменен и

главният секретар и че по работа трябва да говоря с този брадат господин.

Приблжих се до него, поздравих го, казах му, че съм учителката от село Зейнилер, където училището е затворено по заповед на началника на просветата, и че съм дошла да предам документите на училището.

Главният секретар се позамисли.

— Ах, да — каза той, — много добре. Почакайте малко навън, докато дойде началникът.

Наложи се да чакам цели три часа в тъмния схлупен коридор на учреждението. На такива места минувачите гледат нахално и дори се намират хора, които подхвърлят закачки.

До един от прозорците бяха подпрели счупена стълба. Седнах на едно от нейните стъпала и зачаках.

Прозорецът гледаше към двора на разрушено медресе. Един софта^[30] със сини шалвари и запретнати ръкави чистеше зарзават край шадравана. На грамадния чинар, чиито клони проникваха през прозореца, до който бях застанала, играеха врабчета.

Седях замислена, с лакти, подпрени на коленете, и глава, облегната на ръцете.

Вчера сутрин по това време още не бях напуснала Зейнилер. Всички мои ученици, от най-малкия до най-големия, бяха дошли до коларския път над скалите, за да ме изпратят. Какво меко сърце имам. Колко бързо обиквам хората около мен. Чичо ми Азиз от време на време ме хващаше за ръцете и казваше:

— Ах ти, мое момиче, отначало страниш от хората, бягаш, а после се залепваш като борова смола.

Имал е право. Съжалявах всички тези деца. Хубавите — заради хубостта им, грозните — заради грозотата им, бедните — заради бедността и мизерията им. Ако оставям по късче от сърцето си на всяко място, с което се разделям, какво ще ми остане?

Бедничките целунаха едно по едно ръката ми. Мехмед овчарят ми изпратил по Зехра новородено яренце. Подаръкът на този човек така ме трогна до сълзи! Сложих животинчето, което още не беше отворило очите си, в обятията на Мунисе. В запустелите планини се разнесе тракането на чеченската кола и затрептя песента на звънчетата.

Аз и Мунисе махахме кърпи към децата, докато изчезнаха сред черните скали.

Колата спря пред хотела в доста интересен момент. Хаджи Калфа гонеше грамадна котка, която изскочи от вратата с парче дроб в уста. Той размахваше като бич в ръката си маркуч от наргиле и крещеше:

— Ще видиш ти, проклетнице, ще ти одера кожата!

Тъкмо когато минаваше покрай нас, аз извиках:

— Хаджи Калфа!

Той не разбра изведнъж откъде идва гласът и се спря.

Щом ме съзря в колата, вдигна ръце и извика сред улицата, колкото му глас държи:

— О, милата учителка!

Заслужаваше да се види радостта на този човечец.

— Ха, иди си със здраве и се натъпчи спокойно. Халал да ти е! — извика той весело на котката, която стискаше здраво дроба в устата си и се мъчеше да се покатери по стената на отсрещната разрушена сграда.

Хаджи Калфа беше толкова радостен, че забеляза Мунисе, която ме следваше с ярето в ръце, едва когато стигнахме втория етаж на хотела и попита:

— Кое е това момиченце, госпожице учителко?

— Мое е, Хаджи Калфа — казах. — Ти не знаеш. Омъжих се в Зейнилер и имам момиченце.

Хаджи Калфа помилва Мунисе по брадичката:

— Ти не гледай този, който говори, а този, който го кара да говори. Ще даде аллах и това ще стане. Момиче то си го бива, здраво е и стройно.

По щастлива случайност моята стая със сините тапети се оказа свободна. Това ме зарадва много. Вечерта Хаджи Калфа ме завлече насила да вечерям у тях.

Казах, че съм уморена и не исках да отида. Но старият човек просто ми заповяда:

— Виж я ти нея! Нищо ти няма. Шест месеца пеш да вървиш, дори цветът на лицето ти няма да се промени.

Всичко това е хубаво, прекрасно. Но има нещо, което ме тревожи. Снощи, преди да си легна, направих сметка и резултатът беше толкова смайващ, че просто не повярвах. Затова пресметнах повторно, на пръсти. За съжаление сметката се оказа вярна. Макар че резултатът беше доста плачевен, не можах да се въздържа да не се засмея. Досега мислех, че съм живяла от труда си. Излезе, че съм харчила спестяванията си.

Бедната Гюлмисал Калфа ми бе казала, че не е разумно да отида в чужд край без достатъчно пари на ръка, продаде един от диамантите на мама и ми предаде получената сума в специална кесия.

Досега имах доста разходи. А и доста време бях безработна. Парите за път също не бяха малко. На всичко отгоре никога не бях помислила, че не съм нищо друго освен бедна селска учителка. Винаги, когато виждах около мен някой гладен и изпаднал в мизерия човек, считах за свои дълг да му помогна. Но хората наистина са безсъвестни. Окуражени от моята доброта, ръцете, които се протягаха за милост, започваха да стават все повече и повече, особено напоследък.

Разбира се, че заплата ми, която и до днес не помня с точност колко куруша бе, не може да посрещне всичките ми разходи. Още повече, че две от заплатите си и досега не съм успяла да получа.

Ето че при всеки подобен случай на затруднение бях посягала на кесията. Но сега тази бедна кесийка беше така олекнала, че просто нямах смелост да броя съдържанието ѝ. Излиза, че въпреки големите премеждия и уморителния труд през тези пет месеца бях живяла пак с помощта на семейството си.

Като си играех с листата на чинара, които се подаваха през прозореца, и премислях всичко това, ми идеше да плача и да се смея. Но намерих утешение: „Не се измъчвай, Чучулиго — си казах аз. — Ако не си спечелила нищо, не си ли научила поне какво значи да живееш, да изкарваш препитанието си, да търпиш? Нима това е малко? Отсега нататък, момичето ми, ти трябва да се простиш с детинщините и да станеш истинска, солидна жена.“

Докато си мислех така, в тъмния коридор настъпи неочаквана тревога. Един стар прислужник тичаше към кабинета на началника с палто в едната ръка и с бастун в другата.

След няколко минути видях дребничкия началник да се изкачва по стъпалата. Той величествено протягаше врат, а монокълт му проблясваше. Опитах се да вляза в стаята след него. Но пред мен се изпречи прислужникът, който преди малко отнесе палтото и бастуна на началника.

— Чакай, госпожице. Нека началникът си отдъхне малко. Какво си се разбързала? Как си чакала в утробата на майка си цели девет месеца? — скара ми се той.

Бях свикнала с подобни отношения и не се обидих. Дори, напротив, казах със спокоен глас:

— Моля, бащичко, доложи на началника, след като си изпие кафето. Кажи му, че учителката, която очаква, е дошла.

Началникът, разбира се, не ме очакваше, но аз сметнах, че прислужникът ще прояви по-голямо усърдие, като му кажа така. Човек трябва да се научи на тези хитрости.

След около пет минути старият прислужник отново излезе от стаята. Като не можа да различи в тъмното черното ми наметало, той започна да мърмори:

— Къде е тази жена? Постави ме в неудобно положение и избяга.

— Не се сърди, бащичко, тук съм. Да вляза ли?

— Хайде влез, дано да си доволна.

Началникът бе седнал на мястото си гологлав, с пура в устата и говореше на един възрастен човек, потънал в креслото в ъгъла. Гласът му беше учудващо дрезгав и дързък за мъничкото му тяло.

— Каква страна, господине, каква страна! Правят толкова разходи за други неща, а не могат да си отпечатаат визитки. Осемдесет души съобщават днес чрез прислужника, че искат да те видят. Прислужникът не може да каже правилно имената и се получава бъркотия. За управлението на държавата съм привърженик на системата на Петър Велики. Чиновниците трябва да се контролират не само в учрежденията, но и в личния им живот. Необходимо е държавата да се намеси и да следи какво ядат, какво пият, къде живеят, къде ходят, как се обличат. Още с встъпването си в длъжност изпратих циркуляр до училищата, в който се казва, че учители, които не се бръснат най-малко през ден, които ходят с неизгладени панталони и риза без яка, ще бъдат уволнени. Вчера инспектирах едно училище.

Пред вратата срещнах учителя. Направих се, че не съм го познал и казах:

— Иди кажи на учителя, че е дошъл началникът на просветата.

— Учителят съм аз, господине — отговори той.

— Не, ти трябва да си прислужник. Един учител не може да има такава външност. Ако заваря учител, облечен като теб, бих го изхвърлил навън.

Човекът замръзна на мястото си. Влязох вътре, без да го погледна. Утре пак ще отида в това училище и ако заваря този човек в същия вид, незабавно ще го уволня.

Чаках началникът да млъкне, за да кажа защо съм дошла. Но той нямаше намерение да спира. Колкото повече говореше, толкова повече се увеличаваше и продължаваше да се горещи:

— Да, господине, а преди няколко дни пратих циркуляр до училищата. Всички учителки и учители непременно да си отпечатаат визитки. Тези, които се представят без визитка, няма да бъдат приети — се казва в циркуляра. Но кой ти разбира?

Изведнъж той се обърна към мен със строг тон:

— Хващам се на бас, че и тази госпожица, учителката, е получила този циркуляр, но въпреки това се явява без визитка. Все същата песен в устата на прислужника: „Дойде онази госпожа, която сте извикали.“ Коя? Как се казва тази госпожа? Саръчизмели Мехмед ага^[31].

Замръзнах от изумление. Значи, всички тези думи, този гняв бяха насочени срещу мен? За това, че съм искала да вляза при него без визитка?

— Не съм получила такъв циркуляр, господине — можах да кажа аз.

— Как може? Вие къде преподавате?

— Миналата седмица бяхте в нашето училище. Аз съм учителката от село Зейнилер, от онова училище, което заповядахте да се закрие.

Началникът на просветата повдигна едната си вежда и се замисли.

— Аха, да, спомних си. Какво направихте, приключиха ли формалностите?

— Постъпихме съгласно вашите заповеди, господине. Донесох ви и документите, както наредихте.

— Добре, предайте ги на главния секретар да ги прегледа.

Главният секретар с мръсната яка ме разпитва цели два часа. Той разглеждаше документите отново и отново, питаше ме за неща, за които нямах никаква представа: доклади, записки, декларации, „непотребна“ кореспонденция, и не признаваше протоколите, които донесох от съвета на старците в селото.

Аз често се обърквах, а той презрително кривеше устни и обиждаше с думите: „И това ми било учителка!“ За една неправилно залепена марка едва не ме разплака.

После изникна още един проблем. Преди не знам колко години били отпуснати двеста и петдесет куруша на една учителка за поправка на покрива на училището, но липсвал документът за тази работа. „Защо не е направена сметката на тези пари? Къде е разписката? Ако не я намериш, ще те осъдят“ — викаше той и тропаше с крака.

— Моля ви, господине, аз съм едва от половин година там — казах и едва не се разплаках, но той не разбираше от дума.

— Боже мой, боже мой. Няма да допусна такова безобразие. Не искам без време да полудея — викаше той.

После взе документите и влезе при началника.

В стаята имаше още двама секретари, единият от които беше с чалма, а другият — с току-що наболи мустаци. Те си даваха вид, че си гледат работата на своите маси и не ни обръщат никакво внимание. Обаче когато главният секретар излезе ядосан от вратата, тези двама господа веднага скочиха от местата си, отидоха до вратата, която се отваря към стаята на началника, и започнаха да подслушват.

Но трудът им отиде напразно. След две минути гръмна гласът на началника, който викаше така силно, че се чуваше не само от нашата стая, но и от улицата.

Секретарят с чалмата потупваше радостно по гърба младия секретар.

— Аллах да те възнагради, господин началник, нахокай го хубаво кучия му син. Намери си майстора.

Началникът крещеше на главния секретар:

— Писна ми от теб! Писна ми! Какви са тези формалности, каква е тази мухлясала бюрократична глава? Жената има право! Тя не е в състояние да ти създаде документ от преди толкова години. Щом не ти стига умът, върви си. Имай предвид, че ако сам не си отидеш, аз ще те изгоня. Веднага си напиши оставката. Веднага!

Ох, боже мой, сърцето ми щеше да спре.

— Ах, господа — обърнах се аз към секретарите. — По всичко изглежда, че неволно ще стана причина за скандал. Ще си тръгна, за да не му се мяркам пред очите в това гневно състояние. Може да ми каже нещо неприятно.

Секретарят с чалмата подскачаше от радост:

— Не бой се, госпожице, не бой се — каза той, — не му обръщай внимание. Този проклетник си го заслужава. Кучият му син, не може да живее спокойно, ако от време навреме някой по-нахален от него не му затвори устата. Аллах да те възнагради. След тази попара, която сърба, ще се усмири за няколко дни. Ще си почине и той, и ние.

Гласът отгатък секна. Секретарите веднага изтичаха по местата си.

Пазачът мърмореше на себе си:

— Както казва поговорката, с безбожния се справя само безсърдечния.

Главният секретар влезе вътре, разтреперан от брадата до коленете. Той погледна с крайчеца на окоото си секретарите така, както девойките поглеждат настрана, без да си обръщат главите. Те работеха така смирено и старателно, че той се поуспокои и седна на мястото си, като мърмореше нещо под носа си.

Но не беше в състояние да работи. Пухтя и сумтя няколко минути и започна да си говори тихо:

— Този проклетник е вече на петдесет години, сменил е толкова длъжности, а няма представа за работата дори колкото старши прислужник. Утре ще си вдигне чукалата и ще си отиде, а ние ще оперем пешкира. Точно така. Ако някой ден довтаса инспектор и прегледа документите, ще рече: „Абе хора, вие тук бостански плашила ли сте? Защо не е приключена сметката на тези двеста и петдесет куруша? Къде бяхте, защо не сте видели тази нередност?“ И с пълно право човекът може да ни даде под съд. С административното право

шега не бива. Кълна се, че дори да умрем, дори да минат сто години, тези пари пак ще бъдат събрани от нашите деца.

Секретарите, които бяха надигнали глави от книжата пред себе си, слушаха внимателно и с уважение тези дълбокомислени думи.

Главният секретар намери обстановката за благоприятна и попита:

— Чухте ли какви глупости издрънка този отвратителен тип?

Пазачът вдигна глава с учудване:

— И таз добра! Чухме да се вика, но не разбрахме. На вас ли се караше?

— Отчасти на мен. Празна Мара тъпан била.

— Не се огорчавайте, господине, той нищо не разбира от тази работа. Ако не сте вие, всичко ще се обърне с главата надолу само за три дни.

Тези дни бяха казани от същия този пазач, който преди малко се радваше като дете на нещастieto, в което изпадна главният секретар. Боже, какви чудни хора!

Но предположението на секретаря с чалмата донякъде излезе вярно. След бурята главният секретар изглеждаше доста смирен и спокоен. Той запали цигара, изпусна дим на две страни и си рече:

— Я си гледай работата. На кого досега са изказали благодарност, затова, че е служил предано на тази държава?

После прие от мен документите без да ми създава нови затруднения.

Когато след малко влязох за втори път по моята работа в кабинета на началника, коленете ми трепереха от умора и пред очите ми причерняваше.

Сега началникът беше зает с друга работа. Под негово ръководство прислужниците бършеха праха в кабинета и сменяха местата на картините по стените, а той през минута-две вадеше джобното си огледало, за да огледа косите си, връзката си.

От разговора, който се водеше между него и стария господин, разположил се в креслото в ъгъла, подразбрах причината на тези приготовления. В град Б. пристигнал френски журналист, който се казвал Пиер Фор. Началникът на просветата се запознал с него и жена му на приема, даден миналата вечер от губернатора. Пиер Фор бил

много интересен човек. Той щял да публикува серия от статии в своя вестник под заглавие „Няколко дни в зеления град Б.“

Началникът разказваше с вълнение:

— Мъжът и жената, обещаха да ме посетят днес в три часа. Ще им покажа едно-две от нашите училища. Вярно, нямаме училища, които можем да покажем с гордо вдигната глава на един европеец, но ще направим малък театър. Надявам се, че ще можем да изкопчим от него някоя статия в наша полза. Добре е, че се случих тук. Ако това посещение беше станало през времето на моя предшественик, щяхме да станем за срам пред европееца.

Аз все още чаках до вратата, в единия ъгъл на паравана.

— Какво има пак, госпожице? — попита той с раздразнение.

— Предадох документите и приключих всички формалности, господине.

— Много добре, благодаря ви.

Погледнах го с недоумение.

— Благодаря ви, казах. Можете да си вървите.

— Щяхте да ми издадете заповед за ново назначение.

— Е да, но сега нямам свободно място. В случай че се оваканти някое, ще ви назначим. Идете да ви запишат името в канцеларията.

Началникът каза всичко това с остър и припрян тон. Той очакваше с нетърпение да си вървя.

В случай, че се оваканти!

Тези думи бях слушала много пъти и в министерството на просветата в Истанбул. За съжаление много добре знаех тяхното значение. Нервният тон на началника възбуди в мен странно негодувание. Направих крачка към вратата, за да си изляза, но в тази секунда пред очите ми се яви един образ — образът на Мунисе, която в момента си играеше с мъничкото яре в стаята на хотела и ме чакаше да се върна.

Да, сега вече не съм предишната Фериде, а майка, която има тежка отговорност.

Тогава се върнах обратно с наведена глава като някой бедняк, който протяга ръка на дъжда към минувачите по улицата, и казах с глас, в който звучеше плахостта на просяк:

— Господине, нямам време да чакам. Срам ме е да ви призная, но съм в тежко положение. Ако не ми дадете веднага работа...

Не можах да продължа по-нататък. От отчаяние и срам гърдите ми се задушаваха, очите ми се пълнеха със сълзи.

— Казах, госпожице — отговори началникът със същия остър и припрян тон, — нямам свободно място. Има едно селско училище в Чадърлъ. Казват, че било ужасно място. Децата учели в селското кафене. Квартира за учителя нямало. Ако ви устройва, ще ви назнача, а ако искате по-добро място, ще чакате.

Мълчание.

— Хайде, чакам вашия отговор.

Бях слушала, че село Чадърлъ е по-лошо от Зейнилер, но по-добре щеше да бъде да приема, отколкото да се влача тук с месеци и да се подлагам на най-различни унижения.

Наведох глава и отговорих с лек като въздишка шепот:

— Добре, принудена съм от обстоятелствата да приема.

Но началникът на просветата не чу моя отговор, защото тъкмо в този момент вратата се отвори и някой извика отвън: „Идват!“

Началникът закопча своя редингот и изскочи навън. Не ми оставаше нищо друго, освен да си вървя. В момента, когато щях да изляза през вратата, чух началникът да казва на френски:

— Влезте, моля.

Най-напред влезе една млада жена, облечена с широко манто. Когато видях лицето ѝ, не можах да се овладеея и извиках леко от удивление. Жената на журналиста се оказа моята някогашна съученичка Кристиан Варез.

През една ваканция тя заминала за Франция заедно със своите родители, омъжила се за свой братовчед, млад кореспондент на вестник, и останала там.

Моята приятелка за няколко години се беше променила неузнаваемо, станала бе важна дама. Като чу гласа ми, тя обърна глава и ме позна изведнъж въпреки плътния воал на лицето ми:

— Чучулиго, моя малка Чучулиго, ти тук! Ах, каква случайност!

Кристиан беше една от ония мои другарки, които ме обичаха най-много. Тя ме хвана за ръцете и ме притегли в средата на стаята. Вдигна почти насила воала ми и започна да ме целува по бузите. Кой знае колко учуден е останал мъжът ѝ, когато още не бях успяла да видя, и особено началникът на просветата?

Аз им обръщах гръб и криех лицето си в рамото на моята приятелка, за да не видят сълзите в очите ми.

— Ах, Чучулиго, всичко друго бих предположила, но никога не съм очаквала да те видя тук с тази черна демодирана носия и сълзи на очи.

Постепенно се бях съвзела. С незабелязано движение понечих да си спусна обратно воала, но тя ми попречи, обърна ме насила към мъжа си и рече:

— Пиер, да ти представя Чучулигата.

Пиер Фор беше висок рус човек със симпатично лице. Но се оказа малко екстравагантен или може би на мен ми се стори така, защото бях живяла вече доста между улегнали хора, които знаеха да си мерят приказките.

Журналистът ми целуна ръка и заговори с мен като със стар познат:

— Мадмоазел, изключително съм щастлив. Знаете ли, че не сме непознати? Кристиан ми е говорила толкова за вас, че дори да не ви беше представила, непременно щях да позная във ваше лице Чучулигата. Имате обща снимка, направена в училище, заедно с ваши съученички и учители. На нея сте облегла брадичка върху рамото на Кристиан. Виждате ли колко добре ви познавам?

Те сякаш забравиха началника на просветата и се впуснаха в разговор с мен. По едно време обърнах глава и видях такава картина, пред която на друго място бих се смяла с висок глас. Заедно с гостите в кабинета бяха влезли и непознати. Те бяха образували около нас полукръг, в средата на който и най-отпред се намираше началникът на просветата. Широко отворили уста, те слушаха с учудване как разговарям на френски и приличаха на селяни, които зяпат някой фокусник.

Най-интересното беше това, че между тях се намираше и високият инженер от областното управление на благоустройството, посетил село Зейнилер. Отпосле разбрах, че този господин е бил определен да развежда гостите. Човечецът най-после беше постигнал целта си: успя да види лицето ми. Но ако си е спомнил думите, които каза на френски в мое присъствие на началника на просветата в село Зейнилер, сигурно се е посмутил.

Станалото не може да се върне назад. Гордостта ми беше накърнена от обстоятелството, че моя съученичка ме видя в такова жалко положение. Не исках да прибавя към това и моралното си унижение и продължавах да говоря на висок глас, бодро и весело.

Най-после началникът на просветата се съвзе. Той направи със своето мъничко телце реверанс и посочи креслата:

— Моля ви да седнете.

Беше време да си ходя.

— Моля да ме извиниш, трябва да си вървя — казах тихичко на Кристиан.

Но тя се беше лепнала за мен като борова смола и не искаше да ме пусне за нищо на света. Началникът забеляза нейната настойчивост. Този човек, който преди малко се отнесе така пренебрежително и студено към мен, сега се поклони с дълбоко уважение и ми предложи кресло.

— Моля ви, госпожице, не стойте права — каза той.

Нямаше как, седнах. Кристиан не можеше да разбере защо съм тук, загърната с грамадно наметало.

— Ти не знаеш, Пиер — обърна се тя към мъжа си, — колко интересно момиче е Фериде. Тя принадлежи към най-благородното семейство в Истанбул и има такъв тънък ум, такъв чудесен характер... Много съм щастлива и учудена, че я срещам тук.

От една страна, бях доволна, че моята приятелка ме хвали, а от друга се притеснявах.

От време на време погледите ни с началника на просветата се срещаха. Той все още продължаваше да се учудва. А онзи нахален инженер от областното управление на благоустройството! Той се беше свил в един ъгъл и ме наблюдаваше. Аз, разбира се, не поглеждах към него. Но известно е какво неприятно чувство изпитва човек, когато по лицето му лази буболечка. Чувствах, без да се обръщам, неговия поглед да лази по лицето ми именно като буболечка и ми ставаше неприятно.

Принудих се да дам на Кристиан следното обяснение, за да задоволя нейното любопитство:

— Няма нищо за учудване. Всеки човек има някакво влечение. Мен ме влече преподаването. Дойдох в тази област по собствено желание, за да бъда полезна на децата на моята страна. Доволна съм от

живота си. Не смятам този каприз така опасен, както едно околосветско пътешествие с платноходка. Чудя се защо не искаш да разбереш, че това е толкова естествено.

— Разбирам ви, мадмоазел — каза мосьо Фор със своя силен глас и мъдър, всезнаещ вид. — И Кристиан безспорно разбира много добре тези благородни пориви на душата. Но тя не може да се съвземе изведнъж. Изводът, който правя, е, че в Истанбул е израсло ново поколение девойки, възпитани в духа на Запада. Това поколение е съвсем различно от поколението на „Разочарованите“^[32] на Лоти, прекарали живота си в безплодна печал. Младите предпочитат действието пред празните мечти. Затова напускат охолния и щастлив живот в Истанбул по собствено желание и отиват да пробуждат Анадола. Какъв прекрасен, какъв възвишен пример на самоотверженост, каква неповторима тема за моя статия! Когато говоря за пробуждането на турците, с ваше разрешение, ще спомена и името ви, мадмоазел Фериде Чучулигата!

— Кристиан — рекох разтревожена, — ако позволиш на мъжа си да спомене името ми във вестника, не си ми приятелка, чу ли?

Пиер Фор изтълкува погрешно моето желание да си скрия името.

— Тази скромност е също прекрасна, мадмоазел — каза той. — Мой дълг е да се подчиня на желанието на едно младо момиче като вас. Мога ли да знам в кое щастливо училище на страната сте учителка вие?

Както казах, станалото не може да се върне назад. Обърнах се към началника на просветата на турски:

— Къде беше училището, което ми предложихте? Струва ми се, че бяхте казали село Чадърлъ...

Пиер Фор посегна към своя бележник и каза:

— Почакайте, почакайте, как беше? Чагърла или Чанърла? Мадмоазел, ако имаме удобен случай по време на обиколката ни из вашата община, непременно ще ви посетим във вашето хубаво село, сред вашите ученици.

Началникът на просветата се надигна от мястото си, почервеният като рак.

— Мадмоазел госпожица Фериде настоява за учителско място на село, но аз смятам, че ще бъде много по-полезна като учителка по френски език в педагогическо училище в областния център.

Погледнах го с недоумение.

— Вие не пояснихте, че сте възпитаница на френско училище, че знаете френски — поясни той на турски. — Сега всичко се променя. Ще докладвам за вас пред Министерството на просветата, а докато получим заповедта, ще бъдете заместник преподавател. Утре сутринта започвате занятия. Съгласна ли сте?

Знаех, че след всяка несполука животът ни дарява със сполука. Както се казва в хубавата народна поговорка, ако петнадесет нощи през месеца са безлунни, другите петнадесет ще са непременно лунни. Но никога не съм допускала, че луната ще изгрее в такава непрогледна тъма, в такава неочаквана минута.

Пред очите ми се яви пак образът на Мунисе, но вече не като бедно дете, затворено в хотелската стая със своето яренце, а като елегантна малка госпожица, която търкаля колело в цветната градина на хубава къща.

Когато се разделяхме, Кристиан ме притегли в един ъгъл и ми каза:

— Фериде, искам да те питам нещо. Ти беше сгодена, защо не се омъжи?

Мълчание.

— Защо не отговаряш? Къде е годеникът ти?

Наведох глава и казах тихичко:

— Загубихме го миналата година.

Този отговор потресе Кристиан.

— Но как, Фериде?... Не може да бъде!... Ах, бедната Чучулига! Сега разбирам кой вятър те е довял по тези места.

Ръцете й, които държаха здраво моите пръсти, трепереха.

— Фериде, ти много го обичаше, нали? Не крий, мъничката ми, ти не си признаваше това, но всички го знаехме.

Кристиан продължи със замечтани очи и пламенен глас, сякаш си спомняше някакъв далечен сън:

— Вярно, не беше възможно да не го обичаш. Той беше идвал няколко пъти да те види. Спомням си, че съм го виждала тогава. Имаше необикновени маниери. Жалко. Моите съболезнования, Фериде. Струва ми се, че за едно младо момиче не може да има по-голямо нещастие от смъртта на любимия годеник.

Когато ми каза: „Моите съболезнования, Фериде, струва ми се, че за едно младо момиче не може да има по-голямо нещастие от смъртта на любимия годеник“, аз сведох глава, затворих очи и отговорих: „Да, права си!“ Какво друго можех да ти отговоря при това положение? Но аз те излъгах, Кристиан.

Според мен за едно младо момиче може да има и по-голямо нещастие от това. Струва ми се, че девойките, които са видели смъртта на любимите си годеници, не са достойни за съжаление, колкото ти се струва. Те имат едно голямо утешение. Месеци и години след това, когато някоя нощ останат сами в някоя тъмна студена стая, в някой чужд край, те няма да бъдат лишени от възможността да си представят образа на любимия. Те имат право да казват: „Последният поглед на милия беше за мен.“ Те ще могат да целуват този образ с устните на сърцето си... А аз съм лишена от това право, Кристиан...

Б., 19 март

Тази сутрин започнах заниманията като учителка в педагогическото училище в град Б... Струва ми се, че ще свикна бързо. Ще бъде срамно, ако кажа, че тук не ми е харесало след Зейнилер.

Новите ми колеги, изглежда, не са лоши хора. Ученичките ми са умни девойки. На години те са почти колкото мен, а дори някои може би по-големи.

Директорът, който се казва Реджеб ефенди и ходи с чалма, е знаменит човек. Когато се явих в училището, заместник-директорката ме въведе направо в неговия кабинет. Тя каза, че Реджеб ефенди е отишъл в отдела, че скоро щял да се върне и помоли да го почакам.

Чаках го около половин час, през което време ту наблюдавах градината за отдих, ту се вглеждах в текстовете по стените и се мъчех да разчитам преплетените букви.

Най-после той дойде. По пътя го настигнал проливен дъжд и мантията му се беше измокрила.

— Добре дошла, дете, току-що ми съобщиха за теб в отдела. Да ни е честито на всички — каза той, като ме видя в кабинета.

Директорът имаше кръгло лице, обкръжено с побеляла брада, червени като ябълки бузи и кривогледи очи, които гледаха на всички

страни.

— Да му се не види — промърмори той, като гледаше водата, която се изцеждаше от дрехите му. — Забравил съм си чадъра. Както казват, когато е празна главата, патят краката, само че този път си изпати мантията ми. Извинявай, дете, аз малко ще се поизсуша.

Той започна да си съблича халата.

— Господине, да не ви безпокоя? Мога да дойда по-късно — казах аз, като станах и понечих да изляза.

Той направи знак с ръка да седна.

— Разбира се, че не, дете. Смятай ме за твой баща.

Директорът остана по жилетка или риза от жълт атлаз на виолетови райета. (Заради яката прилича на риза, заради джобовете — на жилетка.)

Той дръпна един стол към печката и седна, като протегна към огъня грамадните си мешинени обувки, чиито подметки бяха подковани с кабари във форма на подкова, и подхвана разговор с мен.

Реджеб ефенди имаше странен глас, който звучеше в ушите като звън на ударен с чук метал. Той изговаряше „г“ вместо „к“.

— Та ти си била още съвсем дете, дете. (Тези думи, които слушам навсякъде, започнаха вече да ми дотягат.) Вчера твоите работи са се наредили отлично! Обаче много по-трудно е да се задържиш на някоя служба, отколкото да я заемеш. Ето защо ти трябва да полагаш старание в работата си. Моите учителки ги имам като свои собствени дъщери. Но от вас се иска сериозност. Една от учителките миналата година се опита да прави глупости. Да ме прости аллах, без да се допитам до началника на просветата, я изгоних. Така ли беше, Шехназе ханъм? Да не си се зарекла да не отваряш уста?

Шехназе ханъм, заместник-директорката на училището, беше слаба женица на средна възраст, с болнаво лице, която не можеше да каже нито дума, без да се изкашля. Беше ми направило впечатление, че тя още от одеве искаше да каже нещо.

— Да, да така беше — отговори припряно и продължи, сякаш се страхуваше, че ще изпусне възможността да говори: — Не можах да склоня хамалите за по-малко от две меджидиета, какво да правим?

Директорът скочи от мястото си, сякаш се бяха запалили подметките на мокрите му обувки, които вече пушеха край печката.

— Виж ги ти подлещите. Честна дума, ще сложа самара на гърба си и сам ще пренеса багажа. За тази работа не трябва много ум. Ще го направя като нищо. Така им кажи.

После се обърка отново към мен:

— Виждаш ли ги тези разногледи очи? Кълна се, че не бих се съгласил да продам и за хиляда лири тяхното кривогледство. Река ли да погледна веднъж ей така, нашите учителки загубват ума и дума. Искам да кажа, че девойката трябва да бъде мъдра, добродетелна и възпитана. При изпълнение на служебните си задължения трябва да бъде акуратна, да пази достойнството на учителя извън училище. Шехназе ханъм, как мислите, време ли е вече за започване на занятията?

— Да, господине, ученичките вече влязоха в клас.

— Хайде, дете, да те представя на ученичките. Ама най-напред иди да си измиеш хубаво лицето.

Директорът каза тези думи с известно притеснение, като снижи малко гласа си. Това ме смути много. Да не би лицето ми да е изцапано?

Спогледахме се със заместничката. Тя беше също учудена като мен.

— Да не би да имам нещо на лицето си, господине? — попитах аз.

— Дъще моя, влечението на жените към разни украшения е тяхна вродена страст, но учителката няма право да влиза в час с начервено лице. Днес ти обръщам внимание просто като баща.

— Но аз нямам червило, господине. Изобщо не слагам грим на лицето си — казах смутено.

Реджеб ефенди ме гледаше упорито в лицето и повтаряше:

— Ама че го каза, ама че го каза...

Изведнъж ми стана ясно каква била работата. Не можах да се удържа и прихнах да се смея:

— Господин директоре, аз също не съм доволна от тази руменина на лицето си, но какво да правя, аллах ми я е дал и не мога да я измия.

Заместничката, която също започна да се смее заедно с мен, каза:

— Това е естественият цвят на лицето й, господине.

Сега директорът започна да се смее на свой ред. Но този човек се различаваше от останалите дори със смеха си. „Ха, ха, ха“ — смееше

се той и сипеше всяко „ха“ отчетливо като първолаче, което се упражнява да изговаря буквите при изучаване на буквара.

— Ама че чудна работа, значи, от аллаха а, от аллаха? Ама и аллах, когато иска да даде, дава. Ти виждала ли си такова лъскаво лице, Шехназе ханъм? Майка ти да не те е кърмила със сладко от рози вместо с мляко, дете? Хей, аллах, хей!

Изглежда, че този Реджеб ефенди е много приятен човек. Той изведнъж ми стана симпатичен.

Директорът беше облякъл мантията си, която продължаваше да изпуска тънки струйки пара, и тръгна да ме въведе в клас. Зърнах ученичките си през един от прозорците на коридора и сърцето ми подскочи. Колко са много, господи! В класа имаше може би петдесет момичета и всички бяха почти на моя възраст. Просто ми идваше да се стопя под погледите на толкова много очи, вперени в мен.

Ако директорът си беше тръгнал в този миг, щях да изпадна в много трудно положение, да се объркам. За щастие той страстно обичаше да държи речи.

— Иди, дете, на мястото си! — каза Реджеб ефенди и ме изтика почти насила до катедрата, след което се увлече в дълга реч.

За какви неща говореше този човек! Ако европейците били взели от арабите медицината, химията, астрономията и математиката, защо да не вземем съвременните науки от европейците? Проникването в съкровищницата на европейската наука и просвета и усвояването на техните научни постижения в рамките на нашите възможности било законна плячка. Тази плячка не можела да се придобие нито с топове, нито с пушки, а само с помощта на френския език.

Директорът беше много ентузиазизиран. Той викаше колкото може по-силно със своя метален глас и ме сочеше:

— Ключовете на световната наука са в ръцете на ей тази мъничка девойка. Не гледайте, че е такива дребна като фъстък. Душата ѝ е богата. Стиснете я за гърлото, стъпете на врата ѝ, вземете знанията от устата ѝ, изстискайте я като лимон...

Чувствах, че ще ме хване един от ония проклети пристъпи на смях, и потъвах в земята. Ах, боже господи, щях да се изложа! Осмелих се за пръв път да погледна директно класа. Ученичките също се смееха. Така че първите погледи, които размених с тях, бяха

изпълнени с приятни усмивки. Струва ми се, че тези погледи, тези усмивки помогнаха да се сбlijим още в този момент.

Засилващият се смях в класа направи най-после впечатление на директора. Той удари внезапно катедрата с юмрук, хвърли върху класа един от ония страшни разногледни погледи, за които бе заявил, че не е съгласен да продаде дори за хиляда лири, и извика:

— На какво прилича това? На какво прилича? Вашето женско съсловие не бива да се разглезва. Веднага затворете уста! Какво сте се захилили като козя глава на фурна!

Момичетата не му обръщаха внимание. Аз бях по-уплашена от тях. Речта му продължи близо петнадесет минути. От време на време, когато смехът ставаше много висок и шумен, Реджеб ефенди удрияше катедрата с юмрук и се провикваше полушеговито, полусериозно:

— Какво се хилите? Ще ви започна с калпадана!

Най-после той викна за последен път:

— Дръжте я здраво, недейте я оставя на спокойствие. Ако не я изстискате като лимон и не вземете науката от нея, язък ви за младостта, язък за хляба, с който ви хранят родителите, държавата и народът, нека той ви горчи като отрова! — И си излезе.

Не бях помислила, че първата минута, в която ще остана насаме с ученичките си, ще е толкова трудна. Бъбривата Чучулига, която може да дрънка непрестанно от сутрин до вечер, приличаше на славей, който е преял с черници. Главата ми беше празна. Не бях в състояние да кажа думичка дори. Не можах да се въздържа и неволно се засмях. За щастие ученичките помислиха, че продължавам да се смея на думите на директора. Те също започнаха да се смеят, като ме гледаха в очите. Изведнъж увереността ми се възвърна, овладях се и започнах:

— Момичета, знам мъничко френски. Ако с това мога да ви бъда полезна, ще бъда щастлива.

Сконфузеността беше преодоляна, езикът ми се развърза. Говорех плавно и чувствах, че ученичките започват да ми се доверяват. Какво щастие да наричаш „деца мои“ такива големи момичета! Но от време на време се смееха прекалено много. Не бях против това, но не дай боже Реджеб ефенди да хвърли през прозореца един от онези разногледни погледи, дето не ги дава за хиляда лири. Ужас! Ето защо намерих за благоразумно да предупредя ученичките:

— Момичета, вашият смях трябва да се ограничи само в усмивки. Не разполагам с онова, което директорът нарече струва ми се, калпадан, за да ви заплаша с него, но мога да ви се разсърдя.

Накратко първият ми урок мина много добре.

Когато излизах от клас, една от девойките дойде при мен и ми обясни, че „калпадан“ било клеци. „Ще ви извадя зъбите с калпадан, ей!“ било деликатната заплаха на директора.

Б., 28 март

Много съм доволна от момичетата. Те така ме обикнаха, че не ме оставят на мира дори и през междучасията. Що се отнася до колегите, не мисля, че са лоши хора. Има, разбира се, и такива, които се държат студено с мен, които ме гледат накриво от някой ъгъл на учителската стая и си шепнат по всяка вероятност неласкави неща за мен. Но можеш ли да обичаш всички, дори и в своето семейство?

Между колегите най-симпатични са ми двете мили истанбулски девойки Незихе и Васфие. Те са неразделни. Но заместничката Шеханзе ханъм ме предупреди да не се сближавам много с тях. Причините не са ми известни. Освен тях имам и две стари познати. Едната е стройната жена с пронизващите черни очи, която ме защити в средищната прогимназия. Тя идва да преподава в нашето училище по един ден седмично. Тази колежка е единствената, която не се плаши от разnogледите очи на директора. Дори напротив, Реджеб ефенди се бои от нея. Той тръска яка и казва:

— Ах, какво зло е тя! Да мога веднъж да се отърва от нея, ще си отдъхна.

Другата стара позната е възрастна учителка с големи очила и издадени зъби. Някога в Истанбул пътувахме заедно от време на време във влака. Беше учителка някъде към Гьозтепе.

Тя искаше да ме познае, гледаше ме в лицето и казваше:

— Боже господи! Каква поразителна прилика. На времето във влака често срещях една ученичка, която приличаше много на вас. Но тя като че ли беше францужойка. Правеше най-различни смехории и разсмиваше целия вагон до сълзи.

— Възможно е, разбира се — отговарях аз, като гледах пред себе си.

В училище има и няколко мъже: Захид ефенди, стар човек, учител по религия, Юмер бей, нескопосан полковник от запаса, учител по география, учителят по краснопис, името на когото не зная, и най-после Шейх Юсуф ефенди — учител по музика, най-популярната личност не само в училището, но и в целия град Б...

Той бил шейх^[33] на ордена „Мевлеви“^[34], но преди няколко години се разболял. Горкият шейх май бил туберкулозен. Лекарите казали, че ще умре, ако остане в родния си град. Преди две години дошъл в град Б. заедно със сестра си, която била вдовица. Братът и сестрата си живеели самотно в малка, тиха къщичка. Онези, които посещавали тяхната къщичка, казват, че била нещо като музикален музей. Там имало всякакви инструменти и сазове. Шейхът бил добър композитор. Имал такива произведения, които човек не можел да слуша, без да заплаче.

За пръв път го видях в един студен дъждовен ден. През междучасието бях излязла с ученичките, за да им покажа една нова игра на топка, и използвах случая да си поиграя и да се позабавлявам. Когато влязох вътре, черната ми манта беше мокра. Между другото искам да отбележа, че тази форма, въведена от мен, започна да си пробива път в училище, дори и между ученичките. Директорът възразяваше срещу цвета. „Черният цвят не е подходящ, трябва да се направи от зелен“ — казваше той, но го разубедихме, като обърнахме внимание, че много ще се цапа.

В учителската стая гореше голяма глинена печка. Аз се бях свряла в ъгъла между печката и двете стени и се сушах, застанала права с ръце в джобовете на мانتата. Вратата се отвори и в стаята влезе тънък висок господин на около тридесет и пет години. Той беше облечен обикновено като всички други. Но въпреки това разбрах, че именно този е Шейх Юсуф ефенди, за когото ставаше дума. В училище го обичаха много.

Колежките веднага го наобиколиха и поеха палтото му. Наблюдавах го, скрита зад кюнците на печката. Той беше благ и приятен човек. Слабото му лице имаше прозрачна, нежна и безцветна белота, характерна за онези болни, които са обречени на смърт. Тънката му руса брада и яносините му очи ми напомняха образа на Исус, който се усмихваше тъжно от картините в полутъмните коридори на пансиона. Говорът му беше толкова приятен, че човек

можеше да го слуша без насита. В мекия му и приятен глас имаше нотка на тъга — онази скрита, кротка тъга, която звучи в гласа на болните деца. На колегите, които го наобиколиха, той се оплака от непрестанния дъжд и каза, че очаквал с голямо нетърпение слънчевите дни. По едно време погледите ни се срещнаха. Той присви леко очи, за да ме види по-добре в тъмния ъгъл.

— Кое е това малко момиче, ученичка ли е? — попита Шейх ефенди.

Колегите се обърнаха дружно към мен.

— Извинявай, господине — каза Васфие със смях. — Забравихме да ти я представим. Това е новата ни учителка по френски, Фериде ханъм.

Кимнах от мястото си и казах:

— Много ми е приятно, че се запознавам с велик композитор като вас.

Хората на изкуството са много чувствителни към подобни похвали. По бялата му кожа премина лека руменина. Той отри ръце, наклони глава и каза:

— Не мисля, че съм създал творба, която ми дава право да се числя към композиторите. Ако някои мои произведения имат известна стойност, това се дължи на обстоятелството, че съм успял да изразя с не принудена музика божествената скръб на големи поети като Хамит^[35], Фикрет^[36] и други.

Накратко казано, аз обичам този Юсуф ефенди като брат...

Б., 7 април

Осъществих още една голяма своя мечта. От вчера си имам хубава, мъничка и спретната къщичка. Намери ми я, аллах да го благослови, Хаджи Калфа. Намира се на няколко минути от неговата къща, на брега на същата пропаст. Приветлива къщичка с три стаи и градинка! Хубаво е, че ми я дадоха под наем заедно с покъщнината.

Вечерта двете с Мунисе имахме чудесно настроение. Хванахме се уж да чистим и да подреждаме къщата, но къде ти! От смях, от гоненици и боричкане не ни остана време за друго.

Горката Мунисе не вярва на очите си, мисли, че е влязла в дворец. Само че Мазлум — така нарекохме ярето, което ни подари

Мехмед овчарят — ни изплаши доста. Това немирно животно изскочило в градината през отворената врата на кухнята, а оттам се спуснало по стръмния и висок не по-малко от минаре бряг, който слиза към реката. Да пази бог, ако малко се подхлъзне, ще падне право в нея. Добре е, че тези дяволи знаят по-добре от всички къде стъпват. Както и да е, най-после, след като доста се изплашихме, успяхме да си го приберем в къщи.

Много сме доволни от къщата си. Мунисе влачи крака по синия фаянс в преддверието и милва с ръце изписаните по стените цветя.

Само привечер, когато започне да се мръква, ни наляга лека тъга. В съседните къщи започват да пристигат с вързопчета в ръка бащи и братя. В тези часове на нашата врата не похлопва никой. Това ще продължава все така.

В този край пролетта е чудна. Всичко е потънало в зеленина. В градината ми цъфтят най-различни цветя. Около прозорците на стаята ми се вие бръшлян. А стръмният хълм срещу къщата ни прилича на изумруден водопад. Маковете сред неговата вълнообразна зеленина изглеждат като кървящи рани. Цялото си свободно време прекарвам в градината заедно с Мунисе, гоним се с нея, скачаме на въже. Когато се изморим, започвам да рисувам. Мунисе ляга на тревата заедно с ярето. В мен отново се събуди влечение към рисуването. От няколко дни работя над акварелен портрет на Мунисе. Ако това палаво момиче беше мирувало, щях да свърша бързо, но то не обича да позира. Не му се стои срещу мен с венец от полски цветя на главата и ярето в ръце.

От време на време Мазлум се бунтува, започва да рита с тънките си крачета.

— Какичко, кълна се, че искам да стоя, но виждаш, Мазлум не мирува, какво да правя? — казва тогава Мунисе и бяга.

Понякога се ядосвам и я заплашвам с пръст:

— Мислиш, че не разбирам твоите хитрини? Ти нарочно гъделичкаш животното.

Струва ми се, че и уроците ми в училище не са зле. Директорът е много доволен от мен. Само че ми се кара от време на време, задето обичам да се смея.

— Сега ще донеса калпадана! — казва той.

Цупя се престорено и отговарям:

— Какво да правя, господин директоре? Горната ми устна е малко по-късичка, затуй ви се струва, че се смея, дори когато съм сериозна.

Изглежда, директорът има слабост към чуждите езици. Намери някакъв стар буквар на френски. От време на време срича от него, пита ме за значението на думите и ги отбелязва с молив по полетата на книгата.

С Шейх Юсуф ефенди станахме доста добри приятели. Този нежен, тъжен и болнав човек ми е много симпатичен. Със скрита печал в гласа си той казва толкова хубави неща... Преди десет дни се случи нещо странно. В училище има един изоставен салон, пълен с непотребни вещи. Бях влязла в него, за да взема една картина, която ми беше нужна за урока. Капаците на прозорците бяха затворени и вътре бе тъмно като вечер.

Като се оглеждах около себе си, в един от ъглите съзрях стар орган, потънал в прах. Душата ми изведнъж трепна, сладостно и тъжно. Щастливите дни на моето детство бяха минали сред тържествените и тъжни звуци на органа. Отидох при него така развълнувана, сякаш пристъпвах към забравен гроб на приятел. Изхвъркна ми от ума защо съм дошла в този салон и къде се намирам. Леко натиснах педала с крак и допрях пръст до един от клавишите. Органът издаде тъжен звук, който напомняше стон, откъснат от наранена душа. Ах, този звук!

Без да си давам сметка какво правя, притеглих стол, седнах пред органа и започнах тихо, съвсем тихо да свиря един от любимите си химни.

Органът стенеше, аз постепенно се унасях и потъвах в някакъв тежък сън. Пред очите ми изникнаха тъмните коридори на пансиона, през които на групи минаваха моите съученички в черни манти, с подрязани косички. Колко време съм стояла там и какво съм свирила, не помня. Бях погълната изцяло от този сън, в който оживяваха старите дни.

По едно време зад гърба си чух дълбоко „ах“, шепот, подобен на този, който издават листата, когато вятърът си играе с тях. Трепнах и обърнах глава. В тъмното видях русата глава на Шейх Юсуф ефенди.

Облегнат на някакъв шкаф, склонил глава на една страна, той ме слушаше с дълбока печал в сините очи.

Когато спрях да свиря, той каза:

— Продължавай, дете, моля те, продължавай.

Не отговорих. Наведох глава още повече над органа и свирех дотогава, докато сълзите ми не изсъхнаха.

Когато престанах да свиря, бях задъхана, премаляла и отпаднала.

— Вие имате голямо музикално дарование и много чувствително сърце, Фериде ханъм. Просто съм учуден и не мога да разбера как една детска душа може да обхване тази безкрайна тъга?

Отговорих, като се стараех да се покажа безразлична:

— Това са вид религиозни химни, наричани *cantique*, господине. Тъгата не е в мен, а в тях.

Юсуф ефенди не повярва на думите ми и леко поклати глава:

— Не мисля, че съм кой знае какъв майстор в музиката, но претендирам, че мога да преценявам безпогрешно кое в даден откъс се дължи на композитора и кое на изпълнителя. И пръстите също като гласа понякога имат трептения, които изразяват тъгата на едно чувствително сърце. Можете ли да ми дадете нотите на тези така наречени от вас химни?

— Научени са по слух, господине, не бих могла да ви дам нотите им.

— Нищо. Някой ден, през свободното си време, ще бъдете любезна отново да посвирите на органа, а аз ще запиша нотите в тетрадката си. Преди известно време купих един орган, останал като наследство от починал стар свещеник. Аз, госпожице, имам страст към музикалните инструменти. Поставих го в единия ъгъл на стаята си. Искате ли да посвиря тези откъси.

Излязохме от салона, като продължихме разговора. Когато се разделяхме, Шейх ефенди ми обеща:

— Имам някои откъси, които са плод на преживяна от мене душевна мъка. Не съм ги свирил на никого, защото бях уверен, че не ще ме разберат. Някой ден мога да ги изсвирия на вас. Съгласна ли сте, малка госпожице?

Тази случка ни сближи още повече с Шейх ефенди. Още не съм слушала откъсите, които обеща да ми изсвири, но предполагам, че са много хубави. Струва ми се, че ако този болнав и чувствителен Шейх

докосне дори някое парче обикновена дъска, тя непременно ще застане. Преди няколко дена една ученичка му донесе за проверка някакъв уд^[37], който искала да купи. Той докосна само няколко пъти с върха на пръстите си неговите струни, но мен ми се стори, че тези тънки пръсти докоснаха не инструмента, а моята душа.

Б., 5 май

Вчера се провиних и треперях от страх, че ще ме разкрият. Знам, че постъпката ми не е редна, но така ми диктуваше сърцето. Всеки учител остава да дежури в училището по една нощ в седмицата. Снощи беше моят ред.

Докато ученичките си учеха уроците, със заместничката Шехназе ханъм обикаляхме училището. Забелязахме, че газовата лампа в една от класните стаи не гори добре и влязохме вътре. Заместничката умее да прави всичко. Тя се качи на един стол и започна да оглежда лампата. През това време на вратата се показва старата прислужница, която тръгна с някакво писмо в ръка към една от ученичките, седнали на задните чинове. Тъкмо в момента, когато подаваше писмото, заместничката извика от мястото си:

— Почакай, Айше, какво е това?

— Нищо, оставили са едно писмо на портиера за Джемиле ханъм.

— Дай го на мен. Колко пъти съм ви казвала, че писмата, които се получават за ученичките, трябва да бъдат прегледани най-напред от мен. Толкова ли си глупава!

В този момент стана нещо неочаквано. Джемиле скочи от мястото си и грабна писмото от ръката на прислужничката. Заместничката заповяда със спокоен глас:

— Ела тук, Джемиле!

Джемиле не помръдна.

— Казах ти да дойдеш тук, Джемиле. Защо не се подчиняваш?

Тази мършава, болнава жена имаше такъв властен глас, че аз потреперих. Над класа бе легнала гробна тишина.

Джемиле пристъпи към нас бавно с наведена глава. Тя беше шестнадесет-седемнадесетгодишна девойка с хубаво лице. Бях

забелязала, че страни от другарките си и обикаля замислено тихите кътчета на градината. В часовете седеше замислена и тъжна.

Като видях девойката отблизо, разбрах, че тя страда дълбоко. По лицето ѝ не бе останала капка кръв. Тя стоеше с наведена глава срещу нас. Устните ѝ бледнееха, а клепащите се отваряха и затваряха така често, сякаш трепереха. Джемиле мълчеше. Заместничката тупна с крак по пода и подкани с нервно нетърпение:

— Хайде, какво чакаш?

— Защо, госпожо, защо?

В думата „защо“, в тази малка думичка имаше отчаян бунт. Заместничката протегна ръка и с рязко движение грабна писмото, като перна пръстите на момичето.

— Иди на мястото си.

Шехназе ханъм леко въсеше вежди, докато очите ѝ шареха върху плика. Но тя бързо съобрази и се обърна към класа, който въпреки гробната тишина беше явно развълнуван и настръхнал.

— Писмото е от брата на Джемиле в Сирия, но няма да ѝ го дам до утре сутринта, защото не ми се подчини веднага.

Ученичките отново наведоха глави над своите учебници. Когато излизахме, аз хвърлих поглед върху класа. Няколко момичета на задните чинове бяха доближили глави и си шепнеха нещо. А Джемиле беше захлупила глава на чина и раменете ѝ се тресяха.

В коридора казах на заместничката:

— Наказанието беше тежко. Как ще дочака до сутринта? Кой знае колко ще се тревожи!

— Бъди спокойна, дете. Тя разбра, че никога няма да прочете това писмо.

— Как? Вие няма да ѝ дадете писмото, дошло от нейния брат?

— Не, дете.

— Защо?

— Защото не е от брат ѝ. — Заместничката ми разказа, като понижи още повече гласа си: — Джемиле е дъщеря на доста знатен човек. Тази година обикнала един млад лейтенант. Баща ѝ не е съгласен за нищо на света. Както в къщи, така и в училище тя се намира под наблюдение. Лейтенантът е преместен в Бандърма. Надяваме се да излекуваме момичето с течение на времето. Но

офицерът не я оставя на спокойствие, чопли раната на горкото дете. Това е третото писмо, което попада в ръцете ми.

Докато разговаряхме, стигнахме кабинета на заместник-директорката. Шехназе ханъм смачка писмото с нервно движение, отвори капака на печката и го хвърли вътре.

Наближаваше полунощ. Аз все още не бях заспала в леглото си в стаята на дежурните учители. Най-после реших. Изпратих долу по някаква работа дежурната прислужничка, която обикаляше коридора, и влязох в безлюдния кабинет на заместник-директорката. През един прозорец, завесите на който не бяха спуснати, в стаята проникваше бледа лунна светлина. Разтреперана като нощен крадец, отворих капака на печката, открих измежду изпокъсаните и измачкани хартийки злощастното писмо на Джемиле и го извадих.

Много обичам по време на нощните дежурства, когато всички заспят, да обикалям празните коридори и тихите тъмни спални помещения. Тук покрива някое малко момиченце, което се е отвило, там оправя юргана на болно дете, което кашля в леглото си, и сложа ръка на изгарящото му чело. Оттатък спи девойка, заровена в купчина руси коси, и аз се мъча да отгатна каква е тази надежда, от която е цъфнала блажена усмивка на нейните полуотворени тънки устни.

В тези тихи тъмни помещения, където спят момичетата, витае тежкият облак на съня. Стъпвам на пръсти и обикалям с треперещо сърце, за да не разпръсна този облак, да не събудя бедните дечица преждевременно от съня, който и без това ще бъде прекъснат.

Когато открих лицето на Джемиле през онази нощ, горката току-що беше заспала. Това разбрах по все още неизсъхналите сълзи на очите ѝ.

Наведох се лекичко над нея и прошепнах:

— Щастливо малко момиче, колко ли ще се зарадваш, когато намериш в джоба на ученическата си престилка писмото, пристигнало от твоя любим. Ще се питаш коя е тази невидима нощна фея, която е донесла и оставила тук безвъзвратно изгубеното писмо. Джемиле, това не е фея, а само една клетница, една злощастница, осъдена да изгаря винаги заедно с част от своето сърце и писмата, които могат да дойдат от ненавистния човек.

Б., 20 май

Учебната година завърши. След три дни започват изпитите. Всички девически училища в Б. днес честваха майския празник край една рекичка на час от града. Не обичам такива многолюдни разходки. Затова реших да не излизам никъде и да прекарам деня в нашата градинка. Но Мунисе, която видя ученичките да минават в редици и да пеят, започна да негодува. Тъкмо когато се мъчех да я успокоя, на вратата се почука. Беше дошла моята колежка Васфие с няколко ученички от последния курс. Васфие била изпратена от директора със заповед на всяка цена да ме вземе и заведе там.

— Кълна се, че заради нея съм накарал да приготвят пълнено агне и халва. Какво е това безобразие! Не може така, не може — викал Реджеб ефенди.

Що се отнася до ученичките, те бяха дошли да ме поканят от името на абитуриентките.

— Ако не дойде Бубата, и ние няма да отидем — заявили те.

„Бубата“ е новият ми прякор. С Чучулигата се свърши. Сега започна Бубата. Лошото е, че по-големите ученички не се свенят да ме наричат така и в лицето. Кълна се, че това засяга гордостта ми, учителското ми достойнство. Поне това да беше останало само между стените на училището, нямаше да ми тежи толкова. Онзи ден минавах пред едно от кафенетата. Някакъв недодялан простак, облечен в потури и минтан, се провикна в цялото кафене:

— Имам осем черничеве градини, давам ги всичките за такава буба!

Така се засрамах, че ми идваше да потъна в земята.

Ако се запъна да кажа „няма да дойда“, ще кажат „превзема се“ и ще ми се подиграват. Нямах друг избор, сложих си наметалото и тръгнах с тях.

Малките ученички бяха пременени в бяло. Брегът на реката се беше превърнал сякаш в градина с лайка. Колко много девически училища имало в този град! Ученическите редици, които пристигаха по различните пътища, измежду градините, нямаша край.

Учителите се бяха оттеглили под дърветата на отсрещната страна на рекичката. Между нас обикаляше само Реджеб ефенди с неизменното си синьо манто, като размахваше грамадния си черен чадър и гръмогласно даваше разпореждания на готвачите: те поставяха

камъни за огнища някъде настрани от нас. Учителките и големите ученички, които искаха да се освободят от наметалата си и да се поразходят на воля, дълго увещаваха директора да отиде при мъжете и най-после успяха да го пропъдят.

Не зная защо, днес никак не ми беше забавно. Буйната радост на стотиците момичета ми причиняваше умора, изпадах в тъжен унес.

Тук музиката на някое основно училище свиреше марш, там група момичета играеха на топка, като се блъскаха и викаха, оттатък тълпа деца и възрастни аплодираше някакво дете, което декламираше стихове или държеше реч. Мунисе се беше изгубила сред това множество. Де ще седи при мен тази палавница!

Далеч от нас, по протежение на една висока дига, имаше редица тополи. Някои млади учителки, заедно с по-големите ученички, бяха направили люлки по тези дървета. Между зелените кичури на листата прехвъркваха разноцветни поли, носеха се викове и кръшен смях.

Неусетно се отделих от множеството и седнах в сянката на една скала до брега на ров, издълбан от порой. Унесена в своите мисли, късах хилавите бледи цветенца, израснали в пукнатините на скалата, и ги хвърлях в рекичката, която течеше под краката ми. Изведнъж зад мен се разнесе някакъв тънък глас:

— Намерих я, ето я Бубата!

Търсеха ме, за да ида на люлките. Завлякоха ме там почти насила. „Не искам, уморена съм, не умея да се люлея“ — казвах аз. Но нито колежките, нито ученичките искаха да ме чуят. Мюрюввет ханъм — онази, която се беше застъпила за мен в средищната прогимназия — искаше непременно да се люлеем заедно. Качих се на една люлка, но ръцете ми трепереха, коленете ми се прегъваха под тежестта на тялото. Горката Мюрюввет се измъчи с мен и накрая се принуди да се откаже.

— Не може, Бубенце... Ти наистина нямаш смелост да се люлееш. Пребледня като платно, ще паднеш.

Директорът обядва с нас.

Той също беше забелязал, че днес нямам настроение, и току повтаряше:

— Хайде де, защо не се смееш? Ама че си инат. Като ти кажа „не се смей“, се смееш, а тук се цупиш.

Продължаваше да се занимава с мен и след обяда. Нарочно беше наредил да донесат от училище самовара и сега искаше да ми приготви

чай. Една от учителките ми махна отдалеч и ме повика при себе си.

— Изпратихме един от прислужниците да донесе тамбура. Ще накараме Шейх ефенди да ни посвири ей там настрани. Откачи се от този нахалник и ела при нас — каза тя.

Този случай наистина не беше за изпускане. Музиката на Юсуф ефенди ме пленяваше все повече и повече. Бедният композитор беше болен от доста време. Не идваше на училище.

Чухме, че от ден-два се чувствал по-добре. Той пожелал да участва в празника.

Учителките бяха измислили някакъв повод да измъкнат Юсуф ефенди от компанията на мъжете. Десетина учителки тръгнахме по тесен път покрай рекичката, като се мъчехме да вървим незабелязано. Шейх ефенди днес беше оживен и весел. Той се смееше на тези, които се плашеха, че щял да се измори от дългия път, и казваше:

— Готов съм вечно да вървя по този тесен път. Днес се чувствам толкова силен...

Една от колежките се наведе и тихичко ми прошепна, че учителите тайно са пили, и че дали няколко чашки и на Шейх ефенди. Веселото му настроение се дължеше може би до известна степен и на това.

След като вървахме петнадесетина минути по пътя край реката, стигнахме до една разрушена воденичка. На това място, наречено „Водопадите“, долът се стесняваше изведнъж и образуваше нещо като клисура. Скалите край рекичката бяха така високи, че слънцето не можеше да проникне долу и водата течеше сякаш в утринен полумрак.

Оттук нямаше никаква възможност да ни чуят. Настаниха Шейх Юсуф ефенди под сянката на кичест орех и бутнаха тамбурата в ръката му. Аз отидох малко по-нататък и седнах върху грамаден камък, около който се пенеха водите на реката. Но приятелките не ме оставиха на спокойствие.

— Не може, ела тук. Непременно ще дойдеш! — викаха те и ми направиха място точно срещу композитора.

Тамбурата засвири. Нейната музика ще звучи в ушите ми до края на живота ми. Колежките се бяха полуизлегнали на тревата. Устните на всички, дори и на тези, които изглеждаха най-безчувствени, започнаха да треперят като пред плач, в очите им се появиха сълзи.

— Веднъж слушах Шейх ефенди в училище. Тогава свиря много хубаво, разбира се, но не като сега — пошепнах аз на ухото на Васфие, облегнала светлокестенявата си глава на рамото ми.

Меланхоличните очи на Васфие се засмяха тайнствено.

— Да — каза тя. — Юсуф ефенди никога в живота си не е бил толкова щастлив и в същото време толкова нещастен.

— Защо? — попитах аз.

Тя ме погледна внимателно, после отпусна глава на рамото ми и каза:

— Мълчи. Хайде да слушаме.

Шейхът днес свиреше все стари песни. Дотогава не бях слушала нито една от тях. На края на всяка песен сърцето ми замираше от страх, че шейхът ще престане да пее. Но след като завършеше една песен, той веднага започваше друга. Очите му бяха полузатворени, а слепоочията му, които ставаха все по-бледи и по-бледи — влажни от пот.

Не можех да откъсна погледа си от тези полузатворени очи. По едно време забелязах да се търкалят няколко сълзи по бледите му бузи. Сърцето ми се сви. Грях беше да се изморява толкова болен човек. Не можах да се стърпя и го попитах между две песни:

— Не искате ли да си починете малко? Не изглеждате добре. Какво ви е?

Той не отговори нищо. Изгледа ме дълбоко под влажните си клепки със своите невинни детски очи, отново склони глава на тамбурата си и подхвана:

*Изгарям в огън, не ме карай да говоря напразно,
не ме карай да разголям душата си, о дете ужасно.*

Когато свърши тази песен, главата на Юсуф ефенди клюмна върху тамбурата. Бедният, беше получил лек припадък. Учителките се объркаха.

— Ние сме виновни, не биваше да го изморяваме толкова — казах аз.

Затичах бързо към реката, като скачах по камъните, за да намокря кърпичката си. Припадъкът му е бил много лек, просто

замайване на главата. Докато се върна с мократа кърпичка в ръка, той беше отворил очи.

— Изплашихте ни, господине — рекох аз.

— Случва ми се от време на време — отговори той, като се усмихна насила.

Започнах да чувствам, че приятелките ми се държат странно. Те ме гледаха многозначително и нещо шепнеха помежду си.

Връщахме се по същия път. Бях останала най-отзад с Васфие.

— Шейх ефенди страда тайно в душата си — казах аз.

Приятелката ми отново ме измери с предишния многозначителен поглед:

— Наистина ли, Фериде? Не се обиждай, но не мога да повярвам. Значи нищо не знаеш?

Васфие бе втренчила очи в мен и ме гледаше странно.

— Ако знаех, какъв смисъл имаше да крия?

Тя пак не повярва:

— Как може да не знаеш нещо, което знае цял град?

Усмихнах се на това безсмислено съмнение и свих рамене:

— Знаеш, че живея в град Б. затворена и усамотена. Не се интересувам от другите.

Приятелката ме хвана за ръцете:

— Шейх Юсуф те обича до смърт, Фериде!

Неволно захрих лицето си с ръце. Веселият глъч на децата край реката продължаваше. Без да се обадя никому, напуснах групата, свърнах по тесен път между две градини и се върнах в къщи.

Б., 25 юли

Летните месеци ми се струват много дълги. Горещините са непоносими. Всичко пожълтя. Наоколо не остана нито една зелена тревичка. Отсрещните тъмнозелени изумрудени върхове залянях, изгоряха. В далечината, под ослепителните лъчи на лятното слънце, сега те изглеждат като грамадни мъртви и грозни купища пепел. Скучая до полуда, до смърт. Градът сега е пуст. Учениците се разпръснаха. Много от учителите заминаха да прекарат ваканцията на други места. Незихе и Васфие ми пишат от време на време от Истанбул. Тази година Истанбул бил много хубав. Не могат да се

нахвалят с морето и островите. Ако намерели някакъв начин, щели да останат там.

Откровено казано, и на мен не ми се остава тук. Историята с Шейх Юсуф ефенди ме огорчи много. Срам ме е да се показвам пред хората. От началото на новата учебна година ще искам да ме преместят оттук. Съгласна съм да бъде някое по-далечно, дори по-лошо място. Да бъде такова място, където да се мъча, да се трепя, но да остана сама със себе си.

Б., 5 август

Откакто съм учителка, за втори път видях сватба на моя ученичка. Но сегашната не бе като на бедната Зехра, Тази нощ, в този час Джемиле вече не спи в леглото си с неизсъхнали сълзи по ресниците. Тази нощ, в този час Джемиле е положила хубавата си глава на гърдите на своя любим — лейтенанта. Тези млади хора излязоха толкова упорити в любовта си, че в края на краищата родителите им се видяха принудени да отстъпят.

Сама нагиздих Джемиле, както и Зехра. От известно време избягвам упорито да ходя по места, където се събират много хора. Но Джемиле дойде специално у дома, целуна ми ръка и ме помоли да отида на сватбата ѝ. Дали е разбрала, че съм ѝ направила добро в онази тъмна нощ? Но в деня, в който беше получила благословията на родителите си, аз бях първият човек, с когото тя сподели радостта си. Изглежда, че се е досетила.

Да, аз нагиздих Джемиле, аз поставих воала ѝ. Обичай тук е на всяка сватба да затъкват в косите на всички млади момичета по късче от златните нишки, с които украсяват булката. Смятат, че това носи щастие. Въпреки непреклонната си упоритост не можах да попреча на Джемиле да постави в косата ми мъничко късче от златна нишка.

Бях любопитна да видя лейтенанта. Не ми се искаше да повярвам в щастието им, докато не видя Джемиле облежната на ръката му. Но не ми се отдаде. Бях принудена от обстоятелствата да се върна рано в къщи.

Както навсякъде, така и тук забелязах, че всички жени ме гледат скрито, като си шушукат помежду си. По всички уста минаваше думата „Буба“. Една пълна жена, отрупана с брилянти и злато, за която

казаха, че била съпруга на кмета, ме изгледа внимателно, а после се обърна към жените наоколо и каза с висок глас, за да я чуя:

— Тази Буба наистина била красавица. Човекът не току-тъй страда за нея.

Повече не можех да остана тук. Поисках разрешение от майката на Джемиле да си ида. Казах, че съм болна и че ми е невъзможно да остана повече. При малката булка имаше някои мои колежки. Старата жена ги посочи и рече:

— Учителките на Джемиле са дошли да я напътстват. Кажи ѝ и ти няколко думи, дете!

Приех това невинно желание с усмивка. Дръпнах ученичката си в един ъгъл и казах:

— Джемиле, майка ти пожела да ти дам някои съвети в качеството си на твоя учителка. Ти сама си даде най-добрия съвет. Имам да ти кажа само едно, дете. Ако ей сега, преди да си се омъжила за твоя лейтенант, ти съобщят, че е дошла непозната жена, която иска да ти каже нещо тайно, в никакъв случай не бива да я слушаш, дете. Избягай от тази жена и сложи хубавата си глава на гърдите на своя лейтенант.

Колко ли много се е чудила Джемиле на тези мои думи! Тя има право, защото сега и аз самата им се чудя. Струва ми се, че съм ги чула от устата на друг и се питам защо са казани и какво означават.

Б., 27 август

Тази вечер в нашата мъничка градинка имяхме гости. Аз и Мунисе поканихме семейството на Хаджи Калфа на вечеря. За шега купихме от уличните продавачи три-четири червени книжни фенера и ги окачихме на клоните на креещия бадем, които се надвесваха над трапезата. Хаджи Калфа много се развесели, когато ги видя.

— Хаджи Калфа — рекох със смях, — тази вечер за мен е Десети юли^[38].

Да, тази вечер празнувах своето освобождение. Днес се навърши точно една година, откакто Чучулигата се освободи от клетката си. Една година! Триста шестдесет и пет дена! Колко много!

Отначало бях много весела. Непрестанно говорех и се смеех. Правех толкова шеги, че госпожата от Саматия се задавяше от смях, а

бузестото пъпчиво лице на Хайгануш придобиваше цвета на фенерите, закачени на дървото. Хаджи Калфа удряше с ръце по коленете си.

— Да не си яла пачи крака, дете? — казваше той и се смееше, смееше...

Стояхме до късно в градината, после дадох по един фенер на Хайгануш и Мират и изпратих гостите си. Мунисе беше много изморена през този ден и заспа на стола още докато разговаряхме. Изпратих я да спи и останах сама в градината.

Беше тиха звездна нощ. Светлините в домовете на отсрещната страна на пропастта бяха изгаснали. Планината се изправяше като страшно видение на фона на звездното небе.

Облегнах ръце и глава върху студеното желязо на оградата край пропастта. Около мен ни звук, ни живот. Само в дъното на пропастта ромонеше рекичката, която въпреки непоносимите горещини не беше пресъхнала, и в нея се отразяваха няколко звездички.

Свещичките на книжните фенери вече догаряха. Чувствах, че заедно с тяхната пъстра светлина бледнее и гасне радостта в сърцето ми, че в душата ми пада гъст и безмилостен мрак.

Прекарах през спомените си един по един всички светли и черни дни на тази година. Колко време беше изминало, господи!

Имах здрава физика, която понася леко и студ, и страдания, и трудности...

Сигурно ще живея още четиридесет-петдесет години. Вероятно още петдесет пъти ще празнувам тъжните годишнини на тази тъжна победа. Колко е дълъг животът, господи, колко е дълъг!

Вероятно ще загубя и Мунисе.

Косите ми лека-полека ще побелеят.

Ще се надявам, ще търпя. Съгласна съм на всичко. Но защо? Какво очаквам?

В продължение на година няколко пъти не можах да се овладеея и плаках. Но в нито един от тези случаи не изпитах горчивината на сълзите, които тази вечер парят клепачите ми. Преди бяха плакали само очите ми, а тази вечер плачеше душата ми.

Б., 1 октомври

Учебните занятия започнаха преди две седмици. Много от моите колежки се върнаха отново в Б. Върна се дори и Васфие, която на всяка цена искаше да остане в Истанбул. Въпреки усилията си не могла да намери вакантно място.

На Незихе ѝ излязъл късметът. Един петъчен ден видели някакъв млад офицер в Сулар, който ги преследвал от Босфора до Фатих.

Както всички мъже, които преди това виждали двете приятелки, и той проявил склонност към Васфие. Дори си определили среща не знам в кой си парк. Но за нещастие в този ден Васфие имала гости. За да не остане офицерът излъган, тя помолила Незихе:

— Мила Незихе, иди вместо мен и му кажи, че днес не мога да дойда. Определи му среща за някой друг ден.

Вечерта Незихе се отбила у тях и казала, че не е могла да види момъка, но държането ѝ било странно. След няколко дни работата се изяснила. Този ден Незихе направила всичко възможно да се хареса на младия офицер и след седмица се сгодила за него.

Васфие е много огорчена. От една страна, е обидена, че е излъгана от любимата си приятелка, а от друга е натъжена, че е останала сама. Тя въздиша често и казва:

— Ах, Фериде ханъм, какви добри приятелки можем да бъдем с теб. Ти си толкова весело, добро и общително момиче, но не знаеш да живееш.

Знаете ли колко весело става в птичите гнезда, когато се излюпват малките пиленца? Така весело е сега в училище.

Силният дъжд, който започна да вали преди няколко дни, придружен от светкавици и гръмотевици, изми продължителната тъга и преждевременната умора от живота, които ме бяха налегнали през топлото и спокойно лято. Сега ми е толкова леко, толкова радостно!

Б., 17 октомври

Дъждът продължава вече десет дни и страшно вали.

Последните цветя в началото се зарадваха също като мен, защото бледите им стъбълца се наляха с жизнени сокове, но сега клюмнаха. Те навеждат безпомощно глави под шибация ги дъжд, свиват се и треперят, сякаш казват: „Стига, стига толкоз!“

Тази вечер, на връщане от училище и аз приличах горе долу на тях. Бях вир-вода. Наметалото лепнеше по снагата ми, а воалът — по лицето. Хората, които срещях на улицата, ме гледаха с весела усмивка.

Лицето на Мунисе беше малко бледо. Уплаших се да не е настинала, насила я накарах да си легне по-рано и ѝ сварих липов чай. Немирницата недоволстваше и се подиграваше на грижите, които полагах за нея.

— Че какво може да ми направи студът, какичко? Ти забрави ли онази снежна нощ, която миналата година прекарах в плевнята?

Тази нощ никак не ми се спи. След като приспах Мунисе, взех книга, изтегнах се на дивана и неволно се заслушах в шума, в тъжната музика на дъжда, който вече цели петнадесет дни шуртеше по стрехите и водосточните тръби. Не знам колко време бях стояла така. Изведнъж започна да се хлопа силно на вратата. Кой може да бъде в този час?

Не посмях да отворя веднага. Минах в гостната и погледнах през еркера. В тъмнината различих силуета на жена, която се мъчеше да се скрие от дъжда. Светлината, която мъждукаше от брезентовия фенер в ръката ѝ, трептеше в локвите на улицата.

— Кой е? — попитах аз.

— Отворете, искам да видя Фериде ханъм — отговори един треперещ глас.

Когато отворих вратата, аз също треперех. От онази вечер съм се изплашила от непознати жени. Винаги, когато дойде да ме търси някоя непозната, все ми се струва, че ще ми донесе лоша вест. Тази неканена гостенка вдигна фенера си, за да види лицето ми. През това време успях да различа бледо лице с две печални сини очи.

— Разрешавате ли да вляза, учителко?

Лицето и гласът на тези жена ми вдъхваха доверие.

— Заповядайте! — казах аз и отворих вратата на гостната, без да питам коя е и защо е дошла.

Жената се оглеждаше и не се осмеляваше да седне, сякаш се страхуваше да не измокри стаята.

— Ама че дъжд! Човек може да се удави — каза тя, за да наруши мълчанието.

Гледах я втренчено в лицето. Явно беше, че нейният жалък вид се дължи не само на дъжда, а и на нещо друго. Разбрах, че иска да се

поуспокои, преди да разкрие истинската причина на посещението си, и не бързах да я питам какво иска.

Първото ми чувство не беше ме излъгало. Тази жена имаше добро, благородно лице.

— С кого имам честта да говоря, госпожо? — попитах най-после аз. Тя наведе глава, сякаш се боеше от мен.

— Фериде ханъм, аз не съм непозната. Вярно е, че досега не сме се виждали, но съм слушала много за вас. — Тя млъкна за малко, събра смелост и продължи: — Аз съм сестра на един ваш колега, на учителя по музика във вашето училище Шейх Юсуф ефенди.

Изведнъж сърцето ми се покачи в гърлото. Но трябваше да бъда силна, да не се издавам.

— Така ли, госпожо? Много ми е приятно, че се запознахме. Надявам се, че Шейх ефенди вече е по-добре — казах аз.

Разбира се, тези думи съвсем не бяха подходящи за една гостенка в такова състояние, дошла в този късен час. Но какво друго можех да кажа?

Тя не знаеше какво да ми отговори и млъкеше. Не смеех да я погледна в лицето и наведох очи към земята. По едно време чух сподавено хлипане. Наведох още повече глава и зачаках с примирение и покорство непредотвратимото нещастие.

Тя продължи, като притискаше гърдите и гърлото си с ръце, за да не плаче:

— Брат ми умира. Надвечер изведнъж се почувства зле. От шест часа е в безсъзнание. Няма да издържи до утре.

Не отговорих. Какво можех да кажа?

— О, госпожице, Юсуф е с три години по-малък от мен, но го чувствам като свой син. Когато умря майка ни, той беше съвсем малък. И аз не бях голяма, но въпреки това трябваше да се грижа за него като майка. Отдадох му целия си живот. Когато овдовях, бях не по-възрастна от вас. Можех да се омъжа повторно, но не пожелах. Боях се, че милият ми Юсуф ще остане сам. А ето, че сега той ме оставя сама, отива си. Защо ви разказвам тези неща, госпожице? Не ме корете. Разказвам ви ги, за да не ми се разсърдите, да не ме изгоните за това, че ви безпокоя в този нощен час, за това, което ще поискам от вас...

Тя не се доизказа. Изтощеното ѝ тяло се отпусна изведнъж на земята. Помислих, че ѝ е прилошало и посегнах да я хвана за

раменете. Но тя зацелува краката ми, като се тресеше от плач и се мяташе насам-натам.

Освободих се с леко движение и казах с възможно най-спокоен тон, който можех да имам в този миг:

— Госпожо, разбирам ви и съчувствам на вашето нещастие. Кажете ми. Ако е нещо, което съм в състояние да направя...

В изгасналите, подути от плач сини очи на бедната жена светна лъч на надежда. Като се мъчеше да спре риданието си, тя каза:

— Юсуф е болен от десет години. Толкова се мъчих, но проклетата болест не го остави намира, победи го. А тази история беше капката, която преля чашата. Откакто ви видя, започна да се топи от ден на ден, да чезне. Той е много чувствителен човек.

Тук не можах да сдържа слабия вик на протест и добавих:

— Госпожо, кълна се, че не съм направила нищо лошо на вашия брат. Самата аз съм човек с наранено сърце.

Тя отново прегърна краката ми:

— Мила дъще, дете мое, вие може би също обичате някого, не ми се сърдете. Кълна ви се, че ви казвам всичко това не за да ви обвинявам. Не съм така груба, както изглеждам на пръв поглед. В края на краищата съм сестра на Юсуф. Години наред съм живяла с неговата музика. Не обвинявам нито вас, нито дори вашата случайна среща. Виждах, че Юсуф се топи в леглото си като свещ. Но разбих, че умира щастлив. Нямахте ни оплакване, ни горчиви думи, ни страдание. От време на време губеше съзнание. Тогава клепките му трепереха леко, а бледите му устни повтаряха името ви с едва доловима усмивка. До вчера не ми беше казал нищо за това си страдание. Вчера хвана ръцете ми, започна да целува пръстите ми един по един и да ме моли като дете: „Покажи ми я още веднъж, сестро!“ Аз съм готова на всяка жертва за Юсуф. Но това ми се стори невъзможно. Сърцето ми се късаше: „Гледай да оздравееш, Юсуф, по-скоро да оздравееш. Някой ден пак ще я видиш“ — казах аз, като го милвах по челото и косите. Да бяхте видели, Фериде ханъм, как този болен човек ми се разсърди, без да ми каже думица, с каква безнадеждна скръб си затвори очите и обърна глава на другата страна! Не е възможно да се опише с думи... Привечер той склопи очи. Аз знам, че те вече няма да се отворят. На него посветих живота си, щастието си, не го лиших от нищо. А ето че в последния миг го видях да затваря очите си с печал, без да съм му

показала тази, която той толкова искаше да види. Не е възможно да ви опиша каква болка ми причини това, Фериде ханъм. Моля ви, направете едно добро. Това ще бъде като последна капка вода, сложена на устните на умиращия.

Тя не можа да продължи повече. Скри лицето си в полите си и зарада като малко дете.

Събитията, които станаха през онази нощ, ще си спомням като сън.

Вървах под проливния дъжд и следвах бледата диря на фенера. Минах през различни тесни и тъмни улици. Нищо не чувствах, нищо не усещах. Движех се безцелно по течението като лист, попаднал в порой.

Влязохме във висока и просторна стая, пълна със сенки. По стените висяха тамбури, уд, цигулки, на различни рафтове лежаха флейти. Композиторът умираше на едно широко желязно легло, поставено в единия ъгъл на тази стая, натъпкана с музикални инструменти.

Приблжихме се до него, като стъпвахме на пръсти. Жълтото му като восък лице беше застинало в смъртно спокойствие. В трапчинките на затворените му очи бе легнала сянка. Само в устните му, в разтворените му устни, между които се виждаха ослепително бели зъби, трептеше малко живот. Тази женица, която преди малко беше така разтревожена и сломена, сега, когато изпълняваше последния си дълг, проявяваше удивително спокойствие и самообладание. Господи, какви чудеса крие в себе си това чувство, наречено любов! Тя сложи ръката си на челото на болния също като майка, която буди детето си, за да го изпрати на училище.

— Юсуф, сине, виж, твоята колежка Фериде е дошла да те посети. Юсуф, отвори очи.

Болният не чуваше и не виждаше нищо. При мисълта, че той може да умре, без да отвори очи за последен път, жената започна да губи самообладание. Тя заплака отново. Гласът ѝ се задавяше.

— Юсуф, детето ми, отвори очите си поне веднъж. Ако умреш, без да видиш Фериде, моята скръб ще бъде още по-голяма.

Сърцето ми се късаше от жал. Коленете ми се подгъваха под тежестта на тялото ми. Облегнах се на някакъв тъмен предмет, поставен близо до леглото, който приличаше на маса. Усетих, че това е

орган и трепнах. Сърцето ми подсказа, че само този орган може да извърши чудото, да накара този нещастник да отвори очи за последен път. Това, което намислих, беше може би престъпление или нещо повече от престъпление. Но този орган ме притегляше силно като пропаст, която мами стъпилия на самия ѝ край и загледан в нея човек. Неволно натиснах с крак педала и долепих пръст до един от клавишите му.

Органът изстена дълбоко като ранена душа. Тъмните ъгли на стаята, струнните инструменти, които хвърляха дълги сенки по стените, трепнаха и откликнаха с тих вопъл.

Не мога да кажа дали това бе действителност или видение на моите замъглени от сълзи очи, но ми се стори, че при този звук болният отвори за последен път сините си очи.

Наведох се над мъртвия с вид на човек, който изпълнява свещен дълг, и докоснах с устни очите му, в които сякаш все още трептеше остатък от живот.

Трябваше ли да оставя първата си целувка върху угасналите очи на един мъртвец!

Б., 2 ноември

Тази нощ е последната в моя дом в Б... Утре рано сутрин заминавам оттук.

След тази история, разбира се, не можех да остана повече тук. В града всеки говореше за мен, всеки искаше да ме види. Колко души ме преследваха, когато отивах или се връщах от училище, колко души ми препречваха пътя, за да видят лицето ми под двойния воал, който бях започнала да нося! Колко невъзпитани хора чух да казват, без да си дават труд да понижат глас дори:

— Значи, това е тя, а? Горкият Шейх!

Срамувах се да говоря пред приятелките си. Чувствах, че се изчервявам, когато влизам в клас.

Това не можеше да продължава. Нямаше друг изход, отидох при началника на просветата, казах му, че тукашният въздух не ми понася, и го помолих да ме премести другаде. Изглежда, клюките бяха стигнали и до него, защото веднага се съгласи с мен. Само че беше

трудно да ми намери подходящо място. Заявих, че приемам да отида и в по-малко училище, с по-ниска заплата, стига да е далеч оттук.

Преди два дни получих заповедта си. Назначена съм в прогимназията в Ч...

Бедна Чучулиго! Ти заприлича на обрулен есенен лист, подгонен от вятъра.

[1] Мухаддерат — скрити зад завеса, скрити за очите на другите.

↑

[2] Сюлюс — вид почерк с арабско писмо. ↑

[3] Според съответните норми държавните служители в Турция са задължени да работят определено време в провинцията, преди да бъдат назначени на пост, където желаят. ↑

[4] Стандартна дреха, носена тогава от почтените жени. Представлява разноцветно наметало, пришито към дълга до глезена пола, прикриващо косите, с прозрачен воал пред лицето. ↑

[5] Notre Dame de Sion — Женска католическа конгрегация, създадена през 1843 г. с цел да превръща евреите в католици. Конгрегацията е организираща между другото и женски пансион и домове за сираци от всички националности. Първият пансион в Турция е открит през 1856 г. ↑

[6] Намаз — молитва. ↑

[7] Авторът има предвид Младотурската революция от 1908 година, когато Турция била провъзгласена за конституционна монархия и конституцията от 1876 година била отново възстановена. ↑

[8] Меджидие — сребърна монета от 20 куруша. ↑

[9] Игра на думи. Мерет — проклет, проклетия. ↑

[10] Намаз — молитва. Мохамеданите се молят пет пъти на ден: сутрин, на обед, късно следобед (по икиндия), вечер и късно вечер (преди лягане). ↑

[11] Мевлюд — проповед, в която се възпява рождението и делата на Мохамед и неговите последователи (панихида). ↑

[12] Земзем — кладенец в Мека, водата на който мюсюлманите считат за целебна. ↑

[13] Медресе — духовно училище. ↑

[14] Йелдирме — вид горна женска дреха, подобна на мантия, роба. ↑

[15] Бисмиллях — в името на аллаха. Традиционното начало на мюсюлманските молитви. ↑

[16] Зейнилер — множествено число от Зейни. ↑

[17] Азраил — архангел Михаил. ↑

[18] Петък — мюсюлманският почивен ден. По-рано почивният седмичен ден в Турция е бил петък. ↑

[19] Мюнكير и Некир — имена на ангелите, които според мюсюлманската религия идвали след смъртта на човек, за да му искат сметка за неговите дела на земята. ↑

[20] Шахмеран — Според стара легенда — царицата на змиите. Изобразява се с женска глава и змийско тяло. ↑

[21] Тенешир — маса, върху която се измива мъртвият. ↑

[22] Зебани — ангели, които мъчат грешниците в ада. ↑

[23] Саля — молитва, която се чете на висок глас от минарето при смъртни случаи. ↑

[24] Езан — призив за молитва. ↑

[25] Хафъз — човек, който знае целия коран наизуст. ↑

[26] Отиване на джер — отиване в някое населено място през време на рамазана за изпълнение на религиозни обреди, които изисква мюсюлманската религия, срещу подаяние, което се събира от вярващите. ↑

[27] Къна геджеси — тържествена вечер, която жените устройват преди сватбата или през време на сватбата. ↑

[28] Саръйер, Аксарай — квартали на Истанбул. ↑

[29] Текке — обиталище на дервиши. ↑

[30] Софта — ученик в медресе (мюсюлманско духовно училище). ↑

[31] Саръчизмели Мехмед ага — Буквално Мехмет с жълтите ботуши. Този израз се използва иронично за неизвестни хора. ↑

[32] „Разочарованите“ — роман от френския писател Пиер Лоти. Той описва Изтока като щастлив и богат край. Ползувал се с голяма популярност в османска Турция. ↑

[33] Шейх — глава на дервишки орден. ↑

[34] Мевлеви — дервишки орден, основан от философа и поета Джеляледдин Руми Мевляна, изключително важна личност в историята на мюсюлманите. ↑

[35] Абдюлхак Хамит (1851 — 1937) — турски поет и драматург от епохата на буржоазните реформи. ↑

[36] Тевфик Фикрет — (1868 — 1914) — виден турски поет демократ. ↑

[37] Уд — ориенталски струнен инструмент. ↑

[38] Десети юли — денят, в който е провъзгласена конституционната монархия в Турция. ↑

ТРЕТА ЧАСТ

Ч., 23 април

Днес е хъдърелез^[1]. Сама съм в къщи. И не само в къщи, а може би в целия град. Домовете са празни, магазините са затворени. Всички хора от града заминаха рано тази сутрин с пълни кошници в ръка, на пикник с агнета в местността Съютлука. На ъгъла на улицата винаги има просяк. Днес дори той не иска да се лиши от това удоволствие. Качи се на гърба на един хамалин с такъв величествен вид, сякаш се качваше на файтон, и тръгна с останалите.

Но най-интересни този ден бяха кучетата. Тези хитри животни бяха подушили миризмата на храната и зад всяка група, тръгнала с кошници и одеяла, вървяха по няколко от тях.

Изпратих Мунисе с нашата съседка, жената на Хафъз Курбан ефенди. Тя се мусеше и не искаше да тръгне без мен, но бях намотала кърпа на главата си и казах: „Болна съм. Ако ми стане по-добре, може да дойда по-късно.“

Излъгах, че съм болна. Напротив, много съм добре и имам отлично настроение. Коя бе причината тогава да остана в къщи? Вече не обичам такива многолюдни веселби.

Щом останах сама, размотах кърпата от главата си и започнах да върша къщната работа, като си тананиках песни и свирех с уста. Колко приятно е да се занимавам с домашна работа от време на време, след като съм работила в училище като мъж в продължение на много дни!

Дойде ред на моите птици. Изчистих клетките на тези немирници, смених им водата и ги изнесох в градината, за да се порадват на слънцето. Сега имаме тъкмо половин дузина птици. Когато си тръгнахме от Б., се наложи да оставим Мазлум на сина на Хаджи Калфа. На Мунисе ѝ домъчня много за яренцето и плака. Купих ѝ тези птици, за да не се измъчва, но и аз се привързах към тях. Жълтата котка на съседите обаче не им дава мира. Винаги, когато изнеса клетките в градината, тя се изправя срещу тях. Наглед тази котка е спокойна и хрисима. Тя едва-едва отваря лениво зелените си

очи, гледа птиците почти с нежност, от време на време мърка приятно и човек остава с впечатление, че си бърбри с тях. „Чакай да видим какво ще направи?“ — си рекох аз, извадих една птица от клетката и я доближих до муцуната на котката. Жълтата козина на това зверче веднага настръхна, сякаш духна вятър над него, а в зелените му очи пламнаха искри. Ноктите се подадоха от меките лапи и котката се приготви да се хвърли върху птичето.

Бедното пиленце цялото трепереше в шепата ми, като свиваше шията и крилете си. Хванах главата на котката със свободната си ръка и рекох:

— Като гледам добродушието в твоите подли зелени очи, оставам с впечатление, че мислиш за ангелите на небето. А твоето намерение е да разкъсаш това безпомощно птиче, нали? Виж как ще ти отмъстя сега!

Разтворих другата си ръка. Горкото мъничко птиченце изведнъж се олюля и се поколеба, сякаш не вярваше, че е свободно. После тревожно зачурулика с тъничкото си гласче и хвъркна. Доближих до лицето си зелените очи на котката, които следяха птичката с учудване и тъга, и казах, като се смеех от задоволство:

— Как е, жълто зверче, разкъса ли птичето?

В душата си изпитвах дълбока радост. Радвах се така, като че ли бях отмъстила не само на тази жълта котка, а на всички жълти същества, които дебнат малките птички.

Само че радостта ми беше помрачена от воплите на останалите птички. Дали действително плачеха, не зная, но ми се стори, че бедничките казват: „Защо не дариш и нас с това щастие както нашата другарка?“ Тръгнах към клетките, подчинявайки се на една от ония своеволни и строги заповеди на сърцето си, на които не мога да не се подчинявам.

Бях решила да пусна птичките до една, но в този момент се сетих за Мунисе. Долепих бузата си до телената преграда на една от клетките и казах:

— Но какво ще кажа после на Мунисе, на другия жълтокос деспот? Колкото и да се мъчим, не можем да се освободим напълно от тези жълти подлеци.

След птиците дойде ред на самата мен. Винаги, когато видя слънчево време, мия косите си с хладка вода. Най-голямото ми

удоволствие е да ги суша след това бавно на слънцето.

Днес постъпих пак така. Качих се на сливата срещу клетките и разпилях мокрите си коси срещу подухващия лек ветрец. Те вече бяха пораснали почти до кръста. В Б. изпитвах неудобство да казвам на приятелките си защо косите ми са къси. Те смятаха това за срамно или по-точно за недостатък. Бях взела от всички, дори от Хаджи Калфа, различни лекарства за растеж на коси. Всеки, който виждаше колко бързо расте косата ми, смяташе, че заслугата е негова, и доказваше ефикасността на своето лекарство, като се позоваваше на мен.

Сливата беше точно срещу клетките. Птиците пееха, обърнали към слънцето бляскавите си като синци очи. Аз им подражавах, като свирех с уста и се люлеех върху тънкия клон също както на люлка. По някое време погледнах към прозореца на съседната къща и какво да видя! Съседът Хафъз Курбан ефенди, ме гледаше със своите кръгли горделиви очи, които светеха на тлъстото му лице като две кандила в джамия. Не мога да разкажа какво ми беше. Да бях поне облечена прилично. Бях с боси крака, само по бяла риза с разтворена яка. Първото нещо, което направих, бе да хвана тежкия кичур коса, разпиляна на гърба ми и да покрия с него шията и гърдите си. После се изхлузих от дървото и тупнах на земята като сноп. За щастие клонът не беше висок. До ушите ми достигна възклицанието: „Ах, жалко!“ Паднах аз, аз се ударих, а викаше съседът Хафъз Курбан ефенди!

Този Хафъз Курбан ефенди, името на когото не мога да спомена без усмивка, е полкови имамин на около петдесет години. Казват, че бил много богат. Жена му е много свежа, хубава, черноока, стройна черкезка, която няма още тридесет години. С нея сме добри приятелки. Тя взе днес Мунисе на разходка със себе си. Тази жена няма деца и обича моята малка немирница като собствена дъщеря. Но днешната случка ми развали настроението. Много ме е срам от полковия имамин. Кой знае какво ще си помисли за мен. Сега, когато пиша тези редове, лицето ми гори от срам, чувствам, че цялата пламтя. Ох, боже! Вече съм учителка, а все още не мога да оставя лудориите. Ненапразно Реджеб ефенди, нашият директор в град Б., ми казваше: „Аллах да ти даде дълъг живот, дете, но когато умреш и легнеш в гроба, можеш да разсмееш и имамина, който ще чете надгробна ти молитва.“

Днешната ми програма предвиждаше след обед да запиша събитията, станали през последните шест месеца, в дневника, който

лежи в чантата ми небутнат от деня на моето пристигане. Седнах пред прозореца, обърнат към пролива и част от военните укрепления на брега. Избрах тази къща само заради този прозорец. Иначе в нея няма нищо друго, което би могло да привлече един човек.

За да избягам от град Б., приех първото място, което ми предложиха, без да мисля ще ми хареса или не, без да ме интересува, че заплатата е малка.

Но за мое щастие мястото се оказа много хубаво — спокойно и прелестно гарнизонно градче. Ако запитате някого от обитателите му, бил той кореняк или пришълец, за баща, брат, син или мъж, ще ви отговори, че е или войник, или офицер. Дори част от ходжите имат някаква връзка с военните — или са батальонни имами, или полкови мюфтии. Моят съсед Курбан ефенди наред с чалмата си от време на време носи военна униформа и дори препасва сабя на кръста си.

Жените на Ч. ми се нравят много. Те са предани, трудолюбиви, доволни от живота си, общителни и скромни. Обичат както работата, така и веселието. Не минава седмица без сватба, а всяка сватба с различните му вечери за къносоване, които носят най-различни наименования, продължава седмица. Така че те се забавляват почти всяка вечер.

Отначало се чудех откъде намират пари за това, но после открих тайната им. Всяка жена ходи на сватба със своите скъпи булчински одежди в продължение на десет-двадесет години, а после ги предава чистички на своята дъщеря. Забавленията тук са много прости. Музиката им се осигурява от една стара арменка, която свири на хармоника и не иска нищо повече от парче плат или малко пари.

Развлеченията им са прости, но какво по-хубаво от това, щом хората се задоволяват и с толкова? По-добре да бях се родила сред тях и някой ден да бях си сложила къна на пръстите и дланите... Но както и да е.

Съседките ме обикнаха веднага, само че ми се сърдят, за това, че не се събирам с тях и не участвам в развлеченията им. За да не си помислят, че съм високомерна, се старая да им правя всякакви услуги, стремя се да бъда учтива, да помагам с всичко, което мога, не само на дъщерите им в училище, но и на самите тях.

Любимото ми място тук е Съютлюк, край брега на реката. Избягвам да ходя там в дните, когато има много хора. Но някои тихи

привечери, когато се връщаме от училище, се отбиваме на това място с Мунисе. Съютлюк е гора от върби и чинари, която съществува от стотици години. Долните клони на дърветата са окастрени, останали са само клоните и листата на горната част и по върховете им. Ако човек отиде там в ония часове, когато падат вечерните сенки, остава с чувството, че влиза под огромен разрушен свод. В светлината на сетните слънчеви лъчи, които падат косо, старите високи дънери на чинарите приличат на безкрайно високи, изпочупени колони. Край реката са наредени една до друга градинки, заградени с плетове, а между тях се вият тесни пътеки, потънали в сянка. Когато гледам тези пътеки отдалеч, струва ми се, че те могат да ме отведат в някой свят, по-различен от нашия, където е възможно да се сбъднат и най-неосъществимите мечти.

Богаташите на града живеят в квартала „Хълмът на болните“. Името му е лошо, но той приютява най-доволните и щастливи хора. Когато пристигнах тук, бяха ми посочили една хубава къща в този квартал, но не посмях да я наема. Сега не съм богата както в Б. Принудена съм да живея по-бедно, да обитавам по-малка къщичка. Впрочем сегашната ми къща не е на лошо място. Тя се намира в една доста оживена част на града, където има площад, кафенета, дюкяни. Така например всички обитатели на Ч., които тази сутрин отидоха в Съютлюк, минаха покрай нас. Сега, въпреки че е още рано, започват да се връщат. Преди малко от Съютлюк се връщаше група офицери. Те се спряха да говорят с лейтенанта, който бързаше насреща им.

— Защо се връщате толкова рано? Аз отивам едва сега. Току-що се смених от дежурство — каза лейтенантът.

Отговори му възрастен, пълен колаасъ^[2], когото често срещам по улиците винаги с разкопчана куртка:

— Върни се, няма смисъл. Съютлюк не е интересен днес. Толкова се оглеждахме и никъде не видяхме гюлбешекер.

Думата „гюлбешекер“ не пада от устата на мало и голямо. Вероятно това е вид сладко от рози. Но да търсиш гюлбешекер, когато си отишъл за развлечение на Хъдъреллез и да се разочароваш, че не си го намерил, е просто детинщина.

Да. Думата „гюлбешекер“ е в устата на всички мъже, от най-младия до най-стария. Колко пъти съм я чувала по улиците!

Така например една вечер се връщах от училище. Пред мен вървяха няколко бедно облечени младежи. На един от тях предложиха нещо за ядене. Той отказа, като им отговори:

— Кълна ви се, не ми се яде. Току-що ядох. Не плодове, а каквото щете да ми дадете, не мога да го изям.

— Не можеш ли? А гюлбешекер? — попита го един друг.

Момъкът веднага омекна и отговори ухилен до уши:

— Виж, на това не бих устоял.

Мъжете, седнали пред кафенето, често се шегуваха с един беден, но чуден, весел малчуган, който си изкарваше прехраната, като носеше вода на хората в махалата.

— Ей, Сюлейман, кога ще направим твоята сватба?

— Когато кажете, аз съм винаги готов.

— А как ще храниш семейството си? Ти си толкова беден!

— Ще подслаждам сухия си хляб с гюлбешекер. Какво друго мога да искам от аллаха?

Тази шега се повтаря почти всеки ден. Но най-странното е, че нашият съсед Хафъз Курбан ефенди преди няколко дена хвана Мунисе пред вратата и рече, като я целуна насила по бузата:

— Ох, че хубаво мирише, същински гюлбешекер.

Групите, които се връщат по улицата от Съютлюк, започнаха да се увеличават. Чувам тънък кръшен смях — смеха на Мунисе. Тя си идва! Минаха само четири часа, а ми се струва, че не съм виждала тази немирница цели четири месеца.

23 април (два часа по-късно)

Току-що научих какво значи гюлбешекер. Мунисе каза на няколко учителки, които я срещнали в Съютлюк, че съм болна. Те се обезпокоили и на връщане се отбили да ме видят.

Настоях да влязат за няколко минути в къщи. На една от тях казах на шега:

— Намерихте ли поне гюлбешекер? Офицерите, които минаха по улицата, се оплакаха, че не са намерили.

Приятелката ми отговори с усмивка:

— Много добре знаете, че и ние бяхме лишени от гюлбешекер.

— Защо?

— Защото не дойдохте.

Гледах я слисана в лицето и правех усилия да се усмихна:

— Що за приказки?

Учителките се смееха дружно.

— Ама вие наистина ли не знаете? — попита приятелката ми и ме погледна със съмнение.

— Кълна се, че не знам.

— Бедна Фериде, колко си наивна! Гюлбешекер е името, което са ти дали мъжете в Ч. заради цвета на лицето ти.

— Как, на мен ли? — попитах аз, като се запъвах от изумление.

Значи, Гюлбешекер — това съм аз! Значи, когато младежите на улицата казват, че ще ядат гюлбешекер, имат предвид мен! Горко ми! Закрих от срам лицето си с две ръце. Значи, за мен говореше целия град! Какъв позор, господи!

Приятелката ми откри насила лицето ми и каза полушеговито, полусериозно:

— Няма причина да недоволстваш от това. Ти занимаваш мъжете в целия град. Коя друга жена е имала това щастие?

Мъжете наистина са лоши същества. И тук не ме оставят на мира. Господи, как ще излизам отсега нататък между хората, как ще гледам съседките си в лицето?

Ч., 1 май

Бях седнала горе и поправях писмените работи на учениците си. На вратата се почука. Отдолу се обади Мунисе:

— Какичко, имаме гостенка.

В преддверието се разхождаше жена с черно наметало. Лицето ѝ беше закрито и не я познах. Попитах нерешително:

— Коя сте вие, госпожо?

Изведнъж звънна тънък смях. Тя се хвърли на врата ми като котка. Била Мунисе! Немирницата ме хвана през кръста и ме завъртя в преддверието, като обсипваше с целувки бузите ми и шията ми. Под наметалото изглеждаше като голяма девойка. За тези две години моята малка Мунисе бе пораснала доста, станала бе кокетна, нежна малка госпожица, със стройно тяло, почти като моето, хубава като цвете, което разцъфтява от ден на ден. Но човек не може да различава

промените, които стават с предметите и хората които са постоянно пред очите му.

Когато я видях такава, трябваше да се зарадвам. А аз, напротив, се натъжих. Мунисе забеляза това.

— Какичко, какво ти е? Само се пошегувах. Да не ми се сърдиш?
— попита тя.

Гледах с укор бедното дете, сякаш беше извършило кой знае каква пакост, и казах:

— Мунисе, разбирам, че не е възможно да те държа вечно при себе си, защото, виждам, няма да стоиш. Още отсега, когато слагаш булчински златни нишки на главата си, трепериш от удоволствие. Ясно ми е, дете, няма да стоиш, непременно ще искаш да станеш булка, ще ме изоставиш.

Очите ми се наляха със сълзи, сякаш горчилката на раздялата беше изпълнила душата ми още отсега. Молах с цялата си душа, с очите си Мунисе да ме утеши с една дума поне. Но това коварно същество изкриви устни и рече:

— Какво да правим, какичко, така правят всички.

— Значи, ти ще ме оставиш, за да станеш жена на непознат?

Мунисе не отговори, а само се усмихна. Ах, каква усмивка!

Това жестоко момиче още отсега обичаше другия повече от мен.

След това започнах нарочно да говоря обратното на това, което казах преди малко:

— Има време, докато станеш булка, още не си навършила двадесет години.

— Двадесет години не са ли много, какичко?

— Тогава нека бъдат деветнадесет или в краен случай, да речем, осемнадесет. Ти не отговаряш, но се подсмиваш. С този потаен смях искаш да кажеш: „Аз си знам“, но кълна ти се, че преди осемнадесет не може.

Палавницата се смееше и се забавляваше с моите пазарлъци. Ако не ме е срам, ще се разридая. Всички руси хора са коварни, всеки от тях причинява огорчение.

Ч., 10 май

Между ученичките има дъщеря на паша, която е на около тринадесет-четиринадесет години. Едно важно, хилаво, дребно момиче, с прогнили зъби, което сякаш е расло веднъж и отново се е смалило.

Надиде ханъм ефенди — наричам я ханъм ефенди за забавление, така всички в училище се обръщат към нея още отсега — живее в най-хубавия конак на „Хълмът на болните“. Тя всеки ден пристига в училище и си заминава с ландото на баща си, придружена от ординарец — сержант с грамадни мустаци, извити като рога на овен.

Струва ми се, че тази малка госпожица идва на училище не толкова за да научи нещо, колкото да се перчи пред бедните си съученички и дори пред учителките. Тя се отнася към своите другарки като към робини. Учителките смятат за свое задължение да понасят нейните всевъзможни прищевки и капризи. Майка ѝ канела от време на време учителките на дъщеря си на гости в конака. Бедните ми колежки не могат да нахвалят разкоша и блясъка на този дом, храната, която им поднасяли, тоалетите на майката. Това положение, в което изпадат моите колежки, от една страна, ме разсмива, а от друга, ме отвращава. Разбрах душите на тези хора от семейството на Абдюррахим паша. Това са парвенюта от рода на тези, за които казват: „Пази, боже, сляпо да прогледа“, които изпитват удоволствие от това, че смайват с разкоша и блясъка си ограничените, незначителни хорица.

Колежките предложиха няколко пъти да заведат и мен, но аз се изчервявах като човек, на когото са нанесли обида, и свивах подигравателно рамене.

Не се свеня да връзвам обувките на бедните деца, да ги чистя от калта, но към тази малка госпожица не проявявам никаква благосклонност, дори понякога ѝ се карам в час. Но за беда тя се лепи за мен повече, отколкото за другите учителки. Не ме оставя на мира.

Днес към обяд пред вратата ми спря кола. Погледнах — що да видя! Ландото на Абдюррахим паша. Ординарецът с грамадните мустаци отвори вратата на ландото и моята ученичка Надиде ханъм влезе в къщи с величието на принцеса, заобиколена от придворните си. Цялата махала остана учудена. През решетките на отсрещните прозорци надничаха куп жени.

Надиде ханъм ми подаде бележка, написана от по-голямата ѝ сестра:

„Уважаема учителко, моят баща, пашата, майка ми и аз, вашата покорна слугиня, ви молим да ни удостоите с посещението си и чакаме да дойдете с колата, която е предоставена на ваше разположение.“

Разбрах веднага намеренията им. Смятаха да смят и мен с богатството и разкоша си както другите учителки. Първата мисъл, която ми хрумна, бе да им откажа, да върна назад малката госпожица, сержанта и ландото, като им благодаря с няколко сдържани думи. Но изведнъж в сърцето ми се роди друго желание: да дам добър урок на тези парвенюта.

В Истанбул съм виждала много по-важни паши от тази. С такива дори обичах да се занимавам. Любимото развлечение на Чучулигата беше да сваля лъжливите маски от техните лица, да извади наяве грозотата и нищожеството, които се мъчат да прикрият с външни ефекти. Няма как, такава съм се родила. Не съм толкова лоша, много обичам малките, беззащитните хора, но към тези, които се хвалят с богатствата си или с фалшивото си благоприличие, съм винаги жестока.

След като поживях спокойно цели две години, днес имах право да се поотпусна малко.

Напук се облякох семпло, но много изискано. За щастие имах един тъмносин костюм, който ми беше изпратил чичо ми от Париж.

Не изпитах стеснение да накарам Наиде ханъм да ме чака доста дълго в долната стая. Имах един модел за фризура, който много бях харесала и нарочно изрязала от едно европейско списание още в гр. Б. Закачих го отстрани на огледалото и положих всички усилия, цялото си умение, за да имитирам тази фризура. Беше прекалено старомодна и фантастична, но какво от това? Днес трябва да играя ролята на актриса и да наблюдавам какво впечатление ще направя на тези провинциални красавици.

Заставих малката госпожица да ме чака сама долу не само за да си направя тоалета. Изгубих малко време и за да наблюдавам малката девойка, която ми се усмихваше от огледалото в тази полутъмна бедно обзаведена стаичка. Гледах себе си срамежливо, сякаш наблюдавах друга жена. И... защо да не си призная, щом този дневник няма да бъде четен от никой друг? Според мен тя беше красавица, и то такава, която пленява толкова повече, колкото повече я наблюдаваш. Очите ѝ не бяха онези познатите светлозелени очи на веселата и безгрижна

Чучулига от Истанбул, които приличаха на златни късчета, трептящи в прозрачна светлина. В тях имаше черна горест, останала от безбройните самотни нощи, прекарани в съзерцание сред мрака, измъчен блян, меланхоличен шемет на онези очи, които са жадни за сън и за много други неща. Тези очи, когато не се смеят, са големи и дълбоки като живо страдание, но започнат ли да се смеят, всичко се променя. Тогава те стават малки, преливащи от светлина, и започват да блестят като мънички брилянти върху лицето.

Какви хубави, какви изящни черти имаше това лице! Хубави черти, които трогват до сълзи.

Дори и недостатъците му сега ми се виждаха прелестни. Свако ми в Текирдаг казваше: „Фериде, твоите вежди са като приказките ти. В началото започват хубавичко, хубавичко, тъничко, тъничко, а след това объркват пътя си.“ Веждите ми, които според неговите думи започват хубавичко, тъничко, а след това объркват пътя си, стават чудно хубави именно затова, че се разпиляват по слепоочията...

А горната ми устна, която е по-късичка и поради това се смее винаги, вечно оставя малко открити горните ми зъби! Тази устна, както казваше Ходжа ефенди в Бурса, ще продължава да се усмихва дори тогава, когато отивам към гроба.

Чувах как малката госпожица се разхожда долу, като трополи нарочно с обувките си, но нямах сили да се отделя от другата госпожица в огледалото.

Колко много се бях измъчила и ядосала, когато научих в град Б., че ме наричат Бубата, а в град Ч. — Гюлбешекер. А сега самата аз не можех да се въздържа да не нарека с тези имена това младо момиче, това същество, ясно като утринна светлина, свежо като майска роза, посипана със ситни капки роса. По някое време се огледах да не би да ме види някой и протегнах устни към огледалото, за да целуна очите, бузите и брадата си. Сърцето ми пърхаше като птичка, влажните ми устни трептяха със сладост.

Но жалко, че огледалото също е мъжко изобретение. Каквото и да направиш, не можеш да целунеш собствените си коси и очи. Каквото и да правиш, колкото и да се мъчиш, можеш да докоснеш само устните си...

Какво говоря, господи! Сестра Алекси казваше: „Попските дрехи правят и душата на човека попска.“ Какви безсмислени, какви срамни

думи! И това ми било учителка!

След като мирувах две години, днес имам право да се поотпусна.

Когато видях, че при влизането ми дамите в салона заеха изкуствени пози като неопитни актриси, се усмихнах и си казах: „Ще видите, потърпете малко.“ Те останаха учудени, че не целунах полите на госпожата и на госпожиците, а се задоволих само със съвсем обикновен непринуден реверанс. Гледаха се въпросително. Една обикновена кокона от Бейоглу, която по всяка вероятност бе гувернантка, сложи златните си очила и ме изгледа от главата до петите.

Държанието и маниерите ми бяха толкова естествени, думите ми — толкова непринудени, че салонът се обърка като кораб, настигнат от буря.

Този салон, в който имаше хиляди скъпи предмети, струващи купища пари, не беше пример за изящност, елегантност и добър вкус, а по-скоро приличаше на манифактурна витрина. Дамите тук седят години наред като бездушни манекени и изпитват удоволствие от това, че предизвикват изумление у бедните и неуките жени на Ч.

Със своето свободно и дръзко държание завладях салона постепенно и ги поставих в положението на неопитни и несръчни гости. Като разигравах тази груба и смешна комедия, се стараех да бъда естествена, да не издам играта. Дадох им да разберат, че не съм харесала нищо от онова, което са ми показали, което са говорили и правили пред мен. И го върших така, че да почувстват дълбоко и горчиво своето нищожество и невежество. Така например, когато голямата дъщеря на пашата ми показваше картините, забелязах с вежливи и прикрити думи, че това са посредствени произведения, а след това намерих някаква миниатюра, потулена в един ъгъл и попитах защо е захвърлено тук това единствено ценно произведение на изкуството, което може да се намери в този салон. Накратко, не се учудих на нищо сред този разкош. Критикувах всичко. Особено по време на вечерята просто ги измъчих мълчаливо. Кой знае зальците на колко гости досега, седнали на тази великолепна и богата трапеза, са засядали в гърлото им? Кой знае колко гости са се изпотили за това, че не умеят да си служат с вилица и нож, колко бедни хора са отказали да се хранят само защото не знаят как се взема и как се яде някое блюдо? Днес отмъстих за всички. Движенията ми бяха толкова сръчни и

хармонични, че дамите не можаха да скрият удивлението си и през цялото време ме наблюдаваха с крайчеца на очите си. Аз също ги поглеждах от време на време. Но моите погледи ставаха причина вилиците в ръцете им да треперят, зальците да засядат на гърлото им, да се смущават, когато пият вода. Особено коконата от Бейоглу, която подчертава своето превъзходство над неопитните и невежи жени, която се хвали, че знае френски, просто съжаляваше, че се е родила. Тъй като е гувернантка, а аз учителка, тя се държеше като моя колежка и смяташе за свое професионално задължение да премери сили с мен. Но тази негодница остана така сконфузена, че има да ме помни... Тя не беше в състояние да изкаже мисълта си на турски и за да се измъкне, заяви:

— Не мога да говоря добре турски.

Тогава казах на френски:

— Няма значение, мадмоазел, да говорим на френски.

Но сега започнах да се подигравам с нейния френски.

Накратко, дребната незначителна основна учителка изчезна в този салон. Възкръсна безжалостната Чучулига с цялото си лекомислие и язвителност, която е разплаквала и най-красноречивите учителки в „Дам дьо Сион“.

Когато започнахме да спорим върху етикета, който трябва да се спазва на приемите във висшето общество, не й достигнаха думи да изкаже мисълта си и тя реши да ме унищожи:

— Впрочем случвало ми се е да бъда много пъти сред хората от висшето общество и да видя всичко с очите си.

Погледнах я гордо и насмешливо в лицето и рекох с усмивка:

— Е да, но това не е достатъчно. В това общество трябва да си живял.

В резултат на моето настъпление, което, признавам, не беше толкова деликатно, бедната жена промени цвета на лицето си и побърза да си излезе без време под предлог, че е дошъл часът за урока на един от малките синове на пашата.

Дамите бяха станали кротки като агънца. След като хвърлиха грозните маски на фалшивостта и високомерието, те показаха истинския облик на душите си. В действителност не бяха лоши хора. Тогава и аз постепенно слязох до положението си на смирена и тиха основна учителка, която разбира и съзнава своята незначителност.

Госпожата и дъщерите искрено ме молеха да ги посещавам често.

— От време на време може, но често — не. Какво ще кажат хората? Когато видят, че идвам често, положително ще си помислят, че очаквам нещо от вас.

Госпожата искаше да разбере коя съм и настояваше на всяка цена да кажа това.

— Аз съм бедно момиче от добро семейство — беше моят отговор.

— Госпожице, дете мое, с тази хубост и с тези качества ти можеш да склочиш отличен брак.

— Може би, госпожо, ще се намери някой доста добър кандидат и за мен. Но сметнах за по-уместно да си изкарвам хляба с пот на чело. Не е срамно да се работи.

— А какво ще кажете, ако поискат ръката ви за някой добър момък, от добро семейство?

— Естествено бих благодарила за оказаната ми чест, но не бих приела.

Малко след това разбрах истинските им намерения. Днес бях поканена в този конак не само да видя неговия разкош и да остана слисана от блясъка му.

Голямата дъщеря на пашата пожела да ми покаже градината, която не се различаваше от салона им. Като се разхождахме в тази градина, която беше украсена или по-скоро застлана и декорирана с най-различни цветя, треви, дръвчета и саксии, аз видях в една горичка, направена от десетина недоразвити девет-десет годишни борчета... Но преди да разкажа това, трябва да се върна на една случка, която стана преди дванадесет дена.

В непосредствено съседство с двора на училището ни има голямо лозе. Децата са разрушили плета между двора и лозето и сега те са почти съединени. От известно време в лозето копаят тримачетирима бедни работници с червени кърпи на главите. През междучасията ходех при тях и наблюдавах как работят, потънали в пот. През деня, за който говоря, забелязах един млад работник между тях. И той беше облечен както другите, но лицето му и държането му бяха по-различни. Така например в мургавия тен на лицето му имаше някаква цветна прозрачност, а в очите му — особен блясък. Ръцете му

бяха нежни и малки като женски ръце. Не се доближавах до него, защото не беше възрастен като другите работници. Но той се престраши и разговаря с мен. Каза, че е много жаден и помоли да изпратя някое от децата за вода.

Не обичам жените, които бягат дори от петли. Затова не се засраших. Нещо повече, като имах предвид, че съм учителка, сметнах за необходимо да му отговоря:

— Добре, синко, почакай малко, сега ще кажа да ти донесат.

„Този човек положително е някой изпаднал благородник“ — казах си аз. Беше срамежлив, но и смел. Когато говореше, той се стесняваше до такава степен, че бъркаше думите. Но, от друга страна, непрестанно задаваше въпроси, и то неуместни. В града бил пристигнал наскоро и не знаел какъв е стандартът на живот, каква била зимата, имало ли много круши и ябълки.

Докато той пиеше вода, аз се усмихвах и си казвах: „Изглежда, че нещо не му е в ред на горкия.“

Тази подробност е достатъчна, за да се разбере колко ме учуди онова, което видях сред изродените жалки дръвчета на изкуствената борова горичка в градината на пашата.

Да, между тези дръвчета срещнах пак този беден работник, но облечеш съвсем другояче. Сега той беше генералщабен капитан, у когото всичко блестеше: сабята, копчетата, ордените, яката на куртката, лицето, зъбите и дори алабросът. Той беше застанал между две дървета в позата на човек, който ще се фотографира. Главата му беше високо вдигната, тялото му изпънато като струна, краката прибрани, гетрите му изглеждаха като залепени, под тънките му мустаци между полуотворените устни лъщяха бели зъби, в очите му гореше блясъкът на дързостта. Накратко казано, стойката и дрехите му правеха впечатление, че той ей сега ще изтегли сабята си с ръка в бяла ръкавица, и ще изкомандува: „Мирно!“ Впрочем веднага ми стана ясно, че самият той е получил от други командата: „Мирно!“

Нериме ханъм, голямата дъщеря на пашата, се изненада:

— Ихсан? Ти тук? Откъде се взе така изведнъж?

Но бедното момиче така неопитно играеше ролята си, че когато възкликна с учудване: „Ихсан? Откъде се взе така изведнъж?“, в гласа ѝ прозвучаха нотки, които казваха: „Ах, колко явно личи, че лъжа!“

Сред тези смешни декори на се разиграваше комедия. Защо? Това щях да разбера по-късно. Сега трябваше да не се издавам, да бъда спокойна и смела.

Във всеки случай хората от семейството на този паша много обичат да изненадват. Но каквото и да правят, няма да се объркам. Изглежда са очаквали да се засрамя и да избягам. Но аз запазих достойнство и хладнокръвие.

Нериме ханъм каза:

— Фериде ханъм, и вие като нас сте от Истанбул. Бихте ли имали възражение, ако ви представя моя братовчед и млечен брат Ихсан?

Отговорих без никакво смущение:

— Напротив, ще ми бъде много приятно.

После, без да й дам възможност да говори, се представих сама:

— Фериде Низамеддин, младши офицер от армията на просветата.

Младият офицер не успя да запази своето хубаво и дръзко самообладание. И с право! Та как може една незначителна учителка да не припадне от възлнение, ако този, когото преди няколко дни е видяла в работнически дрехи, се изправи пред нея блестящ като слънце, красив и внушителен като шейх от приказките на „Хиляда и една нощ“? Може ли такова нещо да се побере в ума на един човек?

Да, обърках се не аз, а той, който не владееше добре прословутата „церемония на приветствието“, в която ни обучаваха с такова старание в продължение на години в пансиона, сякаш беше кой знае колко важно нещо. Стори ми се, че си смъкна ръката, която беше вдигнал наполовина, за да ми отдаде чест по войнишки, и предпочете да я протегне напред, за да хване моята ръка. Но точно в този момент забеляза ръкавицата на ръката си. Тогава се отдръпна светкавично, сякаш ръкавицата беше пламнала в огън.

Разговарях няколко минути без никакво стеснение. Когато погледите ни се срещнаха, бедният момък вероятно си спомняше как ми поиска вода в работнически дрехи и свеждаше очи. Но не се издавах и говорех с него така, като че ли го виждах за първи път.

След малко се прибрахме с Нериме ханъм. Тя ми каза нерешително:

— Фериде ханъм, вие, разбира се, познахте Ихсан?

Значи, и тя е знаела за случката в училище.

— Да! — отговорих лаконично.

— Можете да си направите погрешни изводи. Искам да ви кажа истината, госпожице. Ихсан се е обзаложил с приятели. Нали знаете, госпожице, младост.

Не можах да се въздържа и изкривих устни от учудване:

— С какво право, госпожице?

Нериме ханъм пламна и се засмя, за да скрие смущението си.

— Някои офицери ви срещнали случайно, когато се връщате от училище, и казали, че сте много красива. Ние сме гражданки и не смятаме това за обидно както местните жени, нали? Ихсан се обзаложил. „Аз ще намеря начин да общувам с нея“ — казал той. Същият ден облякъл дрехите на един от работниците и спечелил облога. Странно, нали?

Последното действие на днешната жалка комедия се разигра пак в горния салон. Новината, че сме говорили с Ихсан бей, беше стигнала там много преди нас и беше изписана на всички лица.

Присъстващите напуснаха салона по таен знак, даден от госпожа майката. Остана само Нериме ханъм.

Майката запитва след кратко колебание:

— Как намирате Ихсан, дете?

— Изглежда много добър младеж, госпожо — отговорих простодушно аз.

Тя:

— Красив е, а и образованието му е отлично. Сега е повишен и назначен в Бейрут.

Аз:

— Прекрасно! Той наистина е хубав, мил момък. И образован, както подчертахте и вие.

Майка и дъщеря се спогледаха. Те бяха учудени и доволни от думите ми.

— Аллах да ви благослови, дете — каза госпожата с кръшен смях. — Вие улеснихте моята работа. Аз съм млечна майка на Ихсан. Той порасна в ръцете ми като мой син. Фериде ханъм, дете, не би трябвало да говоря толкова директно с младо момиче като вас, но, слава богу, вие сте умна и улегнала девойка. По волята на аллаха искам ръката ви за Ихсан. Той много ви е харесал. Щом и вие сте го харесали, ако е рекъл аллах, ще бъдете щастливи. Ще поискаме месец

отпуск и ще направим сватбата тук. Бива ли? После ще заминете заедно за Бейрут.

Бях предчувствала предварително, че работата ще стигне дотук. Наистина смешно положение. Не зная защо, но обстоятелството, че ми искат ръката в този чужд град, ме изпълни със странна тъга. Ала пак не се издадох.

— Госпожо, това е голяма чест за мен, вашата покорна слугиня. Благодаря от цялото си сърце на вас и на Ихсан бей. Но това, което искате, е невъзможно.

Майката остана като гръмната:

— Защо, дете? Нали преди малко казахте, че го харесвате, че го намирате красив?

Отговорих с усмивка:

— Госпожо, пак повтарям, че Ихсан бей е хубав и ценен момък, но ако през ума ми беше минала мисълта за брак, бих ли могла да призная така открито тези негови качества? Това не би ли било прекалена волност за една девойка?

Майка и дъщеря се спогледаха повторно. Настъпи кратка тишина. После Нериме ханъм ме хвана за ръцете:

— Фериде ханъм! Надявам се, че това не ще бъде вашият категоричен отговор, защото Ихсан много ще се огорчи.

— Пак повтарям, че Ихсан бей е много добър момък и може да се ожени за която иска девойка.

— Е да, но той иска вас. Преди малко бях принудена от обстоятелствата да заявя, че той се е обзаложил с приятелите си. Нима допускате такова нещо? Бедното момче от десет дни е в такава тревога... „Умирам, казва, но не се отказвам. Непременно ще се ожена за нея!“

Предчувствах, че Нериме ханъм ще продължи разговора и ще ми наговори куп неща, за да ме склони. Подчертах с няколко думи деликатно, но недвусмислено, че това е невъзможно и поисках разрешение да си вървя.

Нериме ханъм беше огорчена. Тя каза на майка си с досада:

— Мила мамичко, ти кажи на Ихсан, аз не мога. И през ум не му минава, че Фериде ханъм ще откаже. Много ще се наскърби.

Ах, тези мъже! Всички са еднакво горди, еднакво самовлюбени. Не искат да разберат, че и ние имаме сърца, че и ние можем да искаме

нещо „на всяка цена“.

Когато ландото на пашата ме остави в къщи, Мунисе беше у съседите. Преди да се съблека, исках да се погледам още малко. Стаята беше доста тъмна. Едва се различавах в огледалото, което приличаше на лунна светлина, паднала на стената. Не зная каква беше тази игра на светлината, но тъмносиният костюм ми се стори бял. Видях в огледалото бяла копринена рокля, дългите поли на която се влачеха по земята.

Изведнъж закрих лицето си с ръце. В този момент в стаята влезе Мунисе.

— Какичко!

Протегнах ръце към нея като за помощ. Исих да извикам „Мунисе“, но от устата ми се изтръгна неволно друго име, името на моя непримирим враг, когото мразя!

Ч., 6 май

Тази седмица ми върви. Още не мога да се опомня от вчерашната случка, а днес станах герой на нова комедия. Но тази е хиляди пъти по-смешна от вчерашната, хиляди пъти по-възмутителна.

Жената на Хафъз Курбан ефенди дойде у дома на гости с официалното наметало, с което ходи на сватби, и с наниза жълтици на шия. Държанието ѝ бе странно, сякаш бе плакала. Повеждаме разговор.

Аз:

— На официално посещение ли отивате?

Тя:

— Не, сестричке, дойдох у вас.

Аз:

— Колко сте нагиздена днес! За мен ли е?

Тя:

— Да, сестро, за вас.

Неволно се шегувам:

— Навярно сте дошли като годежница при мен?

— Откъде познахте? — пита тя с наивно учудване.

Оставам много изненадана:

— Ама как? Вие наистина ли дойдохте като годежница?

Тя отговаря с въздишка:

— Да, сестрице.

Аз:

— За кого?

Тя отговаря, като че ли става дума за най-обикновено нещо на света:

— За моя ефенди.

Разбира се, умението на тази толкова наивна жена да се шегува така майсторски ми допада и започвам весело да се смея. Но на нея не ѝ е до смях, очите ѝ се насълзяват.

— Моят мъж ви е хвърлил око и заяви, че ще се разведе с мен, за да вземе вас. Молих го, увещавах го: „Няма нищо, вземи и тази госпожица, но с мен не се развеждай. С нея ще се разбираме добре. Аз ще ви готвя, ще ви шетам.“ Мила сестро, смилете се над мен!

— Този Курбан ефенди сигурен ли е, че ще се ожени за мен, ако ви остави?

— Че как да не е! Той казва, че е готов да даде тъкмо петдесет петозлатни^[3] — отговаря тя с възмутителна наивност.

Аз:

— Бедна моя съседке, бъдете спокойна. Това е изключено.

Нещастната жена започва за се моли за моето здраве и завесата пада.

Ч., 15 май

Тази вечер след часовете директорката ме извика в стаята си и ми каза със сурово лице:

— Фериде ханъм, дете, доволна съм от вашата сериозност и вашето усърдие. Но имате един недостатък: мислите, че все още сте в Истанбул. „Красотата е нещастие“, казва една известна поговорка, дете. А вие сте красива девойка и при това живеете сама. Ето защо би следвало повече да се пазите. Но в някои случаи проявявате нетактичност. Както виждате, този град не е толкова затворен, жените ходят доста наконтени, нашите учителки — също. Но това, което при другите се смята за естествено, при вас прави впечатление, защото,

дете, вашата хубост, вашата младост привлича погледите на всеки срещнат мъж. Така че в града плъзнаха слухове. Седя си тук, като си давам вид, че нищо не зная, но научавам всичко. Като се започне от офицерите в казармата, та се мине през еснафите в кафенетата и се стигне чак до по-големите ученици в гимназията, всички ви познават отдалеч, всички говорят за вас. Ще кажете: с какво право и защо ви казвам всичко това? Имам две причини, дете. Първата е тази, че сте наистина добро, но неопитно момиче. Познавам хората не много зле, ето защо искам да изпълня към вас своя дълг на майка, на сестра. Второ, касае се за името на училището. Не е ли така, дете?

Директорката продължи нерешително, без да ме гледа в лицето:

— Училището е свещено място, както и джамията. Най-голямото ни задължение е да го пазим от клюки, клевети и опетняване, нали така? Обаче тези долни клевети за съжаление започнаха да засягат и училището. Вие забелязахте ли колко се увеличи броят на бащите и братята, които идват вечер, за да приберат дъщерите и сестрите си? Може би не сте забелязали, но аз знам. Те идвах тук не толкова заради децата, колкото да видят вас. Един ден вие сте сресали косата на една от нашите ученички и сте завързали краищата на косичките ѝ с панделка. Не знам как е станало, но един офицер, донжуан, спрял момичето на пътя, дал му пари и взел панделката. Сега той от време на време я закачал на яката си и забавлявал своите другари, като казвал: „Отсега нататък ще ме наричате паша на пашите. Удостоен съм с орден от самата Гюлбешекер!“ Вчера прислужникът Мехмед ми разказа възмутителна история. Миналата вечер от кръчмата излезли няколкопияници и спрели пред вратата на училището. Един от тях държал реч: „Аз видях, че Гюлбешекер пипна с ръка ей този чер камък. За бога, да целунем този чер камък.“ Виждате, дете, че това са неприятни неща както за вас, така и за училището. Като че ли не стига това, ами сте проявили и друга нетактичност. Говорили сте с капитан Ихсан бей в дома на Абдюрахман паша. Ако бяхте приели предложението на госпожата, в това нямаше да има нищо осъдително. Но разговорът ви с един млад човек и отказът ви на този толкова добър кандидат направи впечатление и клюките тръгнаха: „Щом тя не иска Ихсан бей, значи има някой друг. Кой ли е той?“

Слушах всичко това, без да отговоря и без да мръдна от мястото си. Директорката, която отначало се страхуваше, че ще протестирам и

възразявам, изглежда, започна да се съмнява, като видя, че мълча.

— Какво ще кажете за всичко това, Фериде ханъм? — попита тя с известно колебание.

Въздъгнах леко и отговорих, като премислях думите:

— Всичко, което казахте, е истина, госпожо. Самата аз бях започнала малко по малко да разбирам това. Жал ми е за този хубав град, но какво да правя? Пишете по-горе, посочете някаква причина и поискайте да ме преместят на друго място. Най-голямата проява на хуманност и великодушие към мен от ваша страна ще бъде, ако не съобщите истинската причина, а измислите някакъв друг повод. Можете да кажете например, че съм неспособна, че съм неграмотна и не умея да работя, няма да ви се обидя. Стига само да не пишете: „Не ни е нужна учителка, за която в града се носят най-различни слухове.“

Директорката мълчеше и мислеше нещо. Обърнах се към прозореца, за да не забележи сълзите в очите ми, и се загледах в отсрещните планини, приличащи на тънки слоеве дим, който се издига над хоризонта на фона на бледосиньото вечерно небе.

На Чучулигата, която се вираше в тези планини, пак й замириса на странстване. Мирис на странстване! Каква безсмислица за тези, които не са я почувствали с цялата си душа! Във въображението ми изникнаха пътища, безкрайни пътища към чужди краища, които се губят в далечината и стават все по-тесни и по-печални. В ушите ми зазвуча плачът на мелодичната и тъжна песен на чеченските коли.

Докога, господи, докога? Защо? В името на какво?

Ч., 5 юни

Моите птици ме проклеха. През дългите месеци на лятната ваканция останах затворена в къщи като тях. Директорката каза, че не е възможно да бъде преместена на друго място преди септември. Засега правя всичко възможно, за да ме забравят в града, и почти не излизам от къщи. Моите съседки не ме търсят. Изглежда, са се уплашили от клюките. Само от време на време говоря с една възрастна жена, която много прилича на леля. Особено гласът ѝ така напомня нейния, че я помолих със стеснение:

— Мила госпожо, не ме наричайте учителко, а просто Фериде, бива ли?

Съседката се учуди, но не отказа да изпълни молбата ми. Когато ми говори, затварям очи и се пренасям в градината в Козятаъ. Ах, какви нелепости измислям! Изглежда, не съм добре с нервите. Станала съм непостоянна. Вярно е, че продължавам да се смея както преди, боря се като хамалин с Мунисе и пак подсвирквам на птиците. Но тъгата и безпокойството не ме напускат. Тежко ми е на душата.

Когато пътувахме с парахода за този град, през нощта не ми се спеше и слушах един от пътниците да пее с тъжен глас, загледан в тъмните води: „В теб е влюбено това сърце неспокойно.“ Тогава песента не ми направи никакво впечатление, забравих я. Месеци след това, един априлски ден, когато цъфтяха първите цветя, подхванах същата песен ни в клин, ни в ръкав. Каква неразгадаема тайна е човешката душа! Как съм запомнила думите и мелодията на тази песен, която чух само веднъж? От този ден винаги, когато върша някаква работа, когато сменям водата на птиците, когато съзерцавам късчето море, което се вижда от прозореца ми, тя не слиза от моите уста. Снощи, когато повтарях думите на последния стих: „В теб е влюбено това сърце неспокойно“, заплаках внезапно, без някаква причина, макар че нито в думите, нито в мелодията на тази обикновена песен няма нищо, което би могло да разплаче някого. Както вече отбелязах: нерви.

Отсега нататък няма да пея тази песен.

Ч., 20 юни

В училище имам приятелка, която се казва Назмие. Тя е двадесет и четири годишна, хубавичка, весела девойка, която обича да се шегува. Говори много сладко и свири хубаво на уд, поради което благородните семейства я уважават. Всяка вечер я канят някъде. Колежките в училище не я обичат много. По неин адрес се носят някои клюки, които стигат и до моите уши.

Изглежда, че не одобряват нейното свободно облекло, а може би й завидват.

Назмие била сгодена за един капитан. Бил много добър момък. Но тъй като семейството на годеника не било съгласно да се оженят сега, те крият своите отношения. Назмие ми повери тайната си и предупреди да не обаждам на някого.

Вчера, когато се измъчвах в къщи от скука, пристигна Назмие.

— Фериде ханъм, дойдох да ви взема. Тази вечер съм поканена от лелята на Феридун, която устройва увеселение в дома си, в местността Субаши. Тя ви целува очите, въпреки че не ви познава, и ви кани специално.

— Не. Как така ще ида на гости в чужди, непознати хора? — отговорих аз.

Назмие възрази с укор в очите:

— Защо да ти е чужда лелята на моя годеник? Освен това аз много желая да те запозная с него. Мисля, че ще одобриш моя избор. Кълна се, че ако не дойдеш, няма да отида и аз.

Изброих хиляди причини, за да не отида. Но тя намери отговор на всички. Моите доводи бяха детински и наивни, а Назмие, както подчертах, беше дяволита девойка, която умееше да влиза под кожата ти.

Тя ми изговори толкова много неща и толкова много ме моли, че не издържах и се съгласих да изпълня желанието ѝ.

Но нещо привлече вниманието ми. Когато започнах да обличам Мунисе, Назмие леко сви вежди и попита:

— И малката ли ще вземеш?

— Разбира се, как мога да я оставя в къщи сама? Има ли някаква пречка?

— Не, каква пречка може да има? По-добре. Но знам, че понякога я оставяш в къщи.

— Да, но досега не съм преспивала никъде.

Вече не бях неопитно момиче. За тези две години, през които скитах, бях видяла и слушала много неща. Как се заблудих в този момент, и не обърнах внимание на думите на Назмие, как те не предизвикаха съмнение в мен, това не мога да разбера и сега.

Изглежда, че скуката, жаждата за въздух и простор бяха притъпили моя разсъдък.

Една каруца ни прекара на другия бряг на реката. Тя тръгна между градините по тесен път, над който бяха надвиснали зелените листа на дърветата, и след около половин или три четвърти час спря пред едно лозе. Колко тихи и колко красиви бяха тези места! По пътя видяхме стадо кози. Стар овчар вадеше вода с дървена кофа от кладенеца и я изливаше в каменно корито. Малките яренца с нежни

рогца, които се блъскаха край коритото, ни напомниха за нашия Мазлум и с Мунисе се натъжихме.

Скочихме от колата с насълзени очи, хванахме едно яренце, целувахме дългите му ушички и нежната му муцунка, от която капеше вода. По едно време ми хрумна да го купя от козаря, но каква полза? Нали пак щяхме да го оставим при него и да си тръпнем без яре? Нямахме ли си други грижи, та щях да си купя още едно мило създание, за което да тъгувам?

Вилата, в която влязохме, беше стара постройка в средата на огромно лозе. Тя беше заградена от всички страни с високите и зелени чардаци на асмите.

Лелята на Феридун беше пълна жена в напреднала възраст. Облеклото и тоалетът ѝ не ми харесаха. Такава натруфеност не подхожда на възрастна жена. Косите ѝ бяха изрусени, слепоочията ѝ — намазани с благовония, бузите ѝ начервени. С една дума — видът ѝ беше странен.

Тази жена ни покани в една стая на втория етаж, смъкна ми наметалото и ми каза, като ме целуваше за добре дошла с прекалена фамилиарност:

— Много ми е приятно, че те виждам, скъпа дъще. Ах, какъв Гюлбешекер, какъв Гюлбешекер. Чак ти се прияжда. Наистина има за какво да горят мъжете.

Стана ми много неудобно, но не се издадох. Тя, изглежда, беше от онези несъобразителни хора, които не знаят кога какво говорят.

В тази стая бяхме оставени доста дълго сами с Мунисе. Слънцето залязваше. Червеното зарево на залеза бавно гаснеше между гъстите листа, които покриваха чардака. Аз се мъчех да се забавлявам, като се шегувах с малката. Но в сърцето ми беше влязъл червей, който ме гризеше отвътре. На душата ми беше тежко.

Долу се чуваха женски и мъжки гласове, смях, писъци, звук от цигулка, която настройваха.

Подадох глава от прозореца. През гъстите листа на асмите не се виждаше нищо.

Най-после откъм стъпалата се чува шумни стъпки. Вратата се отвори. Влезе домакинята с голяма лампа в ръка.

— Златна дъще, малко те пренебрегнах, но нарочно те оставих тук. Красотата на тези лозя при залез слънце е ненагледна.

Докато старата жена оправяше фитила на лампата и разказваше, че през лунни нощи тези места приличали на рай, влезе Назмие. Забелязах, че пред вратата чакат двама високи мъже във военна униформа. Лицето ми беше открито, затова неволно се дръпнах и понечих да закрия косите си с ръка.

Назмие се смееше.

— Мила, откога си станала такава провинциалистка? Да не смяташ да се криеш от моя годеник? Махни си ръката. Кълна се, че това е неприлично.

Имаше право. Нямах причина да се крия чак толкова. Офицерите влязоха в стаята с известно смущение. Назмие представи единия от тях:

— Феридун бей, моят годеник, Фериде ханъм, моя приятелка. Какво щастие, имената и на двамата, които обичам, си приличат.

Младият офицер отговори на шегата с широка усмивка.

Когато бях малка, майка ми обичаше да купува интересни кибритени кутии, върху които имаше нарисуван панаирджийски паликаре с извити мустаци, криви рамене и дълъг кичур, закриващ едното му око. Този Феридун бей беше слязъл сякаш от тази кибритена кутия. Той взе ръката ми фамилиарно в своята груба ръка и започна да я друса, като я стискаше.

— Ханъм ефенди, изказвам ви нашата благодарност и признателност, че удостоихте с присъствието си компанията ни. Бъдете жива и здрава — каза той и от своя страна ми представи офицера, който стоеше зад гърба му: — Позволете на мен, вашия покорен слуга, да ви представя един мой сърдечен приятел и покровител — майор Бурханеттин бей, който не е от обикновените майори, дето ги познавате. Той е най-малкият син на прочутото семейство Солакзаде.

Най-малкият син на семейство Солакзаде беше офицер, надхвърлил четиридесет и петте. Косите и мустациите му бяха посребрени. По всичко личеше, че е наистина от благородно семейство. По облеклото, държането, говора той се отличаваше коренно от Феридун. Неговото, лице и белите му коси почти заличиха примесеното със страх лошо впечатление, което остави приятелят му в мен.

Бурханеттин бей говореше леко и бързо. Той поздрави отдалеч с вежливо кимване на главата и рече, като се поклони леко:

— Ваш покорен слуга, Бурханеттин. Госпожице, покойният ми баща най-много от цялото си имение обичаше това лозе. „То ми носи благополучие. Всички щастливи минути в живота си дължа на него“ — повтаряше често той. Като видях, че сте благоволили да дойдете, неволно си спомних думите на покойния и се убедих, че са безусловно верни.

Това беше комплимент. Но какво общо имаше с това лозе Бурханеттин бей?

Бях учудена и погледнах въпросително Назмие, но тя не ме поглеждаше, упорито избягваше да среща моя поглед, Жената, която до този момент смятах за собственичка на лозето, хвана Мунисе за ръка и я изведе навън.

Поседяхме в стаята повече от половин час. Говорихме за това-онова. По-точно е да се каже говориха, защото аз не бях а състояние нито да говоря, нито да разбирам това, което се говореше. Железен обръч стягаше сърцето ми и затрудняваше дишането ми. Мозъкът ми отказваше да работи. Нищо не мислех, нищо не чувствах, само се свивах в ъгъла и тялото ми се смаляваше от несъзнателния страх, който изпитвах също като малка птичка, нападната в гнездото си.

Долу изсвириха една мелодия с цигулка, последва газел^[4], а след това най-различни тънки и дебели гласове подхванаха обща песен.

Назмие и годеникът й, седнали на едно канапе, се притискаха един в друг. Аз постепенно им обърнах гръб. Това бяха хора с долни души. Без да се смущават и да се срамуват от присъствието на чужди, те бяха доближили глави така, като че ли разиграваха сцена от някой възмутителен филм... Да, това бяха много вулгарни и лоши хора.

Дебелата жена беше оставила на масата поднос с шишета и чаши. Бурханеттин бей обикаляше стаята с ръце в джобовете и от време на време се спираше пред тази маса, с гръб към нас. По време на една от тези си обиколки майорът спря пред мен и се наведе леко:

— Ще благоволите ли да приемете, малка госпожице?

Вдигнах очи с учудване. Той държеше малка чашка, в която блестеше червено като рубин питие. Отказах с глава и добавих съвсем тихо:

— Не желая.

Той се наведе още повече и настоя, като ме облъхваше с горещия си дъх:

— Не вреди, малка госпожице, това е най-нежният, най-невинният ликьор в света. Нали, Назмие ханъм?

Назмие кимна с глава:

— Не настоявайте, Бурханеттин бей, Фериде тук е все едно у дома си. Може да се държи както иска.

Посребрените коси на Бурханеттин бей, неговото любезно и благородно лице до този момент ми внушаваха известно доверие. Сега започнах да се боя и от него. Какво ми се случва, господи! Къде съм попаднала? Как ще се избавя?

Светлината в стаята чезнеше бавно и в мрака, който се спускаше пред очите ми, кръстосваха искри. Звукът на музиката достигаше до ушите ми като бучене на далечно море.

— Златна дъще, време е за вечеря. На масата има неколцина гости, които чакат вас.

Тези думи бяха казани от онази пълна жена. Малко се бях посъвзела и успях да кажа:

— Благодаря, не ми е добре, оставете ме тук.

Назмие пристъпи към мен:

— Мила Фериде, кълна се, че не са непознати. Това са няколко приятели на Феридун и Бурханеттин бей, някои от които са с жените и годениците си. Да, да, с жените и годениците си. Ако не дойдеш, ще бъде много неудобно. Дошли са тук специално за теб.

Мъчех се да измъкна ръцете си от ръцете на Назмие и се свивах в ъгъла, като се държах за облегалото на креслото. Не ми беше възможно да говоря. Чувствах, че ако не стискам зъби си, те ще започнат да тракат.

— Наш дълг е да постъпим така, както заповяда, както желае гостенката. Вие слезте долу при гостите и кажете, че Фериде ханъм е малко неразположена. А вие, Биннас ханъм, поднесете да вечеряме тук. Мой дълг е да не оставям гостите си сами.

Щях да полудея. Да остана сама в тази стая с Бурханеттин бей и да се храня на една маса с него!

Скочих от мястото си, без да съзнавам, без да мисля какво правя, и казах, като събрах сили:

— Добре, нека бъде така, както искате.

Назмие и годеникът ѝ слизаха пред нас, хванати под ръка, а Бурханеттин бей ме следваше, останал крачка зад мен.

В дъното на тъмното преддверие се отвори врата. Ослепителната светлина опари очите ми. Едва успях да направя няколко крачки, като се олюлявах сред потока от светлина, която падаше от полилеите.

На стените блестяха големи огледала, които придаваха дълбочина на салона. Полилеите, които висяха от тавана, се отразяваха в тях като факли, бягащи по далечни тъмни пътища.

Безброй очи и лица, неясни, смесени, мъжки и женски, които виждах сякаш насън. Избухна оглушително ръкопляскане. Сред бученето на музиката гласовете ставаха по-дълбоки, по-неясни, но не преставаха, виеха като далечен планински вятър: „Да живее Бурханеттин, да живее Гюлбешекер, Гюлбешекер, Гюлбешекер...”

Когато отворих очи, се намерих в обятията на Мунисе. „Какичко“, плачеше малката ми и притискаше лице в лицето ми, целуваше мокрите ми коси и очите ми, които още щипеха от одеколона. Дрехите ми бяха вир вода. В полутъмната стая чувствах много погледи, отправени към мен. С първото си движение направих опит да закрия шията си с ръце.

Един непознат глас извика:

— Излезте навън, моля ви, излезте навън.

Помъчих се да се размърдам, да стана от мястото си. Нечия ръка ме хвана за рамото:

— Не бой се, дете, няма страшно, не бой се.

През ресниците си видях лицето на човека, който изрече тези думи. Беше пълничкият офицер, който ходи винаги с разкопчана куртка. Той също ме погледна и се обърна към застаналия до него:

— Тя наистина била дете.

Назмие беше коленичила на земята. Тя разтъркваше ръцете ми и питаше:

— Малко по-добре ли ти е, Фериде? Толкова ни изплаши.

Обърнах глава на другата страна и затворих очи, за да не я виждам.

Както научих отпосле, този припадък продължил повече от петнадесет минути. Разтривали ме с одеколон, давали ми да мириша изгоряла вълна, но нищо не помагало. Най-после изгубили надежда и започнали да приготвят кола, с която да отидат за лекар в града.

Когато дойдох на себе си, поисках да ме откарат с тази кола. Казах, че ако не се съгласят, сама ще тръгна посред нощ. Дебелият офицер навлече куртката си и седна до коларя.

В момента, в който щяхме да потеглим, към мен пристъпи нерешително Бурханеттин бей и каза, без да смее да ме погледне в лицето:

— Фериде ханъм, разбрахте ни съвсем погрешно. Бъдете уверена, че никой от нас не е имал лоши намерения спрямо вас. Как можехме да предположим, че девойка, която е възпитана в Истанбул и която освен това само преди няколко дни свободно е разговаряла с един от нашите офицери, може да се окаже с толкова буен нрав? Повторно ви уверявам, че не сме имали никакви лоши намерения спрямо вас. Впрочем ви моля да ни извините за неприятностите, които ви създадохме.

Колата потегли по тъмните тесни пътища сред лозята. Аз се бях свила в един ъгъл, като треперех и притварях очи. В главата ми бавно изплуваше споменът за друга нощ — нощта, през която избягах от вилата в Козятаъ, без да мисля за последствията, и тръгнах сама по тъмните пътища...

От време на време през прозореца на колата се подаваха клончета на върба, които ме милваха по лицето и ме будеха от сън.

По едно време чух, че Мунисе, допряла главата си на отсрещния прозорец, въздиша дълбоко.

— Мунисе, не спиш ли? — попитах тихо аз.

Тя наведе още повече глава, без да ми отговори. Тогава забелязах, че моята малка плачеше, като се мъчеше да скрие сълзите си в тъмното, също като голям човек.

Хванах я за ръцете и попитах:

— Какво ти е, момичето ми?

Тя взе главата ми в ръцете си като възрастен човек, живял и видял повече от мен, и се наведе на ухото ми:

— Какичко, да знаеш колко плаках тази нощ, колко се уплаших! Разбрах защо са те извикали там, какичко. Няма да ходиш повече на такива места, нали? Ами ако и ти като мама... Какво щях да правя после, какичко?

Какъв позор, какво падение, господи! Срамувах се от това дете като пропаднала жена, не смеех да го погледна в лицето.

Сложих глава на слабите колене на Мунисе и ридах тихо чак до в къщи като малко дете, което плаче в скута на майка си.

Слънцето току-що беше изгряло, когато отидох в дома на директорката. Старата жена беше учудена да ме види в този ранен час, с подути от плач очи и пребледняло лице.

— Аллах да ти даде щастие, Фериде ханъм. Какво ти е, дете? Никога не съм те виждала такава! Да не си болна?

Спокойното, невъзмутимо и сурово лице на тази жена винаги ме е плашило малко и ми е пречило да ѝ откривам сърцето си. Но в този час, в този чужд град аз нямах близък освен нея, на когото бих могла да изкажа мъката си. И после моята професия, моето служебно положение ме задължаваше да постъпя така.

Разкрих ѝ снощната случка, като се срамувах и треперех, без да премълча нито една подробност. Старата жена ме слушаше мълчаливо и се мръщеше. Свърших разказа си, наведох глава, протегнах ръце, погледнах я с насълзени очи, очаквайки утешение от нея, и добавих:

— Госпожо, вие сте по-възрастна и знаете много повече от мен. За бога, кажете ми, сега трябва ли да ме смятат за лоша жена?

Този въпрос предизвика в нея неочаквано вълнение и мъка. Тя ме хвана за брадата, вдигна лицето ми, погледна ме право в очите, но не както друг път, не като директорка, не като непозната, а с очите на разбираща и обичаща майка.

После каза с колеблив, треперещ глас, като милваше брадата ми и галеше ръцете ми, които бях положила на нейните колене:

— Не бях разбрала до днес, че си толкова невинна и чиста. Трябвало е да те държа по-близо до себе си и да те пазя. Жалко, че не го направих. Ах, тази Назмие! Дъще, аз знам много неща. Разбирам всичко. Но този свят е устроен така, че трябва да криеш много от онова, което знаеш. Назмие е лоша. Направих много опити, положих много усилия да отърва училището от това зло, но напразно. Не е възможно да я мръднеш от мястото ѝ. Има много покровители, като се започне от кмета и началника на гарнизона и се свърши с батальонните имами. Кой ще забавлява благородните дами, ако Назмие си отиде оттук? Кой ще свири на уд и ще играе на тайните нощни веселби, които се устройват от висшите чиновници? Как ще могат такива

разсипници като Бурханеттин бей, които ядат готово наследство, да се добират до невинните, наивни, млади и красиви момичета като теб? Фериде, разбирам много добре клопката, която са ти устроили. Този Бурханеттин бей е стар женкар, който пилее богатството на баща си, за да прелъстява безпомощни жени и да руши семейни огнища. За него беше въпрос на чест да завладее едно младо момиче, за чиято хубост говори целият град.

Той смята за чест и слава да вземе под ръка девойка, която младите офицери изчакват на улицата, като дрънкат саби, и считат за голям успех, ако зърнат лицето ѝ под воала, да я въведе в обществото на пияници и гуляйджии, да накара тълпа от отчаяни женкари да реват: „Да живее Бурханеттин бей!“ Особено след като е чул, че си говорила с Ихсан бей. И тъй, дете, те са потърсили помощта на Назмие, като са ѝ обещали кой знае какво, и са ти скроили тази игра. Бъди доволна, че си се отървала само с това, дете! Впрочем длъжна съм да ти кажа, че ти повече не можеш да останеш тук. Съвсем сигурно е, че тази история ще се разчуе из целия град в продължение най-много на ден-два. Трябва да си заминеш оттук още с първия параход. Имаш ли къде да отидеш, имаш ли роднини, познати, Фериде?

— Никого си нямам, госпожо.

— В такъв случай иди в Измир. Там имам двама познати: една приятелка, учителка, и главния секретар на отдел „Просвета“. Ще ти дам писмо. Мисля, че той ще направи всичко възможно да ти намери място.

Това съчувствие ме изненада. Аз все повече и повече се притисках в нея като някое котенце, спасено от явна смърт под дъжда и снега, нерешително гладех с бузата си нейната ръка, която милваше косите ми, а после обърнах тази ръка и започнах да целувам дланта ѝ.

Старата жена въздъхна леко и продължи:

— Не можеш да се върнеш в къщи в този вид, Фериде. А и не бива. Хайде, дете, да ти постеля да си легнеш и да поспиш малко горе. Аз ще отида да прибера багажа ти и Мунисе. Докато си тръгнеш от града, ще останеш у дома.

Прекарах в горната стая на директорката до вечерта, като ту се будех, ту заспивах. Щом отворех очи, старата жена идваше при мен, слагаше ръка на челото ми и милваше косите ми, които сега завършват с две плитки, както на всички девойки в Ч.

— Болна ли си, Фериде? Боли ли те някъде, дете? — питаше тя.

Нищо ми нямаше. Не бях болна. Но отпусках безсилно глава на възглавницата и капризничех като малко дете. Струваше ми се, че колкото повече я карам да ме обича и милва, толкова повече ще се наслои в душата ми тази нова майчина обич, която бях намерила, и ще ме утешава — като парфюм в подарена кърпа — през дните на самота и отчаяние, които ме очакваха занаяпред.

Параход „Принцеса Мария“, 2 юли

Загърнах се в палтото си, за да се запазя от вятъра, и останах горе, докато залезе луната. Палубата беше безлюдна. Имаше само един висок пътник, който от вечерта не промени позата си: стоеше с ръце, облежани на железните перила, и свиреше тъжни мелодии с уста, с лице срещу вятъра.

Познавах и обичах морето като същество, което живее дълбоко в себе си, вечно се смее, говори, стене и се сърди. А тази вечер водната шир ми се стори като безнадеждна и безутешна безкрайна самота.

Слязох долу, като треперех така, сякаш нощната влага беше проникнала чак до костите ми. Мунисе спеше на леглото в кабината. Започнах да пиша дневника си, заслушана в трусовете, които идваха от глъбините на морето, сякаш биеше самото сърце на тази безкрайна самота.

Днес директорката ме съпроводи до пристанището. Не се сбогувах с никого. Отбих се само при онази възрастна жена, която прилича на леля, и слушах за последен път със затворени очи да ме нарича „Фериде“.

Оставихме Мазлум в град Б. А тук се наложи да се разделя с птичките си. Оставих ги на грижите на директорката, след като получих обещание, че няма да забрави да ги храни и да подменя водата им.

Директорката ми каза:

— Фериде, по-добре ги освободи, щом ги обичаш толкова много. Усмихнах се тъжно:

— Не, госпожо. Преди и аз мислех като вас. Но вече не мисля така. Птичките са безпомощни, несъзнателни същества, които не знаят какво искат. Блъскат се и страдат, докато избягат от клетката. Но

смятате ли вие, че ще бъдат по-щастливи на свобода? Не, това е изключено. На мен ми се струва, че въпреки всичко тези нещастни птици свикват с клетките си така, че когато се намерят на свобода, по цели нощи мислят за клетката си, кацнали на някое клонче и скрили глави между своите криле, тъгуват, вперили мъничките си очички в светлината на прозорците. Птиците насила трябва да се държат в клетките си, насила, насила...

Старата жена поглади брадата ми и каза:

— Ти си странно дете, Фериде. Бива ли да се плаче за такова нещо?

В парахода има няколко пътници, които се качиха от Ч. Двамата са офицери. Чух следния разговор между тях. Младият каза на възрастния:

— Ихсан бей искаше да отпътува преди четири дни. Казах му да почака още няколко, за да пътуваме заедно за Бейрут, и без да искам, станах причина за беда. Точно така. Ако беше заминал преди четири дена, това нямаше да се случи.

Възрастният отговори:

— Действително неприятна история. Ихсан не е раздразнителен, как ли е станала тази работа? Ти знаеш ли подробности около случката?

— Аз съм очевидец. Вчера бяхме в общинското казино. Бурханеттин бей играеше бiliarд. Ихсан влезе от вратата, извика майора настрана и започна да му говори. Отначало разговаряха спокойно и вежливо. Не знам какво стана, но изведнъж Ихсан се отдръпна крачка назад, и удари страшна плесница на Бурханеттин бей. Майорът посегна към пистолета си, но Ихсан вече беше изтеглил своя. Ако няколко души не бяха се нахвърлили върху тях, положително щеше да се пролее кръв. Военният съд утре ще започне разглеждане на делото.

— Ако някой от нас направи нещо подобно, тежко му и горко. Но Ихсан е някакъв роднина на пашата.

— Племенник на жена му и неин млечен син.

— Щом е така, ще му се размине с леко наказание. Впрочем този Бурхан си го заслужава. Той съвсем я удари през просото.

— Каква ли е причината?

— Казват, че се скарали по политически причини. Не можаха да избавят армията от политиката и туйто.

— А на мен ми се струва, че е замесена жена. Нали познаваме Бурхан.

Офицерите се отдалечиха, като продължаваха да си говорят. Чак тогава разбрах от кого бяха розите, които малко преди това донесе и остави в кабината ми един стар лодкар.

Ихсан бей, може би няма да ви срещна никога вече, а и да ви срещна, може да се наложи да се престоря, че не ви познавам. Но винаги ще помня, че не ме забравихте дори в деня, в който се изправихте пред военен съд заради мен. Една малка пъпка от тези рози, които вие проявихте деликатността да не разкриете от кого са, аз запазвам в дневника си, а спомена за вас ще скътам в сърцето си с най-чисти чувства.

Самотният пътник на палубата продължава да свири с уста тъжните си мелодии. Подадох глава през отворения прозорец на кабината. Над морето настъпва прозрачно утро, което сякаш струи от самата вода.

Хайде Чучулиго, лягай вече. Нощта и умората причиняват болка в очите. Защо ти е потрябвало утрото? Утрото е време, когато далечните Жълти цветя отварят очите си, наситени на сън и на много други неща.

[1] Хъдърелез — 6 май, последен ден на зимата и първи ден на лятото. Съответства на Гергьовден. ↑

[2] Колаасъ — чин в султанската армия, по-висш от капитан и по-нисш от майор. ↑

[3] Петозлатна — огърлица, състояща се от пет 22 каратови златни монети, всяка тежаща приблизително 37 грама. Сечени са в периода от 1876 г. до обявяването на републиката. Върху едната им страна е образа на владетеля, по чието време са били изсечени. ↑

[4] Газел — източна песен. ↑

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ

Измир, 20 септември

Близо три месеца съм в Измир. Работите ми са зле. Остана ми само една надежда. Ако утре загубя и нея, не знам какво ще правя. Не смея дори да си помисля това. Човекът, на когото ме препоръча директорката, се разболял месец преди моето пристигане и заминал за шест месеца в Истанбул. Затова бях принудена да се явя направо при началника на отдел „Просвета“. И кой, мислите, се яви пред мен? Онзи тежък човек, който сякаш спи, когато седи на бюрото си, и сякаш бълнува, когато говори. Неговите сънени очи, които природата е създала не толкова за да гледат, колкото да спят, разбира се, не ме познаха.

— Минете след няколко дни, ще се занимая с вашия случай — каза той.

На неговия език няколко дни означаваха няколко месеца. Така и стана.

Днес пак се отбих в отдела. Началникът благоволи да ми обърне малко внимание.

— Дъще, на два часа оттук има едно общинско училище. Водата и въздухът там са хубави, природата прекрасна — подхвана той с кроткия си и невинен глас.

Тази реч беше същата, с която на времето ме изпрати в Зейнилер. Не знам какво ми стана изведнъж, но прихнах да се смея и взех думите от устата му:

— Не си правете труд, господине, аз мога да продължа вместо вас: ръководството е положило доста усилия и направило големи разходи, за да изгради там ново училище. Само че сега то се нуждае от старанието и самоотвержеността на една млада учителка като мен, нали? Благодаря, господине. Вече се възползвах веднъж от вашата благосклонност в гр. Б., когато ме изпратихте в Зейнилер.

Естествено, очаквах да бъда изгонена когато казах всичко това. Но странно. Той не се ядоса ни най-малко! Напротив, започна да се

смее високо и отговори философски:

— Така се налага да говоря като администратор. Ако не ти, ако не той, кой ще отиде?

Кабинетите на началниците на отдели никога не остават без гости. Така беше и сега. От ъгъла се чу един дрезгав глас:

— Брей, откъде пък изскочи това дребосъче, това лешниково червейче?

Лешниково червейче ли? Писнало ми е от разни имена като Бубата и Гюлбешекер, а ето ти сега и лешниково червейче!

Обърнах се с гняв. Най-последно бях пипнала един от онези нахалници, които ми прикачват разни имена, като упорито ме оприличават на какви ли не сладкиши и насекоми.

Исках да му дам хубав урок, за да му отмъстя за всички, които са ми нанасяли обиди.

Но той ме изпревари, обърна се към началника на просветата и каза с повелителен тон:

— Виж, помогни на госпожицата. За бога, недей да я измъчваш!

Началникът отговори с голямо уважение:

— Както заповядате, Решит бей ефенди, но в този момент наистина нямам вакантни места. Има само едно място за учител по френски в прогимназията. Но то не е подходящо за госпожицата.

— Защо да не е подходящо, господине? Аз, вашата покорна слугиня, бях учителка по френски в педагогическото училище в гр. Б.

Началникът се колебаеше.

— Но вече обявихме конкурс. Изпитът е утре.

— Много добре! Нека и малката госпожица се яви на този изпит, а? Аз също съм в комисията и ако е рекъл аллах... Да не сте посмели да започнете изпита преди да дойда!

Този Решит бей, изглежда, е някоя важна личност. Но какъв невъобразимо грозен човек, боже! Когато го погледнах в лицето, нарочно стиснах устни, за да не се разсмея.

Човек обикновено е или чер, или бял, нали? А в лицето на този господин има най-различни оттенъци: от нежнобелия цвят на току-що зараснала рана до черния цвят на въглена. Той има такъв мръсно черен цвят, че просто се учудваш как яката му не се цапа. Сякаш някой се е пошегувал, като си тикнал ръката във въглищен прах и му нацапал безобразно лицето.

Между червените му като рана клепачи, които са без ресници, има две съвсем доближени очи, прилични на маймунски. Над белите му мустаци стърчи странен нос, увиснал чак до устните. А бузите му са просто невероятни. Маймуните имат отстрани торбички, които се издуват, когато скрият храна в устата си. Неговите бузи са увиснали от двете страни също като тези торбички.

Просто прекалих, нали? Услугата, която ми направи, само като каза две изречения на началника, никак не е малка. Вероятно, след като е създал лицето на този човек, творецът е разбрал, че е прекалил, и за да поправи сторената несправедливост, е добавил едно добро сърце.

Според мен по-важно е да имаш красива душа, отколкото красиво лице и красиви очи.

Каква полза има от една безсърдечна красота, която не може да направи нищо друго, освен да разбие живота на бедните лелини дъщери!

Измир, 22 септември

Днес имах изпит. Писменият мина зле. Задачата беше: Спрегнете писмено в бъдеще време второ лице повелително наклонение десетина глагола като „истиксар“, „истисмар“, „иститаф“^[1]. Как да ги напиша на френски, като не знам какво значат на турски? Но устният изпит мина много добре. Решит бей ефенди говори с мен на френски и ми каза някои неща, които ме карат да се надявам, че непременно ще взема изпита.

Дано аллах съжали поне Мунисе!

Измир, 25 септември

Резултатът е обявен. Не успях да си взема изпита. Единият от секретарите на отдела ми каза:

— Ако Решит бей ефенди беше поискал да помогне, непременно щяхте да спечелите конкурса. Кой смее да се противопостави на волята му? Той сигурно има нещо наум.

Положението ми е много тежко. След два дни е краят на месеца. Трябва да плащам наема. Този път на помощ ми се притече последната скъпоценност, останала от майка ми — един медальон. Днес го дадох

на една съседка. Тя ще накара мъжа си да го продаде и ще ми донесе парите. Не исках да се лиша от този медальон, който е скъп спомен за мен, защото пазеше обща снимка на майка ми и баща ми от годината на техния брак. Бедната снимка сега остана без медальона. Но пак намерих утеха, като си казах: „Майка ми и баща ми положително ще предпочетат да лежат в сърцето на дъщеря си, отколкото в някаква златна черупка.“

Измир, 27 септември

Днес получих бележка от Решит бей ефенди. Намерил ми е работа. Кани ме във вилата си в Каршияка, за да поговорим. Секретарят на отдел „Просвета“ ми беше казал, че този човек имал враждебно отношение към мен. Май не е вярно. Утре ще разбера.

Измир, 28 септември

Връщам се от Каршияка. Бях във вилата на Решит бей. Тя е истински дворец. Сега разбирам защо този човек се ползува с такова голямо влияние.

Решит бей ме прие учтиво. Той каза, че харесал моя френски, но че не можал да попречи на другарите си да извършат неправда спрямо мен. После стана дума за работата, за която е писал в бележката. Решит бей предложи да преподавам френски на дъщерите му. Той каза:

— Госпожице, дете, доволен съм както от вашите способности, така и от вашето държание. Защо ви е да се влачите по училищата? Ще преподавате френски на моите дъщери. Ще живеете и ще се храните заедно с тях. Ще ви дадем и една хубава стая. Бива ли?

С други думи, той ми предложи да стана нещо като гувернантка. Работата вероятно ще бъде по-спокойна и по-добре платена от преподавателската. Само че аз никога не съм уважавала тази кариера, която според мен е нещо като прислужническа.

Не беше справедливо да обиждам Решит бей. Благодарих му за доверието и радушния прием, който ми оказа, но заявих, че не ми е възможно да приема предложението му, като се оправдах с Мунисе. Решит бей не сметна тази причина за основателна:

— За нея също има място, дете. Едно малко момиче няма да представлява тежест за нашето семейство.

Не му дадох окончателен отговор и поисках срок от три дни. Ще направя последен опит. Ако намеря преподавателско място — добре. Ако не намеря, ще се съглася.

Каршияка, 3 октомври

Двете с Мунисе получихме стая на горния етаж на вилата, с изглед към морето. Стаята е малка като кутийка, но спретната.

От прозореца наблюдавах до късно морето и пристанището. Оттук се вижда целият залив. Насреща е Измир със своите хълмове, приличащи на купести облаци, обсипани с хиляди звезди, и със своя „Кордон“, потънал в разкошна празнична светлина. Тази картина заслужава да се види.

Но да си призная, най-много ми хареса пристанището на Каршияка, което е точно срещу нас. Колко хубав, колко забавен е животът тук! Трамваите се движат до полунощ. В зелената светлина на уличните газови фенери се движи безкрайна върволица млади хора. В далечината, от едно казино, което хвърля червени и зелени отблясъци в морето, се носят ту весели, ту тъжни мелодии на китара.

Не знам защо ми се струва, че хората, чиито дрехи на слабата светлина виждах като бели или черни петна, са все влюбени, сгодени двойки.

И не само те. Всички потайни, тъмни кътчета, върховете на скалите, чиито тъмни сенки се открояват сред морето, сякаш бяха пълни само с невидими влюбени.

Откъм морето идваше ромон с тайнствен шепот на влюбени устни. Топлият дъх на нощта, който притискаше гърдите ми и спираше дъха ми, излизаше сякаш от устните на млади момичета, положили глави на гърдите на своите любими и вперили очи в техните зелени, потъмнели като морето очи.

Във вилата ме приеха топло и вежливо. Моят багаж никога не ми е тежал, но въпреки това съм признателна на стария слуга, който издърпа насила куфара от ръцете ми и не ме остави да го занеса в стаята си. Мунисе е още малка и не разбира. Бедната, просто остана смаяна от разкоша на вилата. Преди малко, когато се качвахме горе, тя

се помъчи да повтори една шега, която винаги е правила в къщи: по средата на стълбището ме хвана за полите и се помъчи да ме повлече надолу. Хванах я за ръката и се наведох над ухото ѝ.

— Мунисе, сега сме в чужда къща, миличка. Ако по волята на аллаха някога отново си имаме свой дом, тогава пак...

Детето престана веднага. То бе разбрало какво искам да кажа.

Когато влязохме в стаята, радостта на нейното хубаво малко лице бе помръкнала. Каква чувствителна душа има това дете! Обви с ръце шията ми, притисна се в мен повече от всеки друг път и ме обсипа с целувки.

Когато затварях прозореца си, погледнах още веднъж навън. Улиците бяха безлюдни, фенерите угаснали. Дори морето, което преди малко си играеше със светлините на крайбрежните фенери, сега беше освободило ивица пясък на брега, оттеглило се навътре и положило главата си на бялата възглавница на скалите като бавно заспиващо дете.

Днес, когато дойдох тук... (Не, нямам сили да го напиша.)

Каршияка, 7 октомври

Във вилата на Решит бей живеем сравнително добре. Имам две ученички, едната от които е моя връстница, а другата — по-малка. Голямата, Ферхунде, е грозна като баща си. Затова тя е много капризна. Малката, Сабахат, е нейна противоположност. Тя е хубаво като кукла, мило, сладко момиче.

Веднъж една от прислужничките ми намигна многозначително:

— Когато покойната им майка беше болна, идваше да я преглежда млад военен лекар. Вероятно го е гледала много настоятелно и продължително в лицето и затова роди хубаво момиченце.

Най-много ме е страх от прислужничките. Защо да крия? Моето положение не е много по-различно от тяхното. Но аз никога не си позволявам да им нареждам. Затова ме уважават.

Впрочем струва ми се, че това се дължи и на отношението, което има Решит бей ефенди към мен.

Най-големият недостатък на вилата е, че винаги е оживена като кошер. Гости не липсват никога. Още по-лошо, Ферхунде и Сабахат

настояват да се явявам почти пред всички техни гостенки. Но най-неприятен ми е Джемил бей, големият син на Решит бей, несимпатичен млад безделник на около тридесет години. Десет месеца той прекарвал в Европа, където ядял парите на баща си, а два месеца живеел тук, в Измир. За щастие тези два месеца са към своя край. Иначе щях да напусна вилата преди три дни. Какво толкова ми пречи ли? И аз си казвах тъкмо така, но беше различно.

Преди три дни Ферхунде и Сабахат ме задържаха до късно в салона на долния етаж. Разделих се с тях и тръгнах нагоре по тъмното стълбище. Когато стигнах третия етаж, съгледах сянката на един мъж. Изплаших се и се опитах да се върна назад. В това време чух гласа на Джемил бей:

— Не бойте се, госпожице, аз съм.

От един страничен прозорец върху лицето му падаше слаба светлина.

— Прощавайте, господине, не можах да ви позная изведнъж — отговорих аз и се опитах да мина.

Джемил бей направи крачка надясно. Стълбището беше тясно и нямаше как да мина.

— Не ми се спи, госпожице, излязох на прозореца да чакам изгрева на луната.

Предчувствах намерението му, но исках да избягам незабелязано и си дадох вид, че нищо не разбирам. Впрочем, за да не оставя думите му без отговор, казах:

— Сега не е лунен период, господине.

— Как да не е, госпожице, а тази розова луна, която изгря на стълбите? Има ли друга, по-пленителна лунна светлина от тази? — каза той с тих глас и внезапно ме хвана за ръцете. Усетих топлия му дъх на лицето си и енергично се дръпнах назад. Ако не се бях хванала за перилото на стълбището, щях да се търкулна чак до долу. Ударих си главата и неволно изстенах от болка.

Джемил бей дойде безшумно при мен. Не виждах лицето му, но усещах, че е много разтревожен и развълнуван.

— Простете ми, Фериде ханъм, ударихте ли се?

„Не, няма значение, само ме пуснете“ — исках да го помоля аз, но вместо това от гърдите ми се изтръгна глухо ридание. Поднесох към

устата си кърпичката, за да заглуша това ридание, и видях, че от леко наранените ми устни тече тънка струйка кръв.

Бяхме да прозореца на стълбището. В слабата светлина, която проникваше през отворения капак, Джемил бей също видя тази кръв.

— Фериде ханъм — каза той с глас, треперещ от огорчение, — тази нощ постъпих като най-долния човек в света. Бъдете великодушна, кажете, че сте ми простили, Фериде ханъм.

След безобразната му постъпка това хладнокръвно литературно излияние ме накара да настръхна и възвърна цялата ми смелост.

— Във вашата постъпка няма нищо особено, господине — отговорих аз сухо. — Подобно отношение към прислужничките и изпадналите в положение на храненици е обичайно... Сама заслужих това, като се съгласих да заема във вашия дом положение, подобно на тяхното. Не бойте се, няма да кажа на никого. Утре ще измисля някакъв предлог и ще си тръгна от тук.

След като казах това, се качих по стъпалата със спокоен, безразличен вид и се отправих към стаята си.

Лесно е да грабна в едната си ръка Мунисе, а в другата — куфара и да затръшна вратата след себе си. Но къде? Минаха три дни, а аз не изпълних намерението си. Още съм тук. Защо? Сега е време да призная това, което ме досрамя да запиша в дневника си онази вечер, когато пристигнах във вилата.

Тук дойдох, когато припаднаше мрак. Не беше ли по-добре да изчакам до другата сутрин? Разбира се. Но бях лишена от възможността да сторя това.

През онази тягостна вечер, когато пристигнах тук, вилата беше пълна с гости. Решит бей ефенди и малките госпожици ме показваха пред тях като някоя купена нова вещ за украшение. Всички ме гледаха с възхищение и дори с малко съжаление. Като се съобразявах с новото си положение, аз се държах скромно, учтиво и се мъчех да направя добро впечатление на всички. Неочаквано получих лек припадък, загубих съзнание, приседнах на крайчеца на един стол и затворих очи за половин минута, а може би за по-малко, като се стараех да задържа дори обърканата усмивка на устните си.

Решит бей, дъщерите му и гостите се разтревожиха.

Сабахат беше изтичала за чаша вода. Усмихвахме се с нея, сякаш се шегувахме. Тя ме застави да пийна няколко глътки вода.

Една възрастна гостенка каза с усмивка:

— Нищо й няма. Изглежда, че това е от влиянието на южняка. Ах, тия съвременни нервни и нежни момичета. Щом сменят малко въздуха, започват да линейт като розите.

Всички смятаха, че съм малка госпожица, която не понася трудности, нежна, болна девойка.

Кимах утвърдително с глава в съгласие и им бях признателна, че мислят именно така.

Но ги бях излъгала.

Причината на този лек припадък беше друга. Този ден Чуцулигата беше останала гладна за първи път в живота си.

Каршияка, 11 октомври

Днес Ферхунде и Сабахат пак имаха гости от Измир: четири малки госпожици, на възраст от петнадесет до двадесет години. След обяд щяхме да направим малка разходка до морето, да отидем до Байраклъ и да се върнем. Но тъкмо когато излизахме на улицата, заваля дъжд. Върнахме се в салона загърнати с наметалата и разочаровани. Малките госпожици посвириха известно време на пиано и поклюкариха. После се оттеглиха две по две в разни ъгли и започнаха да си шепнат тайни. Известно е какво могат да си говорят две девойки на четири очи, като се заливат от смях.

Сабахат е много сладко, много дяволито момиче. Тя измисляше хубави шеги и разсмиваше гостенките. Върху етажерка бяха натрупани албуми със семейни снимки. Тя взе един от тях, отиде до масата, събра приятелките си и започна да им показва разни снимки. Интересни бяха не самите снимки, а обясненията, които даваше Сабахат. Тя така се подиграваше с лицата от тези снимки, разказваше такива интересни неща за живота и характерите им, че се превивахме от смях. Така например тя посочи един представителен паша, гърдите на който бяха окичени с ордени, и каза, че жената на този мъж с внушителна брада и с вид на човек, който може да командва целия свят, го биела редовно с метлата.

Една представителна дама, тяхна родственичка, външността на която издаваше, че е провинциалистка, един ден паднала от парахода, като слизала на пристанището в Кокарялъ, и започнала да вика за

помощ на своето провинциално наречие: „О, сладката ми душичка, помууууц!“

Решит бей имаше вуйчо от Кония, на когото просто не можеше да се нагледаш. Той имаше снимка като ходжа с бяла чалма и потури, а срещу нея беше поставена друга, която си бе направил като депутат, с фрак и монокъл.

Ходжа ефенди, разтворил широко очи, гледаше с гняв депутата, а депутатът беше свил устни и гледаше ходжата с презрение и подигравка. Тази съпоставка беше толкова интересна, че задържах ръката на Сабахат да не обръща страницата на албума и се смеех като луда.

Ферхунде се пошегува с мен:

— Фериде ханъм, ако искате, можем да ви омъжим за този хубавец, който сега е свободен. Той се разведе с първите си жени и сега търси една съвременна дама, достойна за депутат.

Отделих се от масата, като продължавах да се смея, и отговорих на Ферхунде:

— Пишете му веднага, съгласна съм. Ако не намеря друго щастие при него, поне ще прекарам живота си в приятен смях.

Сабахат беше обърнала нова страница.

— Фериде ханъм — каза тя, като ме викаше с ръка, — ако видите тази снимка, страх ме е, че ще откажете да се омъжите за нашия депутат.

— Ах, колко е хубав! — възкликнаха всички гостенки в един глас.

Те ме повикаха, като махаха с ръце.

— Напразно! Каквото и да стане, не се отказвам от своя депутат — казах аз, приближих се и погледнах към албума през сплелите се къдрици на момичетата. Бях толкова учудена, че не можах да сдържа вика си. Тази снимка, която ме гледаше в очите и ми се усмихваше от албума, беше на Кямран.

Сабахат не се подигра с човека на тази снимка. Напротив, тя разказа много увлекателно и пламенно следната подробност на приятелките си:

— Този бей е съпруг на леля Мюневвер. Сватбата им беше миналата пролет, когато бях в Истанбул. Снимката не е нищо. Да бяхте видели него! Какви очи, какъв нос! Да ви разкажа още една много

интересна работа. Този бей обичал дъщерята на една от своите лели. Тя била дребничка, лекомислена, разглезена девойка и затова я наричали Чучулигата. Тази Чучулига за нищо на света не искала Кямран бей. Не можеш да заповядваш на сърцето си. Най-последен ден преди сватбата тя избягала от къщи и тръгнала по чужди краища. Кямран бей с месеци не се хранил, не спял, чакал това невярно момиче да се върне. Но ако тя е имала намерение да се върне, би ли избягала през нощта, преди да се омъжи? Аз бях там, когато леля Мюневвер целуваше ръка на свекърва си. Изглежда, че старата госпожа си спомни онази странна Чучулига, която скача от клон на клон, и се разрида като дете.

Изслушах тази подробност, облегната на пианото, което беше зад гърба ми, без да продумам и да мръдна от мястото си. Кямран продължаваше да ми се усмихва от албума. Прошепнах съвсем тихо:

— Тя е нямала сърце.

Сабахат се обърна към мен:

— Много вярно, Фериде ханъм. Една девойка, която не е могла да се привърже към такъв красив и нежен младеж, не може да се нарече нищо друго освен безсърдечна.

Кямран, мразя те. Ако не беше така, бих плакала, бих припаднала, бих жалила, след като научих тази новина. Обаче никога през живота си не съм се смяла, не съм заразявала околните с такава радост и веселие като днес. А ако не беше малкото премеждие, бих казала, че този ден е най-щастливият в живота ми.

Надвечер времето се проясни и стана възможно да направим продължителна разходка из полето. Минавахме покрай ров, издълбан от пороите. Една от девойките забеляза отсреща някаква хризантема.

— Ах, колко е хубава! Да можех да си я откъсна! — възкликна тя.

— Ако искате, ще ви я подаря — предложих с усмивка.

Ровът беше опасно дълбок и широк. Девойките се разсмяха.

— Ако имаше мост, щеше да е добре — пошегува се една от тях.

— Струва ми се, че и без мост може да се мине — отговорих аз и се засилих да прескоча рова.

Зад мен се раздадоха викове.

Успях да се прехвърля на другата страна, но за съжаление не можах да откъсна обещаната хризантема, защото бях стъпила съвсем

на края на рова и за да не падна, бях принудена да се хвана за купчина тръни, които изподраха ръцете ми. Да, ако не ми се беше случила тази неприятност, ако от болките, които ми причиниха тръните, набити по ръцете ми, не бях плакала във вечерния мрак чак докато се върнахме във вилата, този ден щеше да бъде най-веселият, най-хубавият в моя живот.

Кямран, избягах в чужди краища, защото те мразех. Но сега моята омраза порасна толкова много, че това разстояние вече не ми е достатъчно. Искам да избягам далеч от този свят, в който ти живееш и дишаш.

Сега вече реших окончателно да си тръгна от този дом. На два-три дни веднъж слизам в Измир и се отбивам в отдел „Просвета“. Вчера в парахода срещнах бившата си учителка сестра Беренис. Бях я срещнала два месеца преди това и тогава ѝ бях разказала малко от патилата си, тъй като с нея много се обичахме, когато бях в пансиона.

Вчера сестра Беренис ми каза:

— Фериде, търся те от няколко дни. Нашето училище в Карантина има вакантно място за учител по турски език и рисуване. Препоръчах те на директорката. Няма нужда да си наемаш отделна квартира, ще останеш в пансиона. И без това си свикнала с нашия живот.

Сърцето ми се разтуптя. Стори ми се, че ако попадна отново там, сред миризмата на тамяна и тежките звуци на органа, ще ми се удаде да върна част от детските си мечти.

Отговорих, без да се замисля:

— Добре, ма съор, ще дойда. Благодаря ви.

Днес се отбих в отдел „Просвета“, за да взема документите си. Казаха ми, че началникът ме търсел от три дни. Бях любопитна да видя какво иска и влязох при него...

— Много чака, дете, но за твое щастие се освободи едно хубаво място. Ще те назнача в училището в Кушадасъ — каза той.

Кушадасъ! Какво хубаво име! Моето име! Сърцето ми подсказваше, че това непременно ще е някое хубаво място. Но обещанието, което дадох на сестрата за тяхното училище? Мълчах минута-две и обмислях.

От една страна, ми обещаваха спокоен живот. От друга — може би нови трудности и лишения. Но нима трудностите нямат своя

прелест? Пред очите ми оживяха малки изоставени деца, животът на които се разсипва от груби ръце. Тези безпомощни същества приличат на цветята, които имат нужда от малко слънце, малко нежност, за да разцъфнат. Те възнаграждават с цялата признателност, с цялата любов на сърцата си онези, които им дават тази нежност и топлота. Разбрах, че въпреки всичко обичам до дъното на душата си тези малки нещастници. Нима Мунисе не е една от тях?

Освен това през последните две години от моя живот бях научила някои неща. Както светлината причинява страдание на болните очи, така и щастието причинява болка на наранената душа. Както за болните очи, така и за наранените души няма по-добър лек от тъмнината.

Бях приела да стана учителка, за да не умра от глад, но сметките ми не бяха верни. С тази професия можеш да умреш от глад. Но какво значение има това? Нали тя утолява моята жадна за ласки душа, нали ми дава утешението, че съм посветила живота си на щастието на другите. И без това не беше възможно да възкреся мъртвите сънища на миналите дни. В главата ми са се заличили тежките видения сред дима на тамяна, в ушите ми са заглъхнали вълнуващите стонове на органа. Като се усмихвах на очакващите обич и ласки въображаеми образи на мъничките ученици от Кушадасъ, които ми предстоеше скоро да видя, аз отговорих:

— Добре, господине, приемам.

Не исках да кажа никому нищо във вилата, докато не вземех заповедта си в ръка. Но една нова случка ме застави да направя това. Икономката отдавна ми говори странни неща. Онзи ден тя пак ми рече без никакъв повод:

— Дъще, от ден на ден те обиквам все повече и повече. И не само аз... Ферхунде и Сабахат са млади момичета, но не са радостни в къщи. Откакто ти дойде, е съвсем друго. Характерът ти е добър, имаш добро възпитание, с възрастните умееш да се държиш като възрастна, с малките — като малка.

Тя ми наговори още куп подобни неща. На тези думи на икономката не отдадох никакво значение, сметнах ги за обикновена „колегиална солидарност“. Обаче старата жена снощи се разкри окончателно.

— Дъще, какво да направим, за да те задържим в този дом? Имам една идея, но те моля да не си правиш грешни изводи. Кълна ти се, че никой нищо не ми е казвал.

Не се и съмнявах, че икономката говори от името на някого, но се направих, че не разбирам, и продължих да я слушам. Когато тя нямаше смелост да продължи подетия от нея разговор, имаше навик да подхваща отдалече:

— Господарят не е възрастен, аз помня детството му. Той не е красив, но живее сред блясък, и разкош. Пък и не е лош човек. Дъще, този дом не може без господарка. След време Ферхунде и Сабахат ще се омъжат. Не дай боже да попаднем на някоя негодница. Фериде ханъм, всяка девойка може да се омъжи за младеж със засукани мустаци, но такова богатство не всяка девойка може да намери. Ех, да можем да намерим една подходяща ханъма на този наш бей! Какво ще кажеш, дете?

Не отговорих, но се замислих, като се усмихнах горчиво.

Решит бей се отнася с голямо уважение към мен, отдава голямо значение на моите занимания със Сабахат и Ферхунде, шегува се по цели часове и дори играе на топка с нас... Значи, всичко това... Спомних си думите на секретаря на отдел „Просвета“: „Ако Решит бей ефенди беше пожелал, непременно щяха да ви назначат за учителка по френски език, но той сигурно има нещо наум.“ За да сложим край на този разговор, аз отвърнах на икономката с безразличие:

— Бихме отишли двете с вас като годежници тук-там, за да намерим една добра девойка за Решит бей ефенди, но няма как. До един-два дни заминавам като учителка в Кушадасъ. След няколко месеца там ще дойде моят годеник и ще се оженим.

Старата жена ме гледаше в лицето объркана.

— Лека нощ, мила госпожо, искам да си легна рано — прибавих аз и се оттеглих в стаята си.

Кушадасъ, 25 ноември

Когато ме попитаха: „Искаш ли да отидеш в Кушадасъ?“ — изведнъж се зарадвах и си рекох: „Кушадасъ носи моето име^[2], там положително ще намеря щастието и душевното си спокойствие, които търся вече толкова време.“ Моето предчувствие не ме беше излъгало.

Обикнах това място повече от всичко. Защо? Нима защото тук е много красиво? Не. Кушадасъ не се оказа, както очаквах, един Робинзонов остров, където ще мога да живея самотен и спокоен живот с моето жълто папагалче Мунисе. Нима защото тук се чувствам толкова добре? И това не е. Напротив, сега работя повече от всякога. Тогава? Отговорът на този въпрос е малко смешен. Но това е истината. Обичам Кушадасъ, не защото е красиво и спокойно място. Така ми се струва, че творецът, като е искал да причини тайни душевни страдания на човека, е създал не само красивите лица, но и красивите места и морета.

Преди месец, когато пристигнах тук, главната учителка на училището ме извика при себе си. Тази около петдесетгодишна болнава и отчаяна жена ми каза:

— Дъще, в продължение на три месеца погребях един след друг в черната земя двама синове като планини. Не ми се живее на този свят. Пратили са те тук за втора учителка. Млада си и изглеждаш образована. Училището поверявам на теб. Управлявай го, както си знаеш. Имаме още две учителки, но те са възрастни жени. Не очаквай много от тях.

Обещах, че ще работя с всички сили и удържах на думата си.

Вчера главната учителка ми каза:

— Фериде ханъм, дете, няма да е достатъчно колкото и да ти благодаря. Ти работи десет пъти повече, отколкото обеща. За един месец и училището, и децата просто разцъфнаха. Аллах да те благослови. Като се започне от колежките и се стигне до най-малките деца, всички те обичат. Дори и аз понякога забравям болката в сърцето си и започвам да се смея заедно с теб.

Бедната жена! Тя мисли, че аз работя за нейните черни очи и е благодарна. Колко хубаво е да работиш, да се посвещаващ на другите с цялата си душа! Сега Чучулигата се превърна напълно в някогашната Чучулига. Не остана нищо от тягостната умора от живота, която ме беше налегнала в Ч., нито от бунтарското настроение, което ме беше обхванало в Измир. Всичко се разпръсна като лек облак в лятно небе.

Не се плаша вече от това, че ще посветя живота си на чуждите деца, на тяхното щастие, че ще работя, докато косите ми побелеят. Запълних с моите ученици онова празно място, което остана от малките, заличени в сърцето ми през една есенна вечер преди две години.

Кушадасъ, 1 декември

От известно време хората говорят само за „война“. Не обръщам внимание на това, което се говори, тъй като се бях посветила изцяло на училището. Днес градът е обхванат от тревога. Войната е започнала.

Кушадасъ, 15 декември

Изминаха петнадесет дни, откакто е обявена войната. В болницата всеки ден пристигат големи групи ранени войници. В училище настъпи униние. Бащите и братята на много от учениците са в армията. Бедните, естествено не разбират опасността, но я чувстват. Налегна ги характерната за възрастните тиха печал.

Кушадасъ, 20 декември

Колко е ужасно, господи, колко ужасно! Днес по заповед на командването военните заеха училището. Щели да го използват като временна болница. Но какво ще правя аз, докато се освободи училището, как ще прекарвам времето си?

Кушадасъ, 24 декември

Днес се отбих в училище, за да си взема няколко останали там книги. Беше такъв хаос, че не би могъл да намериш дори себе си, ако се загубиш, да не говорим за книгите. Нямаше как, реших да си тръгна. Някаква медицинска сестра отвори една от вратите и каза:

— Да попитаме и главния лекар. Той, струва ми се, беше прибрал някои книги.

Стаята беше пълна с шишета, бинтове, кутии с лекарства. Главният лекар беше съблякъл куртката си и се мъчеше да оправи тази бъркотия, като пухтеше и сумтеше. Беше обърнат с гръб и виждах само врата му, белите му коси и ръцете му със запретнати ръкави. Не беше удобно да го занимавам при това положение с моите книги. Дръпнах медицинската сестра за полата и казах:

— Оставете!

Но тя не ми обърна внимание и попита:

— Господине, вие бяхте намерили книги на френски език с картинки, къде са те?

Старият лекар кипна. Без да се обръща, той отговори тъй грубо, тъй непристойно, че неволно закрих лицето си с ръце и се опитах да избягам от стаята. Но точно в този момент той извърна лицето си и възкликна:

— Охо, малката, пак ли вие?

Като видях лицето му, аз също не можах да се въздържа и от гърдите ми се изтръгна вик:

— О, господин докторе! Вие сте лекарят от Зейнилер!

Не преувеличавам. Това беше наистина вик. Той дойде при мен, като разблъскваше шишетата, хвана ме за ръцете, придърпа главата ми и ме целуна по косите през наметалото. Бяхме се видели в продължение само на ден, дори не и на цял ден, а само за няколко часа. Каква беше тази невидима душевна близост, която ни беше свързала така, че след две години се прегърнахме като дългогодишни приятели, дори като баща и дъщеря? Човешкото сърце е такава загадка... Хайруллах бей ме запита също както в Зейнилер:

— Я ми кажете, немирнице, какво търсите тук?

Бистрите му, сини, почти детски очи блестяха с неописуема радост зад белите му клепки.

— Вие знаете, че съм учителка, докторе, обикалям от село на село и от град на град. Сега съм назначена тук — отговорих аз, като се смеех, загледана в тези очи, също както в Зейнилер.

Той попита с безкрайна мъка в гласа, сякаш познаваше целия ми живот и знаеше какво ми е на душата:

— Още ли нямате новини, малката?

Трепнах, сякаш някой поръси лицето ми със студена вода, премигнах, но се помъчих да се престоря на учудена и запитах:

— От кого, докторе?

Той ме заплаши с пръст, като изразяваше досада:

— Защо лъжете, малката? Устните ви са се научили да лъжат, но очите ви, лицето още не умеят. Как от кого да сте получили вест? Ами че от този, дето ви е подгонил да скитате по села и градове...

Засмях се и свих рамене:

— Имате пред вид Министерството на просветата и освен това естествено моето желание да уча децата на моята родина.

Докторът отново изрази онова свое убеждение, което беше изразил още в Зейнилер. Казаното от него ме огорчи толкова, че съм го запомнила дума по дума:

— На тази възраст, с тази външност, с това лице? Добре, така да бъде, немирнице, така да бъде, само не правете лудории.

Той беше забравил пациентите си, аз — книгите. Продължихме разговора:

— Вие сте учителка в това училище, така ли?

— Много ми е мъчно, че ни отнехте училището, докторе.

— Имам една идея... Как се казваше онова дяволско село? Там ви бях възложил да изпълнявате задълженията на медицинска сестра. Спомняте си, нали? Бихте ли ми помогнали и тук? И без това няма разлика: дето са вашите мънички маймуни, там са и моите мили неуки мечоци. Те толкова си приличат по душа! И едните, и другите са еднакво искрени, имат еднакви детски сърца, освен това сега е много по-благоприятно да се помага на моите, които изгарят в огъня на войната. Разбрахте ли ме, малка девойко?

Усмигнах се неочаквано, зарадвах се като малко дете. Имах нужда да работя, да отдавам своите сили, своята обич, а каква ще е работата, не беше важно.

— Добре, докторе. Кога ще заповядате да започна?

— Веднага. Вижте какъв хаос е тук. Сякаш са работили не с ръце, а с крака...

Последва доста неприлична дума. Аз се засрамах и забелязах:

— Само че при едно условие, докторе, В мое присъствие няма да говорите по войнишки.

— Ще се постарая, малката, ще се постарая — отговори той с усмивка. — Но ако случайно стане някаква грешка, вие прощавайте...

До вечерта работихме заедно. Подготвихме се да посрещнем ранените, за които съобщиха, че ще бъдат изпратени утре.

Кушадасъ, 26 януари

Близо от месец съм медицинска сестра при Хайруллах бей. Войната продължава, потокът на ранените, които пристигат в

болницата, не спира. Работата е толкова много, че някои нощи не се прибирам в къщи.

Снощи се наложи да се грижа до късно за тежко ранен възрастен капитан. На разсъмване бях капнала от умора и неусетно съм заспала на креслото в аптечната стая.

По някое време усетих леко докосване по рамото и отворих очи. Беше доктор Хайруллах бей. Обезпокоил се, че ще настина и решил да ме покрие с одеяло, без да ме събуди. Той се усмихна със сините си очи, които на слабата светлина на утрото изглеждаха по-бледи и уморени.

— Спете, малката, не се безпокойте — каза той.

В тази минута ми стана толкова приятно от сърдечността, която той прояви към мен, че исках да му кажа нещо, да изразя признателността си. Но умората и сънят надвиха и отново заспах, като се усмихвах в приятен унес.

Обичам много този стар доктор въпреки двата му недостатъка. Единият е, че употребява цинични думи. Вярно е, че заобикалящите го правят глупости и заслужават да бъдат ругани, но това едва ли е оправдание. Понякога той говори такива цинизми, че просто се принуждавам да бягам и по цели дни не го поглеждам в лицето. Впрочем той сам разбира този недостатък и казва:

— Вие не ми обръщайте внимание, малката. Това става несъзнателно. Войнишка работа.

Хайруллах бей прилича на децата, които със своите наивни съжаления и милата си свенливост те карат да им прощаваш грешките и дори да ги търпиш.

Вторият му недостатък е още по-голям. Този груб човек има поразително нежна душа. Умее майсторски да изтръгва от устата и най-съкровените мисли, които не смееш да признаеш дори на себе си. Така например той вече знае доста много за моето приключение, което се старая да не разказвам на никого. Как съм му казала всичко това? Не знам. Не съм правила нищо повече от това, че съм отговаряла лаконично и сухо на въпросите, които той ми задава от време на време. Но лекарят е съединявал дума по дума и разбрал цялата работа.

Той си няма никого. Оженил се преди двадесет и пет години и след девет месеца жена му починала от тифус. Оттогава досега е останал вдовец. Бил по произход от Родос, но имал имоти в Кушадасъ.

Със сигурност не се нуждае от заплата, която получава като полковник, защото харчи неколkokратно повече за болните. Така например онзи ден един ранен войник ме помоли да прочета писмото, което бе получил от село. Старата му майка пишеше, че мизерията в къщи е станала непоносима, че гладът прокудил децата му на улицата. Раненият слушаше писмото и въздишаше тежко.

В това време Хайруллах бей преглеждаше един ранен на съседното легло. Той се обърна към този нещастен войник и рече:

— Тъй ти се пада. На какво се надявате, че създавате толкова деца на този свят?

Тази жестока подигравка се заби като стрела в моето сърце. Когато му дойде времето, положително щях да го кажа на доктора. Но той ме изпревари:

— Малката, вижте да вземете адреса на майката, без да разбере този мечок, че да ѝ изпратим десетина лири.

Доколкото разбирам, този стар доктор не служи в армията нито за пари, нито от някакво чувство за дълг. Той има само една страст: любовта му към бедните войници, които нарича „моите мили неукни мечоци“. Но не ми е ясно защо така упорито се мъчи да крие тази любов, сякаш се срамува от нея.

Кушадасъ, 28 януари

Тази сутрин, като дойдох в болницата, научих, че са довели четирима тежко ранени офицери. Сестрите ми казаха, че ме е търсил Хайруллах бей. Винаги когато прави сложна операция, докторът иска да му асистирам аз.

— Не е правилно да ти показвам такива неща, малката, но няма други хора, които могат да вършат работа. Ядосват ме, започвам да викам и се обърквам — казва той.

Хвърлих си наметалото и нахлузих набързо халата. Но докато се приготвя, операцията беше минала. Раненият беше поставен на носилка и го отнасяха горе.

Хайруллах бей ме повика при себе си:

— Малката — рече той, — направих голяма кройка и шев (операциите той наричаше кройка и шев) на един млад генералщабен майор. Бомба е ранила дясната му ръка и едната половина на лицето

му. Отстъпих му моята стая. По-нататък ти се занимавай с него. Той има нужда от много грижи.

Влязох в стаята. На леглото неподвижно и мълчаливо лежеше човек, лицето и ръката на който бяха бинтовани. Двамата с доктора се приближихме към него. Виждаше се само малка част от лявата страна на лицето му. Физиономията на тази човек ми се стори позната, но в това състояние не се сетях кой е.

Хайруллах бей беше хванал лявата ръка на болния и следеше пулса му. Той се наведе над лицето му и го повика по име:

— Ихсан бей, Ихсан бей!

Изведнъж в главата ми проблесна сякаш мълния. Този човек беше генералщабният капитан, с когото се запознах в дома на Абдюррахман паша в Ч. Отдръпнах се крачка назад. Искях да напусна стаята и да помоля доктора да не ме изпраща повече при този ранен. Но в същия момент болният беше отворил очи и ме видя. Той ме позна, но не допускаше, че мога да бъда аз. Кой знае колко пъти беше губил съзнание от деня на раняването си и какви всевъзможни сънища бе сънувал под влиянието на болките и температурата. Да, по мътния му поглед разбрах, че раненият не е повярвал на тази възможност. Той отново отвори очи. Върху безкръвните му устни цъфна лека усмивка.

Ихсан бей! Преди известно време ме завлякоха на един нощен гуляй, като се възползуваха от моята неопитност и от това, че нямам ни татко, ни брат, ни... познат, който да ме защити.

Когато напусках града, носех в сърцето си унижението на гонена уличница и закривах с ръка невинното си лице. В този ден, когато виждах света пълен с безсмислена жестокост, а себе си като клетница, на която не остава нищо друго, освен да склони глава пред тази жестокост, вие ме защитихте, проявихте благородство, рискувахте кариерата си и не мигнахте дори пред смъртта.

Щом тази печална случайност ни постави днес един срещу друг, няма да избягам. В тези безнадеждни и горчиви дни ще се грижа за вас като ваша малка сестра.

Кушадасъ, 7 февруари

Раната на Ихсан бей не била опасна, до месец щяла да оздравее, но белегът, който започва от дясната му вежда и обхваща цялата му

буза чак до брадата, щял да обезобрази лицето му.

Не стоя при него, когато Хайруллах бей сменя превръзките му. Не защото не ми дава сърце — всеки ден виждам много по-лоши рани от тази, — а защото разбирам, че моят поглед му причинява по-голяма болка от нож, допрян до страшната му рана.

Горкият човек, знае с какво обезобразено лице ще напусне болницата и живее в страшна потиснатост, макар че не говори за това.

Той просто изпада в паника, когато Хайруллах бей му каже:

— Още малко търпение, момко, след двадесетина дена ще стъпиш на крака.

За да може раненият да се чувства добре през тези дни, аз се грижа за него с цялата топлина на сърцето си. Понякога чета книги до леглото му и дори му разказвам приказки.

Да, бедният, не казва нищо, но мъката, че ще остане завинаги грозен, не го напуска нито за миг. Понякога се старая да го утеша косвено. Като му говоря за най-различни неща, аз му намеквам между другото, че на този свят няма нищо по-безсмислено и дори вредно от красотата на лицето, че истинската красота трябва да се търси в душата на човека.

Кушадасъ, 25 февруари

Ихсан бей оздравя за много по-кратко време, отколкото очаквахме. Тази сутрин, когато му занесох чай с мляко, той се беше облякъл.

Пред очите ми неволно оживя образът на онзи генералщабен капитан с блестяща униформа, с хубаво и гордо лице, когото бях видяла преди година в градината на Абдюрахман паша.

Нима този болен офицер с майорски пагон, наклонил на една страна тънката си шия, подаваща се от яката на куртката, и който се срамува от раната на лицето си като нещо позорно, е същият онзи горд и хубав генералщабен капитан?

Вероятно не можах да скрия съжалението, изписало се на лицето ми, но се помъчих да се коригирам, като си дадох вид на сърдита и му се скарах:

— Ихсан бей, това, което сте направили, е детинщина. Защо сте се облекли, преди да сте оздравели напълно?

Той сведе очи и отговори:

— Човек се разболява повече, докато лежи.

Мълчахме и двама. Той добави, мъчейки се да скрие възбудата си:

— Искам вече да си ида, нищо ми няма, чувствам се напълно здрав.

Сърцето ми се късаше от жал. За да не се издам, започнах да се шегувам:

— Ихсан бей, виждам, че няма да ме послушате. Пак ви прихвана войнишкият инат. Но искам да ви предупредя, че ще разкажа всичко на доктора. Нека той да ви се скара хубаво, че да видите.

Оставих подноса със закуската и бързо излязох навън, но, разбира се, не отидох при доктора.

25 февруари (надвечер)

С Хайруллах бей се скарах здравата, но не за работата, а за това, че той започна прекалено много да се меси в живота на другите.

Преди малко говорихме за Ихсан бей. Споделих, че той е много огорчен от състоянието на лицето си. Хайруллах бей сви устни и изтърси:

— Има право. На негово място бих се удавил ей тук, в морето. За какво друго може да послужи вече това лице освен за храна на рибите?

Много се ядосах.

— Имах друго мнение за вас, докторе. Какво значи красотата на лицето пред красотата на душата?

Хайруллах бей започна да се смее и да ми се подиграва:

— Това са празни приказки, малката. Никой пет пари няма да даде за човек с такова лице, особено пък девойките на ваша възраст.

Като казваше това, той тръскаше яка, с което изразяваше своята досада. Протестирах:

— Вие знаете моя живот. Някои мои тайни успяхте да изтръгнете почти насила от устата ми. Имах си хубав, много хубав годеник. Той ме излъга и аз го изтръгнах от сърцето си. Мразя го.

Хайруллах бей избухна в смях, а после надникна чак в сърцето ми със своите сини очи, които се смееха зад белите му клепачи, като ставаха все по-малки и по-малки.

— Виж какво, малката — каза той, — това не е вярно. Я ме погледни право в очите и ми кажи не го ли обичаш?

— Мразя го.

Той ме хвана за брадата, като все още продължаваше да ме гледа в очите.

— Ах, бедната ми! Вече години наред се топиш по него като свещ. Този скот е разбил и своя живот заедно с твоя. Едва ли ще срещне такава любов в друга някоя жена.

— Нима намирате, че заслужавам тази тежка обида? Откъде знаете това? — попитах със сподавен от гняв глас.

— Спомняш си, че разбрах това още тогава, когато те видях в онова село. Напразно се мъчиш да скриеш от мен. Любовта струи като сън от твоите детски очи.

Очите ми тъмнееха, ушите ми бучаха. Той продължаваше да говори:

— Ти живееш сред хората така, че оставаш чужда на всички и на всичко, като човек, който сънува, смееш се така унесено и тъжно, че чак сърцето ми се къса. Ти по рождение си различна от другите. В митологията се разказва за феи, родени от целувки и красиви като целувки. Не бива да се мисли, че това е плод само на фантазия. Такива случаи се срещат и в действителността. Ти, малка Фериде, си една от тези феи. Ти си същество, което е родено да обича и да бъде обичано. Ах ти, лудо момиче, направила си голяма грешка. За нищо на света не бивало да пускаш от ръцете си онзи глупав момък. Положително щеше да бъдеш щастлива с него.

Превих се от болка и нададох вик на протест. Започнах да скачам, да тропам с крак и да плача:

— Защо ми говорите всичко това? Какво искате от мен?

Тогава докторът се осъзна и се помъчи да ме успокои:

— Права си, малката, имаш право. Тези неща не биваше да ти казвам. Направих голяма глупост. Прости ми, малката.

Но вече му бях сърдита и не исках да го погледна в лицето.

— Ще видите, ще ви докажа, че не го обичам — казах и излязох навън, като затръшнах вратата след себе си.

25 февруари (вечерта)

Когато внесох лампата, Ихсан бей все още не беше се съблякъл. Той стоеше прав до прозореца и наблюдаваше последните червени отблясъци на настъпващата вечер над морето.

— Изглежда много ви е домъчняло за униформата, господине — казах аз, за да наруша мълчанието.

Вечерният мрак бе обгърнал цялата стая. Ихсан бей поклати глава с тъжна усмивка и сякаш окуражен от тъмнината, за първи път изказа болката си:

— Униформата ли, госпожице? Е да, сега надеждата ми е само в нея. Тя стана причина да се обезобрази лицето ми и само тя е в състояние да ме избави от това нещастие, в което съм изпаднал.

Не разбирах смисъла на тези думи и го гледах учудено в лицето. Той въздъхна леко и продължи:

— Много просто, Фериде ханъм, няма нищо за неразбиране. Ще се върна обратно в действащата армия, за да довърша недовършената работа на бомбата.

Младият майор каза тези думи с искреност и мъка, присъщи на децата. Бях се обърнала гърбом към него, за да запала лампата. Духнах незабелязано клечката, която бях драснала, наведох се, сякаш за да оправя фитила на лампата, и казах съвсем тихо:

— Не говорете така, Ихсан бей. Вие можете да бъдете щастлив, стига да искате. Ще се ожените за някое добро момиче, ще си създадете прекрасно семейство, ще имате деца и ще забравите всичко това.

Не бях обърнала главата си към него, но чувствах, че той също не ме гледа и продължава да съзерцава морето през прозореца.

— Фериде ханъм, ако не знаех колко чисто сърце имате, бих помислил, че ми се подигравате. Коя би ме искала такъв? Мен, когото не харесаха, преди да ми се случи това, в ония дни, когато жените все още можеха да ме гледат поне без насмешка в лицето? А сега съм толкова жалък...

Той нямаше желание да продължи повече и единствено добави, като се мъчеше да се овладее:

— Фериде ханъм, това са излишни приказки. Извинявайте, може ли да запалите лампата?

Драснах втора клечка, но ръката ми трепереше и не можех да случа фитила на лампата. Загледана в трептящия пламък, аз се

замислих и почаках да изгасне клечката. Когато стаята потъна в предишния мрак, заговорих бавно:

— Ихсан бей, тогава, когато преживяхте първата несполука, вие бяхте горд и самолюбив мъж. Мъката и безнадеждността не бяха направили сърцето ви чувствително като сега. Тогава вие защитихте една презряна основна учителка, като рискувахте кариерата си и се изложихте може би на смъртна опасност. Но най-важно от всичко е, че тогава не бяхте — вече не бива да криете това, разбирам вашата мъка, — не бяхте така нещастен като днес. Щом е така, защо тази бедна основна учителка да не посвети живота си на вашето щастие?

— Фериде ханъм — отговори майорът, като се задъхваше, — моля ви, не подхранвайте в мен празни надежди и не ме правете още по-нещастен.

Бях вече твърдо решила. Обърнах се към него с наведена глава:

— Ихсан бей, моля ви да се ожените за мен. Вземете ме за ваша жена и ще видите колко щастлив ще ви направя, колко щастливи ще бъдем с вас.

През ресниците си, които бяха замъглени от сълзи, не виждах лицето на майора в тъмнината.

Всичко беше свършено. Сега вече никой нямаше да има смелост да твърди, че обичам онзи и страдам тайно за него.

Кушадасъ, 26 февруари

От онзи ден насам ти за мен не си нищо друго освен чужденец, враг, Кямран... Знаех, че с теб повече няма да се срещнем, че няма да се погледнем очи в очи на този свят, че няма да си чуем гласовете. Но въпреки това никога не можах да заглуша в сърцето си чувството, че съм твоя годеница. Каквото и да говорех, каквото и да вършех, не можех да се отърся от навика да гледам на себе си като на нещо, което принадлежи на теб.

Защо да лъжа? Въпреки цялата си омраза, въпреки целия си бунт, въпреки цялото минало пак оставах поне малко твоя. Това почувствах в този утринен час, в който за първи път се събудих като годеница на друг. Да, годеница на друг. След като в продължение на толкова години и на толкова сутрини съм се събуждала като твоя годеница, един ден се събудих като годеница на друг. И се разделих с теб тъкмо тази сутрин,

Кямран. И то като нещастна изгнаница, която няма право да отнесе със себе си нито един спомен, да обърне глава и да погледне назад, да види за сетен път това, което е оставила зад себе си.

Тази сутрин, когато се видя с Ихсан бей, възнамерявах да го заведа при доктор Хайруллах бей и да обявя, че сме се сгодили. Всекидневният халат, с който се движа сред болните, беше прекалено скромнен за това извънредно събитие и може би това щеше да огорчи моя годеник. В градината бяха цъфнали невзрачни минзухари. Набрах китка и закичих гърдите си.

Заварих Ихсан бей пак облечен. Като ме видя, той се усмихна с детска чистосърдечност. В същия миг си помислих, че мой дълг отсега нататък е да направя този човек щастлив.

Протегнах ръце, като се помъчих да се усмихна насила, и казах:

— Бонжур, Ихсан бей!

След това отделих няколко минзухара и закичих гърдите му.

— Надявам се, че тази нощ сте спали добре.

— Много добре, а вие?

— Спах доволна и спокойна като новородено.

— А защо сте посърнали така?

— Не мислите ли, че човек може да посърне и от щастие?

Замълчахме и двамата.

Устните на Ихсан бей бяха бели като платно. След кратка пауза той подхвана бавно, като от време на време се поспираше, страхувайки се да не му се разтрепери гласът:

— Фериде ханъм, ще ви бъда благодарен до самата си смърт. Вие ми дарихте една неповторима нощ, каквато никога не съм прекарвал дори по-рано, през щастливите си дни. Преди малко не ви казах истината. Тази нощ не мигнах чак до сутринта. В ушите ми звучеше само вашият глас. „Моля ви да се ожените за мен!“ Не мигнах, защото не исках да загубя нито минутка от тази единствена нощ, която имах да прекарам като ваш годеник. Ще ви бъда признателен до края на живота си.

Вдигнах очи и го погледнах:

— Казах, че ще ви направя щастлив завинаги.

Той беше дълбоко развълнуван. Искаше да ме хване за ръцете, но не смееше. После продължи с тих ласкав глас, сякаш говореше на болно дете:

— Не, Фериде ханъм, тази нощ не може да има свое утро, знам това. Тази нощ бях неизразимо щастлив. Но въпреки това днес си отивам. След няколко часа с вас ще бъдем разделени.

— Защо, Ихсан бей? Не ме ли искате? Не е справедливо да си отивате, след като сте ми дали толкова надежди, не е справедливо.

Майорът облегна гръб на стената, затвори очи и въздъхна дълбоко:

— Ах, този глас!

След това той се отърси изведнъж и добави почти сурово и рязко:

— Ако положите още малко усилие, вашето състрадание ще ви накара да твърдите, че ме обичате.

— Защо не, Ихсан бей? Щом изявих желание да стана ваша годеница, значи, имам основание за това.

Той отговори почти с ирония:

— Е да, щом приехте да се омъжите за мен, значи, ме обичате. Но представете си, че не искам да бъда обичан толкова много от вас. Вие наистина ли смятате, че този брак е възможен, Фериде ханъм?

Не отговорих.

— Фериде ханъм, нима смятате, че съм толкова низък, толкова нищожен, че бих приел любов, нямаща никакви други подбуди освен състраданието към един отчаян инвалид?

Сведох глава с безкрайно огорчение и отговорих:

— Имате право. Ние сме двама нещастници. Мислех, че ще можем да бъдем щастливи, ако съединим нашите мъки. Сгрешила съм.

След тези думи посочих сабята, която висеше на стената, и добавих:

— Вие все пак си имате утешение. Можете да се върнете отново към изпълнение на вашия дълг, както сам казахте. Но аз съм жена и съм още по-нещастна от вас.

В това мразовито зимно утро новите годеници се срещнаха с по няколко бледи минзухарчета на гърди и с жалки като тези минзухари усмивки на устните, за да се разделят след десет минути със сълзи на очи като нещастен брат и самотна сестра.

Кушадасъ, 2 април

Училището бе възстановено преди три дни. След шестмесечно прекъсване вчера започнахме занятията отново. Но каква полза? Годината свърши. Пролетта изпълва класните стаи с ярка слънчева светлина и топъл дъх на цветя, а по стените пробягват отраженията на зелените отблясъци на Средиземно море. Като се започне от най-малките и се стигне до най-големите, никой няма желание да работи.

Главната учителка не искаше да остане в Кушадасъ за нищо на света. Преди месец я преместиха на друго място. За нейна заместничка назначиха мен. Нещо повече, повишиха ме в чин „директор“. Не съм доволна от тази работа, защото колежките започнаха да ме гледат накриво. Вярно е, че не са достатъчно подготвени и не притежават необходимите качества, но все пак възрастта им трябва да се уважава. Както се изразяват служителите по просветата, всяка от тях има по петнадесет-двадесет години служба. Ако бях на тяхно място и някой ден ми докарат за началник момиче, по-малко от собствената ми дъщеря, струва ми се, че и моето сърце ще се изпълни с болка.

Хайруллах бей се пенсионира в началото на март. Той е богат и не се нуждае от заплатата, която получаваше, но пак се натъжи:

— Затворил съм с ей тези ръце очите на мнозина от моите мили мечки и ми се щеше те също да затворят моите, да ме съпроводят до гроба, но не би...

Хайруллах бей е много интелигентен. Той е прекарал младините си в четене. В дома си има голяма библиотека. Но въпреки това твърди, че на света няма по-непотребно, по-безсмислено нещо от книгата, че както тези, която пишат, така и тези, които четат, са празноглави хора, животът на които минава, без да видят и разберат нещо. Онзи ден се помъчих да го обора с един много силен аргумент:

— Щом е така, защо четете толкова много, а на всичко отгоре карате и мен да чета?

Този довод е толкова солиден, че спокойно може да затвори устата на всеки друг. Но той не се смути, напротив, започна да се смее високо и да ми се подиграва:

— Много уместна забележка, малката. И защо реши, че не съм празноглав?

Не разбирам що за човек е този стар доктор. Той говори против всичко, което обича. Струва ми се дори, че най-много ме обича в ония мигове, в които ми се кара.

От деня, в който напусна болницата, той се затваря по цели дни в къщи и чете книги или пък изхлузва ботушите, останали от войнишките дни, нарамва пушката като някой жандармерист, мята се на своя Дюлдюл — така се нарича старият му любим кон — и тръгва да търси болни на село, за да се намира на работа.

В къщи си има дойка на осемдесет години и куц градинар, когото нарича Онбашъ^[3].

Преди три дни докторът ни покани на гости с Мунисе. Беше в отлично настроение. Докато прелиствах книгите в библиотеката му, той с часове като дете игра с Мунисе. Даваше такива сериозни наставления, че си умирах от смях:

— Сега ще играем на криеница, но няма да избираш много скрити места. Ти си педя човек. Ще се тикнеш някъде и ще има да те търся с часове. А ако ти не успееш да ме намериш, не се тревожи. Може да заспя и да си остана там, където съм се скрил.

След няколко дни ще сложа на Мунисе наметало. Така или иначе, тя стана четиринадесетгодишно момиче. Сега е висока колкото мен. Разцъфна като цвете. Със своите руси, почти бели коси, с мъничкото си бяло лице, със своите тъмносини очи, които променят цвета си в зависимост от часовете на деня, тя прилича на фея, по бузите на която сякаш цъфтят рози, когато се смее, а от очите ѝ капят бисери, когато плаче.

Хайруллах бей се отнася много враждебно към наметалото. Знам, че Мунисе е още малка, но какво да правя, страх ме е.

— Фериде ханъм, време е вече да я скриеш от мъжете, ще станеш без време тъща — казват приятелките.

Започнах сериозно да се тревожа. Хем се радвам, хем се дразня. Ненаправно казват, че тъщите са свадливи.

Онзи ден се връщахме от училище. По отсрещния тротоар минаваше хубав ученик на около шестнадесет-седемнадесет години. Направи ми странно впечатление, че често се заглежда в нас. Хвърлих незабелязано под воала поглед към Мунисе и що да видя? Това коварно жълто скорпионче поглеждаше с крайчеца на окото си младежа и му се усмихваше. Толкова се разтревожих, че без малко щях да припадна на улицата. Хванах негодницата за ръката и започнах жестоко да ѝ се карам. Отначало тя криеше, но като видя, че не ѝ вярвам, започна да

плаче. Направи така, защото знаеше, че не ще мога да понеса сълзите й, че ще се разплача и аз.

— Зная как да те накажа — казах.

Сега съм започнала да й шия наметало от тъмнозелен копринен плат.

Тази сутрин се спречкахме за хелиотропа^[4]. Преди няколко месеца бях казала, че много обичам есенция от хелиотроп. Хайруллах бей намерил отнякъде едно шишенце и ми го донесе след три-четири дни. Употребявам го пестеливо, за да не се свърши, но не мога да го отърва от тази немирница, да ми е жива. Щом остане сама в къщи, стаята започва да мирише на хелиотроп, а тя отговаря невинно:

— Кълна се, какичко, не съм го бутала.

Кушадасъ, 5 май

Тази сутрин Мунисе се събуди неразположена и бледа. Очите й бяха зачервени, а лицето пребледняло. Имах много работа в училище и не можех да остана в къщи. Отбих се при Хайруллах бей, за да го помоля да отиде да я прегледа. За беда той не беше в къщи. Преди половин час се качил на Дюлдюл и заминал за някакво село.

Когато се върнах в къщи, Мунисе беше на легло. Бях помолила една стара съседка да наглежда от време на време детето. Да я поживи господ, не се отделила от Мунисе, плела чорапи край нея чак до вечерта.

Хремата на Мунисе беше станала по-силна. Имаше температура, кашляше по-често, отколкото сутринта. Почти не можеше да говори, каза, че дишала трудно. Хванах я за врата и я накарах да си отвори устата. Ръката ми напипа разширени лимфи. Когато доближих лампата към лицето й, тя присви очи. На небцето й около мъжеца имаше бели мехурчета.

Мунисе се забавляваше с моята тревога:

— Какво ще ми стане от една кашлица, какичко? Кашлях и в Зейнилер, забрави ли?

Детето има право. Не беше ли тя в такова състояние, когато я намерих потънала в сняг през онази нощ в Зейнилер? Какво значение

може да има за децата някаква настинка? Само че отсъствието на Хайруллах бей ме тревожи. Преди малко в къщи се отби Онбашъ, който каза, че Хайруллах бей тази нощ не се завърнал от село. Дано, докато се върне той, детето ми оздравее.

Кушадасъ, 18 юли

Тази сутрин минаха точно седемдесет и три дни от погребението на малката ми.

Постепенно започнах да свиквам да понасям безропотно и тази болка. С какво ли не се свиква!

Преди малко бяхме на разходка край морето с моя стар доктор. Събирах по пясъка камъчета и мидени черупки. После започнах да хвърлям камъни, които подскачаха върху водата.

Хайруллах бей се радваше като дете. Той се усмихваше със своите ясни, сини очи иззад белите си ресници и казваше:

— Ех, младост, младост! Слава богу, мина и това. Забелязваш ли, че се връща не само цветът на лицето ти, но и радостта ти?

Усмигнах се:

— Разбира се, щом имам лекар като вас.

Той поклати бавно глава:

— Изобщо не се разбира, малката. И медицината е празна работа като хората и книгите, като правдата и верността. Плюя на тази наука, която не може да спаси едно малко дете.

— Не се измъчвайте, докторе. Такава била волята на аллаха — отговорих аз.

Той ме изгледа печално:

— Бедната, знаеш ли защо те съжалявам най-много? Когато изпаднеш в беда, забравяш, че самата ти се нуждаеш от утешение, и започваш да утешаваш другите. Твоето примирение ме трогва до сълзи. — Той помълча малко и след това започна да се кори: — Ама че съм див петел. Изглежда, че започвам да оглупявам. Хайде, малката, хайде да си вървим.

Тръгнахме си към къщи през пожълтелите ниви. Всички селяни познаваха доктора. Говорихме с някаква стара жена, която правеше нещо край висок купен пшеничени снопи. Хайруллах бей излекувал преди няколко години нейния внук. Старата жена го посрещна с

безкрайни благословии. После повика здравия момък, който вършееше с два вола под юлското небе:

— Хюсеин, ела тук да целунеш ръка на своя спасител. Ако не беше той, досега щеше да се превърнеш в шепа пръст.

Старият доктор погали загорялото лице на Хюсеин и каза:

— Не обичам да ми целуват ръка, без да има защо, момко. По-добре да ни повозиш малко.

Качихме се на диканята, влачена от двата силни вола, и обикаляхме тежко-тежко цели десет минути сред златните вълни на това пшеничено море.

Днес имам достатъчно сили да опиша всичко. На другата сутрин след онази вечер, когато дописах последните редове на дневника си, намерих Мунисе още по-зле. Гласът ѝ се беше схванал до такава степен, че не можеше да говори. Бедното дете дишаше много трудно и се задушаваше. Реших да търся друг лекар. Но тъкмо когато си слагах наметалото, пристигна Хайруллах бей. Той прегледа болната набързо и каза, че няма нищо сериозно.

Обаче лицето му беше загрижено, очите замислени. Отбелязах със страх, че не ми харесва лицето му. Той сви рамене с раздражение:

— Остави ме на мира. Пътувал съм цели четири часа, капнал съм от умора. Не ти ли стига, че съм дошъл да ти помогна като лекар? Да не искаш на всичко отгоре да се докарвам?

При сериозни болести докторът винаги биваше такъв груб и нервен. Като избягваше да ме гледа в лицето, той каза:

— Няма нужда, но за всеки случай ще извикам един-двама познати лекари. Намери ми бързо молив и хартия.

Днес всичките ми работи вървяха наопаки. От сутринта досега три пъти изпращаха прислужничката от училище. Дошли са двама души от училищното настоятелство и един инспектор. Искали да питат нещо.

Готвех се да изругая и да изгоня жената, която дойде да ме повика последния път, но Хайруллах бей се нахвърли ядосан върху мен:

— За какъв дявол си ми тук? Хайде иди си гледай работата. Не ми стига умората и другата грижа, че ще седна да се занимавам и с теб.

Хайде обличай си наметалото бързо и марш да те няма! Ако останеш тук, само ще ми пречиш. Кълна се, че иначе ще си взема шапката и ще се махна оттук.

Старият доктор каза това с такъв строг и категоричен тон, че не беше възможно да не му се подчиня. Не посмях да възразя нищо и отидох в училище, като проливах сълзи зад воала.

Министерството на просветата не може да ми плати жертвата, която направих този ден, дори да ми даде богатствата на целия свят. Инспекторите обикаляха от клас в клас, изпитваха учениците, преглеждаха тетрадките и питаха хиляди най-различни неща. Виеше ми се свят и просто не знам как съм могла да мисля и да отговарям на зададените ми въпроси. Денят превалияше, а те все не свършваха.

Най-после един от тях забеляза моето окаяно състояние:

— Да не сте неразположена, госпожице? По лицето ви личи, че ви е зле.

Не можах да се овладеея повече. Наведох глава и поставих ръце на гърдите си така, сякаш измолвах милост:

— Детето ми умира!

Те ме съжалиха, казаха куп безсмислени съчувствени думи и ми разрешиха да си отида.

Пътят от училище до в къщи е най-много пет минути. Но аз го изминах за половин час, а може би и за по-дълго време. От сутринта толкова се тревожих и ядосвах, че не ме оставят да си ида, а сега не ми се прибираще в къщи. Подпирах се на стените по тихите улици и сядах на камъните пред чешмите като уморените пътници.

Зад отворените прозорци на квартирата ми се виждаха глави на чужди мъже. Онбашъ ми отвори вратата. Не смеех да питам какво става, молах го с очите си и с цялото си тяло да не ми казва нищо. Но той изтърси съвсем неочаквано:

— Бедното дете, болничко е... Да се надяваме, че аллах ще му даде здраве...

Таванът над мен се залюля. На стъпалата се показва доктор Хайруллах бей. Той беше гологлав, разгърден и със запретнати ръкави.

— Кой дойде, Онбашъ?

Бях се отпуснала безсилна на едно стъпало. Докторът ме забеляза в тъмното преддверие, спря се и рече объркан:

— Ти ли си, Фериде? Добре, дете, добре. — После пристъпи бавно към мен. Видът ми показваше, че знам всичко. Докторът ме хвана за ръцете и продължи задъхан. — Потърпи дъще, стискай зъби. Надявам се, че с помощта на аллаха ще я спасим. Сложихме й серум. Правим всичко, което е по силите ни. Аллах е велик, не бива да губим надежда.

— Докторе, разрешете ми да я видя — помолих го аз.

— Сега не, Фериде, след малко. В момента тя е в безсъзнание. Кълна се, че не се е случило нищо. Честна дума, тя само малко се унесе.

— На всяка цена ще я видя, докторе. Нямате право — протестирах упорито. После въздъгнах и прибавих: — Аз съм по-силна, отколкото мислите, не бойте се, няма да правя глупости.

Хайруллах бей малко се позамисли и кимна глава в знак на съгласие:

— Добре, дете, но не забравяй, че с безполезни охкания и вайкания можеш да разтревожиш болната.

Когато се примириш с неизбежното, колкото и тежко да е то, ставаш покорен. Като влизах в стаята, облегнала глава на рамото на Хайруллах бей, сърцето ми не трепна и в очите ми нямаше капчица сълзи.

Оттогава минаха седемдесет и три дни, дълги като седемдесет и три години. Все още виждам стаята пред очите си такава, каквато беше. Вътре имаше двама млади лекари с разкопчани ризи, запретнати ръкави и една възрастна жена. Лъчите на слънцето, което клонеше към залез, проникваха през листата на дървото и изпълваха стаята със светлина и живот. Вън пееха птички и щурци, в далечината свиреше грамофон. Стаята беше разхвърляна: по столовете и етажерките се търкаляха куп шишета и памук, по пода и стените имаше най-различни вещи на Мунисе. В единия ъгъл на огледалото — китка цветя, набрани с нейните ръчички от градината на доктора, върху поставката — шепа цветни камъчета и мидени черупки, които е събирала от брега на морето, под един стол — едната ѝ обувка, на стената — един от нейните портрети, които съм рисувала в град Б. (онзи с венеца от полски цветя на главата и Мазлум в ръцете), най-различни мъниста, парцалчета, стъклени обеци, пощенски картички с изображение на

невеста с воал — всевъзможни невинни и неизбежни неща, които може да обикне едно детско сърце.

„Мунисе ще бъде девойка с наметало“ — си рекох преди две седмици и купих жълто, месингово легло, което украсих с муселин, като вложих голямо старание, сякаш гласях легло за кукла.

Детето лежеше сред коприната самата тя като чудна купчина вълшебна коприна. Главата, омаломощена от тежкия кошмарен сън, беше клюмнала малко настрана. На напречната метална пръчка на леглото висеше още недовършената пелерина на тъмнозеленото наметало. От етажерката над главата на болната я гледаше със своите сини очи куклата с избеляло от целувките на Мунисе лице, която бях купила от град Б. Тя вече не чувстваше болките и страданията, които ѝ причиняваше болестта, спеше изнурена, около устата ѝ трептяха последните признаци на живот, устните, които се бяха разтворили сякаш в усмивка, откриваха нейните бисерни зъби. Красотата на това клето дете ме правеше щастлива през цялото време от онзи миг, в който то проникна в сърцето ми в тъмното селско училище.

Птичките все още пееха, грамофонът свиреше. Лъчите на слънцето, проникващи през листата, придаваха на бледото детско лице цвета на златист пращец, който остава по пръстите от крилете на пеперуда, и си играеха с русите кичури, разпилени по челото ѝ.

Не нададох вик, нито пък се хвърлих върху нея с тревога, а само наблюдавах мрачно тази хубост, сключила ръце около врата на доктора и положила глава на рамото му.

Смъртта настъпваше към рожбата ми чудна като лунен лъч, целуваше я сякаш с майчински устни по челото и устните, без да я плаши.

Лекарите се бяха приближили до леглото. Видях как единият от тях измъкна изпод покривката голата ръка на малката ми и доближи до нея иглата на спринцовката.

Хайруллах бей се извърна и закри лицето ми с тялото си.

— Одеколон, малко одеколон! — извика някой.

Старият доктор посочи с глава една от етажерките. Птиците все още не бяха престанали да пеят, грамофонът свиреше по-игриво и по-игриво.

Изведнъж в стаята се разнесе остра миризма на хелиотроп. Не бяха намерили одеколон и използваха този парфюм. Хелиотроп!...

Това шишенце, което издърпвах насила от ръцете на моята малка. Нима съм била толкова безсърдечна, че съм жалила този парфюм, който е толкова незначителен в сравнение с щастието, което тя ми даряваше.

Казах с глух, почти стенещ глас:

— Излейте цялото шише върху леглото, докторе, малката ми ще умре по-спокойно сред този аромат.

Хайруллах бей галеше косите ми.

— Хайде, Фериде, хайде, дете, да излезем навън.

Исках да целуна Мунисе за последен път, но не се осмелих. Хванах само голата ѝ ръчичка. Малката ми често ме хващаше за ръцете, обръщаше ги нагоре и целуваше дланите. Направих също като нея. Обсипах нейните безпомощни набръчкани длани с безброй целувки и благодарих на Мунисе за всички добрини, които бе сторила на своята кака.

След тази минута не я видях повече. Положиха ме в моето легло и ме оставиха сама.

Треперех и в същото време се обливах в пот. Острата миризма на хелиотроп, която се разнесе, из цялата къща, ме заливаше като вълна и ме задушаваше. Струва ми се, че тази миризма, късната следобедна светлина и песента на птиците продължиха с години. После наоколо бавно се спусна мрак. Пред очите ми трептеше образът на Мунисе от онази непрогледна нощ, в която тя се беше загубила сред снежната фъртуна. Чувах как малката хлопа на вратата, как стене с тъничкия си глас сред бурята.

Не знам в кой час на нощта силна светлина опари очите ми. Усетих, че някаква ръка се докосва до косите и челото ми. Отворих очи. Старият доктор се беше надвесил над мен със свещник в ръка. В угасналите му сини очи между белите ресници трептяха сълзи.

— Колко е часът? Свърши, нали? — попитах аз като насън.

После бавно потънах в тъмнината на онази нощ в Зейнилер.

Когато отворих очите си отново, не можах да позная къде се намирам. Стаята и прозорците бяха други. Облегнах се на лакти и се помъчих да се надигна, но главата ми се отпусна повторно върху

възглавницата, сякаш не беше моя. Огледах се смутено наоколо. По едно време видях сините очи на доктора.

— Фериде, позна ли ме?

— Защо да не те позная, докторе? — попитах аз.

— Слава богу, слава богу, най-после!

— Нещо ли се случи, докторе?

— Не е страшно за момиче на твоята възраст. Малко си поспа, дете. Няма нищо страшно.

— Колко време спях?

— Доста време, но нищо, не вреди. Около седемнадесет дена...

Седемнадесет дена сън! Колко странно!... Затворих очи повторно, защото светлината ме дразнеше, и започнах да се смея колкото ми глас държи на този седемнадесетдневен сън. Смахът ми звучеше странно, сякаш идваше от гърдите и устните на друг човек. След това отново заспах.

Прекарала съм тежка нервна криза. Доктор Хайруллах бей ме пренесъл в собствената си къща и в продължение на седемнадесет денонощия не се отделил от мен. Тази беше първата сериозна болест в моя живот. Оздравяването ми трая повече от две седмици. В продължение на много дни не можах да мръдна от мястото си. След болестта косите ми започнаха да опахват. Един ден поисках ножици и ги отрязах на височината на врата си.

Колко е приятно да се оздравява! Чувстваш се като новороден, радваш се на най-незначителни неща и си щастлив като малко дете, което гледа играчки. Сърцето ми чезнеше в сладостни тръпки при всяко блъскане на пеперуда в прозореца, при всяко отражение на слънчевата светлина в огледалото, при всеки лек звук, идващ от звънците на далечни стада.

Болестта беше отнесла всички огорчения от последните три години на живота ми. Спомените ми се струваха като неща, които се отнасят за някой друг. Те не възбуждаха вече в мен ни скръб, ни вълнение. От време на време се питах с учудване:

— Да не би тези спомени да са останали от някакъв далечен сън? Или може би съм ги чела в някой стар роман? Да, чувствам тези неща, като че съм ги сънувала, а образите — като стари портрети с избелели цветове и прашни рамки, които съм гледала някога.

Доктор Хайруллах ми правеше компания през периода на моето оздравяване. Той не ме остави сама нито ден. Ту ми разказваше приказки, ту ми четеше романи. Мъчеше се да ме развлича и разсмява. Горкият човек страшно се измори.

— Гледай само да стъпиш веднъж на крака. Кълна се, че без да съм болен, ще си поръчам батистена риза, ще лежа в леглото цели три месеца ей така, за удоволствие, и ще проявявам най-различни капризи.

От време на време се унасях като в сън и оставах известно време в това състояние. През тънките ми клепащи проникваше розова слънчева светлина.

В такива моменти Хайруллах си четеше книга, седнал в креслото срещу мен, или спеше. В тези часове на унес чувствах как душата ми се отделя от тялото и се носи в пространството като лъч, като звук.

Къде, в кои страни отлитах, не знам. Само в миговете, когато се събуждах разтреперана със замряло от страх сърце в момент на падане в някаква пропаст, имах чувството, че се връщам от далечни, много далечни места. В ушите ми съскаше свистенето на въздуха, което се чува при пресичане на пространството със скоростта на светлината, а в очите ми трептеше размазаният и избледнял спомен за мъгливи страни, които съм наблюдавала от най-горните слоеве на стратосферата.

Онзи ден рекох на Хайруллах бей:

— Мили докторе, вече съм напълно здрава. Сега вече можем да я посетим.

Отначало той не се съгласи. Каза да потърпя още петнадесетина дни или най-малко седмица.

Но възможно ли е да устоиш на упоритостта и капризите на болен? Най-после моят стар приятел се съгласи. Набрахме от градината два грамадни букета цветя и много цветни камъчета от брега на морето, които Мунисе обичаше повече от цветята.

Покойната лежеше срещу Средиземно море, на един хълм, под тъничък и малък като нея кипарис. Стояхме при нея цели часове. За първи път след моята болест говорихме с доктора за Мунисе. Аз исках да знам как е починала, как е била погребана малката ми. Въпреки моите настоявания Хайруллах бей не ми разказа подробности. Научих само едно: когато я погребали, имагинът питал за името на майка ѝ, но никой не могъл да му го каже. Докторът съобrazil, че аз съм почти

като майка за това малко момиче, и назовал моето име. Рожбата ми била предадена на земята под името „Мунисе, дъщеря на Фериде“.

Кушадасъ, 1 септември

Тази сутрин доктор Хайруллах ми каза:

— Малката, пак ме викат в едно село. Оставям Дюлдюл на твоите грижи. Моля те, не позволявай в никакъв случай на онази мечка, Онбашъ, да превързва раната на животното. Изглежда, че този негодник иска да отрежат крака и на Дюлдюл като неговия. Вече толкова време раната не оздравява. Ти знаеш как се прави превръзка, но освен това животното трябва да се разхожда вече малко по малко. След като превържеш раната, разходи го десетина минути из двора и ако е възможно, дори го накарай да потича, разбра ли? Второ, днес хлебарят Хуршид ага ще донесе наема на фурната, който възлиза на около двадесет и осем лири или нещо подобно. Виж да получиш тези пари вместо мен. Трето... какво беше? Че остана ли вече ум в тази глава?... Ах, да, нареди да преместят библиотеката ми долу. Стаята откъм морето ще предоставя на теб. Тя е по-хубава и освен това през зимата е изложена на южняка, няма да настиваш.

Най-после дойде време да кажа това, което отдавна исках да кажа.

— Докторе — рекох, — за Дюлдюл не се безпокойте, за наема — също, аз ще го получа. Но другото необходимо ли е? Моето гостуване продължи прекалено дълго, ако ми разрешите, ще си ида вече.

Докторът сложи ръце на кръста, изтъни гласа си като моя и рече гневно:

— „Моето гостуване продължи прекалено дълго. Ако ми разрешите, ще си ида вече.“ — После започна да размахва юмрук и продължи с по-остър тон: — Какво каза? Ще си идела била! Гледай я ти нея. Ще взема да ти разчекна устата чак до ушите, че да ми се смееш до второ пришествие.

— Моля ви, докторе — възразих аз, — това гостуване продължи повече, отколкото трябва.

Той пак сложи ръце на кръста си:

— Е добре, ваше височество малка госпожице, искате да си идете, отлично. Обаче: quo vadis^[5]?

Отговорих с усмивка:

— Докторе, и аз се питам къде ще отида, но какво да правя? Налага се. Не мога да остана вечно при вас. Това се разбира от само себе си. Вие ми помогнахте в най-тежкия момент от живота ми, това никога няма да забравя, но...

Хайруллах бей ме хвана за брадата:

— Момиче, сега не е време за излишни приказки. С теб вече сме „двамата сержанти, двамата другари“. Хайде остави тия превземки.

Все още настоявах:

— Докторе, с цялото си сърце желая да остана тук, уверявам ви, че съм много щастлива при вас, но докога ще ви бъда в тежест? Наистина вие сте много хуманен, самоотвержен...

Докторът продължаваше да се подиграва с мен, като разбъркваше късите ми коси. Той имитираше моя начин на говорене, смучеше бузите си навътре, изостряше устни и изтъняваше глас:

— Хуманност, самоотверженост... Трагедия ли разиграваме, глупаво момиче? Не можах да ѝ обясня и туйто. Плюя на твоята хуманност и самоотверженост, момиче... Аз живея за удоволствие. Помагам ти, защото това ми доставя удоволствие. Как мислиш, ако не ми беше симпатична, бих ли те погледнал в лицето? Ако някой ден чуеш, че съм се хвърлил с главата надолу от минарето, пак не вярвай, че съм проявил самоотверженост. Непременно си задай въпроса: „Какво ли удоволствие е търсил този стар егоист?“ Молиер има един герой, който много ми харесва. Когато го бият, разни хора му се притичват на помощ, но човекът ги гони: „Хайде, господа, гледайте си работата. Боже мой, ами че аз може да изпитвам удоволствие от това, че ме бият!“ — казва той. Та ти, малката, остави приказките. Ако сте не готови, докато се върна, мисли му! Кълна ти се, че ще извикам онзи млад едър пазач, дето го знаеш, и ще те омъжа насила за него. Разбираш ли как ще те накажа?

Разбрах, че доктор Хайруллах ще започне, както прави понякога, да се шегува безцеремонно и да ме засрамва. Затова веднага го оставих и избягах.

Хайруллах ми стана добър баща и добър другар. В неговия дом не се чувствам на чуждо място. Тук съм толкова щастлива, колкото е

възможно да бъде щастлива девойка с разбито сърце и разбит живот като мен. Намирам си най-различни занимания. Помагам на старата баба, разтребвам стаите, наглеждам градината, кухнята и сметките на доктора, занимавам се с още много такива неща...

Какво ще правя, когато си отида оттук? Вече съм почти инвалид. Вярно е, че здравето ми постепенно се възстановява, но чувствам, че нещо в мен се е пречупило завинаги. Не ще има вече ни предишното здраве, нито пък предишното весело настроение, което ме караше да гледам оптимистично на света. Когато се смея, започвам да плача, когато плача — започвам да се смея. Настроението ми се променя всяка минута. Миналата вечер например бях много весела. Като заспивах в леглото, се чувствах просто щастлива, а на разсъмване, когато беше още тъмно, се събудих с плач. Какво ми беше? Защо плачех? Това не знаех и самата аз. Струваше ми се, че нощта е обиколила един по един всички домове в този огромен свят, събрала е всичката мъка и отчаяние, донесла ги е при мен и ги е натикала в сърцето ми. Обзета от безпричинна, необяснима и безмълвна скръб, аз треперех и ридях: „Майко, майчице!“, затварях устата си с ръка, за да не викам по-силно. Изведнъж от съседната стая се чу гласът на Хайруллах:

— Ти ли си, Фериде? Какво ти е, дете?

Старият доктор влезе със свещ в ръка при мен, започва да ме разпитва какво е станало, защо плача и да ме утешава с най-обикновени, дори безсмислени, но топли думи:

— Нищо, дете, нищо. Обикновена нервна криза. Ще мине, дете мое. Ах, горкото момиче, ах!

Докато се тресях в леглото със сълзи на очи и ридях глухо с отворени уста като някоя птичка, която се задушаваше, моят стар приятел се обърна към прозореца и се закани с юмрук в тъмното на някого в далечината:

— Аллах да те накаже, разсипа това хубаво, силно и гордо момиче.

Какво ще правя, когато остана сама в часовете на подобни пристъпи, обзета от болка и отчаяние? Ех, и ти... Защо да се мисли за това още отсега? Докторът положително няма да ме пусне най-малко още месец, а може би и повече...

Чифлик Аладжакая, 10 септември

От една седмица съм в чифлика Аладжакая. Преди десет дни доктор Хайруллах каза:

— Фериде, аз имам уж някакъв чифлик в Аладжакая. Отдавна не съм го наобикалял. Работниците не бива да се оставят без контрол. Ще те заведа там за десетина дни. Ще изкараш хубав курорт, ще отвориш очи, ще си разведриш душата. Наближава време за училище. След това ще бъдеш затворена цяла година.

— Докторе, много обичам простора и чистия въздух, но вече идва време за училище — отговорих аз.

Той ме хвана за раменете и ме разтърси гневно:

— Не съм те питал дали искаш да дойдеш, та си взела да ми изказваш своите съображения. Казах: „Ще те заведа.“ Ти какво се бъркаш? Това е лекарска работа. Ако не може другояче, ще напиша доклад и пак ще те закарам. Хайде, хайде, пригответи си някое и друго парче бельо и вземи от библиотеката моите любими томове на Русо.

Той се отнася към мен като към ученичка. Не ми е възможно да му се противопоставям вече с моята отслабнала след болестта воля. Най-странното е, че не се оплаквам от това и ми е приятно да му се подчинявам.

Чифликът на доктора е занемарен. Но мястото е много хубаво. Казват, че тук било като пролет дори и през зимата. Особено интересни са скалите. Не можеш да им се налюбуваш. Те менят цветовете си както в зависимост от слънцето — сутрин, на обед и вечер, — така и в зависимост от това дали времето е ясно или облачно: изглеждат ту рубиненочервени, розови или виолетови, ту бели или черни. Затова мястото се нарича Аладжакалар^[6].

Чифликът ми се видя много по-интересен, отколкото очаквах. Тук доя мляко заедно с работниците, обикалям околните гори яхнала Дюлдюл, който започна да става и мой верен приятел. С две думи, живея сред природата така, както съм мечтала.

Обаче не съм много спокойна. След някой и друг ден ще започнат учебните занятия. Трябва да бъда в училище, да ръководя

работата по почистването и подреждането на помещенията. Но разбира ли Хайруллах бей от дума?

Вечер докторът ме кара да чета романи.

— Това са празни приказки, които не мога да понасям, но в твоите уста звучат някак приятно — казва той.

Снощи пак му четох книга, в която има някои цинични думи. Срамувах се да ги произнасям и се мъчех незабелязано да ги заменям с други думи или въобще да прескачам изреченията. Хайруллах бей чувстваше моето смущение и се смееше така високо, че чак таванът се тресеше.

Изведнъж в мрака залаяха кучетата. Отворихме прозореца. През вратата на чифлика влизаше конник.

— Кой е? — извика докторът.

— Аз съм! — отговори гласът на Онбашъ.

Пристигането му в този час от Кушадасъ се дължеше безспорно на важна причина.

— Ще слеза долу да разбере какво има — каза докторът. — Ако закъснея, ти иди да си легнеш.

Хайруллах се забави при Онбашъ близо час. Когато се качи горе, лицето му беше зачервено и мрачно.

— Защо е дошъл Онбашъ, докторе? — попитах го аз.

Той отговори с рязък и висок глас:

— Казах ти да си легнеш бе, момиче, какво ти влиза в работата? Нахалството на такива като тебе не е за разправяне! Това си е моя работа.

Бях научила вече неговия характер. В подобни моменти той не търпеше да му се противоречи. Нямаше друг изход. Взех свещника и се прибрах в стаята си.

Когато се събудих на сутринта, ми предадоха, че Хайруллах бей заминал рано-рано по някаква важна работа и казал да не се безпокоя, ако не се върне.

Явно е, че докторът е получил някоя неприятна вест.

Към обед влязох да разтребя стаята му. Вниманието ми бе привлечено от парче, откъснато от официален плик, паднало на пода до леглото. Вдигнах го. Върху него бяха останали думите: „Директорка на училището в Кушадасъ“. Този плик беше адресиран по всяка вероятност до мен... Късчето хартия ме накара да се замисля. Дали

пликът не беше донесен снощи от Онбашъ? Но как може докторът да отвори официален документ, който е изпратен до мен? Това беше изключено. През главата ми мина друга вероятност: този плик може да е попаднал тук с книгите, донесени от Кушадасъ.

Кушадасъ, 25 септември

Колко прави са били тези, които са нарекли живота мръсна дрипа!

Записвам тази последна случка в последните страници на тетрадката си така, както си е. Към станалото не искам да прибавя нито своето възмущение, нито капка сълза.

Доктор Хайруллах ме накара да го чакам в чифлика цели два дни. Третата вечер безпокойството ми нарасна дотолкова, че реших следващата сутрин да поискам на всяка цена кола, за да отида в града. Но когато се събудих, той си беше дошъл.

Не си спомням никога да съм виждала в такъв жалък и уморен вид равнодушния и безгрижен доктор. Както винаги той докосна с устните си моите коси и каза, като се взираше внимателно в лицето ми:

— Ей, че мерзавци, господ да ги убие дано!

Разбрах, че ме е надвиснала нова опасност, но не смеех да питам нищо.

Той обикаля дълго време замислен, с ръце в джобовете, после ме хвана за раменете и каза:

— Малката, ти знаеш ли нещо?

— Не, докторе.

— Знаеш. Ако не знаеше, тези странни работи щяха да ти направят впечатление и непременно щеше да запиташ какво става.

— Не, докторе — отговорих бавно, с дълбоко огорчение. — Нищо не знам. Виждам само, че преживявате тревога, нещо сте разстроен, нещо ви измъчва. Вие сте мой покровител, почти мой баща и вашата мъка е и моя. Какво ви е?

— Фериде, дете, чувстваш ли се достатъчно силна?

Любопитството ми надделя над страха:

— Аз съм силно момиче. Вече имахте случай да се убедите няколко пъти в това. Казвайте, докторе — отговорих аз, като се мъчех да запазя спокойствие.

— Фериде, вземи тази перодръжка и пиши това, което ще ти издиктувам. Хайде, дете, имай вяра в стария си другар.

Издиктува ми следните редове, като често се спираше и мислеше:

„До високоуважаемия председател на училищното настоятелство в гр. Кушадасъ.

Господин председателю,

Моля да бъда освободена от длъжността директор на девическата прогимназия в Кушадасъ, тъй като здравословното ми състояние не ми позволява да продължа дейността си в областта на просветното дело.“

— Сега, дете, се подпиши под него, без да разсъждаваш, без да питаш нещо и ми дай този лист. Ръцете ти треперят, Фериде. Не смееш да ме погледнеш в лицето. Още по-добре, дете, още по-добре, защото, ако речеш да ме погледнеш със своите чисти очи, ще се объркам. Разбра, че става нещо необичайно, нали? Слушай какво ще ти кажа, Фериде. Но ако се развълнуваш и разтревожиш, ще бъда принуден да млъкна. А ти трябва да знаеш всичко. Фериде, ти мислиш, че за тези три години, през които си се борила сама в живота, си разбрала що за стока са хората, нали така? Лъжеш се. За близо шестдесет години, които живях досега на този свят, дори аз не съм ги разбрал. Виждал съм хиляди низости и мръсотии на света, но тази не може да се побере в старата ми глава. С теб сме двама другари — най-чистите, най-добрите на света, нали? Носил съм с месеци в ръцете си твоето болно тяло като собствено дете, а знаеш ли какво говорят за нас, Фериде? Не е възможно да си го представиш дори. Казват, че съм бил твой любовник. Не си закривай лицето с ръце, горе главата. Така се държат тези, които имат черни лица. Ти ме гледай в очите. Няма причина да се срамуваме един от друг. Слушай ме, Фериде, изслушай ме докрай. Тази подла клевета се е родила най-напред в училището. Твоите колежки са говорили тук и там невероятни неща по наш адрес.

Причината е ясна: директорка стана ти, а не те. Преди шест месеца реших да ти направя една малка услуга без твое знание и писах до финансовия началник в Измир, който ми е приятел. Обстоятелството, че са те повишили с моя помощ, е засилило тяхното съмнение.

Пожарът на клюката е тлял бавно от месеци насам. Работата стигнала до ушите на училищното настоятелство и на кмета, водили се дълги протоколи, правени са анкети. Областният отдел „Просвета“ проучил биографията ти и установил много тъмни места в нея. Например твоето заминаване от Истанбул в град Б., оставката ти от средищното училище и отиването ти в едно забутано село приличало на бягство. След няколко месеца с помощ от неизвестно място ти си напреднала с неவிждан в просветното дело темп и си се издигнала от селска учителка до учителка в средно педагогическо училище. После пак безпричинна оставка. Този път си отишла в друг град, но и там не си се задържала. От училищното настоятелство в Ч. е получен отговор. Когато го прочетох, просто се ужасих, Фериде. Ти уж там... Не, не мога да го кажа... Тия мръсотии, излезли изпод перото, от устата на възпитани, високопросветени и културни хора, не смея да ги повтора дори аз, с моите безцеремонни войнишки уста. А ти знаеш, че аз плещя всичко, което ми дойде на ум, зъбите ми не задържат дори най-мръсните думи. Накратко, малка Фериде, си обградена така, както ловджийски кучета обграждат ранена сърна. И най-невинната ти постъпка е изтълкувана като аргумент в твоя вреда и така е записана в протоколите, в анкетните документи. Ти си ме била канела от време на време в училище, за да лекувам заболели ученици, била си подпряла за малко глава на рамото ми, когато умираше нашата малка, аз съм бил прекарал много часове край леглото ти, когато си лежала болна... И на всичко това се гледа като на престъпления! Нашето нахалство било стигнало дотам, че сме се погаврили с нравите и обичаите, честта и морала на града. Не сме зачитали за нищо околните, били сме разправяли наляво и надясно, че си болна, а в същото време сме се разхождали из нивите под ръка и сме се возили на диканя. Препускала си на кон в моя двор, вместо да си гледаш работата в училище. Не стигало всичко това, ами сме се оттеглили в моя чифлик извън града.

Малка Фериде, разказвам ти всичко, както си е, с цялата му суровост и голота. Можех да те залъгвам още известно време със сладникави утешения и да убивам твоите надежди постепенно, една по

една. Но аз не постъпих така. Знаеш ли защо? Моята професия, моят житейски опит ме научиха, че ако глътнеш отровата наведнъж, или умираш, или се спасяваш. Да се пие отрова на глътки, смесена със сироп или не знам с какви други боклуци, е мръсна, отвратителна работа. Да съобщаваш едно нещастие малко по малко, е все едно да колиш човека с трион.

Да, Фериде, ти изяде най-тежката плесница в живота. Ако беше сама, тази плесница можеше да те убие. Ами така де, какво друго може да стане, след като толкова хора са се нахвърлили върху едно мъниче като врабче момиче? Ти бъди благодарна, че случаят изкара пред теб един захвърлен на боклука старец. Вече, кажи-речи, бие дванадесетият ми час. Но какво от това? На мен ми е достатъчно и малкото време, с което разполагам, за да успея да ти помогна. Ако мога да сторя това, няма да съжалявам за дните на живота си, прахосани за хиляди безсмислени неща. Не бой се, Фериде, и това ще мине. Ти си млада и трябва да живееш с вярата, че хубавите дни са пред теб. Смятах да занеса твоята оставка лично, но се отказах. Не смеех да те оставя сама в това състояние. Младите хора понякога постъпват разумно, а понякога — глупаво. Хайде, Фериде, да поизлезем малко на чист въздух, да се позанимаем с овцете и кравите. Бъди уверена, че животните са по-признателни на този, който им прави добро.

Старият доктор сложи оставката ми в един плик, който предаде на Онбашъ.

С този къс хартия погребвах не само част от живота си, но и последното утешение на сърцето си. Колко е тъжно, господи, колко е тъжно!

Всяка надежда, която прегръщам, се изплъзва от ръцете ми, всяко лице, което обичам, умира. Ето преди три години в една есенна вечер умряха моите момински блянове, рожбите ми, после — Мунисе, а след нея — учениците, които се надявах да разведрят моето осиротяло сърце. Всички тези неща, върху които треперех с фанатичността на птица майка, пожълтяха, окапаха и измряха едно по едно като есенни листа. Не съм навършила още двадесет и три години, лицето и тялото ми още не са загубили следите на детството, а в душата ми са погребани всички, които обичам.

Хайруллах бей не се отдели от мен в продължение на три дни. Той не вярваше на спокойствието и примирението, с които посрещнах сполетелите ме нещастия. Вечер се показваше на вратата ми, след като съм си легнала, и питаше:

— Фериде, имаш ли нужда от нещо? Ако не ти се спи, да дойда.

Утрото след третата нощ беше свежо и топло като майско. Сутринта станах рано, издоих мляко и приготвих закуска на Хайруллах бей.

Докторът остана много доволен, когато влязох в стаята му с поднос в ръка и с почти весела усмивка на спокойното ми лице.

— Браво, Фериде — каза той. — Много съм доволен. Така трябва. Не си обречена да носиш на раменете си страданието на целия свят?

Отворих прозореца, поразтребих стаята и поведох разговор за работите в чифлика, за овцете, за овчарите. Непрестанно бърбях и се смеех, дори от време на време си подсвирквах с уста по стар навик, останал от училището.

Не може да се опише колко голяма беше радостта на Хайруллах бей. Виждах, че е доволен, и ставах още по-весела. Най-после реших, че е дошло време. Притеглих креслото на доктора до прозореца, завих коленете му, седнах на рамката на прозореца и казах:

— Искам да поговоря с вас, докторе.

— Казвай, но най-напред слез от прозореца. Не дай боже да паднеш — отговори Хайруллах бей, като си закри очите с ръка.

— Не се тревожете, моето детство мина по клоните на дърветата. Сега искам да ви съобщя едно мое решение, от което ще останете доволен! Нали виждате колко съм спокойна? Снощи взех важно решение.

— Какво решение?

— Да живея.

— Какво значи това?

— Много просто. Реших да не се самоубивам. Няколко дни мислих върху това доста сериозно.

Казах тези думи, смеейки се, с безгрижието на дете, което се шегува. Старият доктор скочи възбуден от мястото си.

— Какви ги дрънкаш, лудо момиче? Какви са тези приказки? Ако бях седнал на това място, където си ти сега, щях да падна от изненада

и да стана на парчета. Слез долу, за бога, не се знае какво може да се случи.

— След като казах, че съм решила да живея, сега вече е безсмислено да се страхувате, че ще падна долу — отговорих аз, като се усмихвах. — Знаете ли защо взех това решение? Ще ви кажа. Имам много причини. Първо, нямам смелост. Не гледайте, че от време на време говоря за смъртта. Въпреки всичко аз много се страхувам от нея. Не се решавам да направя това, макар че не ми остава никакъв друг изход, докторе.

Произнесох тези думи с протегнати напред ръце, с наведена глава, със спокоен и чистосърдечен глас.

Той ме хвана развълнуван за ръцете, смъкна ме насила от прозореца и почти грубо ме накара да седна на един нисък стол.

— Ти си много загадъчно същество, Фериде! Приличаш на нищо и никаква мъничка играчка, а си така дълбока, така чудна и имаш такава невероятна издръжливост... Добре, Фериде, продължавай, слушам...

— Вие сте единственият ми другар, мой покровител, мой баща. Трябва да живея, добре. След като разбрах, че нямам смелост да умира, не искам нищо друго освен това. Но как? Посочете ми начин. Ако намерите някакво решение, ще бъде отлично.

Хайруллах свъси вежди и се замисли.

— Фериде — отговори той, — по този въпрос мисля и аз. Искан да поотложам малко разговора на тази тема, но щом си в състояние да се владееш, да поговорим. Преди всичко вече не бива да храниш никакви илюзии, че ще можеш да преподаваш. Днес ти разказах някои неща във връзка с тази история.

Преди десет дни пристигна инспектор от областта. Кучешките му зъби стърчат навън като на морж, лицето му — проклето. Под председателството на този човек бе съставена анкетна комисия. Искан да те подложат на разпит, преди да обявят, че са те уволнили. Писмото, което донесе онази вечер Онбашъ, беше един вид призовка. Помисли си само, как би се явила ти пред една такава комисия? Как би отговаряла на гнусните обвинения, излезли от устата на чужди хора? Когато научих това, умът ми изхвъркна от главата. Представих си стаята на настоятелството. Видях те с твоето черно наметало, с твоето нещастно пребледняло детско лице, застанала с наведена глава срещу

хищните зъби на онзи морж. Този човек, който е решил на всяка цена да те разкъса както вълкът от приказката „Вълк и агне“, и повтаря ония колкото нелепи, толкова отвратителни клевети. Да оставя теб, която променяш цвета на лицето си дори при малко по-суровите думи на един изкуфял военен, с твоето невинно лице, с твоите плахи зелени очи, да се изправиш самичка пред онзи морж?

Хайруллах бей продължи, като размахваше юмруци с такъв страшен блясък в кротките си очи, какъвто никога не съм виждала в тях. Брадата му трепереше, зъбите му тракаха и това му пречеше да говори.

— Такива неща му наговорих, така наругах този морж, че има да ме помни. Ако в този момент го бяха застреляли, нямаше да пусне капка кръв.

Преди два дни научих, че ме е дал под съд. Сега чакам с нетърпение да дойде денят, в който ще кажа още веднъж на тези клеветници, този път пред съда, колко им е чиста работата.

Старият доктор млъкна. Той не проговори, докато не изгасна дивият блясък в очите му и не премина страшната червенина, избила по слепоочията му. После продължи с обичайния си кротък, наивен и простодушен глас:

— От тази работа най-много пострада ти. Не искам да си спомняш с лошо за мен, затова, че те накарах веднага да напишеш оставката си. Налагаше се да скъсаш абсолютно всякакви връзки с тях. Бог е създал тези очи и тези устни да се смеят и да даряват щастие на околните, а не да плачат и треперят пред моржовете... Фериде, искам да ти кажа още нещо. Сега моята отговорност за тебе е двойно по-голяма, защото аз съм причина за това нещастие, което те сполетя. Ето защо мой дълг е да го поправам. Както казах, на преподаването вече не можеш да се надяваш. Дори да намерим някаква възможност днес, утре пак ще измислят причина да те сломят. Лошото е, че тогава може би мен няма да ме има. Хайде да обсъдим положението заедно с теб. Имаш ли възможност да се върнеш в Истанбул при семейството си?

Наведох глава:

— Не, докторе, за мен те вече не съществуват.

— Друг изход: не е ли възможно да се омъжиш за някой добър момък?

— Не, докторе. Решила съм да си остана стара мома.

— И аз не съм много убеден, че ще бъдеш щастлива, ако се омъжиш за друг, Фериде. Онзи проклетник така е влязъл в сърцето ти, че не е възможно да го изтръгнеш оттам.

— Докторе, умолявам ви. Можете да ми говорите за всичко друго, но не и за това.

— Добре, малката, добре.

— Благодаря ви, докторе.

Той мислеше, като хапеше белите си мустаци.

— Добре, какво ще правим в такъв случай? Опасност да изпадне в материално затруднение няма. Моето състояние е достатъчно за двама. Бях започнал дори да мисля къде ще дъна тия пари. Има ли нещо по-хубаво от това да ги жертвам за твоето щастие?

Знаех предварително, че думите ми ще го ядосат, но друг отговор не можех да му дам.

— Но, докторе — казах, като милвах коленете му, — в качеството си на каква аз мога да приема такава парична помощ от вас? Какво ще бъде положението, в което ще изпадна?

Не се ядоса, но ме изгледа в лицето тъжно и жалко:

— Срамота е, Фериде, срамота. Срамота е да говориш такива приказки, след като сме толкова близки с теб. Но какво да се прави? Въпреки твоето свободно държане, което оставя впечатление, че не се съобразяваш с никакви условности, ти си ограничено и смирено мамино момиче с нежна душа, момиче от тези, които наричат „къносани агънца“... Би било прекрасно, ако това не беше се случило, но случи се. Сега те моля да ме изслушаш внимателно, Фериде. Може ли да живее самотно, особено след тази история, след тези клюки, гордо момиче като теб, което не иска да приеме малка помощ дори и от своя стар искрен другар? Именно затова исках да те омъжа, Фериде. Ти не приемаш помощ от никого, а не ти дават възможност да работиш. Предложих ти да живеем заедно, да не се отделяш от мен, но ти не си съгласна и на това, нали? Не смееш да ми отговориш, но свеждаш глава. Искрено казано, и аз не смятам това решение за много правилно. Защо в този час да не си кажем всичко открито? При кмета се е явила делегация от името на махалата, която заявила, че нарушавам обичаите и законите на шериата^[7], като живея под един покрив в дома си с младо момиче, което не е нито от моето семейство, нито моя роднина. Тази делегация поискала да те изгонят. Мен и без това никой не ме

обича, защото съм „строг съдник“, който казва грешките на всекиго право в очите. Защо да не използват случая да ми нанесат удар, нали така? С две думи, малка Фериде, ти нямаш никаква възможност да живееш нито с мен, нито без мен. Нелепи обвинения ще тровят живота ти. Това проклето петно ще те преследва навсякъде, където отидеш. Един неизяснен момент от твоето минало ще даде възможност на всеки гамен и негодник да те обижда. Какво да правим, Фериде? Как да постъпя? Как да те защита?

Погледнах го със смиреността на болен, който е осъден да умре, и въпреки дълбоката безнадеждност в душата си, казах с усмивка:

— В края на краищата и вие приемате, че съм била права, като съм мислила за смъртта. Погледнете това слънце, тези дървета, това море, което се вижда в далечината, докторе. Ще иска ли да се раздели от всички тези хубави неща човек, който не е изпаднал в такова тежко положение като моето?

Хайруллах бей затвори устата ми с ръка.

— Стига вече, Фериде, стига. Ще ме накараш да направя нещо, което не съм правил никога в живота си, да заплача като дете. — Той протегна ръка към есенното слънце, което блестеше между оголените сухи клони на дървото. — Аз съм доста стар. Виждал съм най-различни форми на мизерия и страдание. Колко очи съм затварял с тези ръце! Но не съм виждал нещо по-трагично от това детско лице, от тия немирни устни, които сякаш търсят повод да се смеят, а говорят така спокойно за неизбежността на смъртта.

Свали завивката от коленете си и обикаля дълго из стаята. После седна при мен.

— В такъв случай ще прибегнем до последната възможност, която ни остава. Аз ще те задържа в дома си и ще те браня, като постъпя в съгласие с техния шериат. Бъди готова, Фериде, другия четвъртък.

От една седмица съм в Кушадасъ. Утре ще се омъжа. Онзи ден Хайруллах бей замина по свои работи за Измир, откъдето ще купи някои нови неща за дома. Получих телеграма, че се връща тази вечер. Казах му, че няма нужда от тези нови неща, но той ми възрази със странен глас:

— Не-е, мила годенице, с това ти ми намекваш, че съм възрастен. Вярно, творецът е направил грешка, като е допуснал четиридесет години разлика между нас, но това няма никакво значение. Истинската младост е младостта на душата. Не гледай, че съм такъв. По-як съм и от двадесетгодишен младеж. Освен това искам да те видя нагласена като булка. Аз съм почти ерген и държа да се осъществи моят блян. Ще ти донеса от Измир невиджана булчинска рокля.

Не отговорих нищо, гледах пред себе си. Той продължи:

— Освен това ти правя и един нечуван сватбен подарък. Познай да видим: обеци, пръстен, бисер, диамант? Нищо подобно. Не се мъчи напразно, не ще отгатнеш. Дом за сираци!

Погледнах го изненадано.

— Как съм открил това, което ще ти хареса, нали? — каза той доволен и усмихнат. — Нашия чифлик в Аладжакая ще превърна в дом за сираци с тридесет-четиридесет места. Там ще прибираме децата от околността, останали без никого. Аз ще им бъда лекар, а ти — учителка и майка.

Пиша тези редове до прозореца на стаята, в която лежах по време на оздравяването си. От дърветата в градината непрестанно капят сухи листа. Вятърът поема някои от тези листа, които се ронят от голите клони на дърветата, внася ги през прозореца и те падат върху пожълтелите страници на моя дневник.

Добротата, човечността, чистотата и безкористната бащинска любов, която грее в угасналите сини очи на моя стар другар, беше последният зелен лист, останал да живее в душата ми. Но от деня, в който бях принудена да го погледна като свой съпруг, пожълтя и този последен лист. Но такъв е животът! Трябва да се понесе и това.

Вече стигнах последната страница на ученическата си тетрадка, която е изпълнена със ситни като мравешки следи букви. Какво печално съвпадение! Заедно с моето приключение свършва и тетрадката. Не е възможно да започна друг дневник, в който да записвам новите си спомени. Пък и какво ли ми остава да кажа повече?... Освен това утре, когато стана жена на друг, вече няма да имам ни право, ни смелост за подобно нещо. Какво общо ще има между младата жена, която ще се събуди в стаята на друг мъж, и Чучулигата, животът на която е кратка песен и няколко сълзи?

Чучулигата умира днес завинаги сред есенните листа, паднали върху размазаните от сълзи страници на нейния дневник.

Защо да крия истината в този последен час на нашата раздяла? Дневника, който ти няма никога да прочетеш, написах за теб, Кямран. Да, всичко, каквото съм казала, каквото съм написала тук, е само за теб. Време е да си призная, че направих грешка, огромна грешка. Въпреки всичко можех да бъда щастлива само с теб. Въпреки всичко аз бях обичана и знаех, че съм обичана. Но това не ми стигаше. Искях да бъда обичана много, твърде много. Ако не толкова много, колкото обичах самата аз — това не беше възможно, — то поне приблизително толкова. Имах ли право да искам такава обич? Не мисля, Кямран. Аз съм малко, просто момиче. Искане се умение да любиш и да накараш да те любят, нали, Кямран? Обаче аз не разбирах нищо, нищичко от това. Кой знае колко красива жена е твоето Жълто цвете! Не ти го казвам, за да хвърлям камък в твоята градина, Кямран, повярвай ми. Щом тя е съумяла да те направи щастлив, аз мислено се помирявам с нея. Кой знае колко хубави неща ти е нашепвала и колко хубави писма ти е писала! А аз може би щях да стана само добра майка на твоите, на нашите деца, и толкова.

Научих се да те обичам, след като се разделих с теб, Кямран. Не съм правила опити да обичам други. Обичах само твоя тъжен и безнадежден образ, запазен дълбоко в сърцето ми.

Сред тъмнината на гробищата в Зейнилер, през дългите нощи, в които вятърът пицеше и виеше до зори, сред пустите пространства, над които се носеше песента на колелата на чеченските коли, сред изпълнените с аромат на нива пътища, които се вият между градините на Съютлюк, аз винаги бях лице в лице с теб, винаги вървах под ръка с теб. Човекът, за когото утре ще се омъжа, ме мисли за невинна като лилия девойка. Колко греша!

Не мисля, че любовта е терзала така жестоко нито тялото, нито душата на някоя вдовица като мен.

Разделяме се с теб едва днес, Кямран. Днес ставам вдовица... Въпреки всичко, което се случи между нас, ти досега беше поне мъничко мой, а аз с цялата си душа — твоя...

(Тук свършва дневникът на Фериде)

[1] Думи от арабски език, които са навлезли в турския, но в съвременния турски почти не се употребяват. Истиксар — прекаляване, истисмар — експлоатация, иститаф — снизхождение. ↑

[2] Игра на думи — Чучулигата в буквален превод означава птица в храст, а Кушадасъ — остров на птици. ↑

[3] Онбашъ — ефрейтор. ↑

[4] Хелиотроп — декоративно растение с ароматни цветове, от които се прави парфюм. ↑

[5] Quo vadis? — Къде отиваш? ↑

[6] Аладжакаялар — пъстрите скали. ↑

[7] Шериат — мюсюлманско религиозно право, основано на крайно фанатизирани канони. ↑

ПЕТА ЧАСТ

I

— Човек просто се измъчва, когато пътува с теб, Кямран. От два часа те питам може би сто неща и не можах да получа друг отговор освен „да“ и „не“. Ела на себе си, синко.

Свит в ъгъла на файтона, който се клатушкаташе по развалените пътища, вдигнал яката на пардесюто си срещу вечерния вятър, Кямран наблюдаваше разсеяно Мраморно море. Той откъсна с мъка погледа си от морето и се усмихна.

— Струва ми се, че не е малко да отговориш на двеста въпроса за два часа, макар и само с „да“ и „не“.

— Добре, сине, но ти отговаряш, без да мислиш, механически.

— Хубав метод на лечение, хубав курорт, свако. Май си решил да ме умориш, като ме караш да мисля за най-различни маловажни работи.

— Я го гледай какъв неблагодарник! На теб не може да се угоди... Вярно е, че искам да те разсея, но не с цел да те уморя, а за да попреча да мислиш за онова, другото. Впрочем аз вече загубих надежда. Не е възможно да те ободря. Преди три дни те заведох на сватба в село. Там имаше най-различен свят, свиреха зурни и тъпани, играха кючек, бориха се пехливани. Аз се забавлявах много, но ти скуча. Не отричай, имам очи и виждам, разбирам.

— Не е възможно да ти се обясни, свако. Казах, че съм си такъв по рождение.

— Не, синко, ти просто си се изоставил. Виж, учи се от мен. Аз карам вече шестдесетте, но младея от ден на ден.

— Гледай само да не те чуе леля Айше.

— Да ме чуе, не ме е грижа. Когато дойдох тук, не изглеждах ли по-стар?

Кямран се засмя:

— За последен път идвах в Текирдаг преди десет години. Още помня, беше един августовски ден...

Азиз бей плесна ръце:

— Не думай, за бога! Брей, че бързо минават годините! Прав си. Сега ти вече имаш близо четиригодишен син, а преди това четири-пет години бяхте сгодени с Фериде. Ей, Кямран, още не ми побира главата как можа да погубиш това момиче. Като си спомня хубавия като на славей глас на Чучулигата и нейното румено лице, сърцето ме боли. Още не ми дава сърце да погледна към задната градина, макар че оттогава са минали цели десет години. Това няма да ти простя и след смъртта си, Кямран.

— Моля те, свако, така ли трябва да се говори на един болен, поканен на почивка при теб?

— Е, да, но твоята болест няма нищо общо с тази работа. Ти се ожени за жената, която обичаше, но щастieto ти не трая дори година. Мюневвер се разболя и цели три години от живота си ти прекара в грижи около нея. Направи всичко възможно да я излекуваш, води я на Принцовите острови, в Швейцария и къде ли ле. Но можеш ли да се бориш със съдбата? Миналата зима жена ти почина, а ти започна да линееш и досега не можеш да се оправиш. Още си като болен. Какво общо има всичко това с Фериде? Ти обичаше друга жена.

Кямран отговори с тъжна усмивка:

— Свако, никой не ми вярва. Ти също няма да ми повярваш, ще ти се стори странно. Имам известни приключения в живота си, някои от които са доста вълнуващи. Но те уверявам, че на този свят не съм обичал никоя жена така, както Фериде.

— Голяма обич, голяма любов! — процеди Азиз бей през зъби.

— Не ми вярваш. Никой не ми вярва. Мюжгян ми се сърди вече години наред, не дава дори да споменавам името на Фериде. „Не, Кямран, нямаш право да говориш за нея!“ — казва тя и се мръщи. Мама — също. Леля — също. Всички, всички... Единствената, с която мога да говоря за Фериде тук, е Нермин. Тя е вече на седемнадесет години, а когато Фериде идва тук, беше само на седем. Едва-едва я помни. „Какичката с червената рокля, дето ме люлееше“ — казва тя за Фериде. Има дни, когато употребявам цялото си красноречие, за да накарам Нермин да ми говори за какичката с червената рокля.

— Странен човек си ти, Кямран. Добре, а другата?

— Тя беше болна, можех да стана причина за нейната смърт. След като Фериде уби последните ми надежди, реших да проявя съжаление, милосърдие към нея и нищо повече.

— Не е толкова лесно за разбиране. Ти имаш много обърквана душа, Кямран.

— Прав си, свако. Самият аз често не разбирам какво искам и какво правя. Има само едно нещо, в което съм напълно сигурен: моята любов към Фериде. Тази девойка остави в мен такива спомени, че не е възможно да я забравя. Струва ми се, че ако си спомня за нея в предсмъртния си час, ще умра със сълзи на очи. Нека ти кажа още един факт, свако. Когато ми казаха, че съм имал нужда от промяна на въздуха, първото място, за което се сетих, беше Текирдаг. Да не мислиш, че съм дошъл тук по твое настояване, че стоя вече цял месец тук, за да се забавлявам със селски сватби? Не ми се сърди, но аз дойдох по тези места, за да търся отломки от разбитите мечти на моята първа младост.

— Добре де, постъпил си глупаво. Нямах ли възможност да поправиш постъпката си?

— Беше лоша постъпка, свако, много лоша. Фериде се раздели от нас толкова огорчена и възмутена, че няхах смелост веднага да се срещна с нея. Беше наранено не само сърцето ѝ, но и самолюбието ѝ. Кой знае колко оскърбена е била, за да реши да тръгне сама по непознати краища! Преди да е минало малко време, поне половин година, тя щеше може би да се заинати, да се разяри още повече и да направи някоя по-голяма глупост. Едва дочаках пролетта. Започнах да се готвя за път. Искях да спипам Чучулигата в селското училище, в което се намиреше. Но тъкмо тогава ме повали онази проклетата болест. Три месеца бях на легло. А когато отидох да я търся в гр. Б., беше вече късно. Казаха ми, че Фериде обичала един болен композитор, че прекарвала времето си край водопада, положила глава на коленете на любимия, гледала го в очите и го карала да ѝ свири на тамбура.

Кямран млъкна. Той се сгуши още повече в яката на пардесюто си, сякаш се пазеше от хладния вечерен вятър, духащ откъм Мраморно море, и се загледа в рибарските огньове, лумнали тук-там в далечината.

Азиз бей също загуби настроение.

— Кямран, синко, страх ме е, че тогава ти си направил втора глупост. Ако Чучулигата беше от тези момичета, които могат да постъпват така и да се утешават лесно, щеше да бъде поне щастлива. Но не ми се вярва да е така.

Кямран поклати глава с горчива усмивка:

— В това отношение можеш да бъдеш спокоен, свако. От две години Фериде била много щастлива. Казаха ми го хора, които са го видели с очите си. Мъжът ѝ бил стар, но богат лекар. Жената на мой приятел, административен инспектор, която е стара приятелка на Фериде, я срещнала един ден миналата година в Кушадасъ. Чучулигата непрестанно се смееела, говорела и се шегувала както преди. Тя казала, че се занимава с двадесетина деца в един чифлик на три-четири часа от града, че била много щастлива. Не можела да стои разделена от мъжа си дори половин час. Приятелката ѝ се опитала да заговори за Истанбул и за роднините. Фериде веднага я отрязала: „Аз вече забравих този град и тези хора.“ Моята вина пред Фериде е голяма, знам. Но кажи ми честно, свако, тя трябваше ли да ме забрави толкова бързо? Впрочем това са излишни приказки, няма смисъл да говорим повече на тази тема. Ти продължавай, аз ще сляза от файтона и ще се прибера пеша в къщи. Тези развалени пътища ме изнервиха.

Азиз бей въздъхна:

— Управниците наистина са нещастни хора. Тези пътища преди години ги правих сам. Ходех по цял ден на слънце, почернях като надзирател. Във всеки случай ти не си прав, Кямран, пътят съвсем не друса, не обвинявай напразно. Хубаво са направили, че са ме освободили преди седем години от поста мутасаррифин. Добре, синко, но не закъснявай. Знаеш, тази старост разсипа и мен, и леля ти. Ако закъснееш, ще се разболеем и двамата — тя от тревога, аз от глад.

Кямран слезе от файтона на обичайното място при моста. Преди десет години пак в една такава августовска вечер той дойде тук, седна на нашитите дъски на моста и заклати крака.

Вече двадесет и пет дни, откакто беше дошъл в Текирдаг, той по навик идваше всяка вечер тук, а сетне, като припадне мрак и обгърне пътищата, се връщаше умислен в къщи.

От деня, в който мъжът на Мюжгян беше командирован временно в Анадола, тя живееше с децата си в Текирдаг. Една вечер тя каза на Кямран:

— Виждам, че си много уморен, изглежда, си ходил надалеч.

Кямран отговори с тъжна усмивка:

— Правилно отгатна, Мюжгян, скитах доста надалеч, върнах се към ония дни от преди десет години.

Той искаше да каже още много неща, но Мюжгян сви устни, сякаш нищо не разбра от последните му думи, и само попита:

— Така ли?

После му обърна гръб. Вече години наред тайно в душата си Мюжгян се сърдеше на Кямран с упоритост, на която са способни само жените. В негово присъствие тя не споменаваше нито дума за Фериде.

Докато Кямран се връщаше бавно по пътя между градините, почти мръкна, но в отсрещните планини слънцето все още не беше угаснало. Нощта се спускаше като теменуга с избледнели краища.

Младият човек спря край една от пътеките, които извиват покрай градините, и дълго се взира в зелената тъмнина, осеяна с малките звездички на светулките. В онази паметна вечер той беше видял Фериде да идва тъкмо по тази пътечка. Кямран и сега виждаше как Чучулигата крачи пред него с къса моряшка рокличка и шапчица, изпод която се подават буклите на отрязаната ѝ коса, как рита камъчета с детските си обувки без токове.

Времето беше доста напреднало. Той знаеше, че в къщи ще се безпокоят за него, но въпреки това не му се искаше да се прибира, бавеше се по пътя, сякаш търсеше следи от своите някогашни мечти.

Кямран забеляза отдалеч бял силует на жена пред пътната врата. Беше Мюжгян. Вечер тя обикновено излизаше на пътя с малкото си дете и го учеше да ходи, като го държеше под мишниците.

Щом видя Кямран, тя замаха с ръка още отдалеч:

— Колко бавно вървиш, Кямран! Къде беше досега?

— Разхождах се, Мюжгян. Времето е толкова приятно.

Но тази вечер Мюжгян не беше с детето. Тя се държеше странно — винаги спокойното ѝ лице сега издаваше вълнение.

— Мюжгян, какво става с теб?

Младата жена искаше да каже нещо, но не намираше думи. Тя отстъпи крачка назад и рече, като сочеше ъгъла между вратата и вътрешната стена:

— Кямран, виж кой пристигна днес!

Кямран обърна с изненада глава и в синкавата светлина, която се прецеждаше от фенера при вътрешната врата, той видя съвсем отблизо зелените очи на Фериде. Тези очи, в зениците на които блестеше по една синя звездичка, се смееха, смееше се хубавото лице, което беше малко отслабнало и бледо, смееше се Фериде, съвсем близо, в сърцето

му. Тя беше такава, каквато я помнеше от шест години насам при всяко затваряне на бленуващите си очи. Кямран се олюля слабо, за миг затвори очи от страх да не прекъсне този хубав сън и потърси опора. Те не намираха думи, които да си кажат, гледаха се разтреперани, устните им се мъчеха да се усмихнат, а очите им се замъгляваха от сълзи. Мюжгян, почувствала цялата трудност на тази минута, хвана Фериде за ръката, доведе я при Кямран и рече с многозначителен тон:

— Вие сте деца на две сестри и, кажи-речи, сте брат и сестра. Фериде няма брат и ти за нея в действителност си по-голям брат, Кямран. Кажи: „Добре дошла!“ на сестра си.

Кямран все още мълчеше. Той се наведе леко, докосна с устни косата на Фериде и рече съвсем тихо, сякаш шепнеше на ухото ѝ:

— Не мога да намеря думи, с които да изкажа щастието си, че ви виждам отново, Фериде ханъм.

Тези думи ободриха Фериде. Тя рече със своя чист мелодичен глас, в който сега трептяха едва забележими тъжни нотки, подобно на звъна на леко пукнат кристал:

— Благодаря, Кямран бей! И аз съм много доволна.

— Кога пристигнахте?

— Днес към обед. Преди десет дни бях в Истанбул. Там научих, че в къщи няма никой. А така много исках да видя лелите си и всички ви. Може би някои от тях също искат да ме видят, си казах аз. Пък и колко път е до Текирдаг за хора, които са свикнали да странстват, не е ли така, Кямран бей?

Мюжгян отново се намеси:

— Добре, но няма нужда от такива обръщения като „ханъм“, „бей“ и подобни официалности. Кокто казах преди малко, вие сте почти брат и сестра. Дори струва ми се, Фериде, че по-правилно ще е да наричаш Кямран „брат“.

И двамата сведоха очи към земята. Фериде попита тихо:

— Вярно, Кямран, разрешаваш ли да те наричам „брат“?

В очакване на отговора тя не гледаше Кямран, а рееше поглед в тъмнината, в която прехвъркваха светулки. Кямран отговори с обида в гласа:

— Нека бъде така, както ти диктува сърцето, Фериде.

Сега вече разговорът потече спокойно. Фериде разказа с няколко думи за своето пътуване:

— В Истанбул имах малко работа. После, както ви казах, много ми се искаше да ви видя. Зет ви, докторът, ми разреши да отсъствам два месеца. Много съм доволна, че намерих и лелите си, и вас в добро здраве. Само че теб те сполетяло нещастие. Научих това още в Истанбул. Просто съм покрусена, Кямран. Да загубиш съпругата си за толкова късо време! Какво нещастие! Но ти имаш син. Дано аллах даде дълъг живот на Неждет. Колко е хубав, Кямран! Толкова го обикнах, че още с пристигането си се сприятелих с него. Досега той беше в скута ми. Аз и без това умея бързо да се сприятелявам с малките.

Колкото повече говореше Фериде, толкова повече се увеличаше. Движенията ѝ отново започнаха да придобиват лекотата, присъща на някогашното палаво момиче.

За младия човек беше такова щастие да слуша нейния глас, да гледа нейните мълвящи устни и светеци в тъмнината зелени очи, че не мислеше за нищо. Дори и през ум не му минаваше, че тя е жена на друг, че това щастие ще се превърне отново в сън след месец — месец и половина. Той се страхуваше само от едно: да не забележат в къщи, че си е дошъл. Както всичко, от което се страхуваше, така и това най-после се случи. Нериман беше първата, която ги забеляза край вратата. Младото момиче съобщи със звънкия си глас, че Кямран е пристигнал, след това изтича при тях, прегърна отново Фериде и каза:

— Бате Кямран е свидетел, че не съм те забравила, како Фериде, с него си говорехме най-често за какичката с червената рокля. Не е ли така, бате Кямран?

II

Вечерята се превърна в угощение. Азиз бей, който се глезеше по време на хранене като децата, казваше:

— Ах, Чучулиго, просто се бях разболял по теб. Плачеше ми се, като си спомнях твоя глас. Не съм предполагал, че те обичам толкова много.

Чучулигата, която се върна в своето гнездо след толкова години — един прекрасен ден, когато бяха престанали да се надяват, че ще я видят вече, — донесе със себе си не само радост, но и част от миналите дни, пълни с нежност и любов. Всички лица се смееха, радостта във всички сърца трептеше като нощните пеперуди и мушички, които бяха влезли през прозореца и се въртяха около лампата. Само към края на вечерята Бесиме ханъм се разплака ненадейно, като казваше нещо съвсем незначително. Но тя веднага изтри сълзите си.

— Нищо, нищо, спомних си за Гюзиде — каза тя.

Фериде, която даваше грозде на сина на Кямран, седнал на коленете ѝ, наведе глава, скри лицето си за миг в русите къдрици на детето и толкова. После отново се възвърна предишното ѝ настроение.

По едно време Бесиме ханъм започна да говори за Неджмие, която живеела заедно с мъжа си в Трабзон.

— И тя, горката, е с наранено сърце. Миналата година почина дъщеричката ѝ от дифтерит.

Фериде въздъхна дълбоко:

— Знам колко е тежко това, лелю. И моята малка умря от същата болест.

Всички, които бяха на масата, се спогледаха.

— Ти си имала дете? Не знаехме — забеляза леля Айше.

Фериде тъжно поклати глава:

— Едно момиченце като бисер. Да бяхте видели колко хубава беше. Не можахме да я спасим.

— На колко години умря дъщеричката ти, Фериде? — запита леля Айше.

Фериде изкриви жално устни и отговори със същото простодушие:

— Беше навършила тринадесет. Тъкмо бях започнала да й шия първото наметало. Наближаваше да стана тъща.

На масата избухна смях.

— Ех, Чучулиго — каза Азиз бей, — и на сто години да станеш, пак няма да се откажеш от лудориите и от шегите си.

Всички се смееха на твърдението на Фериде, че имала момиче на тринадесет години. Но нейните клепки бяха влажни от сълзи. Тя притисна Неждет по-силно към гърдите си и започна да им разказва с все по-растяща и по-растяща тъга историята на Мунисе.

Останаха до късно през нощта.

— Фериде, дете — казваше от време на време Азиз бей, — ти си уморена от пътя, иди да си легнеш.

Фериде, която все още държеше в ръцете си отдавна заспалия Неждет, се усмихваше:

— Нищо, свако, аз си почивам по-добре, когато съм с вас. Самотата ме изморява повече.

Тя говори с часове и през цялото време усмивката не угасна в нейните светещи зелени очи, не слезе от нейната късичка горна устна. Някогашната Чучулига се беше събудила отново. Виждайки, че я слушат с удоволствие, тя изкълчваше думите, не преставаше да говори, като мило и кокетно свиваше устни, хапеше език и всмукваше бузите си навътре с маниери на дете, което знае, че го обичат и харесват. Така че свако, който беше пиан от радост, не можа да устои на изкушението да повтори една своя стара шегка. Когато Фериде беше малка, той хващаше с два пръста и целуваше насила върха на горната ѝ устна, като казваше: „Немирна Чучулиго, пак си ми откраднала черешата, върни ми я!“

Сред бурния смях на околните той хвана насила брадата на протестиращата Фериде и повтори тази шегка. После каза, като я гледаше в лицето:

— Вината е твоя, Чучулиго. Вече си голяма, омъжена жена, но по характер си все още дете. Дори и лицето ти е детско. Кой може да твърди, че си вече млада дама?

Кямран, който се беше свил в един ъгъл, почувства как пребледнява. В този миг той за пръв път разбра, че Чучулигата

принадлежи на друг.

III

През следващите два дни Кямран почти не успя да види Фериде. Преди десет години Чучулигата се беше сприятелила с много свои връстнички от Текирдаг. Сега вече всички бяха омъжени жени. Те не я оставяха на спокойствие, идваха при нея, прекарваха по цели часове заедно и сякаш не стигаше това, ами на отиване я завличаха със себе си, разкарваха я от къща в къща, от градина в градина.

Като гледаше как Кямран се измъчва тайно, Мюжгян тържествуваше и му се оплакваше с усмихнати очи:

— Лошо. Няма да оставят Фериде при нас. Впрочем важното е тя да се развлича, да се разсейва.

През тези два дни Кямран успя да види Фериде само два пъти — веднъж на обед и веднъж на улицата — закрыта с наметало.

На третата сутрин той се събуди необичайно рано. Едва се съмваше. Цялата къща спеше. Кямран бутна външния капак на прозореца и видя Фериде в градината. Тя също забеляза, че прозорецът се отваря, вдигна глава, заслони лицето си с ръка срещу изгряващото слънце и каза:

— Събуди ли се, Кямран бей? Колко си променил навиците си! По-рано, за да те събудя, лете трябваше да хвърля цели шепи морски камъчета по капациите на прозореца, а зиме — снежни топки. И ти си станал малко анадолец. Когато там се събуждах по това време, хората ми правеха забележка: „Мързеливка! Как може да ставаш след изгрев слънце?“

Когато казваше тези думи, които напомняха предишната шеговита, присмехулна Чучулига, гласът ѝ беше мелодичен като ромон на бистър поток, който освежава и разхлажда сърцето ти.

— Да дойда ли, Фериде? — попита малко плахо Кямран.

По стар навик тя отговори с ирония, като все още продължаваше да си пази сянка с ръцете:

— Да, разбира се, при условие, че не се страхуваш, че влагата може да повлияе зле на нежното ти тяло. Ще те нагостя по анадошки.

Тя заведе Кямран под един грамаден орех и го покани да седне на стола, забравен там от вечерта.

— Сега ще ме почакаш малко, Кямран бей.

— Нали щяхме да оставим тия официалности?

— Малко търпение. Това ще дойде от само себе си. Не смея да проявя изведнъж такова нахалство.

Кямран се усмихна.

— Това е по-голямо нахалство, Фериде. Забранявам да се обръщаш към мен официално и да ме наричаш „Кямран бей“. Звучи като подигравка.

Фериде също се усмихна:

— Имаш право, имаш право, ще се постарая. Сега моля за разрешение да отида да ти приготвя млякото.

— Фериде, моля те.

— Напразно ме молиш. Не настоявай. Най-добрият комплимент за една анадолка е да ѝ се разреши да шета, да угажда на някого. — Тя продължи с малко ирония и с малко тъга в гласа: — И без това нямам с какво да се харесам, освен като добра домакиня...

Тя тичаше напред-назад из двора с менче или наръч съчки, разговаряше с току-що събудилия се градинар.

Най-после се яви с чаша мляко в ръка, което изпускаше пара.

— Млякото не ми харесва, Кямран, но след три дни... Какъв ден сме днес? Понеделник, значи, в четвъртък сутринта отново те каня на закуска. Ще пиеш същото овче мляко, но ще видиш, че ще бъде съвсем друго, ще има аромат на плодове. Това е моя тайна. Не ти ли е любопитно как го правя? Боже, какво равнодушие! Но аз ще ти кажа още сега: ще храня овцата три дни с круши. Ти май ще настинеш тук, времето е хладничко. Да не искаш леля Бесиме да ми се скара и да рече: „Лудетино, ти си причина синът ми да се разболе.“ Аз съм свикнала с хладния и влажен въздух, чакай да ти дам моя шал.

Тя свали червения вълнен шал, който беше закрепил около шията си с безопасна игла, и покри с него раменете и гърдите на Кямран, който леко потреперваше от сутрешната влага.

Пред очите на Кямран възкръсна споменът за една вечер преди десет години. Той се пренесе пред външната врата на вилата в Козятаъ, където една малка ученичка с къса пола и черна престилка наметна на раменете му своя тъмносин ученически балтон, видя нейните изцапани

с виолетово мастило малки пръсти и чу нейния глас да казва с тон на възрастен човек: „Отсега нататък аз съм длъжна да те пазя.“

— Кямран, не се заплесвай, ще изпуснеш млякото, ще се изгориш, какво си се замислил така?

— Просто си спомних нещо...

Фериде побърза да го изпревари, да не би той да каже това, което си е спомнил.

— Като те видях с този шал на раменете и аз си спомних, че веднъж те бях нарекла Кямран ханъм.

След като си свърши работата, Фериде седна срещу Кямран на ниско кухненско столче. Тя бе облечена с широка дреха от плътна матова коприна от Бурса, ушита провинциално, която покриваше шията и тялото ѝ с леки гънки. Подпря лакти на коленете си, обхвана лицето си с длани и започна да говори.

Кямран за първи път виждаше лицето ѝ в такава чиста светлина и толкова отблизо. То беше малко отслабнало и удължено. От това очите изглеждаха по-големи, а около тях имаше сенки от едва забележима умора. Блестящите зелени очи на Чучулигата, които преди пет години бяха изпълнени със златиста светлина, сега приличаха на увехнали цветя, забравени край огъня. Те пак се смееха както преди, пак гледаха с невинна дързост, без да се смущават. Но на Кямран му се стори, че вече не беше възможно да се види цялата им дълбочина, да се проникне до дъното им.

Косите, които тя бе сресала като провинциалните момичета на път в средата, завършваха с две дебели плитки отстрани. Плитките бяха така стегнати, че опъваха кожата на челото и на слепоочията, повдигаха леко нагоре краищата на веждите там, където се разпиляваха, а под кожата на лицето, която изглеждаше по-прозрачна и нежна, се очертаваха тънички сини вени.

Кямран, който наблюдаваше това хубаво лице и слушаше повече гласа, отколкото думите, забеляза, че тенът на Фериде няма нормалния цвят щастлива жена. В този тен имаше скрит огън, който бе избил навън като руменина при треска, и болезнена прозрачност, характерна за розите, вехнещи в корена си, и за старите моми, осъдени да живеят без любов.

На утринното слънце чертите на това лице изглеждаха толкова фини и изразителни, че все повече и повече пленяваха младия човек,

който бе трогнат до сълзи. През ума на Кямран никога не беше минавало, че страданието може да разхубави толкова лицето на една жена.

Фериде разказваше своите детски спомени с усмивка, която не слизаше от устните ѝ, но в нейния мелодичен глас сега се чувстваше тъпото и унило трептене на кристал с някаква невидима пукнатина.

Кямран се престаши и я попита за някои по-нови спомени.

Фериде поклати глава със сериозен вид:

— Не си спомням, Кямран. До петнадесетгодишната си възраст, до онази година, през която дойдох тук за първи път, помня всичко, а останалото е забулено в мъгла.

Когато казваше, че спомените ѝ са забулени в мъгла, очите на Фериде също се замъглиха. Тя обърна глава и се загледа в далечината.

От най-ранните си детски спомени тя изведнъж се прехвърли към последните петнадесет години от живота си. Когато разказваше какво е правил Хаджи Калфа, какво е казал кметът на Зейнилер, какъв интересен човек е бил директорът Реджеб ефенди, в усмихнатите ѝ очи и в живите ѝ движения от време на време се забелязват странна умора. Тогава едва забележимото трептене на пукнат кристал в гласа се засилваше, трепкаше като ранено сърце.

Когато тя разказваше нещо, което се е случило край някаква река, Кямран затвори очи и си помисли: „Дали не е край онзи водопад, където е поставяла главата си на коленете на любимия и го карала да свири на тамбура, като го гледала в очите?“

Чучулигата разказа някои незначителни, безинтересни моменти от своя живот, а после сякаш се сети изведнъж и добави:

— Кямран, аз още не съм ти показала снимката на съпруга си.

Тя протегна към него един златен медальон, който висеше на тънка златна верижка около шията ѝ.

Младият човек пое снимката, като се мъчете да прикрие своята бледност и да не трепери. Фериде протегна глава, за да погледне снимката заедно с него, и доближи лицето си до лицето му.

— Погледни това лице, Кямран. Какво благородство, каква красота, нали?

Младият човек наблюдаваше скрито Фериде. Тя гледаше снимката с такава дълбока любов, че не забеляза това.

Тази минута беше минута на най-тежко страдание и недоволство в живота на Кямран. Значи, фината, нежна и невинна красота на Фериде бе станала плячка на този беловлас, недодялан и едър старец?

Пред очите му оживя една влудяваща го картина. Той видя Фериде да се измъчва в обятията на този старец, в полузатворените зелени очи да текат сълзи и да се търкалят по изгарящите от срам бузи, устните да тръпнат умолително за пощада.

Чучулигата сякаш почувства това инстинктивно, без да го погледне, разкърши леко рамене, върна бавно медальона на гърдите си и рече:

— А сега ще ми разрешиш да те оставя, Кямран. Струва ми се, че днес ще имаме гости.

IV

Бяха изминали десет дни, откакто Чучулигата се върна в гнездото си.

Азиз бей повтаряше всяка вечер:

— Забелязахте ли, деца? Нашият дом се преобрази. Чучулигата този път прилича на лястовичка. На своите криле тя сякаш донесе пролетта. Жалко, че свърши още един ден.

Фериде се смееше.

— Няма страшно, свако. След няколко години пак ще ми разрешат да ви дойда на гости. Не се тревожете. При това остават още толкова много дни. Защо да си разваляме настроението отсега?

Предишната Чучулига се бе върнала. Тя разцъфтяваше от ден на ден като напълнил цвят, който се радва на слънцето след прекарана буря.

Фериде отново оглави дружината от малките в къщи. Всички деца, като се започне от тригодишната дъщеря на Мюжгян и Неждет, който беше малко по-голям от нея, та се стигне до седемнадесетгодишната Нермин, се привързаха към нея. От сутрин до вечер тичаха подире ѝ, огласяха цялата къща със смях и весела глъчка.

Децата понякога прекаляваха и възрастните се сърдеха, но в същото време се радваха. Въпреки всичко Фериде и Кямран бяха стари годеници. В първите дни всички се бяха уплашили, че раните, зараснали в продължение на пет години, могат да се отворят отново. Но като гледаха безгрижната веселост на Фериде и тихото и безметежно щастие на Кямран, който, изглежда, не искаше нищо друго, освен да я вижда отдалеч, започнаха да се успокояват.

Впрочем околните продължаваха да действат предпазливо, опитваха се да засилят отново някогашните чувства на „големия брат“. Както хората стъпват на пръсти в стаята на болен, унесен в сън, така и те се страхуваха да не събудят с някоя излишна дума спомените за това тъжно минало.

— Не е ли възможно да ни погостуваш малко повече? — питаше Азиз бей от време на време.

— Невъзможно, свако, така или иначе, Чучулигата е майка в друго гнездо. Там я чакат — отговаряше Фериде, като се натъжаваше винаги, когато ставаше дума за заминаването ѝ.

Кямран най-силно се трогваше от голямото приятелство между Фериде и Неждет. Човек можеше да ги раздели едва тогава, когато малкият заспи в ръцете на Чучулигата.

Един ден Кямран чу Фериде да се препира с момченцето.

— Кажи още веднъж леля, леля, леля... — караше тя Неждет, като се смееше.

Но Неждет не я слушаше и повтаряше упорито, като клатеше русата си главичка:

— Мама, мама, мама...

— Остави го, Фериде, нека те нарича така. Бедничкият, изглежда, има нужда от това — каза Кямран с известен страх.

Фериде се наведе, без да отговори нищо, и дълго милва главата на детето.

V

Една сутрин Кямран се събуди от леки удари на камъчета по капациите на прозореца. Той знаеше, че така може да го буди само Фериде. Чучулигата го канеше пак на закуска под големия орех. Освен млякото, което вече имаше хубав аромат на круши, както беше обещала още първите дни, тя беше приготвила мънички провинциални питки и някакво розово сладко.

Фериде мажеше питките с това сладко и ги подаваше на Кямран.

— Всичко е приготвено от мен. Питките не знам как се казват, но сладкото е гюлбешекер.

Когато си привърши работата, тя отново придърпа ниския кухненски стол и седна срещу Кямран, съвсем близо до краката му.

— Кямран, я кажи, хареса ли ти гюлбешекер?

— Хареса ми — отговори младият човек с усмивка.

— Обичаш ли гюлбешекер?

— Обичам.

— Повтори още веднъж.

— Обичам.

— Не така, Кямран. Ще кажеш: „Обичам Гюлбешекер!“

Кямран, който не разбираше смисъла на това детинско желание, повтори, като се смееше:

— Обичам Гюлбешекер.

Фериде доближаваше лицето си към него с искрящи очи, пламтящи бузи и навеждаше глава като мъничко, молещо се дете.

— Още веднъж, Кямран. Повтори: „Много обичам Гюлбешекер“ — настоя тя, като се задъхваше от вълнение.

Младият човек гледаше с възхищение и учудване нейните устни, които се кривяха и трепереха като на дете, готово да заплаче, ако не му дадат това, което иска.

Той повтори с глас, който трепереше от някаква скрита и за самия него болка:

— Много обичам Гюлбешекер. Обичам Гюлбешекер толкова, колкото искаш ти.

Фериде плесна ръце, радостна като дете. Но въпреки усмивката на нейните устни от очите ѝ течаха сълзи.

— Ах каква глупост, каква глупост! Да се радваш толкова, че са харесали нещо, което си направила! — каза Фериде, като пляскаше с ръце, сякаш засрамваше някой друг, който плаче за нещо незначително, подиграваше се на себе си и се мъчеше да избърше сълзите от очите си.

Но сълзите не спираха. Тя не можа да се сдържи, изхълца, закри лицето си с ръце и избяга вътре, като ридаше.

Една привечер Кямран се връщаше със свако си от чаршията. Децата бяха свикнали, щом зърнеха двамата отдалеч, нареждаха се от вътрешната страна на вратата и чакаха да получат плодове, бонбони, шоколад.

Като им раздаваше лакомствата, Кямран забеляза, че около него и в краката му падат камъчета. Той раздаде последните лакомства и се огледа наоколо. Беше Чучулигата. Застанала наблизко под един кестен, тя му правеше знак с ръка.

— Разбирате какво искам да ви кажа, Кямран бей, нали? Не забравяйте и нас. — Когато се шегуваше или заяждаше, тя винаги му говореше на „вие“. — Често почнахте да ме оставяте настрана като пенсионерка — продължи тя с усмивка. — Къде са моите лакомства? Да не мислите, че съм забравила старите грехове? Или ми платете за мълчанието, или тази вечер на масата ще бъде разказана онази случка под черештата.

Тя стисна език между зъбите, както беше направила пред тази врата преди десет години, и започна да се смее, като показваше острия му червен връх.

Кямран измъкна от джоба на пардесюто си една кутия и каза с усмивка:

— Аллах се смили над мен. Каква щастлива случайност, Фериде! Днес купих кутия фондани. Имах намерение да ги изям сам, без да ги показвам на никого, но щом съм заплашен така сериозно, няма как...

Лицето на Фериде пламна с детска радост:

— Чудесно, чудесно!

— Но само при едно условие, Чучулиго. Ще ти ги подавам в устата.

— Но...

— Правил съм го преди много години, когато беше тринадесетгодишна.

Като казваше това, той протегна един от фонданите към Фериде. Чучулигата се поколеба няколко секунди, после протегна глава и разтвори леко треперещите си устни. Но въпреки упоритото настояване на Кямран, не пожела да изяде втори фондан.

— Дай ми кутията. След вечеря ще ги изядем заедно с Неждет — каза тя.

— Хайде да отидем до онази стена, Фериде. Виж колко е хубаво морето. Ще му се полюбуваме и ще си поговорим.

— Добре, но първо ще оставя кутията вътре. Една минутка.

Кямран за пръв път се осмели да я докосне. Той я хвана за ръката и рече тихо:

— Не ти вярвам, Фериде. „Почакай една минутка, сега ще се върна“ — казваш, но не се връщаш, а и да се върнеш, кой знае след колко години и как ще стане това. Вече не ти вярвам.

Фериде наведе глава, без да каже нещо, и тръгна редом с него.

Кямран тази вечер беше тъжен и разсеян. Той не можеше да се въздържа и непрестанно се оплакваше с резки, несвързани думи. По някое време посочи птиче ято, което летеше под тъмнеещото небе.

— Ще отлетиш като тях, нали Фериде?

Мълчание.

— Ще се радваш ли да се отделиш от лелите си, от техните деца, от своите стари приятелки и приятели, от местата, където е преминало детството ти?

Пак никакъв отговор.

— Няма ли да ти домъчнее за гнездото, което оставяш в разрушено и жалко състояние, докато си живееш щастливо в своето гнездо и даряваш щастие другиму?

Фериде не отговаряше, дори не слушаше. Тя драскаше някакви фигурки и пишеше нещо по дъното на бонбонената кутия с парченце молив, което държеше в ръката си.

— Не отговаряш, Фериде? — каза Кямран с горчив упрек.

Чучулигата го погледна разсеяно в лицето:

— Извини ме, Кямран, мислех за нещо друго, не чух какво говориш. Някога бях слушала една стара песен, която бях забравила. Сега изведнъж се сетих за нея. Записах си я, за да не я забравя. Ако искаш, прочети я. На мен започна да ми става студено, ще се прибера.

Кямран прочете следните четири стиха, които Фериде бе написала с нечетлив почерк на дъното на кутията:

*Изгарям в огън, не ми отваряй устата напразно,
не ме заставяй да разголвам душата си, о, дете
ужасно!*

*Не знам ли аз твоите дела, не отричай, всичко ми е
ясно,*

*не ме заставяй да разголвам душата си, о, дете
ужасно!*

VI

Изминаха четири дни от тази случка. Фериде почти бягаше от своя стар приятел. Тя проваляше всички негови опити да остане насаме с нея, избягваше да го гледа в лицето, да срещне погледа му, когато разговаряха в присъствието на други.

Преваляше четвъртият ден. Всички жени и деца бяха излезли навън. Нямаше вероятност да се върнат преди залез слънце. Въпреки силния вятър, който вдигаше страшни облаци от прах, Кямран не можа да се задържи в къщи, излезе да поскита навън.

Вятърът свиреше по високите далечни хълмове, дърветата шумяха така, като че ли ги шибаше невидим дъжд. Над пътя, който се губеше в далечината, се гонеха вихрушки.

Прахът шибаше лицето и очите на Кямран. На всеки две-три крачки той биваше принуден да спира и да се обръща с гръб към вятъра. До един гол хълм забеляза някаква скала, в която имаше дупка. Хилаво дърво, израсло наблизко, безпомощно се превиваше и блъскаше слабите си клони. Кямран се отби от пътя и се прислони там, като седна зад една издатина на скалата, която го прикриваше от вятъра.

Въпреки воя на вятъра и бученето на дърветата околността му се струваше мъртва. Мъртва и равна като пустиня.

Той никога не беше виждал природата така безжизнена, нейните хубости така излишни, а животът така безсмислен като днес.

Някъде в далечината, там, където пътят се сливаше с морето, той забеляза някаква женска фигура в цветно наметало. Без да знае защо, Кямран слезе по хълма и тръгна към жената.

След малко разпозна бледорозовото наметало на Нермин. Изглежда, младото момиче също го беше видяло, защото започна да му маха отдалеч с чадъра си.

Но защо Нермин се бе отделила от другите и защо беше сама? Заинтересован, той закрачи още по-бързо към нея.

Девојката навеждаше глава срещу вятъра. С едната си ръка тя се мъчеше да прибере полите си, а с другата държеше пелерината, която се блъскаше и разперваше като криле на неспокойна птица.

Когато видя лицето ѝ, сърцето на Кямран подскочи. Под бледорозовото наметало на Нермин изникна лицето на Фериде.

В момента, когато дойдоха лице срещу лице, вятърът грабна чадъра на Фериде. Чучулигата изписка и се спусна да го хване, но полите се разтвориха, пелерината хвъркна и главата ѝ се откри. Кямран бе пристигнал точно навреме. Той хвана чадъра до един храст. После разпъна пардесюто си срещу вятъра и помогна на Фериде да си оправи наметалото.

— Колко навреме дойде, Кямран! Вятърът без малко щеше да ме отнесе като истинска чучулига — каза Фериде.

Тя искаше да добави още нещо, но вятърът я принуди да затвори очите и устата си. Тръгнаха. Кямран все още се мъчеше да я закрива с пардесюто си.

Фериде бе вече в състояние да говори, но я напушваше смях, който ѝ пречеше да говори. Тя не можа да се сдържи и започна да се смее високо, сякаш бе грабната от нова буря. После разкри на пресекулки причината на този смях.

— Знаеш ли защо се смея, Кямран? Бяхме на гости. Сетих се, че имам да правя неотложни покупки. Обаче бях само по елече. Естествено не посмях да тръгна с него на пазар. Бедната Нермин поиска да ми послужи. Предложи ми своето наметало. Преди малко, тъкмо когато напусках пазара, подире ми тръгна един офицер. Точно когато минаваше покрай мен, той рече:

— Нермин ханъм, вие тук? Какво неочаквано щастие.

В желанието си да ми послужи, Нермин издаде своята тайна пред мен. Това така ме развесели, че не можах да сдържа смеха си. Чак тогава офицерчето разбра грешката си и избяга. Горкият. Вместо Нермин насреща му излезе една възрастна, улегнала жена...

Кямран слушаше с усмивка. Фериде продължи:

— Сега издадох пред теб тайната на момичето. Моята бърливост няма край. Не можах да си сдържа езика. Умолявам те, не казвай на никого. Няма, нали? Тя... Може да иска... Ако можеш, помогни...

— Обещавам, Фериде, но Нермин е още дете...

— Може да е дете — възрази Фериде с лек укор в гласа, — но сърцата на тези деца съвсем не са такива, каквито ни се струват.

След тези думи млъкнаха и продължиха да вървят един до друг, без да си говорят.

Вятърът отслабваше, а те забавяха крачки. И двамата се страхуваха, че пътят ще свърши скоро. Кямран мислеше с тъга: „Преди малко природата ми се струваше мъртва, а себе си смятах за излишен. Но сега обстоятелството, че защитих от вятъра това малко, нежно и хубаво същество под бледорозовото детско наметало, ме направи невероятно щастлив. Така можеше да бъде цял живот. Стига да исках, аз можех да направя щастливо това малко създание и сам да бъда щастлив. Уви...“

Фериде вървеше, потънала в своите мисли, и все повече и повече забавяше крачките си. По някое време езикът ѝ отново се развърза и тя започна да бърбри несвързани неща:

— Въпреки всичко тази малка промяна на въздуха и обстановката ми подействаха ободрително. Вероятно ще ми стигне за една-две години. После, когато ми се прииска да видя лелите си и всички други близки хора, пак ще прескоча... Така ще минат годините, косите ми ще започнат да побеляват, а естествено и твоите... Все пак ще бъдем доволни, че се виждаме и ще се разделяме може би с по-малко тъга... А и занаят може да си дойде и завинаги, нали? Всичко е възможно. Тогава ти ще бъдеш за мен истински брат. Когато старите започнат да напускат един по един този свят, тогава ще започнем взаимно да се ценим по-добре, няма да забелязваме незначителните, дребните грешки. Така последните години от живота си можем да прекараме там, където премина нашето детство...

Невидимата пукнатина в кристала на гласа ѝ стана по-дълбока, в думите ѝ зазвуча скръбта на човек, който прави завещание...

По пътя срещнаха просякиня с дете. Малкото тичаше босо около Фериде и милваше полите ѝ със слабичките си мършави ръчички.

Кямран спря и им даде пари. Фериде, която беше свикнала да общува с малките клетници, не се погнуси да помилва главата на детето. Когато си тръгнаха, просякинята ги благослови:

— Аллах да не ви разделя един от друг, аллах да даде живот и здраве на хубавата ти жена.

Те се спряха неволно. Кямран попита с болка, събрана в погледа:

— Чу ли какво каза жената, Фериде?

В отговор на този въпрос тя пророни две едри сълзи. Продължиха пътя си, като не смееха да се доближат повече един до друг.

Пристигнаха по тъмно. Времето беше поутихнало. Вятърът не виеше както преди. След продължителна умора дърветата бяха заспали спокойно като сенки. Отсрещните скали припламваха и гаснеха с лека седефена светлина, която се излъчваше сякаш от самите тях.

— Още е рано, Фериде. Не са се върнали от града. Искаш ли да се разходим до онези скали?

Фериде наведе глава и изрече с отпаднал глас:

— Моля да ми разрешиш да се прибера, Кямран. Ще отида да се преоблека. Главата ми се замая от този вятър.

Бледорозовото наметало, което преди малко се виеше като живо същество около жизнерадостното гъвкаво тяло на Фериде, трептеше, изхвъркваше от нейните рамене и прегръщаше невъздържано, елегантно, буйно коленете ѝ, сега висеше безпомощно на раменете ѝ.

Сякаш останала без сили да продължи пътя си, тя се отпусна на един камък от вътрешната страна на вратата и започна да чертае с чадъра си по пясъка дълбоки като нейната безнадеждност и начупени като нейния живот черти.

Когато след малко усети, че Кямран, който също бе седнал до нея, опира рамото си в нейното рамо и взема ръката ѝ, тя се разтрепери леко и започна да се оглежда безпомощно наоколо. Отначало помисли да избяга, но после се отказа.

Кямран чу как Фериде въздъхна дълбоко няколко пъти и видя, че блясъкът на дива ярост, който отначало блесна в очите ѝ, се смени с покорна смиреност. Тя беше отпуснала ледено студената си ръка в ръката на своя бивш годеник. И двамата затвориха очи. „Тази ръка, която трепери в моята, е ръката на Фериде. Значи могат да се осъществят и онези мечти, които човек не смее дори да сънува“ — мислеше Кямран, пред взора на когото проблясваха искри. Той отвори очи. Фериде въздишаше от време на време като дете, което е заспало с хлипане, и скланяше на рамото му своята натежала глава. В нейното държане и в начина, по който отпускате ръцете си, имаше печална смиреност. Кямран чувстваше как при всяко движение тя се притиска по-силно в него и по-силно стиска ръката му, Младият човек, без да знае защо, каза едва чуто:

— Обичам Гюлбешекер!

Вратата, която се отвори ненадейно, ги извади от това състояние. Фериде скочи от мястото си с лекота на птица, подплашена от пушечен

изстрел. Най-отпред вървеше Нермин. Чучулигата се хвърли на врата ѝ е буйна радост. Тя стискаше девойката в обятията си, обсипваше с целувки косите и очите ѝ. Никой не разбираше причината на тази внезапна радост. От предишната умора на Фериде не беше останала дори следа. Тя хващаше малките за ръцете и ги подхвърляше във въздуха, без да обръща внимание на техните писъци. Когато тръгнаха към къщи, Чучулигата изостана малко назад, изчака Кямран и му прошепна в тъмнината на входа:

— Благодаря ти, Кямран!

VII

На другия ден Фериде пак беше слязла сама в града. Надвечер, когато се върна в къщи, изглеждаше много уморена. Въпреки това тя събра децата около себе си и направи люлка в задната градина.

Когато Кямран успя най-после да се отърве от един бърбърив гост на Азиз бей, завари на люлката Фериде и Неждет. Фериде се засилваше все повече и повече, а Неждет крещеше колкото му глас държи и се държеше като котенце за врата ѝ.

Кямран чу гласа на леля Айше, която се провикна като преди десет години:

— Фериде, дете, остави лудориите, ще изпуснеш детето!

Чучулигата, която не ѝ обръщаше внимание и продължаваше да се забавлява с цялата си душа, отговори:

— Ех, лельо, не се тревожи. Не виждаш ли, че дори баща му не протестира, нали, Кямран?

Фериде смъкваше от люлката едно дете и качваше друго. Тя искаше да задоволи всички до едно.

След като накара да попищи и Нермин, която беше най-голяма, но най-страхлива между децата, най-после Фериде скочи от люлката. Косите ѝ бяха залепнали по челото и бузите почервенели. Тя търкаше една в друга изтръпналите си ожулени от въжето ръце.

— Струва ми се, че вече не остана никой.

— Забрави мен, Фериде — забеляза Кямран с колебание.

По устните на Чучулигата премина неопределена усмивка. Сърце не ѝ даваше да каже „не“, а нямаше смелост да изрече и „хайде“. Тя оглеждаше въжето и клоните на дървото и чакаше някой да я подкани отстрани.

— Ще бъде доста трудно. Струва ми се, че въжето не ще може да удържи двама ни, нали, Мюжгян?

Мюжгян пипна въжето и погледна в очите Кямран със своите спокойни очи:

— Въпросът не е във въжето, но Фериде е много уморена. Погледни в какво състояние е. Мисля, че е грях да измъчваш повече

толкова уморена жена.

— Няма значение — казваше отначало Фериде, но отпосле разбра смисъла на думите и погледите на Мюжгян. Тя склони глава засрамена, уплашена като виновно дете и отговори тихо: — Да, доста съм изморена, има опасност да се разболея.

Изведнъж доби вид на изморена, болна жена. Радостта в очите ѝ угасна.

Мюжгян, която продължаваше да се взира в Кямран, рече тихо:

— Бил си по-безсърдечен, отколкото си мислех, Кямран!

— Защо? — попита също така тихо Кямран, за да не го чуят.

Мюжгян тръгна с него към другия край на градината.

— Не виждаш ли в какво състояние е? Не стига ли, дето разби живота и сърцето ѝ?

— Мюжгян...

— Толкова години никой от нас не я потърси. Тя не е могла да понесе горчилката на раздялата и се върна при нас, като преглътна и обидата, и възмущението си. Когато пристигна тук, беше почти добре, но ти отвори нейната зараснала рана. — Мюжгян продължи със сълзи на очи: — Като си помисля само как ще страда горката, когато си тръгне оттук... Да, Кямран, Фериде си отива. Утре. Тя е напълно готова за път. И аз не знаех. Този път тя не ми откри нищичко нито от сърдечните си тайни, нито от живота си. Научих преди малко и я попитах за причината на това внезапно решение. Тя спомена за някакво писмо от мъжа си. Уверена съм, че не това е истината. Фериде бяга от теб. Не може да издържа повече. Разказвам ти всичко това нарочно, Кямран. Страхувам се, че тази принудителна раздяла ще бъде доста мъчителна. Фериде е много търпелива. Но все пак е жена. Ти имаш едно дълг към тази нещастница, живота на която разби: да проявиш сила и спокойствие в дните на раздялата, да ѝ внушиш колкото може повече самообладание и хладнокръвие.

Когато слушаше тези думи, Кямран пожълтя до зеленото на очите си:

— Ти говориш само за разбития живот на Фериде! А за моя?

— Ти сам си го направи.

— Мюжгян, не бъди толкова жестока!

— Мислиш ли, че щях да стоя със скръстени ръце, ако имаше надежда? Безсилни сме да направим каквото и да е. Фериде сега е жена

на друг. Тя е зависима. Виждам, че и ти си много нещастен. Вече не ти се сърдя, но с нищо не мога да ти помогна.

Всички бяха научили, че Фериде си заминава на другия ден, но никой не говореше за това. Вечерята мина в дълбоко мълчание. Азиз бей, който тази вечер изглеждаше по-състарен и отслабнал, бе настанил Фериде до себе си. Той често я милваше по раменете, хващаше я за брадата, обръщаше главата ѝ, гледаше я в очите.

— Ах, Чучулиго, ти нарани сърцето ми на стари години.

Тази вечер всички се прибраха много рано в стаите си.

VIII

Минаваше полунощ. Цялата къща отдавна беше заспала. Мюжгян излезе от стаята си с наметнат тънък шал на раменете и малък свещник в ръка. Тя отиде при вратата на Кямран, като стъпваше на пръсти и се поспираше от време на време. В стаята нямаше, ни светлина, ни звук. Младата жена почука лекичко и извика почти шепнешком:

— Кямран, спиш ли?

Вратата се отвори веднага. Кямран беше облечен. В слабата светлина на свещта лицето му изглеждаше по-бледо и изморено. Той примигваше така, като че ли смътната светлина го заслепяваше.

— Още ли не си заспал, Кямран?

— Както виждаш.

— Ами защо си изгасил лампата?

— Светлината тази вечер ми пречи.

— Какво правиш в тъмното?

— Нищо. Мъча се да превъзмогна отчаянието и мъката си. Ами ти защо си дошла по това време, какво искаш?

— Не се тревожи, мили Кямран — отговори Мюжгян, която едва сдържаше вълнението си. — Нося ти хубава, много хубава новина, но не бива да се вълнуваш.

Младата жена се мъчеше да го успокоява, но самата тя се вълнуваше, очите ѝ се наливаха със сълзи, гласът ѝ трепереше от вълнение.

— Кямран, преди малко в стаята ми дойде Фериде. Имаше много странен вид. „Мюжгян, каза тя, до днес съм разкривала сърцето си само на теб. Ти си ми най-близка. Искам да ти поверя тайна, която трябва да пазиш до утре, до моето заминаване. След това можеш да я откриеш. Останахте учудени, когато един ден пристигнах ненадейно при вас. Казах, че не съм могла да понеса повече раздялата. Това беше вярно. Но истинската причина не беше тази. Дойдох тук, за да изпълня обещанието, което дадох пред смъртния одър на човека, когото обичах

най-много на този свят. Мюжгян, бях принудена да ви излъжа. Аз съм вдовица. Мъжът ми почина преди три месеца от рак.“

Когато ми разказваше това, Фериде склони глава на рамото ми и се разрида. Тя продължи своя разказ със сълзи на очи: „В деня на своята смърт моят доктор ме извика при себе си и каза: «Фериде, вече съм спокоен, че няма да мизерстваш, защото това, което ти оставям, е напълно достатъчно да осигури на скромна и спокойна жена като теб охолен живот до последния й час. Но има нещо друго, Фериде. Не е лесно за самотна жена да живее на този свят, макар и да е богата. После, едно са парите, друго е любовта. Фериде, ако искаш да умра спокоен, ти трябва да ми се закълнеш още сега, че след смъртта ми ще се върнеш в Истанбул при семейството си. Ако не искаш да останеш постоянно при тях, гостувай им три месеца, два месеца. Светът е голям. Един ден може да почувстваш нужда от семейна обич. Мила Фериде, ако получа уверение от теб, че ще се помириш със семейството си, ще умра по-спокойно, няма да си отида с отворени очи от този свят.»

Обещах му със сълзи на очи, че ще изпълня последното му желание. Но милият ми доктор не се задоволи само с това. Той настоя да се помиря и с бившия си годеник. Каза, че един ден той можел да влезе в ролята на мой по-голям брат. Даде ми запечатан плик и поръча да му го предам лично.

— В този плик има стар любовен роман, който някога много ме трогна. Искам на всяка цена да го прочете и твоят бивш годеник. Закълни ми се, че ще му го предадеш така, както е — каза той.

Ето това е истината, Мюжгян. Сега ти знаеш всичко. Моят мил доктор беше наивен и чист. Той вярваше, че ако ме помири с моето семейство, ще ме избави от самотата на живота. Милият, едва ли е предполагал колко мъка ще ми причини с това. След като погребях и него при Мунисе, заминах за Истанбул. От всичко, което научих там, разбрах, че изпълнението на неговото завещание ще ми бъде много трудно. Съобщиха ми, че съпругата на Кямран е починала, че за мен се чули някои лоши неща. Ако съпругата на Кямран беше жива, може би щеше да се приеме за съвсем естествено да гостува продължително в семейното си огнище вдовица като мен, мъжът на която е починал наскоро. А сега всички, дори Кямран, дори ти, Мюжгян, която ме познаваш най-добре от всички, щяхте да помислите най-лоши неща за

мен. Тя ходи, скита години наред, кой знае какви груби сметки са я накарали да се продаде на един старец! А сега, след като е научила, че по-раншният ѝ годеник е отново свободен, ръководена пак от груби сметки, е дошла сред нас, при този годеник, в това семейно огнище, които преди пет години напусна, като ги удави в поток от неоправдани клевети и обиди. Дори да се намери някой милостив и отзивчив измежду вас, които да не мисли така, самата аз ще се чувствам неудобно пред него.“

Мюжгян продължаваше да разказва с нарастващо вълнение и огорчение:

— Ах, Кямран, да беше чул как Фериде ми разказа тези неща, как страда и колко сълзи на отчаяние проля в моите обятия! Особено последните ѝ думи няма да забравя никога в живота си. Фериде каза: „Не ми е възможно да разкажа с какви объркани чувства напуснах семейното огнище, с какви страдания е изпълнен моят живот, какви тежки обстоятелства са ме принудили да се омъжа. Ако жена, стигнала двадесет и петте, прекарала част от последните пет години в приключения, а друга част в семейство, при съпруг, твърди, че е девица, че до нейното лице и нейните очи не са се докосвали мъжки устни, всички ще ѝ се смеят в лицето. Всички ще кажат за нея, че е обикновена лъжкиня, нали, Мюжгян? Аз не съм в състояние да докажа противното. Нямам какво друго да кажа. Не знам какъв е този пакет, който докторът остави за Кямран, но той може да съдържа нещо, което не заслужава внимание. Изпълних последното желание на доктора с цената на толкова страдания и мъки, че не ми останаха сили да предам лично този пакет. Предай го утре на Кямран, след като се кача на парахода, след като всичко бъде свършено.“

Мюжгян млъкна. Тази млада жена, която проявява такова спокойствие и търпение дори в най-трагичните моменти, че просто изглежда безчувствена, сега плачеше като дете. Тя каза, като протегна своите треперещи ръце:

— Не бива повече да я оставяме, Кямран. Ако трябва, ще я задържим насила. Независимо от всичко, което се случи в миналото, отсега нататък вие не бива да се разделяте. Аз виждам, че и двамата не ще издържите повече така.

Кямран се беше вцепенил. Тази надежда беше прекалено голяма за мечтател, който е хранил болната си и объркана душа месеци наред

с най-незначителни мечти и избледнели спомени. Той се оглеждаше в тъмнината и току премигваше с нищо неразбиращи, празни очи на болен, свестил се след продължително безсъзнание.

Мюжгян извади изпод шала си голям плик, подпечатан с червен восък, и каза:

— Поверявам ти го още сега въпреки обещанието, което дадох на Фериде.

Тя започна да оправя шала си с намерение да напусне стаята. Кямран я спря с едно движение на ръката:

— Мюжгян, имам молба към теб. Ти бе най-близка и се интересуваше от нашата история. Нека отворим този плик заедно и видим какво има вътре.

Докато Мюжгян палеше газената лампа на масата, Кямран отвори плика. Вътре имаше едно писмо и втори голям плик. Писмото, написано с едри букви, бе адресирано до Кямран:

„Кямран бей, синко,

Човекът, който ви пише това писмо, е самотен и саможив старец, посветил една част от живота си на книгите, а друга — на ранените в този хаос, наречен живот. Много преди писмото ми да е стигнало във вашите ръце, аз ще съм свирил отбой на този позорен свят. Правя си труд да напиша тези редове в сетния си час, озарен от надеждата да помогна за последен път на една клета жена, която много обичам. Слушайте:

Един ден в стара къща на забутано село срещнах случайно едно малко истанбулско момиче, чисто като светлината, хубаво като мечта. Представете си какво бихте изпитали вие, ако отворите прозореца си посред зимна нощ, когато вали сняг на парцали, и в тъмнината чуete песен на славей. Ето в онази минута аз изпитах същото чувство. Коя ли проклета съдба или случайност беше захвърлила в бунището на това тъмно село тази невинна, нежна, благородна девойка, това прекрасно творение на природата? Докато сърцето ѝ плачеше, очите и устните ѝ се смееха. Тя се мъчеше да ме залъгва с празни приказки за

саможертва. Ех, бедно малко момиче! Мислиш, че както твоят нехаен, глупав любовник, когото си оставила в Истанбул, ще повярвам на твоите приказки? Разбрах всичко от нейните сънни като на недоспало дете очи, от разсеяността, с която вървеше, без да забелязва къде стъпва, от нейните устни, които сякаш потръпваха под невидимите целувки на въображаеми устни, от нейните движения, които оставяха у човека чувството, че се притиска в мечтаните обятия...

Дотогава често си спомнях с безкрайна нежност за Меджнун от старите приказки, който тръгнал да търси своята Лейля^[1] из пустините. Но оттогава насам забравих него и започнах често да си спомням за тази малка, невинна, благородна и нежна като коприна съвременна Лейля, с бистри зелени очи, тръгнала да търси своята бленувана любов в осеяните с гробища тъмни села.

След две години я срещнах повторно. Мъката ѝ не бе намалела, продължаваше да терзае душата ѝ, а тя линееше. Още се питам защо в деня, в който я видях за първи път, не я вързах за седлото на коня си и не я закарах в Истанбул, в нейното семейство. Моя грешка.

Когато я срещнах за втори път, беше вече късно. Вие се бяхте оженили. «Тя е още дете, още твърде млада, може с течение на времето да го забрави» — казах си аз. Но от една тетрадка, която случайно попадна в ръцете ми по време на нейното боледуване, разбрах колко са дълбоки раните ѝ. В тази тетрадка тя бе записала целия си живот. Тогава загубих всяка надежда и се залових да я лекувам като своя дъщеря. Но хорската злоба и клевети не дадоха възможност и за това. По едно време намислих да намеря един добър момък и да я омъжа. Но това беше опасно. Мъжът ѝ, колкото и добър човек да е той, щеше да иска от нея любов, а любовта към чужд човек щеше да бъде непоносима тежест за нея. Да обича един, а да попадне в обятията на друг! Това можеше да я убие. Като имах предвид тази опасност, аз бях принуден да сключа законен брак с нея, за да мога да я защитавам, докато съм жив. А

след смъртта си щях да ѝ оставя някой и друг куруш и няколко парчета имот, с които да преживее до края на живота си. Безспорно за нея щеше да бъде много по-лесно да живее като материално осигурена вдовица, отколкото като съмнителна девойка. И най-важното е, че имаше надежда един ден да се сбъдне нейната мечта. Има ли нещо невъзможно на този свят? Смъртта на вашата съпруга окрили моите надежди. Аз редовно получавах информация за вас от Истанбул. Тази смърт може много да ви е наскърбила и опечалила, но би било лицемерие да твърдя същото и за себе си. Тогава започнах да търся изход от създалото се положение. Искях да разтрогна моя безсмислен брак с нея, да освободя Фериде и да ви я върна. Не знам какво щяха да кажат хората за тази моя постъпка. Впрочем аз съм човек, който отдавна е плюл на всичко онова, което хората ще кажат и ще мислят за мене. Но в това време моята болест започна да напредва и разбрах, че работата ще се реши от само себе си най-много за три-четири месеца. Не знам дали има нужда от повече приказки. Намерих повод да изпратя Фериде при вас. Не се съмнявам, че тя ще ви предаде това писмо със собствените си ръце. Познавам много добре нейния характер. Тя е странна девойка. Може да се опита да прояви своенравие и каприз, но вие не ѝ обръщайте внимание, не я оставяйте за нищо на света. Ако се наложи, бъдете див и груб като планинците, които отвличат жените насила. Не се съмнявайте, че ако тя умре във вашите обятия, ще умре щастлива.

Искам да ви кажа и това, че в цялата тази работа не мисля ни на йота за вас. Ако зависеше от мен, не бих ви дал не само такова рядко момиче като Фериде, ами дори и котка от дома си. Но какво да се прави, когато тези луди момичета не разбират от дума? Не ми е ясно как могат да обичат такива неопитни, безсърдечни хора като вас.

Хайруллах, покойник

П.П. В плика е дневникът на Фериде. Миналата година, когато се пренасяхме в чифлика, скрих сандъка, в който беше поставен този дневник, и казах, че може би са го откраднали коларите. Почувствах, че това я натъжи много, но тя не отрони нито дума. Колко прав съм бил в своето предположение, че един ден дневникът ще свърши работа!“

[1] Лейля и Меджнун — герои на източна легенда, синоними на беззаветна любов и вяност. ↑

IX

Когато Кямран и Мюжгян дочетоха ученическата тетрадка със сините корици на Чучулигата, навън светлееше и птиците чуруликаха по клоните на дърветата под прозореца.

Кямран положи натежалата си от умора и тъжни мисли глава върху пожълтелите страници на тетрадката. Той целуна няколко пъти това любовно излияние, което на много места бе замазано от сълзи. Тъкмо когато затваряха тетрадката, Мюжгян се наведе леко, доближи синята ѝ корица към лампата, погледна и рече:

— Дневникът не е свършил, Кямран. Има нещо записано и на корицата, но мастилото е синьо и трудно се различава върху синята хартия.

Увеличиха пламъка на лампата, доближиха глави и с голяма трудност прочетоха следните редове:

„Вчера бях затворила тази тетрадка завинаги. На сутринта след първата брачна нощ аз нямаше да имам смелост както да погледна в огледалото, за да не видя лицето си, така и да говоря, за да чуя гласа си, да не говорим за писането. Но...

Вчера станах съпруга. Бях се оставила на течението като безпомощен отбрулен лист, попаднал в порой. Вършех кой каквото ми каже, не възразявах на никого за нищо. Съгласих се дори да облека бялата булчинска рокля с дълги поли, която докторът ми донесе от Измир, и оставих да затъкнат в косите ми снопче златни нишки. Само че когато ме заведоха да се видя в голямото огледало, затворих очи и по този начин изразих своя бунт.

Идваха да ме видят много жени, дори някои учителки, мои бивши колежки. Не чувах техните думи и само се мъчех да се усмихвам на всички с треперещите си устни.

Една стара жена ми рече направо в очите:

— Излезе му късметът на този дъртак! Удари кьоравото!

Хайруллах бей си дойде в къщи едва за вечеря. Той беше облякъл редингот, стегнал като корсет пълното му тяло, а червената му връзка се беше изкривила на една страна. Въпреки че бях толкова тъжна, не можах да се въздържа и се засмях. Мина ми през ума, че нямам право да поставям този човек в смешно положение. Смъкнах червената вратовръзка и поставих на нейно място друга.

— Браво, момиче, от теб ще стане добра домакиня. Виждаш ли колко е полезно да имаш жена! — каза Хайруллах бей, като се смееше.

Гостите си бяха отишли. Седяхме един срещу друг до прозореца на столовата.

— Малката — рече Хайруллах бей, — знаеш ли защо закъснях толкова много? Посетих гроба на Мунисе. Занесох ѝ няколко цветя и снопче от твоите булчински златни нишки. Бедничката, в твое присъствие не смееше, но когато останехме насаме, винаги ми казваше: «Когато кака стане булка, когато се накичи със златни нишки, ще се накича и аз.» Сам щях да закича нейната жълта като на канарче главичка, но не би...

Когато каза това, не можах да се овладеея, отвърнах глава към прозореца и плаках дълго с невидими като мъглите на тази тъжна есенна вечер сълзи, които засъхваха на ресниците ми.

Първите часове на вечерта прекарахме както винаги долу, Хайруллах бей си сложи очилата и седна в един ъгъл с дебел том на любимия му Русо върху коленете.

— Невясто, на младоженеца не му се полага да чете книги, но ти прощавай. Не бой се, сега вечерите са дълги и аз ще имам достатъчно време да чета и любовни поеми на младоженката.

Наведох още повече глава над кърпата, единия крайчец на която бродирах. Ах, този стар доктор! Колко много го обичах, а сега как го ненавиждам. Значи, когато съм поставяла натежалата си глава на рамото му в мигове

на беди и страдания, той... Значи, тези невинни сини очи с бели ресници са можели да гледат на мен като на жена, като на съпруга! До единадесет часа се измъчвах, погълната от тези горчиви мисли. Най-после докторът остави книгата върху масата и се протегна, като се прозяваше.

— Е, невясто, дойде време за сън, хайде — рече той и стана от мястото си.

Станах и аз, като изпуснах иглата и кълбетата от ръцете си. Взех свещника, който стоеше на масата.

Отидох към прозореца, уж да го затворя, и се взирах дълго в мрака. Идваше ми да избягам безшумно от тази стая и да тръгна по тъмните пътища.

— Невясто, ти нещо се замисли — каза докторът. — Хайде, право горе. Аз ще отида да поръчам нещо на Онбашъ и идвам.

Старата дейка и една съседка ми смениха тоалета. Те ми тикнаха повторно свещника в ръката и ме изпратиха в стаята на съпруга ми. Хайруллах бей все още се бавеше долу. Аз чаках, застанала права до гардероба, скръстила ръце на гърдите, сякаш да се предпазя от студ. Треперех толкова силно, че свещникът в ръката ми се клатеше и изгаряше от време на време върховете на косите ми. Най-после се чу шум на стъпки откъм стъпалата и коридора. Хайруллах бей влезе, като мърмореше някаква песен и сваляше редингота си. Когато ме видя, той сякаш се изненада:

— Ти още ли не си легнала, момиче?

Отворих уста, за да му отговоря, но зъбите ми започнаха да тракат. Той се приближи към мен. Гледаше ме учудено:

— Какво става с теб, момиче? Какво търсиш в моята спалня?

Изведнъж стаята се разтърси от буен смях.

— Момиче, ти да не би... — Той не можеше да си довърши думите, задавяше се от смях, удряше се с ръце по коленете, събираше пръсти и ги доближаваше до устните

си. — Значи, ти тук... Гледай я ти развратницата! За туй, че сега вече сме истински, съпрузи... Безсрамница, блудница! Господ да те убие... Може ли една девойка да си помисли, че с един човек, който ѝ е почти като баща...

Стаята се завъртя около мен, таванът като че ли се строполи върху главата ми.

— Гледай я ти, сводница с покварено сърце! Как не те досрамя да дойдеш така, по нощница, в стаята ми, момиче? — каза той, като хапеше пръст и се червеше от срам.

Много ми се искаше да се погледна в огледалото в този миг. Кой знае колко пъти съм сменила цвета на лицето си.

— Докторе, кълна се, че не зная. Така ми казаха...

— Хайде, да речем, те са я забъркали, ами ти? Всичко друго ми е минавало през ума, но не и това, че на моята възраст ще срещна безсрамна девойка, която да посегне върху честта ми, върху моето целомъдрие.

Ах, боже, какъв срам! Идваше ми да потъна в земята, хапех устните си до кръв. Щом речах да мръдна от мястото си, той се сърдеше престорено, бягаше към прозореца, въртеше врат в яката на фланелената си риза и предупреждаваше:

— Не се приближавай, момиче, страх ме е. Кълна се, че ще отворя прозореца и ще викна приятелите на помощ. Бива ли на тази възраст.

Не слушах повече, тръгнах да бягам от стаята, но не зная защо, внезапно се върнах, вслушвайки се в една от ония повели на сърцето си, на които винаги съм се подчинявала.

— Татко, татко мой! — извиках аз и се хвърлих с плач в обятията му.

Той също разтвори ръце и отговори с глас, идващ от дълбочините на сърцето му:

— Дъще, дете мое.

Радостта, която изпитах в тази минута от бащинската целувка по челото си, няма да забравя никога.

Когато влязох в стаята си, аз плачех и се смеех едновременно. Вдигнах такъв шум, че докторът бе принуден да почука на стената между двете стаи и да извика:

— Ще събориш къщата, момиче, какъв е този шум? Ключарите, които живеят наоколо, ще обвинят мен. Този дъртак, ще кажат, не оставя момичето на мира цяла нощ.

Всъщност той вдигаше не по-малък шум от мен. Ходеше назад-напред из стаята и си говореше сърдито на висок глас:

— Господи, запази честта и целомъдрието ми от днешните момичета!

През нощта се събуждахме може би десет пъти — той в неговата и аз в моята стая. Удряхме стената и се безпокояхме един друг, като подражавахме на петли, птици и жаби.

Така мина първата ми брачна нощ. Моят доктор е човек с толкова чисти чувства и с такова непорочно сърце, че не беше намерил за необходимо дори да ме предупреди, че тази сватба е фиктивна. Колко суетна е моята душа в сравнение с неговата, боже! В дните на нашата благородна дружба той бе забравил, че е мъж, но аз не забравих, че съм жена. Повечето мъже са много лоши, жестоки. Това е факт. Но малка, много малка част от тях живеят само със сърце и ум и тяхната душевна чистота не е възможно да се намери нито в една жена.“

Фериде можа да заспи едва на разсъмване. Събуди се поразнебитена и уморена, отколкото вечерта. Слънцето се беше издигнало доста високо, часът минаваше единадесет. Тя скочи от леглото с лек вик на тревога като децата, които са закъснели за училище.

Мюжгян се занимаваше с нещо в коридора.

— Браво, Мюжгян. Защо ме оставихте да спя толкова до късно в деня на заминаването ми? — каза Фериде със сърдит глас.

— Влизах няколко пъти в стаята ти, но ти спеше толкова дълбоко, че не ми даде сърце да те събудя. Освен това казаха, че било малко съмнително дали щяло да има параход. В Мраморно море бушува буря — отговори Мюжгян спокойно както винаги.

— Каквото ще да става, аз трябва да си вървя.

— Казах на татко. Той отиде на пристанището да уреди твоето заминаване. „Тя да бъде готова. Ако дойде параход, ще изпратя кола или ще дойда да я взема“ — каза той.

Фериде не си представяше деня на своето заминаване така. Като гледаше, че Мюжгян се занимаваше с детето си, че лелите си говорят и се смеят както всеки друг ден, тя се чувстваше оскърбена, сърцето ѝ се пълнеше с обида, че ѝ се отделя толкова малко внимание. Кямран също не се виждаше.

— Фериде — каза поверително между другото Мюжгян. — Направих ти услуга. Успях да отдалеча Кямран от къщи. Той се съгласи на тази жертва, за да не те измъчва повече.

— Кямран изобщо ли няма да се върне?

— Май ще дойде на пристанището да се сбогува с теб. Ти, вярвам, си доволна от това.

Фериде се замисли с тъжни очи и разтреперани устни. Тя отговори, като натискаше с пръст слепоочието си на онова място, където я болеше:

— Разбира се, добре си направила, благодаря ти.

Като благодареше на Мюжгян с куп безсмислени думи, в които се прокрадваше обида, Фериде чувстваше, че и любимата ѝ приятелка от детството умира завинаги в сърцето ѝ, че никога вече не ще може да се помири с нея.

Когато наближи обяд, пристигна покана да гостуват в едно съседно лозе. Кметът на града, който се канел вече да слиза в зимната си къща, искал да даде последен прощален обяд на своите съседи по лозе и на Фериде.

— Как така? Нали ще дойдат да ме вземат за парахода? — възрази Фериде.

— Не е прилично, Фериде. Пътят дотам е само пет минути. И без това няма какво да се готвиш толкова много. Вземи си наметалото още

отсега и толкоз — казаха лелите.

Тя наведе глава, за да не погледне в лицето тези лели, които бяха почти майки за нея, но днес ѝ обръщаха по-малко внимание, отколкото на болна котка, и отговори:

— Добре, така да бъде.

Часът беше три. Фериде, която наблюдаваше пътя, застанала до една асма с пожълтели листа, каза на Мюжгян:

— Идва една кола, Мюжгян, струва ми се, че е за мене.

Но тъкмо в този момент иззад дърветата край брега на морето се зададе параход.

— Идва! — извика Фериде.

Сърцето ѝ започна да бие лудо, сякаш щеше да хвъркне от гърдите ѝ.

В лозето настана суматоха. Прислужничките се разтичаха да поднесат йелдирметата на гостенките.

— Аз тръгвам напред, вие ще ме настигнете — каза Фериде на лелите си.

Двете с Мюжгян затичаха напърно през лозята, прескачаха плетове, пресичаха градини.

Пред пътната врата срещнаха готвачката.

— Малки госпожици, тъкмо бях тръгнала за вас. Бейовете пристигнаха с кола и заповядаха да ви повикам.

Азиз бей и Кямран ги посрещнаха в коридора на втория етаж.

— Дойдоха двама ненавременни гости, не вдигайте шум! — каза Азиз бей, като сочеше една от стаите с ръка. После изгледа Фериде от горе до долу и попита: — На какво си заприличала, малка госпожице, цялата си потънала в пот?

— Параходът пристига.

Азиз бей се приближи към нея с усмивка, хвана я за брадата, погледна я в очите и рече:

— Параходът пристига, но ти не можеш да заминеш с него. Съпругът ти не позволява.

Фериде тутакси се отдръпна назад и попита слисана:

— Свако, какви са тези приказки?

— Ето го съпругът ти, дете, аз не ви се меся — отговори той, като сочеше Кямран.

Фериде изпусна лек стон и закри лицето си с ръце. Тя политна да падне, но една ръка я хвана за китките. Отвори очи: Кямран.

— Е, влезе ли най-после в клетката, Чучулиго? Блъскай се да те видя сега кой ще ти помогне — каза Азиз бей с висок тържествуващ смях.

Фериде се мъчеше да закрие лицето си, но не можеше да се измъкне от ръцете на Кямран. Тя се извиваше, за да си скрие някак главата, обаче не намираше друго място освен гърдите и раменете му.

— Устроихме ти капан, Чучулиго — продължи Азиз бей със същия тържествуващ смях. — Тази изменница Мюжгян издаде твоята тайна. Покойният, бог да го прости, изпратил дневника ти на Кямран. Щом го грабнах, изтичах направо при кадията^[1]. Показах му някои редове, излезли изпод твоето перо. Кадията се оказа човек с широки възгледи и веднага подписа вашия акт за встъпване в брак. Разбираш ли, Чучулиго? Отсега нататък този човек е твой мъж и изглежда, че не възнамерява да те пуска.

Фериде се беше изчервила толкова много, че руменината изби дори в зелените ѝ очи, а в зениците ѝ затрептяха червени звездички.

— Хайде, Чучулиго, стига си капризничила. Виждам, че премаляваш от щастие. Казвай сега: „Не си сгрешил, свако, аз исках тъкмо това.“

Азиз бей я застави почти насила да повтори тези думи, а после отвори вратата на стаята и обяви с тържествуваща усмивка:

— Получих право на пълномощник съгласно шериата. От името на Чучулигата, пардон, от името на Фериде ханъм заявявам, че тя е съгласна да встъпи в брак с ей този Кямран бей. Вие прочетете молитвата, а ние ще кажем амин. — После се обърна към Фериде: — Как е, Чучулиго? Нищо и никакво дете си, ама ни разиграва цели години. Видя ли пък сега аз какъв номер ти погодих?

Откъм градината се чува детски гласове.

— Ако започнат сега поздравленията, целуването на ръце и прочие, ще стане дълга и широка. Всички те могат да останат за довечера. Аз лично ще се заема да приготвя нечувана сватбена трапеза. Хайде, синко, вие нямате никаква полза от нашите приказки, вероятно имате да си казвате много неща. Измъкни жена си през тясното стълбище на задния вход, заведи я, където ти очи видят, а после се върнете заедно.

Тъкмо когато Кямран полетя към вратата на стълбището, хванал Фериде за ръцете, след тях изтича Мюжгян. Двете приятелки се целуваха и плакаха дълго.

Азиз бей, който се секнеше шумно в кърпата си, за да скрие сълзите, които напиреха в очите му, замаха ръце като някой оратор и рече:

— Хей ти, Чучулиго, дето си ми откраднала черешата? Струва ми се, че настъпи часът, в който друг ще я открадне от теб. Я ми я върни, че да си уредим сметките. — Той вдигна девойката, която все още не беше успяла да се освободи от ръцете на Кямран, целуна я и я хвърли обратно в обятията му. — Тази вечер те спасихме от морската буря, но тази жълта буря до тебе ми се струва по-опасна. Аллах да ти е на помощ, Чучулиго.

Когато слизаха по стъпалата, двамата сякаш хвърчаха. Кямран беше прегърнал Фериде през кръста така здраво, че тя не можеше да си поеме дъх. Той стискаше до болка пръстите ѝ.

По едно време полата на Фериде се закачи за стълбището. Те се спряха за минутка, като дишаха тежко, задъхано. Докато девойката се мъчеше да си откачи полата, Кямран рече развълнувано:

— Фериде, ти си моя? Просто не мога да повярвам. Искам да те вдигна във въздуха, да опитам колко си тежка, за да се уверя, че наистина си моя.

Той я грабна и я понесе на ръце като малко дете. Тя дишаше сподавено, задъхваше се, цялата трепереше и правеше усилия да се измъкне от ръцете му. Заровил лице в нейните разпилени извън наметалото коси, той се понесе надолу по стъпалата с удвоени сили под тежестта на нейното тяло, с кипнала кръв от нейната топлина. Девойката се отпусна в ръцете му, претръпнала като падащ в пропаст човек. Тя се смееше и плачеше едновременно. На малката площадка пред вратата започна да се моли:

— Виж как изглеждам, Кямран. Как ще изляза на улицата в такъв вид? Разреши ми само за минутка да се кача в стаята си да се преоблека. Веднага ще се върна.

Кямран каза с усмивка, без да пуска нейните ръце:

— Няма начин, Фериде. Това се случи само веднъж. Няма да те оставя за нищо на света, след като съм те пипнал втори път.

Безсилна да се бори повече, девойката отпусна глава на гърдите му. Като криеше лицето си, тя призна свенливо:

— Мислиш ли, че аз не съжалявам, дето съм си отишла тогава?

Кямран не виждаше нейното лице, но усети, че върху пръстите му, които галеха брадата и устните ѝ, капят горещи сълзи.

По пътя вървяха почти прегърнати. По едно време забелязаха двама рибари, които идваха насреща, и се разделиха. Почти не говореха. Бяха опиянени от щастие, че вървят един до друг.

Когато стигнаха онази пътека сред лозята, по която Кямран бе срещнал Фериде за първи път преди десет години, той я прегърна през раменете и каза:

— Може би не си спомняш това място, Фериде.

Девойката гледаше съсредоточено пътеката, която се губеше в далечината, и се усмихваше.

— Гледаш многозначително, значи, си спомняш?

Фериде въздъхна леко и погледна лицето на Кямран проникновено, със захлас, сякаш се усмихваше на стара мечта, после отговори:

— Как мога да го забравя? Знаеш ли колко щастлива бях в онази минута?

Младият човек я хвана за брадичката, за да не ѝ даде възможност да извърне глава, и каза с приглушен глас:

— Фериде, нашето приключение започна тук. Чуй ме. Тези очи, струва ми се, са страдали и видели толкова много, че вече ще могат да ме разберат. Когато те обикнах, ти беше лекомислено, немирно момиче, което само се смееше и не мислеше за нищо друго освен за забавления. Ти беше една Чучулига, която не можеше да се хване също както светлината и звука. Но имах голяма слабост към теб. Всяка сутрин се събуждах с по-силна любов в сърцето си, срамувах се и се плаших от тази голяма любов. Понякога ти мятеше такива погледи, изричаше такива думи, че сърцето ми започваше да тупти с безкрайна надежда. Но ти бързо се променяше. Нежната и чувствителна моминска душа, която се пробуждаше в твоите смеещи се, забавляващи се детски очи, изчезваше още с появяването си. „Исключено е да ме разбере това дете. То ще разбие сърцето ми“ — казвах си аз. Не очаквах, че можеш да бъдеш така безпределно вярна и способна да ми отдадеш целия си живот, цялото си сърце. Може би ти

бягаше нарочно, когато ме видеше, за да скриеш от мен промяната в цвета на лицето си и трепета на хубавите си устни. А аз си мислех, че това е плод на лекомислието на Чучулигата, измъчвах се и се топях. Кажи ми, Фериде, как можа да побереш в малките гърди на Чучулигата тази безгранична вяност, тази толкова нежна душа?

Кямран млъкна за миг. По белите му нежни слепоочия избиха капчици пот. Той наведе глава и продължи с по-тих глас:

— Моята мъка не свършваше само с това, Фериде. Аз те ревнувах дори от себе си, ревнувах различните мигове на живота си. На този свят няма чувство, което с течение на времето да не отслабва, да не губи първоначалната си сила. „Ами ако някой ден престана да обичам Фериде така силно, ами ако загубя това сладостно, вълшебно чувство!“ — си казвах аз. В такива мигове постъпвах като тези, които гасят светлините от страх да не се изтощи техният източник: мъчех се да отдалеча твоя образ от очите си.

В планините расте цвете, името на което не зная, Фериде. Ако човек го мирише постоянно, след време започва да усеща по-слабо дъха му. Единственият начин за възвръщане на чувствителността на обонянието към това цвете е да не го помирисваш известно време. Дори понякога, заслепен от страстта да почувства отново неговия мирис, човек може да опита друг мирис, да доближи до лицето си някое „жълто цвете“.

Това цвете често пъти страда поради своя хубав дъх.

Хората го разтриват и мачкат между пръстите си. С твоите очи, станали по-дълбоки от страданието, с твоето прекрасно лице, уморено от тъжни мисли, ти ми приличаш тъкмо на това вълшебно цвете, което мирише толкова повече, колкото повече го мачкат. Разбираш ме, нали? Сега вече очите ти не се смеят, ти не се подиграваш на моите думи, които по всяка вероятност са безсмислени.

Фериде, подобно на някое дете, което се готви да заспива, затваряше очи, в чиито ресници трептяха сълзи. Тя беше така уморена и отпаднала от вълненията, които преживя, че коленете ѝ отмаляха и тя се отпусна тежко в ръцете на Кямран:

— Виждаш, че Чучулигата вече умря завинаги.

Младият човек доближи главата си до нейната и каза със същия тих глух глас:

— Нищо. Цялата любов, която хранех към Чучулигата, аз прехвърлих върху друга, върху Гюлбешекер.

Кямран почувства как отпадналото тяло на младото момиче, което се беше отпуснало безсилно в ръцете му, се оживи изведнъж, започна да трепери.

— Не ме наричай така, моля те.

Тя беше отметнала малко главата си, която все още беше притисната на гърдите на Кямран, и обърна лице към неговото Вените на шията ѝ, която потрепваше от поривистото дишане на девойката, синееха, бузите пламтяха, в очите святкаха искри.

Кямран повтори упорито:

— Гюлбешекер, моя, само моя Гюлбешекер.

Треперейки с цялото си тяло, Фериде се надигна на пръсти, обви раменете на младия човек и протегна шия. Цялата ѝ кръв беше нахлула в устните.

След миг двамата се откъснаха един от друг. Фериде се беше оживила като птичка, която се е напила с вода от бистър поток след продължителна жажда. Тя вдигаше шум, удряше крак в земята, въртеше глава на две страни, за да не покаже лицето си, и капризничеше:

— Какъв срам, господи, какъв срам! Ти си виновен, кълна ти се, ти си виновен.

На един от клоните на дървото край тях пееше чучулига.

[1] Кадия — мохамедански религиозен съдия. ↑

Издание:

Решат Нури Гюнтекин. Чучулигата
Народна култура, София 1980
Турска, Трето издание
Литературна група — художествена

Редактор: Парашкев Парушев
Художник: Иван Тодоров
Художник-редактор: Ясен Васев
Техн. редактор: Александър Димитров
Коректори: Наталия Кацарова, Евдокия Попова

Дадена за набор: 24.X.1979 г.
Подписана за печат: ноември 1979 г.
Излязла от печат: февруари 1980 г.
Формат 66×90/16
Печатни коли 23. Издателски коли 23.
Условни изд. коли 23,82. Цена 2,70 лв.
ДИ „Народна култура“ — София ул. „Г. Генов“ 4
ДП „Димитър Найденов“ — В. Търново

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.